

WASHINGTON KONSENSÜSÜ ÇERÇEVESİNDE DÜNYA
EKONOMİSİNDE YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ VE
TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Ayşe Meral UZUN

136 966

T. C.

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

136 966

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin İktisat Anabilim Dalı
İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı İçin Öngördüğü

DOKTORA TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır.

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Yusuf TUNA

Y. C. YÜREK
DOKÜMANLAMA VE ARAMA

SİVAS- 2003

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İşbu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

27.06.2003

Başkan Prof. Dr. YUSUF TUNA

Üye Prof. Dr. Osman DEMİR

Üye Doç. Dr. Zekai ÖZDEMİR

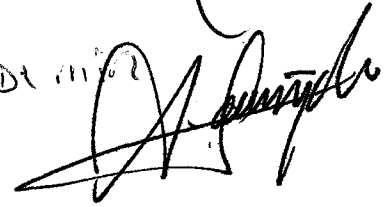
Üye Doç. Dr. İdris

NİHAR

Üye Yard. Doç. Dr. Ali

SÖZDEMİR

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2003

Prof. Dr. H. Bayram KAŞMAZOĞLU

Enstitü Müdürü

ÖZET

Washington Konsensüsü (WK) 1980'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ekonomilerin yeniden yapılandırılmasına dönük bir ekonomik reform paketi olarak yükselmiş ve gittikçe hakim ekonomik gelişme modeli haline gelmiştir. WK mali disiplin, kamu harcamalarında eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerine öncelik verilmesi, vergi reformu, finansal liberalizasyon, döviz kurlarının serbestleştirilmesi, ticari liberalizasyon, doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi, özelleştirme, deregülasyon ve mülkiyet haklarının korunması olmak üzere on politikadan oluşmaktaydı. WK ifadesi Latin Amerika tecrübesinden hareketle iktisatçı John Williamson tarafından kullanılmıştı.

Bu çalışmada WK olarak adlandırılan yeniden yapılanma programının tanıtılması ve hangi olaylara nasıl uygulandığının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede öncelikle bir kalkınma modeli olarak WK yükselişi açıklanmış ve WK politikaların neler olduğu tanıtılmıştır. Ayrıca ülkeler ve bölgeler bazında WK'nın nasıl uygulandığını ve temel makro ekonomik göstergeler açısından ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığını incelemek de çalışmanın kapsamı içerisinde yer almaktadır. WK politikalarının bir çok ülkede hayal kırıklığına varacak derecede kötü sonuçlar ortaya çıkarması ona yönelik eleştirileri hayli yoğunlaştırmıştır. Bu eleştirilerin hangi kesimlerden geldiği, ne gibi konular üzerinde durduğu ve IMF ve Dünya Bankası gibi önemli finansal kurumların politikalarında ne gibi etkiler ortaya çıkardığı bir başka bölümü oluşturmaktadır. Son olarak çalışmada WK politikalarının Türk ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında ne şekilde ve hangi kapsamda uygulandığı incelenmiştir. Bunu yaparken söz konusu politikaların makro ekonomik etkileri üzerinde durulmuş ve yaşanan krizlerde WK politikalarının etkinliği tartışılmıştır. Çalışmada WK çerçevesinde yeniden yapılandırma çabalarının genel olarak başarısız olduğu, bunda hem ilgili ülkelerin reformları kararlı uygulayamamasının hem de IMF gibi kurumların dar görüşlü ve katı politikalarda ısrarcı olmalarının rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The term Washington Consensus (WC) was first coined by John Williamson who identified a package of ten policy instruments viewed by the US government and the international financial institutions based in the US capital as necessary elements of first stage policy reform for developing countries. The 10 elements of the WC as follows: fiscal discipline; orientation of public expenditures away from subsidies and administration towards neglected fields with high economic returns and the potential to improve income distribution, such as primary health and education, and infrastructure; tax reform; financial liberalization; competitive exchange rates; trade liberalization; liberalization of foreign direct investment, privatization; deregulation and secure of property rights without excessive costs and available to the informal sector.

This study aims that both defining fundamental aspects of the WC and explaining how to apply it to reform processes of developing countries. After demonstrating the rise of WC as a paradigm for developing countries, I examined some important macroeconomic results of WC programmes. The study also treated in detail the attacks and criticisms on WC. In the rest of the study, I looked more closely at restructuring of the Turkish economy in the context of WC policies during the last two decades. Turkey failed in economic restructuring and exposed to some financial crisis. The study has shown that the WC failed in practice because many countries that followed its precepts did not grow. This was caused mainly by narrow and strict WC policies and unsuccessful application in reform programmes of developing countries. Thus, the precepts of the WC seemed necessary but not sufficient for growth.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
TABLolar LİSTESİ	IIIX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

WASHINGTON KONSENSÜSÜ: İÇERİĞİ, ORTAYA ÇIKIŞI VE POLİTİKALARI

1.1 Washington Konsensüsü (WK) Kavramının Ortaya Çıkışı	6
1.1.1. Tarihsel Gelişim ve WK Uygulama Örnekleri	8
1.1.2. WK' nın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Etkisi	13
1.2. Washington Konsensüsünün İçeriği	16
1.2.1. Farklı İktisatçılara Göre WK'nın Tanımı ve İçeriği	18
1.2.2. Konsensüs Kavramı Üzerindeki Tartışmalar	22
1.3. Washington Konsensüsü ve Yeniden Yapılanma	25
1.3.1. Yeniden Yapılanmayı Gerektiren Nedenler	27
1.4. Washington Konsensüsü ve Küreselleşme	31
1.5. Washington Konsensüsü ve Yapısal Denge Programları	35
1.6. Washington Konsensüsü ve Kalkınma Ekonomisi	41
1.7. Washington Konsensüsü Politikaları	46
1.7.1. Mali Disiplin	49
1.7.2. Kamu Harcamalarında Önceliğin Temel Eğitim, Sağlık ve Altyapı Alanlarına Kaydırılması	51
1.7.3. Vergi Reformu	52
1.7.4. Finansal Liberalizasyon	52
1.7.5. Rekabetçi Döviz Kuru	55
1.7.6. Ticari Liberalizasyon	57
1.7.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Serbestleştirilmesi	62
1.7.8. Özelleştirme	64
1.7.9. Deregülasyon	67
1.7.10. Mülkiyet Haklarının Güvence Altına Alınması	68

İKİNCİ BÖLÜM

WASHINGTON KONSENSÜSÜ ÇERÇEVESİNDE DÜNYA EKONOMİSİNDE YENİDEN YAPILANMA ÇABALARI

2.1. Genel Olarak Latin Amerika Ülkelerinde WK Çerçevesinde Yeniden Yapılanma Çabaları	70
2.1.2. Latin Amerika Ülkeleri'nde Yeniden Yapılanma Çabaları	73
2.1.3. Latin Amerika Ülkelerinde WK Politikalarına Karşı Eleştiriler ve Alternatif Politikalar	76
2.1.3.1. Santiago Zirvesi ve Güney Konsensüsü	77
2.1.3.2. Birdsall ve Torre'un Önerileri	79
2.2. Bazı Latin Amerika Ülkelerinde WK Uygulamaları	84
2.2.1. Meksika'da WK Uygulamaları	84
2.2.2. Brezilya'da WK Uygulamaları	86
2.2.3. Arjantin'de WK Uygulamaları	87
2.2.4. Şili'de WK Uygulamaları	91
2.2.5. Diğer Latin Amerika Ülkelerinde WK Uygulamaları	93
2.3. Geçiş Ekonomilerinde Yeniden Yapılanma	93
2.3.1. Genel Olarak Geçiş Ekonomilerinde WK Çerçevesinde Yeniden Yapılanma	94
2.3.2. Geçiş Ekonomileri'nde WK Uygulamaları	96
2.4. Rusya'da WK Çerçevesinde Yeniden Yapılanma Çabaları	102
2.5. Doğu Asya'da WK Çerçevesinde Yeniden Yapılanma	111
2.5.1 Doğu Asya Krizinden Sonra Yeniden Yapılanma ve Washington Konsensüsü	116
2.6. Washington Konsensüsü Çerçevesinde Diğer Ülkelerde Uygulanan Yeniden Yapılanma Çabaları	123
2.6.1. Hindistan'da WK Uygulamaları	123
2.6.2. Afrika Ülkelerinde WK Uygulamaları	126
2.6.3. Çin'de WK Uygulamaları	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WASHINGTON KONSENSÜSÜNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE YENİ KONSENSÜS ARAYIŞLARI

3.1. WK'ya Yönelik Eleştiriler	133
3.2. Eleştirilerin Niteliği	138
3.3. WK Politikalarına Yönelik Eleştiriler	147
3.3.1. WK'nın Kalkınma Düşüncesi Yönünden Eleştirilmesi	147
3.3.2. Piyasaların Liberalizasyonu Açısından Eleştiriler	152

3.3.3. Devletin Ekonomideki Rolü Açısından Eleştiriler _____	157
3.3.4. Stiglitz ve Onu İzleyenlerin Eleştirileri _____	160
3.4. WK'ya Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Genel Bir Değerlendirme _____	167
3.4.1. Ekonomik Kalkınmada Kurumların Rolü _____	168
3.4.2 Eleştirilere Açık Olma ve Onlardan Yararlanma Gereği _____	170
3.5. WK'ya Karşıt Yeni Konsensüs Arayışları _____	172
3.5.1. Post Washington Konsensüsü (PWK)'nın Ortaya Çıkışı _____	172
3.5.1.1. PWK'nın İçerdiği Politikalar _____	175
3.5.2. WK'ya Yönelik Diğer Ekonomik Konsensüs Arayışları _____	184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

WASHINGTON KONSENSÜSÜ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YENİDEN YAPILANMA

4.1. 1980'li Yıllara Kadar Türkiye'de İzlenen Ekonomik Politikalar _____	190
4.2. 1980'li Yıllarda WK Çerçevesi Politikalara Geçiş _____	191
4.2.1. 24 Ocak Kararları ve İhracata Dönük Büyüme Politikası _____	191
4.2.2. Son Yirmi Yılda Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü _____	193
4.2.3. Devletin Ekonomideki Rolü ve Özelleştirme _____	194
4.2.3.1. Devletin Ekonomideki Rolünün Azaltılması _____	194
4.2.3.2. Özelleştirme _____	198
4.2.4. Finansal Liberalizasyon _____	203
4.2.4.1 Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Finansal Hareketler _____	205
4.2.4.2. Türkiye'de Finansal Derinleşme Göstergeleri _____	207
4.2.5 Döviz Kuru Politikaları _____	208
4.2.6. Bankacılık Sektöründeki Düzenlemeler _____	211
4.2.6.1. Türk Bankacılık Sisteminin Yapısı _____	211
4.2.6.2. Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılması _____	212
4.2.6.2.1. Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması _____	215
4.2.6.2.2. TMSF Bankalarının Yeniden Yapılandırılması _____	215
4.2.6.2.3. Özel Bankacılık Sisteminde Yapılacak Düzenlemeler _____	216
4.2.6.3. Bankacılık Sistemine Yönelik Yasal Düzenlemeler _____	216
4.3. Mali Disiplin ve Makro Ekonomik Performans _____	220
4.3.1. Eğitim ve Sağlık Harcamaları _____	223
4.3.2. Vergi Politikaları _____	228
4.3.3. Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi _____	232
4.3.4. Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik _____	236
4.3.5. Doğrudan Yabancı Yatırımlar _____	241
4.3.6. Sosyal Güvenlik Reformları _____	248
4.3.7. Tarım Reformu _____	251

4.3.7.1. Türkiye’de Tarım Sektörünün Yapısı _____	253
4.3.7.2. Tarım Sektöründe Yeniden Yapılanma Çalışmaları _____	255
4.4. WK ve Son On Yıl İçinde Yaşanan Krizler _____	258
4.4.1. 1994 Krizi _____	258
4.4.2. Kasım ve Şubat Krizleri Öncesi Ekonomide Genel Görünüm _____	259
4.4.2.1. 17 Kasım 2000 Krizi _____	262
4.4.2.2. 19 Şubat 2001 Krizi _____	264
4.5. AB’ye Uyum Sürecinde WK Reformları _____	272
4.6. WK çerçevesinde Türkiye Ekonomisinde Yeniden Yapılanma Çabalarının Değerlendirilmesi _____	280
SONUÇ _____	285
KAYNAKÇA _____	289

KISALTMALAR LİSTESİ

BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: World Trade Organization- Dünya Ticaret Örgütü /WTO

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırımlar

EMENA: Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika

FİF: Finansal İstikrar Forumu

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade/ Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

IFIAC: International Financial Institutions Advisory Commission/ Uluslararası Finansal Kurum Tavsiye Komisyonu

IMF: Uluslararası Para Fonu

KEP: Katılım Öncesi Ekonomik Program

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

LAC: Latin Amerika ve Caribben

MDAÜ: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri

NAFTA: North American Free Trade Agreement /Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi

NBER: National Bureau of Economic Research / Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu

OECD: Organisation for Economic Cooperation and Development/ Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

ÖİB: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Washington Konsensüsü: Amaçlar ve Araçlar	21
Tablo 2. Yapısal Denge Borçlanması Karşılığında Talep Edilen Koşullar.....	40
Tablo 3. Kalkınma Politikaları Analizi (1950-90).....	45
Tablo 4. Bazı Ülkelerde Gerçekleştirilen Ticari Reformlar (1980-2000).....	59
Tablo 5. Latin Amerika Ülkelerinde Temel Makro Ekonomik Göstergeler	75
Tablo 6. Geçiş Ekonomilerinde Temel Makroekonomik Göstergeler.....	97
Tablo 7. Rusya'da Temel Makro Ekonomik Göstergeler	103
Tablo 8. Bazı Doğu Asya Ülkelerinde Önemli Makro Ekonomik Göstergeler.....	112
Tablo 9. Hindistan'da Önemli Makro Ekonomik Göstergeler.....	125
Tablo 10. Çin'in Makro Ekonomik Performansı.....	131
Tablo 11. Liberalizasyonun Büyüme ve Gelir Dağılımına Etkileri.....	156
Tablo 12. PWK: Genişletilmiş Bir Amaçlar ve Araçlar Seti.....	177
Tablo 13: Özelleştirme Gelirleri (Bin Dolar)	201
Tablo 14. Türkiye'nin Finansal Sektör Politikasındaki Değişiklikler:1973-1996	206
Tablo 15. Reel Kurdaki Gelişmeler (1982 Ocak:100).....	209
Tablo 16. Konsolide Bütçe İle İlgili Rakamlar.....	221
Tablo 17. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği ve Finansmanı (GSMH'ya Oranlar)	222
Tablo 18. Sağlık ve Eğitim Harcamalarının Konsolide Bütçe İçindeki Payları.....	226
Tablo 19. Türkiye'nin Dış Ekonomik Gelişmeleri.....	232
Tablo 20. 1988-2001 Döneminde GSMH, Sektörel Hasıllar Büyüme Oranları % (1987 faktör fiyatları ile) ve Enflasyon	237
Tablo 21: Dönemler İtibariyle Ortalama Büyüme ve Enflasyon (Yüzde)	238
Tablo 22. Toplam İşgücü ve İşsizlik Oranları.....	240
Tablo 23. Türkiye' de Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları.....	242
Tablo 24. İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (Milyon \$)	245
Tablo 25. Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)	246
Tablo 26. Sermaye Girişleri ve Büyüme Süreci	246
Tablo 27. Tarım Portföyünden Türkiye-AB Karşılaştırması.....	254
Tablo 28. Türkiye'de Yapısal Koşullar, 1999-2002	260
Tablo 29. Mayıs 2001 Tarihinde IMF'ye Verilen Ekonomik Politikalar Bildirgesi'nde Yapısal Reformlar Alanında Belirlenen Hedefler.....	268

GİRİŞ

1980'ler gelişmekte olan ÷lkeler için zor yıllar olmuştur. Yaygın petrol şokları, yüksek faiz oranları, borç ödemeleri ile ilgili şoklar mali sorunları artırarak önemli ödemeler krizlerine neden olmuştur. 1990 yılında Dünya Bankası'nın sınıflandırmasında yer alan dört bölgeden üçünde reel GSYİH önceki on yılın hayal kırıklığı yaratan düzeylerinde devam etmiştir. Ortalama büyüme oranları Latin Amerika ve Caribben (LAC) bölgesinde %0.0; Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da (EMENA) %-1,0; Aşağı Sahra Afrika'sında (SSA) %1,5 ve Asya'da %5,5 olmuştur. Düşük büyüme, düşük yatırımlar ve hızlı enflasyonla birlikte ortaya çıkmıştır. Enflasyonun gelir ve servet dağılımında dengesizliklere yol açmasıyla birlikte toplam talepte daralmalar yaşanmıştır.

1980'li yıllarda yaşanan bu makro ekonomik sorunlar tüm uluslar arası ekonominin istikrarını olumsuz etkileyecek boyutlara varmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonraki yaklaşık 40 yıllık süre içerisinde gelişmekte olan ÷lkeler ile gelişmiş ÷lkeler arasındaki ticaret hacmi birincilerin ikincilerden borçlanmasıyla genişlemiştir. İki ÷lke grubu arasında kurulan daha kapsamlı bağlar her grubu diğerinin ekonomik sağlığına önceki dönemlerden daha fazla bağımlı hale getirmiştir. 1980 sonrası yaşanan ekonomik problemler ve bunların çözümünde önerilen politikalar ve verilen destekleri bu karşılıklı bağımlılığın bir uzantısı olarak görmek mümkündür. Sonuçta son yirmi yılda dünya ekonomisinde karşılıklı bağımlılıkla birlikte ekonomik sıkıntıların arttığı gör÷lmektedir.

Tüm bu gelişmelerden en çok etkilenen bölgelerin başında Latin Amerika gelmiştir. Borç krizinin ardından yaşanan depresyon ile birlikte gelişmiş ÷kelerden gelen sermaye akımları durmuş ve hükümet programlarıyla yatırımlar kesilmiştir. Bunu her çeşit harcamaların azalması, ithalatın düşmesi ve daha fazla borç ödeyebilmek için üretimin ihracata dönük alanlara kayması takip etmiştir. Latin Amerika'da bu durum "kayıp on yıl" olarak adlandırılmıştır. Sınai gelişmenin durması yanında hayat standartlarındaki gerileme kayıp on yılın en önemli işaretleri olmuştur. Bölgede 1982 yılında başlayan düşük ya da negatif büyüme oranları on yılın sonuna kadar sürmüştür. Düşük büyüme bundan sonra da nispi iyileşmeye

rağmen varlığını devam ettirmiştir. Latin Amerika'da 1960-80 dönemi boyunca kaydedilen kişi başına gelir artışı toplamı %75 olmuşken, bu rakam 1980-2000 arasında %7 olarak gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama alındığında ise neredeyse sıfıra yakın büyüme düzeyi ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık Latin Amerika'dan daha kötü durumda olan bölgeler bulunmaktadır. 1980-2000 arasında Afrika ülkelerinin kişi başına gelir artışında önemli bir azalma yaşanmıştır.

Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı bu tecrübe mevcut mali ve ekonomik sorunların aşılmasına dönük yeni bir konsensüs yaratmıştır. Buna göre piyasa güçlerine daha fazla bir rol verilmesi, devletin öncülüğündeki ekonomik büyüme stratejisinin terkedilmesi, dünya ekonomisine daha fazla entegre olunması ve bu amaçla ithalat engellerinin azaltılması ve daha güçlü bir demokrasinin tesisine yönelik kurumsal reformlar yapılması çözüm önerileri olarak benimsenmeye başlanmıştır. Gelişme anlayışında yaşanan bu değişiklik mevcut sıkıntıların önceki dönemlerde izlenen politikalara bağlanmasıyla alakalıdır. Nitekim birçok iktisatçı Latin Amerika'da yaşanan krizin sebebini ithal ikamesi politikalarına bağlamıştır. Ayrıca ekonomik araçlar spesifik amaçlı popülist makro ekonomik politikalar için kullanılmıştır. Bu atmosfer içerisinde 1980'lerin sonlarına doğru Latin Amerika ülkelerinde reformların hızlandığı ve yoğunlaştığı görülmüştür. Reformların üç önemli ayağı bulunmaktaydı. Bunlar enflasyonu önlemeye ve bütçe açıklarını kontrol altına almaya dönük stabilizasyon programları, imalat, madencilik, turizm ve diğer hizmet sektörlerine dönük geniş bir özelleştirme faaliyeti ve dışa dönük ticari politikalarıdır. En geniş biçimiyle Latin Amerika'da uygulanan bu reform paketine, minimum devlet müdahalesi ve serbest piyasalara dayanan klasik on dokuzuncu yüzyıl Avrupa liberalizmine dönüşü temsil etmesi nedeniyle neoliberal model adı verilmiştir. Daha sonra John Williamson söz konusu reform politikalarını on başlıkta özetleyerek Washington konsensüsü (WK) olarak isimlendirmiştir. Bu anlamda WK, Latin Amerika'da uygulanan ve daha sonra uluslar arası mali kurumların resmi yaklaşımı olarak isimlendirilen politika önerilerinin genel adı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Çünkü Latin Amerika'da uygulanan bu politikalar IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların geliştirmekte olan ekonomilerin yeniden yapılandırılmasına dönük yaklaşımını temsil etmektedir.

1990'lı yıllarda dünya ekonomisinde bu kez, çöken sosyalist ekonomilerin yeniden yapılandırılması sorunu öne çıkmıştır. Bu ülkelerin kendi piyasa ekonomilerini oluşturmak ve dünya ekonomisine entegre olmak için gelişmiş ülkelerden sermaye ve teknoloji ihtiyaçları bulunmaktadır. Ayrıca geleneksel ticari bağların kopması söz konusu ekonomilerin daha liberal bir ortam içerisinde gelişmiş ülkelerin piyasalarına girişini gerektirmektedir. Böylece IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar bu yapılandırmada aktif roller üstlenmişlerdir. Her iki kurumun da yapılandırmada esas aldığı politikalar WK'ya dayanmıştır. Söz konusu ekonomilerin kısa sürede büyümeye geçişi için piyasaya dönük reformlar yapılması istenmiş ve buna dönük reformlar desteklenmiştir.

Bu tarihlerde dünya ekonomisi için diğer önemli bir sorun yükselen piyasa ekonomilerinde (emerging market economies) yaşanan finansal krizler olmuştur. 1994-95 yıllarında Meksika'da finansal ve ekonomik bir çöküş yaşanmıştır. 1997'den 1999'a kadar krizler Güneydoğu Asya (Tayland, Kore, Malezya, Endonezya ve Filipinler) ülkelerine yayılmaya başlamıştır. 1998 yazından itibaren Rusya finansal, ekonomik ve siyasi bir kriz yaşamıştır. Ocak 1999'da ise Brezilya kriz içerisine düşmüştür. 2000'li yıllarda kriz Arjantin, Türkiye ve diğer bazı gelişmekte olan ekonomilerde görülmüştür. Bu krizlerin farklı yönleri olmasına rağmen hepsinde de yaşanan gelişmeler kısa vadeli sermaye akımlarının hızla geri çekilmesiyle ilgili yaşanmıştır. Bir önceki on yıllık dönemde yaşanan hızlı liberalizasyon sürecinde söz konusu ülkelere büyük miktarda yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Hala krizlerin değişik şekillerde yaşanma riski bulunmaktadır. Son on yıl içerisinde dünya ekonomisinde hızlı bir küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan tüm bu gelişmeler karşısında yeniden yapılanma ve toparlanma için uluslar arası finansal kuruluşların ve onların arkasındaki en önemli güç olan ABD yönetiminin önerdiği politikalar WK çerçevesinde belirlenmiştir. Sıkı bir mali disiplin yanında piyasaların liberalizasyonu, deregülasyon ve özelleştirme gibi sabit bir içeriğe sahip WK, herhangi bir esnekliğe meydan vermeden tüm bölgelerde uygulanmaya çalışılmıştır. İşte WK politikalarını ele almanın ve onların nasıl uygulandığını, hangi sonuçlar ortaya çıkardığını incelemenin en önemli yönü budur. Diğer bir ifadeyle son yirmi yıl içerisinde dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerin

değerlendirilmesi, büyüme, istihdam, enflasyon, borçlanma gibi önemli makro ekonomik göstergelerde hangi trendlerin gerçekleştiğini ve bunların hangi sebeplere bağlı olarak ortaya çıktığını anlamak için WK politikalarının etkilerinin incelenmesi gerekir. Şüphesiz ülkeler bazında yapılacak böyle bir inceleme WK politikalarının test edilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Fakirlik olgusu bugün de en önemli ekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. WK politikalarının ele alınması yakın geçmişte küresel fakirliğin geçirdiği evrimi anlamak açısından da son derece önemlidir. Son yirmi yıllık zaman diliminde fakir ülkelere yönelik politikalar WK ekseninde belirlenmiştir. Ortaya çıkan sonuç oldukça kötüdür. Son yirmi yıl içerisinde dünyanın en fakir bölgelerinde büyüme oranları ya negatif ya da çok düşük oranlı olmuştur. Böyle bir sonuçta bu ülkelerin kendi içerisinde kaynaklanan problemler yanında, uygulanan kalkınma çabalarının başarısızlığı da etkili olmuştur.

Özetle son yirmi yıl içerisinde dünya ölçeğindeki ekonomik politikaların yönü, büyük ölçüde dış ticaret ve yatırımların önündeki engellerin kaldırılması, kamu işletmelerinin özel sektöre satılmasına ve sıkı para ve mali politikalar izlenmesine kaymıştır. Williamson'ın katıldığı bir konferansta bu politikaları WK olarak adlandırmasıyla birlikte bu kavram geniş bir kullanım alanı kazanmıştır. Bu politikalar gelişmekte olan ekonomilerin daha etkin ve rekabetçi hale getirilmesi için yapısal denge önlemleri alınmasını ve sürdürülebilir büyümeye geçilmesini hedeflemiştir.

Bu çalışmanın amacı yukarıda belirtilen çerçevede WK olarak adlandırılan yeniden yapılanma programının tanıtılması ve hangi olaylara nasıl uygulandığının ortaya çıkarılmasıdır. Bu çerçevede öncelikle WK politikalarının hangi gelişmelere bağlı olarak şekillendiği açıklanacak ve söz konusu politikaların neler olduğu tanıtılacaktır. Ayrıca ülkeler ve bölgeler bazında WK'nın nasıl uygulandığını ve temel makro ekonomik göstergeler açısından ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığını incelemek de çalışmanın kapsamı içerisinde yer almaktadır. WK politikalarının bir çok ülkede hayal kırıklığına varacak derecede kötü sonuçlar ortaya çıkarması ona yönelik eleştirileri yoğunlaştırmıştır. Bu eleştirilerin hangi kesimlerden geldiği, ne

gibi konular üzerinde durduğu ve IMF ve Dünya Bankası gibi önemli finansal kurumların politikalarında ne gibi etkiler ortaya çıkardığı bir başka başlığı oluşturmaktadır. Son olarak çalışmada WK politikalarının Türkiye ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında ne şekilde ve hangi kapsamda uygulandığı incelenmiştir. Bunu yaparken söz konusu politikaların makro ekonomik etkileri üzerinde durulmuş ve yaşanan krizlerde WK politikalarının etkinliği tartışılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntem konuyla ilgili yerli ve yabancı literatürün taranması ve buradan elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi ve yorumlanmasına dayanmaktadır. Çalışmanın kapsamının oldukça geniş olması nedeniyle ekonometrik analiz yapılmamış, ancak bazı WK politikalarının belirli ülkelere yönelik etkilerini ekonometrik olarak ele alan çalışmaların sonuçlarına değinilmiştir. Sonuçların yorumlanmasında makro ekonomik göstergelerden geniş biçimde yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın hipotezi bir yeniden yapılandırma paketi olarak WK'nın hala önemli politikalar içerdiği, ancak yaşanan gelişmeler karşısında söz konusu politikaların geliştirilemediği ve bu nedenle başarılı sonuçlar alınamadığı yönündedir. Dolayısıyla WK'nın ortaya konan hedefler açısından başarısızlığında bu politikaları katı ve dar bir perspektifle uygulayıp, yeni durumlar karşısında geliştiremeyen, yaşanan gelişmeleri yeterince fark edemeyen IMF ve Dünya Bankasının rolü olduğu savunulmaktadır. Öte yandan söz konusu başarısızlıkta reformların uygulanmasından sorumlu olan siyasi iktidarların da yanlışlarının büyük rol oynadığı ve bu çerçevede özellikle reformların kararlı biçimde yapılamamasının önemli sonuçlar ortaya çıkardığı iddia edilmektedir. Bir başka ifadeyle hayal kırıklığı yaratacak kadar kötü sonuçlarda gelişmekte olan ülke yönetimlerinin, reformların uygulanmasında kararlı olamamasının önemli bir paya sahip olduğu öne sürülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

WASHINGTON KONSENSÜSÜ: İÇERİĞİ, ORTAYA ÇIKIŞI ve POLİTİKALARI

1.1 Washington Konsensüsü (WK) Kavramının Ortaya Çıkışı

Washington konsensüsü (WK) en geniş anlamıyla özellikle gelişmekte olan ekonomilerin reforme edilmesine ya da yeniden yapılandırılmasına yönelik bir program olarak düşünülebilir. Bu ifade ilk olarak 1990'lı yıllarda iktisatçı John Williamson tarafından gündeme getirilmiştir. Williamson ilk defa Uluslar arası Ekonomi Enstitüsünün Kasım 1989'da yapmış olduğu bir konferanstaki bildirisinde bu ifadeyi kullanmıştır. WK olarak tanımlanan on politikanın daha sonra yine Williamson tarafından "What Washington Means by Policy Reform"¹ adlı çalışmada ayrıntılı olarak ele alınıp tartışıldığı görülmektedir². Bu tarihten sonra ise WK hem kavram düzeyinde hem de içerdiği politikaların niteliği ve sonuçları açısından oldukça geniş bir kesim tarafından kullanılmış ve tartışılmıştır. Diğer bir ifadeyle konsensüs içerisinde yer alan on politika uluslararası ekonomi ve kalkınma programlarıyla ilgilenenlerin ilgi odağı haline gelmiş ve belirli kesimler tarafından desteklenirken, çok geniş bir kesim tarafından da eleştirilmiş ve söz konusu politikaların revize edilmesi gereği vurgulanmıştır.

WK kavram olarak Williamson'a aittir, ancak onun içeriğini oluşturan on politikanın şekillenmesi belirli bir dönemin ürünü olarak görülebilir. Colin Parkins'e göre kavramda yer alan politikalar Reagan-Thatcher dönemine hakim olan düşünceyi yansıtmaktadır. Buna göre IMF, "think tank"lar, siyasetle ilgisi olan yatırım bankerleri, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen maliye bakanları Washington'da dönemin geleneksel düşüncesinin ne olacağını tanımlamaya yönelik toplantılarında

¹ John Williamson, (Ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, içinde, Institute for International Economics, Washington D.C., 1990.

² Moises Naim, "Washington Consensus and Washington Confusion?", *Foreign Policy*, Spring, 2000, 118, s.99.

WK politikalarını şekillendirmişlerdir³. Öte yandan konsensüse hakim olan felsefenin çok daha eskilere gittiğini belirten düşünceler bulunmaktadır. Bu görüşler, WK'yı Bretton Woods kurumları tarafından teşvik edilen neo-liberal politik programın popüler ismi olarak görmektedir⁴. Bilindiği gibi Bretton Woods 1944 yılında New Hampshire'deki dünya ekonomi konferansının yapıldığı yerdir. Konferansta ABD'nin öncülüğünde savaş sonrası küresel ekonominin biçimlendirilmesi hedeflenmişti. Bu toplantılarda dünya ticaretinin yönetimi, finansal istikrar ve kalkınmadan çok daha fazla tartışmaya konu olmuştur.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse çok farklı ve oldukça eleştirel değerlendirmelerin varlığına rağmen WK'yı, ülkelerin zenginliğinin nasıl artırılacağına yönelik politik arayışların bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Belirtmek gerekir ki, bu tür arayışların çok uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Örneğin Adam Smith ve diğer önde gelen klasik iktisatçılar ekonomik konuları siyasal yapı içerisinde ele almışlar ve iktisadın konusunu "ülkelerin zenginliğini artırmanın yollarını araştırmak" olarak belirlemişlerdir. Ancak ondokuz ve yirminci yüzyıllar içerisinde dünya ekonomilerinin daha büyük ölçüde entegre olmasıyla ekonomik sorunlar da ulusal olmaktan çıkmaya başlamıştır. Diğer bir ifadeyle dünya ekonomisinin yönetilmesi gereği ortaya çıkmış, bir çok ülkenin yoksullukla karşı karşıya gelmesinin tüm dünyada yarattığı problemler, bunlara yönelik çözüm arayışlarını da hızlandırmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra ise dünya ekonomisini yönlendirmek üzere finansal kurumların teşkil edilmesiyle bu tür çabalar artmış ve tüm dünya ülkelerine yönelik ekonomik politikalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Aslında bu güne kadar bu tür fikirlerde önemli farklılıkların ve çeşitliliğin var olduğu göze çarpmaktadır. 1990'lı yılların önceki dönemlerden önemli bir farkı bulunmaktaydı. Dünyadaki fakir ülkelerin daha zengin olmak için neler yapması gerektiği konusunda açık bir konsensüs ortaya konmuştur. Bu konsensüs WK ifadesiyle popülerite kazanmıştır. Konsensüsle belirtilen fikirlerin bir çok ülkenin uyguladığı ekonomik reformlar üzerine önemli tesirleri olmuştur. Ancak

³ Colin Parkins, "A Post Washington Consensus?", Yayınlanmamış Çalışma, s.1.

⁴ Örnek olarak bkz. Keith Rankin, "No Seattle Washington Consensus", <http://www.scoop.co.nz/stories/HL9912/S00041.htm>, Erişim Tarihi: 05.04.2003.

ülkelerin söz konusu fikirleri hem yorumlama şekillerinde hem de nasıl uygulayacağı konusunda önemli farklılıklar da görülmüştür⁵. Ayrıca konsensüsün orijinal önerisi sadece kısa bir zaman eleştiri almamıştır. Uluslar arası ekonomi ve siyaset çevresindeki değişmeler ve reform yapan ülkelerdeki yeni iç koşullar konsensüsün orijinal önerilerinin değinmediği dolayısıyla yeni cevaplar için araştırma gereğinin ortaya çıktığı problemler yaratmıştır. Bu cevaplar genellikle konsensüsün önerilerini tamamladıysa da bazıları onlarla karşıtlık göstermiştir. Böylece reform yapan hükümetler gün geçtikçe reformun başarısı için yeni ön koşullar tanımlamaya başlamıştır.

1.1.1. Tarihsel Gelişim ve WK Uygulama Örnekleri

WK'nın ortaya çıkışında Latin Amerika tecrübesinin belirgin bir rolü bulunmaktadır. 1970'li yıllarda Latin Amerika'da ekonomik büyüme dış finansmana dayalı hale gelmeye başlamıştır. Dönem boyunca uluslar arası finansal sistem içerisinde petro-dolarların mevcudiyeti yanında petrol krizi ve uluslar arası resesyon Latin Amerika'yı 1980'li yıllarda borç krizine itmiştir. Böylece geleneksel politikaların yetersizliği yönünde genel bir düşünce ortaya çıkmış ve böylece bir çok Latin Amerika ülkesi WK olarak bilinen istikrar paketini benimsemek zorunda kalmış ya da bu konuda ikna edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan olaylar sadece bu ülkeleri değil, aynı zamanda ileri ülkelerin ekonomilerini de yakından ilgilendirmeye başlamıştır⁶. Artık Latin Amerika ülkeleri dışarıda sermaye ve pazar aramaya başlamanın yanında, çoğu kere kendi iç koşullarına pek de uygun olmayan kalkınma modelleri ithal etmeye başlamıştır⁷. Bu yıllarda bölge ekonomileri piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak bir dizi reform gerçekleştirmiştir. Başlangıçtaki önlemler enflasyonu kontrol altına almaya yönelik makro ekonomik denge (katı bir mali disiplin ve kısıtlayıcı bir para politikası, sübvansiyonların elimine edilmesi ve bazen de nominal döviz kuru kontrollerinin kullanılması) çabalarından ibarettir.

⁵ Naim, "Washington Consensus ..", s.86.

⁶ Paul Krugman, Maurice Obstfeld, *International Economics: Theory and Policy*, Fifth Edition, New York, 2001, s.678.

⁷ Fernando Solana, "Report on the Economic and Social Problems for Latin America and its Relations with the European Union", IV. European/Latin America Interparliamentar Conference, Bruselas, 3 March 1999, s.3.

Önceki yıllarda oldukça belirgin olan devletin kalkınma çabalarını teşvik etmesi artık piyasa güçlerine terkedilmiştir. Geniş bir özelleştirme faaliyetine girişilmesi ekonomileri daha rekabetçi hale getirmiş ve bazı alanlarda yaşanan ekonomik bozukluklar önlenebilmiştir. Dış ticaret engellerinin azaltılması ve devletin müdahale alanının daraltılması ile piyasaların, sermayenin ve çokuluslu şirketlerin etkinliği artmıştır.

İşte uluslar arası finansal kurumların desteğinde Latin Amerika'da yürütülen yapısal denge politikaları ile WK'yı oluşturan çerçeve de ortaya çıkmaya başlamıştır. O halde konsensüsün, Latin Amerika'ya yönelik ekonomik politika değişikliğinin kavramsallaşmasına hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Söz konusu ülkelerde hükümet ve iş çevreleri konsensüs politikalarını geniş biçimde benimsemişlerdir. Konsensüs bu tarihten sonra hem Latin Amerika'da hem de diğer gelişmekte olan ülkelerde siyasi çevrelerden ve araştırmacılardan destek bulmuştur⁸.

Özellikle finansal güce sahip çok uluslu şirketler Latin Amerika ekonomilerinin tüm alanlarını dış yatırım ve finansal akımlara açacak bir politika yaratma konusunda geniş güçlerini birleştirdiler. Gerek ABD'de gerekse Latin Amerika'da önde gelen ortodoks iktisatçılar sermaye piyasalarının deregülasyonu, döviz kurlarının serbestçe belirlenmesi, özelleştirme ve esnek emek piyasaları yaratma konusunda acil çağrı yapmaya başladılar. 1980'lerde başlayan bu hareket sonucu ortodoks iktisat politikaları Latin Amerika ülkelerinde norm haline gelmiştir.

Uygulamalar ülkeler arasında farklılıklar gösterse de ekonomik reformların etkisi oldukça açık biçimde hissedilmeye başlamıştır. Örneğin bölgeye akan özel sermaye miktarı 1990 yılında 14 milyar dolar iken, bu rakam 1997'de 86 milyar dolara çıkmıştır. Bir çok ülkenin yatırım ve ihracat hacmi genişlemiş, ancak ekonomik büyüme, fakirliğin azaltılması ve gelir dağılımı ve sosyal göstergelerde

---

⁸ Stanley Fischer, "ABCDE: Past Ten Years, Next Ten Years", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1998**, (Eds: Boris Pleskovic and J.E. Stiglitz), The World Bank, Washington, D.C., 1999, s.79.

ortaya çıkan sonuçlar, beklenenin aksine olumlu olmamıştır⁹. Diğer bir ifadeyle bu programlar, Latin Amerika ekonomilerinin bazı sektörlerinde etkinliği artırmış olmasına rağmen büyüme ve sosyal sektör üzerine etkileri genel olarak olumlu yönde gerçekleşmemiştir. Ayrıca mali sektörün deregüle edilmesi ekonomilerin dayanıklılığını azaltmıştır. Daha sonra ayrıntılarıyla inceleneceği gibi söz konusu politikalar, Latin Amerika'da ne büyümeye ne de istikrara yol açmıştır. Bugün bölgede derin eşitsizlikler ve sosyal problemler varlığını devam ettirmektedir.

Özetle 1980'li yılların borç kriziyle karşılaşan birçok Latin Amerika ülkesine uluslar arası kredi kurumları tarafından, içe dönük kalkınma stratejilerinin başarısızlıkları ve dışa dönük Asya ülkelerinin tecrübelerinden hareketle önerilen politikalar için WK ifadesi kullanılmış ve daha sonra söz konusu politikalar, tüm gelişmekte olan dünya ülkelerine önerildiği için kavram da küresel bir kalkınma programı olarak algılanmaya başlamıştır. 1982-98 arasında bölgenin ortalama GSYİH artışı %3,3 olarak gerçekleşmiştir.

Gerçekten de WK'nın yükselmeye başladığı 1980'lerin başlangıcında dış şoklar, özellikle de borç krizleri, az gelişmiş ülkelerde iktisadi durgunluğa katkı yaparak, kişi başına gelirin düşmesiyle makro ekonomik istikrarsızlıklara yol açmıştır. Birçok Latin Amerika, Asya ve Afrika ülkesi bu şoklara büyük ölçüde ithal ikamesine dayalı devletçi kalkınma stratejisini terk ederek ve özelleştirme ve dış liberalizasyonu esas alan piyasaya yönelik ekonomik reformlara geçerek cevap vermiştir.

1980'lerin sonuna gelindiğinde Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkeler bile kendi sistematik dönüşümleri içerisinde reformlara katılmaya başlamışlardı. Bu yeni eğilim, müdahaleci politikalar ve bunları takip eden krizlerin başarısızlıklarından öğrenilmiş önemli bir dersi yansıtmıştır. Politikacılar hem makro ekonominin hem de spesifik piyasaların açıkça dikkate alınması ihtiyacından etkilenerek, farklı politikaların diyalektik etkileşimini fark etmişlerdir. Bu yüzden özellikle Dünya

⁹ Nancy Birdsall, Augusto de la Torre, Rachel Menezes, **Washington Contentious: Economic Policies for Social Equity in Latin America**, WB-Brandeis University, 2001, s.6.

Bankası gibi çok taraflı finansal örgütler, gelişmekte olan ülkelerde istikrar ve yapısal denge programlarını destekleme çabalarını artırmıştır.

Yapısal denge, ödemeler dengesi problemlerini halletmek, enflasyonu azaltmak ve sürdürülebilir bir büyüme için gerekli koşulları yaratmak için piyasaya yönelik bir reform süreci olarak görülmüştür. Dünya Bankası 1979'da bu amaca yönelik desteğe dayalı olarak bir yapısal denge borç programı başlatmıştır. Kısaca yapısal denge makro ekonomik istikrar, liberalizasyon, özelleştirme ve deregülasyonu kapsamaktadır. Reformlarla ilgili artan konsensüs, büyük ölçüde rekabetçi piyasalara dayalı neo-klasik paradigmayı esas almıştır. 1980'lerden beri neo-klasik yaklaşım, kalkınma ekonomisini biçimlendiren temel olmuş, devletin ve piyasaların kaynak dağılımında rakip güçler olarak gören bilgilere de kaynaklık etmiştir. Neo-klasik yaklaşım açısından aşağıdaki reform seti gerekli ve yeterli görülmüştür¹⁰;

- Ödemeler dengesinde, hükümet açıklarında ve para arzındaki dengesizlikleri gidermek için stabilizasyon sağlanmalıdır,
- Serbest piyasaların fiyatları tayin edebilmesi için piyasaların daha iyi çalışması temin edilmelidir,
- Özel mülkiyet hakları, ekonomik rekabet için çok daha önemli olduğu için özelleştirme zorunludur,
- Hükümetlerin ekonomik ve sosyal gelişmedeki rolünü azaltmak için bütçenin rasyonelleştirilmesi gereklidir,
- İhracatı, büyümenin motoru haline getirmek için yurt içi ekonomiyi dünya ekonomisine entegre etmek önemlidir,

¹⁰ Joachim Ahrens, "Toward a Post-Washington Consensus: The Importance of Governance Structures in Less Developed Countries and Economies in Transition", sigov1.sigov.si/zmar/apubici/iib/iib0400/08-ahren.pdf, Erişim Tarihi: 22.04.2002, s.2-4.

Bu politikalar, iktisadi kalkınmayla ilgili düşüncenin bir anlamda geri dönüşünü temsil etmiştir. Artık hükümetin kapsam ve ölçeğinin azaltılmasına daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Özellikle devletin ekonomik faaliyetleri düzenleme ve yönetme fonksiyonunun azaltılması, adalet ve güvenlik gibi klasik görevlerine dönmesi istenmekte ve belirli sanayilere müdahalesi çok zararlı görülmektedir.

Son 25-30 yıl içerisinde söz konusu neoliberal politikaların gelişmekte olan dünyaya uygulanmasının çeşitli yönleri olmuştur. Friedman ve diğer parasalcı iktisatçıların üçüncü dünyanın gelişmesine, özellikle borç krizi ve IMF ve Dünya Bankasının ulusal ekonomik politikalar üzerine direkt etki etme gücünü kazanmaya başlamasından itibaren daha genel bir etkisi olmuştur. 1980'li yıllarda Thatcher-Reagan-Kohl iktidarlarıyla birlikte serbest piyasa düşüncesi Batı dünyasında güç kazanmıştır. 1989 yılında Doğu Bloku'nun çöküşü ve şok terapisi uygulamalarıyla neoliberalizm çok sayıda insanı etkisi altına almıştır. Doğu Asya ekonomileri geliştikçe, Birinci Dünya'ya katılma ve finansal akımlardan kazanç sağlama arzusu Kuzey Kore'yi bile 1990'lı yılların başlarında sermaye kontrollerini terk etmeye zorlamıştır¹¹.

Bu açıklamalardan hareketle WK olarak isimlendirilen politikaların kısa bir süre içerisinde ya da belirli bir anda ortaya konmuş ilkeler olduğunu söylemenin yeterince tutarlı olmayacağı açıktır. Bunun yerine konsensüsün 1990'lı yıllarda formüle edilmesine rağmen kökenlerinin deregülasyon ve özelleştirme hareketlerinin yaygın olduğu 1980'li yıllara, hatta Bretton Woods sisteminin çöktüğü ve serbest kur rejimleriyle düzensiz uluslar arası finansal piyasaların ortaya çıkmaya başladığı 1970'li yıllara kadar götürülebileceğini düşünmek daha uygundur. WK gibi çerçevesi gayet açık tanımlanmış bir paketin gelişmesi, genel olarak zamanı biçimlendiren fikirlerin gelişme seyrindeki dalgaları takip etmiştir¹². Nitekim tüm tarih boyunca

¹¹ Patrick Bond, "Beyond both the "Washington Consensus" and the "Post-Washington Consensus" in Zimbabwe and South Africa?- The Failure of Structural Adjustment and the Need for a Democratic Approach to Economic Policy", www.xmyny.nl/docs/doc954790582.doc, Erişim Tarihi: 2.04.2002, s.1.

¹² Howard Wachtel, "World Trade Order and the Beginning of the Decline of the Washington Consensus", *International Politics and Society*, 3/2000. <http://www.tni.org/archives/wachtel/wto.htm>, Erişim Tarihi: 15.05.2003.

fikirlerin gelişmesinde uzun dalgalanmalar ortaya çıkmıştır. Örneğin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan teknolojik ve örgütsel değişiklikler, ideolojik çatısını yüzyılın sonuna doğru oluşturabilmiştir.

WK, 1990'lı yıllarda kullanılmaya başlandıktan sonra hem G-7 ülkeleri hem de global ekonomiyi yöneten uluslar arası finansal kurumlar için yol gösterici ilkeler olarak hizmet etmiştir. Williamson, konsensüsü on politika aracı üzerine tanımlamasına rağmen onun temelini esasen serbest piyasa ve güçlü para unsurları oluşturmuştur. 1980'li yıllarda ve ondan önce Latin Amerika ülkeleri değişik zamanlar itibariyle hiper enflasyon tecrübesi yaşadıkları için enflasyonun kontrolü siyasi otoriteler için mutlaka gerekli bir durum haline gelmiştir. Hiper enflasyon teorisiyle ilgili olarak monetarizm en açıklayıcı makro ekonomik çatı olarak görülebilir. Bu yüzden Latin Amerika ülkelerinde 1980'li yıllarda politik tartışmaların merkezini parasalcı düşüncenin oluşturması doğaldır. IMF'nin finansal programı teorik eğilim olarak oldukça monetaristtir ve bu IMF düşüncesinin köşe taşıdır. Dolayısıyla konsensüsün monetarist eğilimli programı 1960'lara kadar uzanan Western Hemisphere departmanının bir ürünü olarak değerlendirilmektedir¹³.

1.1.2. WK' nın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Etkisi

WK'yı oluşturan politikaların, büyük bir sanayi gücü olarak Amerika'nın İkinci Dünya Savaşından sonra kendi ürünlerine pazar bulma arayışlarının neticesinde şekillendiğini ifade eden görüşler de bulunmaktadır. Çünkü çok geniş bir imalat gücüne sahip olan ABD'nin iç pazarının tüm üretimi mas etmesi mümkün değildir. Bunun üzerine ABD dünya piyasalarını kendi ürünlerine açmak için Dünya Bankası ve IMF'yi araç kullanmaya başlamıştır. Bu kuruluşların tüm dünyada kalkınma için serbest piyasa ekonomisini benimsemesinin nedeni budur. 1990'lı yıllarda Williamson tarafından WK olarak isimlendirilen politikaların etkisi küreselleşmeyle birlikte hızla artmış ve tüm dünya çapında çok az ülke yönetimi bu

¹³ Eisuke Sakakibara, "From the Washington Consensus to the New International Financial Architecture", www.rba.gov.au/publications_and_Research/Confereans/1999/Sakakibara.pdf. Erişim Tarihi: 04.02.2002, s.182.

politika paketine kayıtsız kalabilmiştir¹⁴. Bu açıdan bakıldığında konsensüs politikalarıyla, global elitlerin Amerikan kapitalizmini dünya için bir model haline getirmeye çalıştığı iddia edilmektedir. Piyasa rejimleri kültür ve ülkeye göre değişiklik gösterse bile küreselleşmenin yüksek temsilcileri tek yönlü bir Amerikan modeli önermektedirler. Modelin özünde refah devleti, az miktarda çevre ve işletme düzenlemeleri ile düşük vergiler bulunmaktadır. Dolayısıyla WK'nın dünyada daima farklı ekonomik kültürler ve sistemler var olması gereksiz bir durumdur. Bunları dünyanın en büyük Aydınlanma rejimine (ABD) dayalı olarak tek bir evrensel serbest piyasa içerisinde birleştirmek gerekir¹⁵ gibi Amerikan serbest piyasa rejimini yayma düşüncesi olarak değerlendiren yaklaşımlar vardır. ABD'nin dünya ticareti içerisindeki payına bakıldığında uluslar arası ticaretin her geçen gün Amerika için daha önemli hale geldiği görülmektedir. Nitekim ABD'nin 1990 yılında dünya ticaretindeki payı %13 iken, bu rakam 2000 yılında %15'i aşmıştır¹⁶. Aynı şekilde 1960'lı yıllarda dış ticaretin ABD'nin GSYİH içerisindeki payı %4-5 arasında iken bu rakam %12'ye ulaşmıştır¹⁷. Ayrıca Amerikan hükümeti her zaman şirket çıkarları için uğraş vermektedir. O bakımdan Dünya Ticaret Örgütü de dünya ticaretini kontrol altına alan WK'nın "kolu" olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle örgütün amacı dünya ticaretini suni engellerden arındırmak olarak açıklanmaktadır, ancak WTO yarattığı serbest ticaret büyük şirketlerin çıkarlarına uygun düşmektedir¹⁸. Ticari kayıtlarla ilgili sıradan bir gözlem yapılması halinde bile bu durum açık biçimde görülebilecektir.

Tüm bu açıklamalardan Amerika'nın küresel ekonomiyi biçimlendirmedeki liberal pozisyonunu yıllar boyunca koruduğu sonucu çıkarılabilir. Gerçekten de ABD'de iktidarın 1980'li yıllardaki Cumhuriyetçilerden 1990'lı yıllarda Demokratlara geçmesi bu pozisyonda önemli bir değişikliğe yol açmamıştır. Amerikan hükümetleri ticari görüşmelerde ve uluslar arası finansal kurumların

¹⁴ **Canada & the World Backgrounder**, "The Rising Tide", September, 2001, Vol. 67, Issue 1, s.4.

¹⁵ Robin Corey, "Ex-Cons", **Lingua Franca: The Review of Academic Life**, February, 2001, Vol. 11, Issue 1, s.29.

¹⁶ OECD, **Economic Outlook**, Paris, June 2000.

¹⁷ Dominick Salvatore, **International Economics**, Seventh Edition, New York, 2001, s.6.

¹⁸ Andrew Hartman, "The Globalization of a Movement", **Humanist**, November/December, 2001, Vol.61, Issue, 6, s.16.

yönetimlerinde sürekli aynı eğilimli, yani WK olarak adlandırılan politikaların uygulanmasında ısrar etmişlerdir¹⁹.

Yukarıda belirtildiği gibi WK politikalarının şekillenmesinde Amerikan resmi düşüncesinin belirgin bir etkiye sahip olduğunu yadsımak mümkün değildir. Gerçekten de konsensüsün liberal içerikli bir ekonomik reform paketi olarak ortaya çıkmasında Amerikan hükümetinin bu tür politikaları ısrarla yaymak istemesinin açık bir tesiri vardır. Amerika büyük bir güç olarak ortaya çıkmaya başladığı yirminci yüzyılın başlarından beri liberal politikaları yayma konusunda daima ısrar içerisinde olmuştur. Hatta Amerika sahip olduğu gücü liberal bir dünya düzeni kurma yönünde kullanmaktan çekinmemiştir. Catley'a göre yirminci yüzyıl içerisinde Amerika üç kez açık bir biçimde bu amaç doğrultusunda hareket etmiştir. Bunlardan ilk ikisi iki dünya savaşından sonra dünya ekonomik düzenini şekillendirme çabaları içerisinde gerçekleşmiştir. Üçüncü çaba ise içerisinde bulunduğumuz ve bazen küreselleşme, bazen yeni dünya düzeni bazen de serbest biçimde ticaret yapan demokrasiler diye anılan hareketle devam etmektedir. Burada genel eğilim WK politikaları üzerine ısrar edilmesidir. Üstelik Clinton idaresinden sonra bu tutum daha da belirgin bir hal almıştır. Rusya ve Çin'de liberalleşme çabalarının desteklenmesi, durgunluk belirtileri gösteren Japon ekonomisinin reforma yönlendirilmesi, 1997-98 yıllarında Asya ekonomisinin düşüşünün ardından IMF vasıtasıyla Doğu Asya'nın siyasi reforma zorlanması ABD'nin, konsensüs politikalarında ne derece ısrarlı olduğunu ortaya koymaktadır²⁰. Öte yandan bugünkü ABD yönetiminin de aynı çizgide olduğu görülmektedir. Bush yönetiminin Anne Kruger gibi çeşitli isimlerin IMF üst yönetimine atanması için yaptığı baskılar ABD'nin IMF yönetimindeki baskınlığının devam ettiğini ve WK'nın desteklendiğini ortaya koymaktadır. Çünkü söz konusu iktisatçıların fikirleri önemli ölçüde WK politikalarına paraleldir²¹. Bu yaklaşım içerisinde WK'yı özellikle küreselleşme ve sosyalist ekonomilerin çökmesiyle

¹⁹ Jay Mandle, "Reforming Globalization", *Challenge*, March/April 2001, Vol.44, Issue 2, s.31.

²⁰ Bob Catley, "Hegemonic America: The Arrogance of Power", *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International & Strategic Affairs*, August 1999, Vol. 21, Issue, 2, s.157-59.

²¹ John Gershman, "The Resurgence of the Washington Consensus", *Foreign Policy in Focus*, June, 2001.

birlikte oluşan yeni durum karşısında dünya ekonomisinin kurallarını yeniden yazma teşebbüsü olarak değerlendirmek mümkündür.

1.2. Washington Konsensüsünün İçeriği

Williamson, WK ifadesiyle Latin Amerika ülkelerine yönelik olarak uygulanan ekonomik öneri paketinin asgari ortak yönlerini tanımlamıştır. Başka bir deyimle onun teşebbüsü hem çok sayıda Latin Amerika ülkesinin hem de genel olarak bir çok gelişmekte olan ülkenin tecrübelerinden elde edilecek sonuçlarla bir takım politik öneriler yapmaktan ibarettir²².

Gerçekten de kavramla belirtilmek istenen nokta Washington'da bulunan ve uluslar arası ekonomiyi II. Dünya Savaşından beri önemli ölçüde yönlendiren kurumlarla (Uluslar arası Para Fonu ve Dünya Bankası) Amerikan Hazine yönetiminin dünya ekonomisini yeniden yapılandırma amacıyla tüm ülke hükümetlerine ısrarla önerdikleri politika unsurlarını tanımlamak olmuştur. Kavrama yönelik en kapsamlı eleştirileri gerçekleştiren Nobel ödüllü iktisatçı Joseph Stiglitz de kendisiyle yapılan bir mülakatta Washington konsensüsünü, "Washington'da on beşinci caddeyle on dokuzuncu cadde arasında IMF, Amerikan Hazinesi ve Dünya Bankası üyeleri tarafından formüle edilmiş bir konsensüs" olarak tanımlamakta ve kavramın büyük ölçüde Latin Amerika deneyiminden hareketle formüle edildiğini belirtmektedir²³.

Williamson, kavramın kökeninin, "Kalkınma İncelemeleri Enstitüsünde" Latin Amerika'da uygulanan Brady Planıyla ilgili verdiği konferansta Hans Singer tarafından kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevaba dayandığını ifade etmiştir. Williamson, "Latin Amerika'da izlenen bu hassas politikalar nelerdir?" sorusuna cevap verirken, son yirmi yıl içerisinde kalkınmanın destekleyicisi olan ya da hızlı

²² T.N. Srinivasan, "The Washington Consensus a Decade Later: Ideology and the Art and Science of Policy Advice", *The World Bank Research Observer*, 15/2, (August, 2000), s.265-66.

²³ *Multinational Monitor*, "Unraveling the Washington Consensus: an Interview with Joseph Stiglitz", April 2000, 21/4, s.13.

ekonomik gelişmede anahtar rolü üstlenen politikaları özetlemeye teşebbüs etmiş²⁴ ve bu esnada kavramı kullanmıştır. Fakat kavramın gerçekte ne için ortaya atıldığı konusunda çok daha sert ve farklı değerlendirmelerin varlığı da açıktır. Bazı iktisatçılar konsensüsle, genellikle IMF vesayeti altına bir çok hükümet tarafından izlenen neoliberal iktisadi politikaların kastedildiğini düşünmektedir.

Economist dergisine göre “hastalar Vietnam’dan Venezüella’ya kadar tüm dünyaya yayılmışlardı. Doktorlar ise Washington’da 19. caddede birbirleriyle karşılaşmaktaydılar ve ilaçlarını birlikte dağıtmaktaydılar. Onların tedavisi sıkı para ve maliye politikası, serbest ticaret, sermaye akımları ve özelleştirmeye dayalı bir konsensüstü”. Financial Times da kavramı tanımlarken mekanizmadan çok amaç üzerine yoğunlaşmış ve Washington konsensüsünü IMF’nin ve ABD başta olmak üzere gelişmiş yedi sanayi ülkesinin benimsediği resmi ortodoks politik tavrın kısaltılmış ifadesi olarak değerlendirmiştir²⁵. Onun özünde ise makro ekonomik istikrara ve uluslar arası ekonomiye entegre olunmasına verilen önem bulunmaktadır.

WK sadece Amerikan hükümetinin resmi yaklaşımını ifade etmemekte, aynı zamanda dünyanın en önemli merkezlerinden birisi olan Washington’daki tüm kurumların ve liderlerinin görüşlerinin de çerçevesini çizmektedir. Kavramın orijinal versiyonu on farklı politikayı içermekte, ancak bunlar içerisinde özellikle ekonomik büyümeye geçmek için serbest piyasa ile güçlü ve istikrarlı bir para siyasetine vurgu yapılmaktadır. Ekonomik bir take-off/kalkış için ticaretin serbestleştirilmesi, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, döviz kurunun istikrara kavuşturulması, bütçe dengesinin sağlanması gerekmektedir. Bir çok insan konsensüsün yükselişini dünya ekonomisinde önemli bir farklılaşma olarak değerlendirmiştir. Çünkü üçüncü dünya ülkelerinde devletin ekonomiden uzaklaşmaya başlamasıyla tüm yatırımcılar bu ekonomilerden önemli kazanç fırsatlarının doğduğuna inanmışlardır. Kuzeyden Güneye büyük miktarda sermaye akımıyla fakir ülkelerde hızlı bir büyüme dönemine

²⁴ John Williamson, “What Should the World Bank Think About the Washington Consensus?”, *The World Bank Research Observer*, 15/2, (August, 2000), s.254.

²⁵ Aktaran, Brendan Martin, New Leaf or Fig Leaf, <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/knowledgebank/newleaf/newleaf6.html>, 2000. Erişim Tarihi: 07.01.2002.

girilmesi ümit edilmiştir²⁶. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi bu beklentilerin önemli bir kısmı gerçekleşmemiştir.

Konsensüsün içerdiği teknik önerilerin uygulanabilir ve izlenebilir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü genellikle hükümetlere öncelikle bir dizi politikanın terki önerilmiştir. Buna göre merkez bankasının para arzını kısıması sağlanmalı, döviz piyasası kurallarını basitleştirmeli ve uluslar arası sermaye akımlarının önündeki engeller kaldırılmalıdır. Ardından hükümetler, fiyat kontrollerini yavaş yavaş terk etmeli, dış ticaret engellerini gidermeli, devlet işletmelerini özelleştirmeli ve kamu harcamalarında kısıntıya gitmelidir. Böylece ülkenin daha küçük bir kamu sektörüne sahip olması yanında uluslar arası sermaye piyasalarındaki kredibilitesinin iyileştirilmesi sağlanarak borçlanma mümkün hale gelecektir²⁷. Tüm bu sürecin denetiminde yer alan ana kurum ise IMF idi. IMF'nin bu rolü şüphesiz ki, konsensüsü oluşturan politikalar içerisinde parasal olanların oldukça öncelikli olmasından kaynaklanmıştır.

1.2.1. Farklı İktisatçılara Göre WK'nın Tanımı ve İçeriği

Konsensüsün iktisatçılar tarafından daha farklı tanımları da yapılmıştır. “Anglo-sakson klasik ekonomisinin temel kanunlarının saf uygulaması, bu kanunlara uygun biçimde alınan belirli politika önerilerinin listesi, küreselleşmeyi hızlandırmaya yönelik ana politik önlemlerin kısa bir ifadesi veya istikrarlı ve küresel olarak entegre olmuş bir kapitalizm yaratma amacı” bu tanımlardan bazılarını oluşturmaktadır²⁸. Bir başka çalışmada ise konsensüsü oluşturan ekonomik reform politikalarının “enflasyonun kontrolü ve piyasaya güven üzerine odaklandığı ve gelişmekte olan ekonomilerin daha yüksek büyüme oranlarına ulaşmasını ve bunu devam ettirebilmesini sağlamak için daha etkin ve rekabetçi hale getirilmesini hedeflediği” değerlendirilmesi yapılmaktadır. Söz konusu politikalar 1990'lı yıllarda

²⁶ Paul Krugman, “Dutch Tulips and Emerging Markets”, *Foreign Affairs*, July/August, 1995, Vol. 74, Issue 4, s.29.

²⁷ Vlad Ivanenko, “Washington Consensus vs. Whither Reform in Russian Perspective”, sigov1.sigov.si/zmar/apublici/iib/iib0400/09-ivanenko.pdf, 2000, Erişim Tarihi: 22.01.2003, s.2.

²⁸ Brendan Martin, New Leaf or Fig Leaf, <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/knowledgebank/newleaf/newleaf6.html>, 2000. Erişim Tarihi: 07.01.2002.

uluslar arası finansal kurumlar ve Amerikan Hazinesinin desteğinde Latin Amerika'daki teknik ve siyasi kadrolar tarafından ısrarla uygulanmıştır²⁹. Öte yandan konsensüs demokrasi, insan hakları, serbest ticaret, açık piyasalar ve ekonomik entegrasyon gibi temel ilkelerden oluşan ve ABD'nin Latin Amerika'ya yönelik politikasını belirleyen yaklaşım şeklinde de tanımlanmıştır³⁰. Tüm bu tanım ve değerlendirmelerden anlaşıldığı gibi WK genellikle serbest piyasa ilkelerine ve sert mali disipline dayalı bir ekonomik reform önerisi şeklinde anlaşılmaktadır.

Patrick Bond, WK'yı ekonomik, sosyal ve çevresel politikalara "neoliberal veya yapısal denge" yaklaşımı olarak görmektedir. Konsensüsün ekonomik politikaları içerisinde serbest ticaret, küçük bütçe, işletmelerin deregülasyonu ve yabancı sermayeyi çekmek için daha yüksek faiz oranları gibi unsurlar yer almıştır. Sosyal politika kapsamında hizmetlerin gerçekleştirilmesinde maliyetlerin düşürülmesine ve piyasaya yönelik tekniklerin geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. Çevresel politikalarda ise ekolojik değerleri, sadece bir fayda-maliyet analizi zemininde dikkate alınmanın faydalı olacağı düşünülmüştür. Bond, bu değerlendirmenin ardından Dünya Bankası iktisatçılarından Lawrence Summers'ın şu sözünü aktarmaktadır³¹: "sanırım, çok düşük gelirli bir ülkeye toksit maddelerin boşaltılmasının arkasında yatan ekonomik mantık yanlış değildir ve bunu cesaretle karşılamalıyız."

²⁹ Nancy Birdsall, Augusto de la Torre, "Enriching the Washington Consensus: Equity with Growth in Latin America", Summary and Excerpts from the Chairmen's Report, Commission of the Carnegie Endowment for International Peace and Inter-American Dialogue, September 13, 2000. http://www.iadb.org/sds/WID/publication/gen_128_2153_e.htm. Erişim Tarihi: 01.05.2003.

³⁰ Howard J. Wijarda, "Consensus Found, Consensus Lost: Disjunctures in US Policy toward Latin America at the Turn of Century", *Journal of Interamerican Studies*, Vol.39, no.1, Spring, 1997, s.13. Konsensüsü ABD'nin Latin Amerika'ya yönelik üç ayaklı (demokrasi, açık piyasalar ve ticari serbestliğin teşviki) politikası şeklinde algılayan tanımlara sıklıkla rastlanmaktadır. Örnek olarak bkz. Howard J. Wijarda, "Back to Basics: Reassessing US Policy in Latin America". *Harvard International Review*, Fall 1997, Vol.19, Issue 4, s.16-21. WK içerisinde demokrasiyle serbest piyasalar birbirlerinin tamamlayıcısı olarak ele alınırken, bunları rakip olarak değerlendiren görüşler de bulunmaktadır. John Gray, "The Second Death of Laissez-faire", *New Statesman*, 09/18/98, Vol. 127, Issue 4403, s.25.

³¹ Patrick Bond, "Beyond both the "Washington Consensus" and...", s.1.

Moises Naim konsensüsün belirli bir evrim sürecinde oluştuğunu iddia etmektedir. Buna göre önce liberal içerikli genel bir politika önerileri setinin popülaritesinde artış yaşanmıştır. Bu tavsiyeler belirli bir süre zarfında bir konsensüs içinde olmasa bile en azından tanınmış ve etkin akademisyenler ile IMF, Dünya Bankası, Amerikan Hazinesinin üst düzey temsilcileri ve think tanklar içerisinde etkinlik kazanmıştır. Böylece reformların nasıl başarılı olacağı konusunda ortak bir “bilgi” gelişmeye başlamış ve reformlara yönelik direnişler popülizm olarak nitelenmiştir.³²

WK'nın ortaya çıkışında kavramın, kalkınma ekonomisinin geçen birkaç on yılın birikimini taşıyan ortodoks ekonomiyle arasındaki kopukluğu sona erdirmesi etkili olmuştur. Örneğin şu anda geniş kamu açıklarının ve gevşek para politikalarının enflasyonu ateşlediği açıkça görülebilir. Bununla birlikte çoğu gelişmekte olan ülke bu fikirleri monetarizmin oldukça dar bir bakışı olarak uzun zamandır pek dikkate almamıştır. Enflasyonun daha çok gelir ve servetin eşitsiz dağılımı gibi yapısal koşulların sonucu olduğu düşünülmüştür. Benzer şekilde bir az gelişmiş ülkenin gerçekte serbest uluslar arası ticaret ve yatırımdan yararlanamayacağı yönünde geniş bir kabul bulunmuştur. Bu yüzden konsensüsün ihracat, ithalat, dış yatırımlar ve döviz işlemleri üzerindeki engellerin kaldırılmasına yönelik önerileri, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini eşitsiz ve sömürgeye dayalı uluslar arası sistemden korumaları gerektiği inancına önemli bir mesafe getirmiştir.

Ayrıca 1980'lerin borç krizi ve soğuk savaşın sona ermesi, hükümetlerin güçlü makro ekonomik ilkelere dayalı olmayan ya da yabancı yatırımlara engel getiren iktisadi politikaları sürdürmesini imkansız hale getirmiştir. Birçok gelişmekte olan ülkenin konsensüs önerilerini hoş karşılamaktan başka çaresi kalmamıştır. Bu nedenle bir çok ülke ortodoks makro ekonomik politikaları uygulamak ve fiilen yürürlükte olan korumacı yapıları terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum özellikle borç yükü çok olan ülkeler için geçerli olmuştur. Böylece ulusal ekonomik tartışmaların da ilgi alanı değişmeye başlamıştır. Birçok ülkede siyasetçiler ve medya

³² Naim, “Washington Consensus ...”, s.87.

liderleri, yeni sanayi sektörlerini nasıl ulusal bir öncelik haline getirmeyi (böylece korumayı ve desteklemeyi) tartışmak yerine cari işlemler açıklarını veya mali açıkları nasıl azaltacakları sorununu tartışmaya başlamışlardır. Onlar aynı zamanda dikkatlerini kamu iktisadi teşekküllerini genişletecek planlardan onları özelleştirme tartışmalarına yönelttiler. Konsensüsün önerdiği piyasa reformları bir çok ülkede fiyat istikrarı bazılarında ise ekonomik büyüme içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bugün ise artık makro ekonomik ortodoksluğun reform yapan ülkeleri sürdürülebilir ve eşitlikçi gelişme yolunda sınırladığı yönünde genel bir kanı oluşmuştur.

Bazı iktisatçılara göre konsensüs, fakirliğin azaltılması için gerekli olan ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla Dünya Bankası tarafından ortaya konan en iyi çözümü temsil etmektedir. Böyle bir yaklaşımın arkasında ise özellikle Asya Kaplanları olarak anılan ülkelerin başarısı bulunmaktadır³³. Öte yandan WK'yı, başarılı bir ekonomik performansa ulaşmada özelleştirme, liberalizasyon ve makro ekonomik istikrarın yeterli olduğu gibi oldukça basitleştirilmiş bir yaklaşım olarak değerlendiren görüşler de bulunmaktadır. Buna göre makro ekonomik istikrar sayesinde hem enflasyonun kontrolü hem de bütçe ve ödemeler dengesinin sağlanması öngörülmektedir. Stiglitz'in bu yaklaşımı şu şekilde tablolastırılabilir³⁴:

Tablo 1. Washington Konsensüsü: Amaçlar ve Araçlar

Amaçlar	Ekonomik büyüme Makro ekonomik istikrar
Araçlar	Ticaretin serbestleştirilmesi Özelleştirme

Yukarıda belirtilen tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi konsensüse kısa bir zaman dilimi içerisinde "ideolojik" bir muhteva kazandırılmıştır. Konsensüsün onu eleştirenler tarafından, "piyasa fundamentalizmi" olarak değerlendirmesi buna örnek olarak verilebilir. Williamson 2000'li yıllarda bu endişeyi açık bir biçimde dile

³³ Rehman Sobhan, "Eradicating Rural Poverty: Moving from a Micro to a Macro Policy Agenda", www.ifod.org/poverty/-21k, June, 2001, Erişim Tarihi: 05.09.2002, s.4.

³⁴ Aktaran, Maria Aggestam, Hans Falck, "Poland in a Post-Washington Consensus Perspective", 2000, www.snee.org/FZMAHF.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2002, s.3.

getirmiş ve tüm dünyada sıklıkla kullanılmaya başlanan kavramın, rasyonel ekonomik politika yapmaya daha ileri düzeyde hizmet edip etmeyeceği konusunda şüpheyi düşüğünü belirtmiştir. Ona göre kavrama, kendi niyetinde olmayan oldukça değişik ve ideolojik bir anlam verilmiştir. Halbuki kendisi son yirmi yılda dünyanın değişik bölgelerinde gerçekleştirilen ekonomik reformların Washington'daki üç önemli kurum tarafından ortaya atıldığına vurgu yapmak istemiştir³⁵.

Kavramın ideolojik çerçevede kullanılmaya devam edilmesinin yanlış anlaşılmalara doğuracağını belirten Williamson, özellikle makro ekonomik disiplin, ticari açıklık ve piyasaya yönelik mikro ekonomik politikalar gibi uluslar arası kalkınma kurumlarının desteklediği ekonomik reformların gözden düşme tehlikesine işaret etmektedir. Çünkü böyle bir yaklaşım, uluslar arası ekonomik müesseselerin Washington'daki bir konsensüsün güdümünde birimler olarak görülmesine ve kavramın önerdiği politikalarla piyasadaki her şeyin idare edilebileceği gibi dogmatik bir inancın yayılmasına yol açabilecektir³⁶. İleride ayrıntılı olarak belirtileceği gibi konsensüse yönelik eleştirilerin bir kısmı kavrama yüklenen farklı anlamlardan kaynaklanmaktadır.

1.2.2. Konsensüs Kavramı Üzerindeki Tartışmalar

John Williamson, WK ile ilgili farklı tanımların yarattığı çelişkiyi giderme noktasında da öneriler getirmiştir. Ona göre kavramın kullanılmasından vazgeçmek uygun bir yaklaşım değildir. Çünkü böyle yapmakla kavramın kullanılması sona ermeyecektir. Onun yerine orijinal kullanımda, yani kendi formüle ettiği politika paketinde ısrar edilebilir. Bir diğer yaklaşımda bir "post-Washington konsensüsü" kavramını benimsemek olabilir³⁷. Gerçekten de 1998 yılından sonra hem Dünya Bankası çevrelerinde hem de hem de Washington konsensüsünü eleştirenler arasında daha ileri düzeyde ve yeni koşullara uygun bir ekonomik reform paketine ihtiyaç duyulduğu dile getirilmeye başlanmıştır. Şüphesiz ki, hızlı küreselleşmenin getirdiği sonuçlar ve dünya çapında giderek büyüyen zenginlik farkının azaltılabilmesi için

³⁵ Williamson, "What Should the World Bank...", s.251.

³⁶ Williamson, "What Should the World Bank...", s.251-52.

³⁷ Williamson, "What Should the World Bank...", s.259.

uluslar arası etkinliğe sahip kurumların yeni ekonomik reform arayışları devam edecektir. O yüzden önümüzdeki günlerde post-Washington konsensüsünün de yetersizliğine ve dolayısıyla küresel ekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacına vurgu yapacak görüşlerin ortaya çıkması kaçınılmaz gibi gözükmektedir.

WK kavramına dair ortaya çıkan anlam karmaşasının giderilebilmesi için Dünya Bankasına da görev düşmektedir. Öncelikle Bankanın kavramla ilgili farklı kullanımları fark etmesi gerekir. Çünkü kavram, bazen fakirliğin azaltılmasına yönelik politikalar çerçevesinde düşünülürken, bazen de yoksul kesimlere çok az şey sağlayan siyasi bir çatı içerisinde ele alınmaktadır. Williamson'a göre WK'nın orijinal versiyonunda yer alan politikalarla birlikte kurumsal yapının önemine işaret ederek daha ileri bir anlayışa geçilmeli ve böylece hızlı bir gelir artışı yanında eşit bir gelir dağılımı da teşvik edilmelidir. Dünya Bankası gelecekteki tartışmaları bu çerçevede yönlendirebilirse iktisadi kalkınma açısından büyük bir hizmet yerine getirmiş olacaktır³⁸. Görüldüğü gibi geçen on yıllık süre zarfında konsensüsün güncel sorunlara daha uygun düşecek tarzda –kısmen bile olsa- revize edilmesi ihtiyacına kavramın mucidi olan Williamson da işaret etmektedir.

WK olarak bilinen piyasaya yönelik ekonomik reform politikaları bazı yazarlar tarafından “birinci kuşak reform” paketi olarak da adlandırılmaktadır. Bu reformlarda ağırlık ekonominin makro boyutuna verilmiştir³⁹. Konsensüsü birinci kuşak reformlar olarak değerlendiren sol düşünürler Latin Amerika’da uygulamaya konmasından beri bu politikalarının beklendiği gibi sonuçlar vermediğini, bölgenin geleneksel problemleri durumundaki fakirlik, işsizlik ve gelir adaletsizliğinin devam etmekte olduğunu ve hatta daha da kötü bir seyir kazandığını dile getirmektedirler. Onlara göre neo-liberal politikaların (ticari açıklık, özelleştirme, deregülasyon, döviz kuru istikrarı vs.) başarısız olmuştur ve bu nedenle bölgenin devlet destekli stratejilere dönmesi gerekmektedir.

³⁸ Williamson, “What Should the World Bank...”, s.262.

³⁹ Paul Holden, Sarath Rajapatirana, “Emerging Economic Issues in Latin America: A Second Generation Agenda”, s.2, www.eri-la.org/Papers/2ndgen.PDF, Erişim Tarihi: 14.04.2003.

Bazı yazar ve siyasetçiler de ortodoks ekonomik reformların eksikliklerine vurgu yaparak, çözümün “ikinci kuşak reformların” tamamlanmasına bağlı olduğunu düşünmektedirler. Yeni reform önerileri federal bürokrasilerin kontrol edilmesi, adli sistemin güçlendirilmesi, bankacılık sisteminin reforme edilmesi ve diğer sektörlerin özelleştirilmesi dahi oldukça karmaşık kurumsal önerileri içermektedir. Bu ikinci kuşak reformlarla ilgili değerlendirme yapan çeşitli kişi ve kuruluşlar, genellikle yeni önerilere sempatik yaklaşmakta, ancak reformların siyasi bir konsensüs yoluyla başarıya ulaşabileceği uyarısını yapmaktadırlar⁴⁰

Carlos Menem’e danışmanlık yapmış olan bir Arjantinli gazeteci, 1980’li yılların kriz koşullarının yeni seçilmiş idarelere 1990’lı yıllarda büyük güç kazandırdığını belirtmiştir. Arjantin’de Menem, Meksika’da Salinas, Peru’da Fujimori, özelleştirme ve istikrar politikalarını birçok siyasi grubun kendi çıkarlarından makro ekonomik düzenin onarımı pahasına vazgeçmesiyle sağlanabildiğine dikkat çekilmektedir. Fakat bu mantık 1990’lı yılların ortalarında sağlanan nispi ekonomik istikrardan sonra tekrar azalmaya başlamıştır. Şu anda vatandaşların ve yöneticilerin kendi güçlerinden vazgeçmeye yönelik isteklilikleri bir oldukça azdır. Dolayısıyla ikinci kuşak öneriler ancak bir konsensüs vasıtasıyla uygulanabilecektir. İkinci kuşak reformların bir parçası olarak merkezi hükümetlerin fonksiyonları daraltılmalıdır. Birinci kuşak reformlar güçlü bir devleti gerektirmişti, şu anki politikalar daha dar ve yatay bir yönetim yapısı gerektirmektedir. İkinci kuşak reformlarla ilgili tartışmalar Latin Amerika’nın ekonomik geleceği için hayati bir öneme sahiptir. Ancak birinci kuşak reformlara olan ilgi de ortadan kalkmamalıdır. Bu orijinal politikalar birleştirilmedikçe bölge, birinci kuşağın meyvelerini toplamadan ikinci, üçüncü ve hatta dördüncü kuşak reform tartışmalarıyla karşı karşıya gelecektir⁴¹.

WK’yla ilgili farklı değerlendirmelerin varlığına rağmen kavramın bugün, Washington’daki finansal kurumların Latin Amerika’ya yönelik önerilerinin asgari müştereklerini aşan, diğer bir ifadeyle tüm gelişmekte olan dünyaya yönelik

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkn. Patricio Navia, Andrés Velasco, “The Politics of Second Generation Reforms in Latin America”, ksghome.harvard.edu/~avelasco.academic.ksg/Files/Research/Navia&VelascoOctober2002.pdf, s.2-42. Erişim Tarihi: 14.04.2003.

⁴¹ Carlos Gervasoni, “Reinventing Latin Economies”, *Foreign Policy*, September/October 2001, s.88-89.

referanslara sahip olduğu görülmektedir. Üstelik şu an 1990'lı yılların tecrübelerinden de yararlanma imkanı bulunmaktadır. Kavramın orijinal versiyonu ekonomik reformların birinci kuşağını temsil etmekte olup dünyanın geri kalan kısmına yönlendirilmiş durumdadır. Konsensüsün on prensibinden ilk üçü (mali disiplin, vergi reformu ve kamu harcamalarında sağlık, eğitim ve altyapı yatırımlarına öncelik verilmesi) Williamson'ın da belirttiği gibi rasyonel iktisadi politika yapanlar ve iktisatçılar tarafından geniş ölçüde kabul görmektedir⁴². Williamson 1998 yılında yayımlanan bir yazısında WK'nın demokrasi ve insan hakları gibi herkes için müşterek ve nihai olarak tartışılmaya gerek duyulmayan fikirler setinin bir parçası olması gerektiğini belirtmiştir⁴³.

1.3. Washington Konsensüsü ve Yeniden Yapılanma

WK 1980'li yıllardan sonra borç kriziyle sarsılan Latin Amerika ülkeleri, 1990'lı yıllardan sonra ise çökmekte olan Doğu Bloku ülkelerinin ve bundan sonra finansal krizlerle karşılaşan gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik bir reçete olarak ortaya çıkmıştır. Yeniden yapılanma hızlı bir denge süreci olarak tanımlanabilir. Yeniden yapılanmadan amaç ise hem kaynak tasarrufu sağlamak hem de onları daha etkin bir biçimde yeniden tahsis etmektir. Piyasaya dönük ekonomilerde yeniden yapılanmanın arkasında yatan esas düşünce, rekabet edebilirliği restore etmek veya yeniden sağlamaktır. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte ise temel istek kâr yaratmanın işletmelerin temel hedefi haline gelmesidir. Yeniden yapılanmanın iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan birisi etkinsizlikleri azaltarak maliyetlerde değişim yapılması, diğeri ise işletmelerin faaliyetlerini piyasa gereklerine göre yeniden yönlendirerek gelir yaratılmasıdır. Yeniden yapılandırma ile sabit ve beşeri sermaye alanında geniş çaplı yeni yatırımlarla birlikte ürün karmasında da radikal değişiklikleri içermektedir. Etkin olmayan üretim alanlarına aktarılan kaynakların büyüyen ve yeniden yapılanan

⁴² S. Venkitaraman, "Washington Consensus Revisited", *The Hindu Business Line*, Monday, June 04, 2001, <http://www.hinduonnet.com/businessline/2001/06/04/stories/040420sv.htm>, Erişim Tarihi: 11.04.2003.

⁴³ Aktaran James M. Cypher, "The Slow Death of Washington Consensus on Latin America (Celebrating 25 Years)", *Latin American Perspectives*, November, 1998, s.47.

işletmelere tahsis edilmesiyle tüm ekonomide zamanla daha etkin bir kaynak dağılımı sağlanmış olacak ve böylece istihdam, gelir ve tüketim düzeyleri artış gösterecektir⁴⁴.

Demek ki, yeniden yapılanma bazı endüstrilerin gelişmesine karşı bazılarının da küçülmesini veya tamamen ortadan kalkmasını içeren bir süreç olarak algılanabilir. Bu anlamda iktisat teorisinde tarif edilen üretim olanakları eğrisi üzerinde bir noktadan diğerine hareket edilmesi söz konusudur⁴⁵. Birleşik Amerika çelik endüstrisinde böyle bir yapılanma gerçekleşmiş ve öncekiyle karşılaştırıldığında daha küçük ancak daha çok ihtisaslaşmış çelik fabrikaları ortaya çıkmıştır. Dinamik ekonomilerde bu tür yapılanmanın başarısı ekonominin dış rekabete açılmasıyla yakından ilgilidir. WK tarzı bir yeniden yapılanmada dış ticarete ve dünya ekonomisine entegrasyona büyük önem verilmektedir. Ekonominin dışa açılmasıyla birlikte rekabet gücünün ve karşılaştırmalı üstünlüğün artacağı WK'nın varsayımları arasında bulunmaktadır⁴⁶.

Geçiş ekonomilerinde de yeniden yapılanmanın biri işletme diğeri sektörel olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Sektörel açıdan çelik ve ağır sanayii gibi bazı sektörlerin küçültülmesi ve hizmet sektörlerinin genişletilmesi gerekir. Bunun sağlanmasında mevcut işletmelerin yeniden yapılandırılması kadar yeni firmaların piyasaya girmesi de önemli bir rol oynayacaktır. İşletme seviyesinde ise yeniden yapılandırmanın başarısı ürünün rekabet derecesine, yapılandırmada görev alan resmi kişilerin becerisine, dış finansman ihtiyacının karşılanmasına ve firmanın

⁴⁴ Simon Commander, Mark Dutz, and Nicholas Stern, "Restructuring in Transition Economies: Ownership, Competition, and Regulation", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.345-48.

⁴⁵ James Gerber, **International Economics**, California 1999, s., s.50.

⁴⁶ Rekabetin teşvik edilmesinin kalkınma için gerekli olduğunu, ancak etkin rekabetin demokratik kurumlara ihtiyaç duyduğunu belirtmek gerekir. Bu tür kurumların zayıf finansal ve beşeri kaynakları olan ülkelerde geliştirilmesi bir hayli zor olmaktadır. Rekabet deregülasyonun otomatik bir sonucu olmadığı için, rekabet kanunlarının mevcudiyeti üzerine verilen borçların etkin rekabet için uygun kurumlar yaratmasını beklemek mümkün olmamaktadır (Jean-Jacques Laffont, "Competition, Information, and Development", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1998**, Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz, The World Bank, Washington D.C., 1999, s.253).

hükümetten bağımsızlık derecesine bağlı olacaktır⁴⁷. Geçiş ekonomilerinde yeniden yapılanma kapsamına ise en azından eski üretim ve dağıtım sisteminin ortadan kalkması, siyasi iktidar içerisinde değişiklik olması ve mülkiyet haklarının değişmesi gibi unsurlar girdiğini söylemek mümkündür⁴⁸.

1.3.1. Yeniden Yapılanmayı Gerektiren Nedenler

Yeniden yapılanma ihtiyacını ortaya çıkaran çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür⁴⁹:

- Firma ve bankaların mülkiyetinin büyük ölçüde devletin elinde bulunması ve bu kurumların büyük ölçüde kar maksimizasyonu hedefi dışında faaliyet göstermesi,
- Firmaların piyasa ekonomisi ihtiyaçlarına uygun olmayan bir yapı içerisinde olması,
- Bankacılık faaliyetlerinde seçim ve proje takibinin oldukça sınırlı kalması ve bankacılık teknolojisinin geri olması,
- Üretim yapısının siyasi amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesi,
- Planlı ekonomilerde uygun işletme alt yapısının yetersiz olması.

Geçmiş dönemlere nazaran bugün dünya ekonomisinin yapılanmasını daha fazla faktör etkilemektedir. Yakın tarihten bugüne yeniden yapılanmanın itici güçleri merkezi planlamaya dayalı ekonomilerin piyasa ekonomilerine dönüşümü, gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesi stratejisinin ihracata dönük gelişme stratejisine dönüşmesi, gelişmiş ülkelerde büyük şirketlerin dünya ölçeğinde genişleme göstermesi ve küresel yönetim stratejileri kullanması, modern bilim ve

⁴⁷ Gerard Roland, "Corporate Governance and Restructuring: Lessons from Transition Economics", *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000*, (Eds: Boris Pleskovic and Nicholas Stern), The World Bank, Washington D.C., 2001, s.337.

⁴⁸ *Peace Research Abstract Journal*, "Economic Restructuring", February 1999, Vol. 36, Issue 1, s.36-38.

⁴⁹ Simon, Dutz, and Stern, "Restructuring in Transition...", s.350-51.

bilgi teknolojisindeki ilerlemeler sayesinde mal, hizmet, personel ve sermaye akımlarının hızla artması ve istikrarlı bir siyasi ortam yaratılması gibi unsurlardır. Birbirini etkileyen bu faktörler dünya piyasasının hızlı bir biçimde gelişmesini ve ulusal ekonomilerin entegrasyonunu teşvik etmektedir. Entegre süreci kendisini dünya ticaretinin, uluslar arası yatırımların ve sermaye akımlarının artmasında göstermektedir. Ekonomik alanda globalleşme ulusal ekonomilerin entegrasyonunu kalıcı hale getirdiği için her ülkenin ekonomisi küresel ekonomi zincirinde bir bağ haline gelmektedir. Bu bakımdan geleneksel ve bağımsız ekonomik politikaların etkinliği giderek azalmaktadır. Tüm bunlar uluslar arası ekonomik ve siyasi düzen konusunda ortak bir görüş oluşturmak ve ardından bu görüş ekseninde söz konusu düzeni inşa etmek gereği ortaya çıkmaktadır⁵⁰. Washington konsensüsünü böyle bir süreç neticesinde dünya ekonomisinin nasıl yapılandırılacağı konusunda ABD ve önde gelen çok uluslu finansal kurumların ortak görüşü olarak değerlendirmek mümkündür.

Yeniden yapılanma sürecinde özel sektörün rolü son derece önem kazanmaktadır. Çünkü yapılanmanın mali faturası tek başına kamu kesiminin yüklenebileceği düzeyden çok daha fazladır. Aynı şekilde sadece uluslar arası finansal kurumların yardımlarıyla yürütülecek bir yeniden yapılanma sürecinin de başarıya ulaşma ihtimali zayıftır. Örneğin sermaye-hasıla katsayısının 2,5 olduğu varsayıldığında 120 milyonluk Doğu Avrupa'da kişi başına 15 bin dolarlık bir gelir seviyesine ulaşmayı sağlayacak yapılanma için 4,5 trilyon dolara ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmiştir. Buna Sovyetler Birliği de dahil edilirse fatura daha da artacaktır. Oysa 1998 verilerine göre tüm gelişmiş ülkelerden diğer ülkelere resmi kalkınma yardımlarının 48 milyar dolar civarında olduğu düşünülürse özel sektörün rolünün ne derece önemli olduğu daha rahat anlaşılacaktır⁵¹. Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve yeni özel firmaların gelişmesi piyasa ekonomisine geçişte başarı

⁵⁰ Cao Yuanzheng, "World Economic Restructuring and China's Economic Transformation", Presented for 6th meeting of the Trilateral Forum, Berkeley:California, January 28-29 2000. www.brie.berkeley.edu/briew/forum/Berkeley2R/cao.html. Erişim Tarihi: 05.03.2002.

⁵¹ Susan M Collins, "U.S. Economic Policy toward the Soviet Union and Eastern Europe", *Journal of Economic Perspectives*, Fall 1991, Vol. 5, Issue 4, s.221.

sağlamanın ön koşulları olarak görülebilir. Bu süreçte yabancı yatırımcılar dış finansman ve teknoloji transferi gibi hususlarda destek sağlayabilir.

Yeniden yapılanma sürecinin en önemli hedeflerinden birisi ekonomide verimliliğin artırılmasını sağlamaktır. Bunu yaparken ekonominin içerisinde bulunduğu koşullara göre çeşitli alanlarda ya da genel olarak bir yeniden yapılanma sürecine ihtiyaç duyulabilmektedir. Ekonominin hangi kesiminde yapılanmanın verimliliğe daha çok katkı yaptığı konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin bazı ampirik incelemelerde tarım sektörünün, imalat ve bilgi sektörlerinin mekanik ve bilimsel girdi sağlamasına kadar verimlilik artışlarına yol açmadığı; bazılarında ise ihracat sektörüne dayalı bir yeniden yapılanmanın hem verimlilik artışına hem de ekonomik büyümeye önemli katkı yaptığı belirtilmiştir. Yine özellikle hizmetler sektöründeki yapılanmanın OECD ülkelerinin verimlilik artışlarında önemli bir role sahip olduğu; ulaşım, iletişim ve bilgi sektörlerinde kaydedilen gelişmelerle üretim örgüt ve yapılarında ortaya çıkan gelişmelerin de benzer bir etki yarattığı iddia edilmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin verimlilik düzeylerinde birbirlerine yaklaşmasının daha ziyade üretim ve istihdamda hizmetler sektörünün payını artıran bir yapılanmaya bağlı olarak açıklandığı görülmektedir⁵². Buradan hareketle yeniden yapılanmanın gelişmiş ülkeler için de önem taşıyan bir süreç olduğunu söylemek mümkündür.

Ekonominin yeniden yapılandırılmasında maliye politikası ve hükümet düzenlemeleri gibi çeşitli politik araçlar bulunmaktadır. Bunlar arasında vergi sisteminin yeniden yapılandırılması da büyük önem taşımaktadır. Çünkü vergi sistemi ekonomik sıkıntıların elimine edilmesinde nitelik itibariyle önemli bir araçtır⁵³. Bilindiği gibi WK vergilerde marjinal vergi oranlarının düşürülerek vergi tabanının genişletilmesine dayanan bir reform önerisine sahiptir.

⁵² Alıntılar için bkz. D.C.A. Curtis and K.S.R. Murthy, "Restructuring and Productivity Growth: Further Evidence from the Economic Growth in Nineteen OECD Countries:1970-96", http://www.trentu.ca/economics/WorkingPapers/curtismurthy_s.2.May01.pdf, Erişim Tarihi: 14.01.2002.

⁵³ Lester R. Brown, "Tools for Restructuring", <http://www.earth-policy.org/Books/chap11>, Erişim Tarihi: 14.01.2002, s.234.

Yeniden yapılanmada çeşitli stratejiler izlenilmesi mümkündür. Bunlardan birisi hükümetin etkin olduğu stratejidir. Örneğin hükümetler yeniden yapılanma sürecinde finansal destek sağlamak, bazı problemleri kurumları devletleştirmek, şirket borçlarının ödenmesini kolaylaştırmak gibi etkin işlevler görebilirler. Ayrıca hükümetler yapılanma sürecini, piyasa güçlerine bırakacak genel bir çatı ve politika seti oluşturmak yoluna da gidebilirler. Bu iki yaklaşımın sürecin hızı ve maliyeti konusunda oldukça farklı sonuçlar doğurması mümkündür. Hükümetin etkin olduğu stratejide kurumsal kapasitenin yükseğe çıkarılması ve beşeri ve mali kaynakların daha kolay temin edilmesi gibi avantajlar varken, ağır bir mali külfet ve bunun yol açtığı vergi yükü gibi riskler bulunmaktadır. Öte yandan piyasaya yönelik bir yeniden yapılanma stratejisinde vergi yükü daha sınırlı olacaktır. Böyle bir strateji altında yapılanmanın maliyetini dengeli dağıtacak düzenlemeler yapılarak ..... problemlerinin azaltılıp daha etkin bir denetim için teşvikler yaratılabilir. Ayrıca bu stratejide sistemin etkinliği ve güvenliği daha fazla olacaktır. Uygulamaya bakıldığında daha çok karma bir stratejinin izlendiği görülmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde yapılanma stratejisi tercihlerini sınırlayan faktörler bulunmaktadır. Örneğin bankaları yapılandırmada yetişmiş personel ihtiyacının yeterince karşılanamaması problem yaratmaktadır. Aynı şekilde mali bir krizin ortasında piyasalar çok iyi işlememekte ve özel sektör banka sektörünü yeniden düzenleyip riski ortadan kaldıracak kadar kaynak bulamamaktadır. Tüm bunlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde hükümetlerin etkin olduğu stratejileri daha tercih edilir hale getirmektedir.

Yeniden yapılanma konusunda çeşitli modellerin olduğu öne sürülmektedir. Örneğin Anglo-Sakson modelinde imalat sektöründe maliyetlerin düşürülmesi, hizmetler sektörünün deregülasyonu ve beyaz yakalı çalışanların verimliliğini artırmaya yönelik olarak bilgi teknolojilerine yatırım yapılması gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Makro düzeyde bir yeniden yapılanmanın kapsamı sanayi sektörüyle beraber oldukça çok geniş bir düzeyde gerçekleştirilmelidir. ABD'nin 1980'li yıllardan sonra böyle bir yapılanma geçirdiği görülmektedir. Avrupa ülkelerinde ise yeniden yapılanma sürecinde Avrupa Para Sistemini kurarak tek para birimine geçiş

hedefi öne çıkmıştır⁵⁴. Az gelişmiş ülkelerde ise devleti öne çıkaran bazı deneyimler olmasına karşın, 1980'li yıllardan sonra yaşanan gelişmelerle birlikte WK'ya dayalı yeniden yapılanma programı etkin olmaya başlamıştır.

1.4. Washington Konsensüsü ve Küreselleşme

WK'nın oluşum sürecini küreselleşmenin gelişiminden ayrı düşünmek mümkün değildir. Küreselleşmeyi İkinci Dünya Savaşından sonra başlatan görüşler bulunmaktadır. Ancak onun hızlanması iki faktöre bağlı olarak 1980'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Bunlardan birisi firmaları farklı ülkelerde farklı üretim aşamalarına yerleştirmeyi ekonomik açıdan uygun hale getiren teknolojik gelişmelerdir. Bunlar özellikle ulaşım, iletişim ve bilgisayar alanında ortaya çıkmıştır. Diğer faktör ise ticaret ve sermaye piyasalarında liberalizasyon eğiliminin giderek büyümesidir. Dünya Bankası, IMF, GATT ve WTO gibi kurumların desteğiyle birçok hükümet giderek artan ölçüde ithalat önündeki engelleri kaldırma yoluna gitmiştir.

Bazı yazarlar küreselleşmenin köklerinin 1970'li yıllardan itibaren başlatılabileceğini belirtmektedirler. Bilindiği gibi 1971 yılında uluslar arası finansmanda ve döviz kurlarında Bretton Woods sisteminin yerini serbest piyasalar almıştır. Bu tarihten sonra özelleştirme ve deregülasyon, yaklaşık otuz yıl önce, yani yirminci yüzyılın ortalarında oluşmuş konsensüse önemli bir tehdit sağlamıştır. Bunun ardından soğuk savaşın sona ermesi ve aşırı merkezi planlama uygulamalarının çökmesi ile 1990'lı yıllarda WK olarak bilinen ve evrensel olarak uygulamaya konan düşüncenin temel taşları oluşturulmuştur. Gerçekten de WK Latin Amerika deneyimine bağlı olarak şekillenmesine rağmen aynı tarihlerde yeniden yapılanma sorunuyla karşı karşıya olan bütün ekonomilere yönelik tavrın çerçevesini de çizmiştir. Örneğin 1980'li yılların sonlarında Doğu Avrupa'yı sarsan sosyal ve ekonomik krizleri çözmek için IMF, Dünya Bankası ve Amerikan ekonomik yetkilileri ulusal hükümetlere yardım için dışsal bir birim oluşturarak buralarda radikal reformlar uygulanmasını sağlamışlardır. Bu reform programının ardında

⁵⁴ Stephen S. Roach, "Global Restructuring: Lessons, Myths, and Challenges" Morgan Stanley Dean Witter, Economic Research, Special Economic Study, June 12, 1998, s.3, 7.

yatan genel uzlaşma WK'ya dayanmış ve o tarihten itibaren diğer Doğu Avrupa ülkelerine de uygulanmıştır⁵⁵.

Konsensüs, makro ekonomik istikrarı ekonomik büyüme için bir ön koşul olarak kabul ettiğinden, geniş bütçe açıkları, yüksek enflasyon ve dış dengesizlikler gibi sorunların düzeltilmesi üzerine yoğunlaştır. Bu açıdan bakıldığında konsensüsün politik önerilerini iki genel grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, ortodoks mali ve katı para politikalarıyla ekonomik istikrarı sağlamak, ikincisi ise hükümetin ekonomik rolünü ve büyüklüğünü özel teşebbüsün ve açık piyasaların lehine azaltmaktır. Latin Amerika'da uygulandığı şekliyle WK politikaları mali disiplin, özelleştirme ve deregülasyonu teşvik etmiştir. Gorbaçov'un reformları Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına yol açtığı anda ise konsensüs politikaları kumanda ekonomilerini piyasa ekonomilerine dönüştürmek amacıyla benimsenmiştir. Konsensüs ortaya çıkış yıllarından beri istikrardan büyümeye geçişi sağlayan politikalar konusundaki müşterek bakışı yansıtmıştır. Deregülasyon ve ticari serbestleştirmeye bir arada yürütülen mali politikaların, az gelişmiş ülkelerde durgunluğu aşip büyümeye geçişi sağlamada yeterli olacağı varsayılmıştır. İşte başlangıçta bu politikalar büyük ölçüde Latin Amerika ülkelerine yönelik tavsiyelerde kendisini gösterirken, zamanla geçiş ekonomileri dahil tüm yapısal sorunlara sahip ülkelere yönelik olarak genişlemiştir. Söz konusu reformların post-sosyalist geçiş süreci üzerinde belirgin etkileri olmuştur⁵⁶.

1990'lı yıllara gelindiğinde dış ekonomik yapıdaki değişmeler makro ekonomik temellerin çalışmasını açıklamakta kullanılmaya başlanmıştır. Böylece global üretim sistemlerinin olduğu bir dünyada küreselleşmenin artmasıyla birlikte ticaret ve dış sermaye akımlarına olan güven de artmış ve WK politikalarını izlemeyen ülkelerin zarar göreceği düşünülmüştür. Çünkü söz konusu ülkeler tüm dünya için menfaat yaratan bir imkandan mahrum kalacaklardır. Konsensüse uygun politikalar izleyen ülkeler ise hem teknoloji ve dış piyasalara girme imkanı

⁵⁵ Aggestam, Falck, "Poland in a ...", s.4.

⁵⁶ Grzegorz W. Kolodko, "Ten Years of Postsocialist Transition: the Lessons for Policy Reforms", The World Bank Development Economics Research Group, *WDR on Poverty and Development*, 2000/01, s.5-6.

sağlayacak olan yabancı sermayeyi elde edecek hem de uluslar arası sermaye akımları sayesinde iç tasarrufların yetersizliğini gidermiş olacaktır. Sonuçta yeni dış çevrenin sağladığı meyveler toplanacaktır. Burada liberalizasyonun teorik temellerinin küreselleşmeye dayandırıldığı görülmektedir. Fakat analiz metodolojik olarak ulusal niteliktedir. Çünkü iç ve dış faktörler arasında ayırım yapılmakta ve ülkedeki makro eğilimler büyük ölçüde iç politikaya bağlanmaktadır. Küreselleşme ülkenin dış ekonomik çevresinde meydana gelen bir olgu olarak değerlendirilmiştir.

Küreselleşme tek bir küresel piyasada ticaret, finansman, insan ve fikirlerin artan entegrasyonu sonucu ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarının büyümesini ifade etmektedir. Uluslar arası ticaret ve yatırımlar bu entegrasyonun ana unsurlarını oluşturmaktadır. Bu açıdan küreselleşme hemen hemen tüm dünyanın ekonomik entegrasyonuna yönelik dinamik bir süreç olarak algılanabilir. Bu sürecin dünya gündemine getirdiği önemli hususlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi küreselleşmenin uluslar arası ticareti de artırmasıdır. Uluslar arası ticaretin önemi sadece tek tek ülkelerin açısından değil, bir bütün olarak dünya ekonomisi açısından da artmaktadır. İhracat ya da ithalatın GSYİH'ya oranına bakılarak bir değerlendirme yapılırsa son on beş yıl içerisinde birçok ülkede söz konusu oranın yükseldiği tespit edilebilir. Ekonomilerin ve işletmelerin de önceki dönemlere nazaran dünyadaki gelişmelerden çok daha belirgin şekilde etkilendikleri görülmektedir. Tüm bunlar, yani piyasaların mal ve hizmet ticareti vasıtasıyla iç içe girmesi küreselleşmeyle yaşanan gelişmelerdir. Bir diğer önemli husus sermaye piyasalarının entegrasyonudur. Küreselleşme sürecinde sermaye akımlarının dünya ticaretinden çok daha hızlı büyümüştür. Bu durum bir çok ülkede yaşanan son dönem krizlerin de ana sebebi görülmüştür. Üçüncü olarak çok uluslu şirketlerin etkilerinin artmasıyla üretim de giderek uluslar arası bir faaliyet haline gelmektedir. Ayrıca küreselleşme ekonomik politika, mevzuat ve yapılarda artan bir kurumsal harmonizasyonu ortaya çıkarmıştır⁵⁷.

⁵⁷ Jeffery D. Sachs, "The Geograph of Economic Development", *Naval War College Review*, Autumn 2000, Vol.53, Issue, 4, s.93-95.

Tüm bu gelişmelere bakıldığında küreselleşmeyle dünya gündemine gelen yeni eğilimlerin genellikle konsensüsün özünü oluşturan düşünceyle paralellik gösterdiği rahatlıkla görülebilir. WK'nın liberal içeriği sadece küreselleşmenin özünü oluşturmamaktadır, aynı zamanda ona karşı bir "fren" vazifesi de görebilmektedir. Çünkü küreselleşmeye yönelik geniş tepkilerin önemli kaynağı liberal içerikli ekonomik politikalar olmuştur.

Genel bir ifadeyle WK'nın küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni sorunlara nasıl yaklaşılacağı ve bu çerçevede küresel ekonomik düzenin nasıl oluşturulacağına dair özellikle gelişmiş ekonomilerin ve onların denetimindeki çok uluslu finansal kurumların genel tavrını oluşturduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle konsensüsün küreselleşmenin yönünün nasıl olması gerektiğini de belirlediği sonucu çıkarılabilir. Çünkü konsensüsün liberal yaklaşımı küreselleşmeyle tüm dünya uluslarının ortalama gelirlerinde artış olacağı varsayılmaktadır. Firmalar genişleyen piyasalarda ölçek ekonomilerinden istifade edecek, fakir ülkelerde gelir artışı gelişmiş ülkelerden daha hızlı gerçekleşeceği için gelir düzeyleri birbirine yaklaşacaktır.

Ancak sonuç beklenen gibi olmamış, ortalama gelir artmasına karşın, gelir açığı fakir ülkeler aleyhine büyümeye devam etmiştir. Bugün yaklaşık iki milyar insanın günlük gelir düzeyi 2 doların altındadır⁵⁸. O bakımdan küreselleşmeyi serbest ticaret ve serbest sermaye akımları doğrultusunda yönlendiren bir çerçeveye sahip WK, her geçen gün daha fazla sorgulanmakta ve ona yönelik alternatifler getirilmektedir.

Konsensüs tüm dünya için tek bir model (neoliberal) önermektedir. Halbuki sürdürülebilir bir küreselleşmeden herkes için tek bir modelin anlaşılması gerektiği, bunun yerine Japonya ve Amerika gibi birbirlerine rakip güçlerin, nispeten serbest ticarete dayalı ve herkes için faydalı olan savaş sonrası dönemin uluslar arası düzenini korumasının önemli olduğu yönünde uyarılar yapılmaktadır⁵⁹. Genellikle

⁵⁸ Bruce R. Scott, "The Great Divide in the Global Village", *Foreign Affairs*, January/February 2001, Vol. 80, Issue 1, s.160-61.

⁵⁹ *New Perspectives Quarterly*, 2000, Special Issue, Vol. 17, Issue 5, s.102.

denetimsiz bir küreselleşmenin yarattığı problemlere dikkat çeken bu kişiler veya gruplar, tamamen serbest piyasaya dayalı bir dünya ekonomik sistemini hayal olarak değerlendirmektedirler. Bununla birlikte birçok kesimden gelen yaygın tepki ve eleştiriye rağmen hala IMF ve Dünya Bankası çevrelerinde küreselleşmenin faydaları sıklıkla dile getirilmektedir. Buna göre özellikle geçen yirmi yıllık süre içerisinde dünya ekonomisinin entegrasyonu/küreselleşme çok hızlı olmuş ve bu süreç büyük kazançlar ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, bu süreç gelir artışı ve fakirliğin azaltılmasına katkı yaparak en fakir ülkelerin varlıklı ülkeleri yakalaması yönünde etki yapmıştır. Eleştirilere konu olan, yani bazı gelişmekte olan ülkelerin küreselleşmeden zarar görmesi ise kendi yanlışlarından kaynaklanmıştır. Çünkü bu ülkeler sürece katılma konusunda var olan fırsatları kaçırmışlardır⁶⁰.

Küreselleşmeyle ilgili ampirik sonuçlar da benzer eğilimler ortaya koymaktadır. Buna göre Hong Kong, Kore Cumhuriyeti ve Singapur gibi Doğu Asya ülkeleri ekonomik büyüme açısından küreselleşmenin nimetlerinden en fazla yararlananlar olmuştur. Ancak dünya ekonomisine yeterince entegre olamayan birçok gelişmekte olan ülkenin Doğu Asya gibi avantajlar elde edemedikleri görülmüştür. Buna karşın küreselleşme süreci faydalar yanında yeni risk ve tehditler de ortaya çıkarmıştır. O yüzden bugün kalkınma ekonomisinde en sıcak tartışma konularından birisini küreselleşmenin fayda ve maliyetleri oluşturmaya devam etmektedir.

1.5. Washington Konsensüsü ve Yapısal Denge Programları

Konsensüsü oluşturan politikalar uygulamada genellikle “Yapısal Denge Programları” (SAP) vasıtasıyla yürütülmüştür. Parkins’e göre konsensüs, en pratik ifadesini ise 1980’li ve 90’lı yıllarda üçüncü dünya ülkelerini çepeçevre kuşatan Yapısal Denge Programlarında bulmuştur⁶¹. Söz konusu programlar, gelişmekte olan

⁶⁰ David Dollar, Aart Kraay, “Trade, Growth, and Poverty”, *Finance & Development*, September 2001, Vol.38, No, 3, s.19.

⁶¹ Parkins, “A Post Washington...”, s.2.

ülkelerde hükümet harcamalarının azaltılması, ülkelerin yabancı yatırımlara açılması gibi sabit reçetelere sahiptir⁶².

Yapısal denge programları 1980'li yılların başlarından beri dünyanın birçok ülkesinde IMF ve Dünya Bankasıyla ilişkili olarak uygulamaya konan güçlü ve katı programları ifade etmektedir. Asya'dan Afrika'ya, Latin Amerika'dan Doğu Avrupa'ya sayıları yüzü aşan ve farklı ekonomik özelliklere sahip olan ülkede benzer paketler uygulanmıştır. Bu uygulamanın ilk versiyonu II. Dünya Savaşından sonra kronik ödemeler problemi yaşayan ülkelerde stabilizasyon programları şeklinde gündeme gelmiştir. Yeni programların farklı yönü ise geniş kapsamlı ve 1980'li yıllarda gelişen borç krizleriyle bağlantılı olmasıydı.

İlk yapısal denge programını benimseyen ülkeler Filipinler (1980) ve Meksika (1982) olmuştur. Uygulama IMF ve Dünya Bankasının sıkı kontrolü altında gerçekleşmiştir. Program içerisinde yeni borçlanmaların koşulu olarak bir dizi sıkı politika önerisi yer almıştır. Amaç ekonomik ortamı yeniden düzelterek, borçların geri ödemesini sağlayacak kaynaklar yaratmaktır. Başlangıcından beri bu programların ilham kaynağı Washington konsensüsünü oluşturan anlayış olmuştur. O yüzden kaynakların dağıtımı için piyasaların etkin çalıştırılması ve hükümetlerin rolünün azaltılması talep edilmiştir.

Ükelere göre bazı farklılıklar göstermesine rağmen, Yapısal Denge Programları genellikle dört nokta üzerine ağırlık vermiştir. Bunlardan ilki genellikle aşırı değerlenmiş döviz kurlarını devalüe ederek döviz kurunda dengenin sağlanmasıdır. Böyle bir durum ithalat fiyatlarının ve ardından yurtiçi fiyatların artmasına, dolayısıyla enflasyona yol açmaktadır.

İkinci husus hem kamu açıklarını azaltmak hem de kaynakların daha fazla özel kesime aktarımını sağlamak için hükümet harcamalarında önemli indirimler yapılmasıdır. Bu, aynı zamanda enflasyonun kontrolünde toplam talebi azaltmak için de gereklidir. Bu tür indirimler özellikle düşük gelirli grupların eğitim ve sağlık gibi

⁶² *Multinational Monitor*, "Towards a New Washington Consensus", September, 2001, Vol.22, Issue 9, s.5.

bazı temel hizmetlerden yeterince yararlanmasına engel teşkil etmektedir. Ekonomide devletin rolünü azaltmanın diğer bir yönü ise kamu işletmelerinin özelleştirilmesidir.

Yapısal Denge Programlarının ağırlık verdiği üçüncü husus ise emek ve sermaye piyasaları dahil piyasaların deregüle edilmesi ile derin bir ekonomik yeniden yapılandırmanın teşvik edilmesidir. Bu sayede hem üretimin yeniden yapılandırılmasıyla yeni teknolojilerin gelişi kolaylaşacak, hem de çalışma süreçlerinin reorganizasyonu ile etkinlik artırılmış olacaktır.

Son olarak bu süreç, ticaretin liberalizasyonu, yabancı yatırımları düzenleyen kuralların kolaylaştırılması gibi unsurları sağlamaya çalışmıştır. Özetle Yapısal Denge Programları önemli ekonomik ve sosyal değişiklikleri temsil etmektedir. Bunlar arasında verimliliğin artırılması, ekonomiyi rasyonelleştirerek etkinsizliğin ve israfların giderilmesi, ticari ve mali serbestleşmeyle ekonominin daha fazla rekabete açılması, kaynak dağılımının ve sosyal ve ekonomik ilişkilerin değiştirilmesi, uluslar arası sermaye ve güçlü iç ve dış beklentilere cevap verilmesi, kabul edilebilir bir düzeyde ekonomik büyümenin ve istikrarın sağlanması gibi hedefleri saymak mümkündür⁶³.

Yapısal Denge Programları bu tarihlerden sonra ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya olan birçok ülkede uygulanmıştır. Örneğin 1990'lı yılların başlarında Zimbabwe'de "Ekonomik Yapısal Denge Programı" adıyla uygulanan program, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yine 1990'ların ortalarında "Büyüme, İstihdam ve Yeniden Dağıtım Programı" olarak icra edilmiştir. Her iki paketin de özünü WK politikaları oluşturmuştur⁶⁴. Nitekim Zimbabwe'ye IMF ve diğer uluslar arası finansal kuruluşların desteğinde yapısal denge kredileri verilmiş ve karşılığında kamu maliyesi ve aşırı değerlenmiş kurlar gibi makro ekonomiyle ilgili problemleri çözmesi istenmiştir. Güney Afrika'da ise programın temel hedefi gelişmiş bir piyasa ekonomisine geçmek ve az gelişmiş sosyo-ekonomik çatıyı yeniden yapılandırmak

⁶³ Lourdes Benería, "Structural Adjustment Policies", s.1-3. www.oxy.edu/~johlsted/ECON%20495/WEEK4notes.html. Erişim tarihi: 21.10.2002.

⁶⁴ Bond, Beyond both the "Washington....", s.2.

olmuştur. Ashında tüm üçüncü dünya ülkelerinde uygulanan programların içeriği ve dolayısıyla hedefleri aynıdır: yerli paranın değerini düşürmek, döviz kontrollerini sona erdirmek, faiz oranlarını artırmak, finansal deregülasyonu gerçekleştirmek, ticari serbestleştirme ve özelleştirmeyi sağlamak, ücret indirimlerine gitmek, bütçe açıklarını kapatmak için kamu hizmetlerinin sahasını daraltmak, emek piyasasını deregüle etmek v.b. bu bakımdan paketin sonuçları da birçok yerde benzer özellikler göstermiştir.

Bond'a göre programların icra edildiği tüm ülkelerde IMF ve Dünya Bankasının temel amacı dış borçların geri ödenmesini garanti altına alacak tedbirler önermektir. Bu yüzden programlar, söz konusu ülkelerde açlık ve çevre tahribatı yanında sağlık, eğitim, alt yapı ve sosyal refah programlarının uygulanamamasına da yol açmıştır. Ayrıca özellikle küçük ekonomiler programlardan sonra ucuz emeği sömüren çok uluslu şirketlere daha az dayanıklı hale gelmişlerdir⁶⁵. Programların Latin Amerika ülkelerinde de benzer olumsuzluklara yol açtığı tespit edilmiştir⁶⁶.

Kısaca programların uzun eleştirilere konu olduğunu ve uygulandığı ülkelerde işsizliğin önemli ölçüde artmasına, gıda bağımlılığının büyümesine, çevrenin tahribine, sağlık sistemlerinin aşınmasına, eğitim kurumlarına girişlerin azalmasına, verimlilik kapasitesinin düşmesine, demokratik sistemlerin sabote edilmesine ve dış borçların artmasına yol açtığını söylemek mümkündür⁶⁷. Diğer bir ifadeyle birçok azgelişmiş ülkede uygulanan yapısal denge programları sonuçlar açısından orijinal beklentileri karşılamamıştır. Yeni borç programları, bu ülkelerin iç ekonomik ve sosyal koşullarını bozmaya devam etmekte ve insanların gıda, temiz su, konut, sağlık, eğitim ve organize olma haklarını ciddi biçimde zedelemektedir. Aynı şekilde bu süreç, siyasal istikrarsızlığı artırmakta, borç veren örgütlere yönelik tepkileri de büyütmektedir.

L. Beneria da aynı doğrultuda değerlendirme yaparak, programların kısa dönemde tüm ekonomiyi ve sosyal grupları etkilediğini belirtmektedir⁶⁸. Ticari

⁶⁵ Bond, Beyond both the "Washington...", s.25-26.

⁶⁶ Solana, "Report on the Economic... s.3-4.

⁶⁷ Parkins, "A Post-Washington...", s.1.

⁶⁸ Beneria, "Structural Adjustment...", s.3-6.

liberalizasyon bazı girdilerin ithalatında ucuzlamaya yol açmasına rağmen yüksek ithalat fiyatları üretici ve tüketicileri etkilemiştir. Bütçe kısıtlamaları ve dış rekabet bazı sektörlerde işsizliğe yol açmış ve birçok yerli üreticinin piyasadan çekilmesine neden olmuştur. Tüm bunlar negatif büyüme oranlarıyla sonuçlanmıştır. Diğer bir ifadeyle ortalama büyüme oranları düşmüş, fakirlik düzeyi ve diğer sosyal hastalıklar büyümüştür. İşsizliğin artmasına bağlı olarak ücretlerin düşmesi ve enflasyonun etkisi çalışan kesimlerin durumunu daha da kötüleştirmiştir. Bu negatif etkilere rağmen, uzun vadede başlangıçtaki problemlerin giderilerek, daha etkin bir ekonomik mekanizmanın sağlanacağı beklentisi devam etmektedir. Gerçekten de makro ekonomik istikrarın sağlanması ve borç ödemelerinin düzenli biçimde gerçekleştirilmesi konusunda programların genel bir başarı sağlaması, birçok eleştiriye rağmen belirli kesimlerde iyimser beklentilerin hala devam etmesini sağlamaktadır.

Yapısal Denge Programları genellikle belirli amaçlara yönelik borç verme işlemlerine dayanmaktadır. Bu tür borçlanmada arz yönü, yani ekonominin verimlilik kapasitesinin artırılması hedefi öne çıkarken, IMF borçlarında talep yönünün, diğer bir ifadeyle hükümetlere para arzı ve devlet harcamalarını azaltarak ekonomilerini stabilize etme amacı esas alınmıştır. Ancak konsensüs politikalarının giderek ağırlık kazandığı 1980'li yıllarda gerek IMF gerekse Dünya Bankası borçlanma için yapısal denge etrafında şekillenen koşullar getirmeye başlamıştır⁶⁹. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi öne sürülen koşullar konsensüsü oluşturan politikalarla paralellik göstermektedir.

⁶⁹ Barbara Ingham, *Economics and Development*, Cambridge 1995, s.367.

Tablo 2. Yapısal Denge Borçlanması Karşılığında Talep Edilen Koşullar

Ticaret Politikası	<ul style="list-style-type: none"> - İthalat kotalarının kaldırılması - Tarifelerin indirilmesi - İhracat teşviklerinin iyileştirilmesi
Kaynak Mobilizasyonu	<ul style="list-style-type: none"> - Bütçe veya vergilerde reform - Faiz oranı politikasında reform - Dış borç yönetiminin güçlendirilmesi - Kamu işletmelerinin mali performanslarının iyileştirilmesi
Kaynakların Etkin Kullanımı	<ul style="list-style-type: none"> - Kamu yatırım programı önceliklerinin revize edilmesi - Tarımsal fiyatların revize edilmesi - Devlete ait pazarlama birimlerinin gücünün yok edilmesi ya da azaltılması - Bazı tarımsal girdilere verilen sübvansiyonların kaldırılması veya azaltılması - Enerji fiyatlarının revize edilmesi - Enerji koruma önlemleri getirilmesi - İçsel enerji kaynakları geliştirilmesi - Sanayi teşvik sisteminin revize edilmesi
Kurumsal Reformları	<ul style="list-style-type: none"> - Kamu yatırım programı oluşturma ve uygulama kapasitesinin geliştirilmesi - Kamu teşebbüslerinin etkinliğinin artırılması - Tarıma desteğin –pazarlama v.s.- artırılması - Sanayi ve alt sektörlere desteğin iyileştirilmesi

Kaynak: Ingham, Economics..., s.368.

Yapısal denge borçlarını kullanan ülkelerin bazıları öne sürülen koşulları büyük ölçüde yerine getirebilmişken, bazıları da çok az yerine getirmiş veya hiç getirememiştir. Programların GSYİH üzerinde etkileri ise oldukça zayıf olmuştur. Hatta yatırımlar üzerinde negatif bir etki yarattığı belirtilmektedir. Ingham'a göre bunda üç önemli faktör rol oynamıştır. Bunlardan birisi söz konusu borçlanmaların ülkeye sadece özellikle ithal malların finansmanı için döviz sağlayarak yüksek bir tüketim seviyesini sürdürme imkanı vermesidir. Bu da yatırımları olumsuz etkilemiştir. Diğerleri ise getirilen koşulların uzun dönemli büyümeyi engelleyecek şekilde gelir ve yatırımları baskı altına almasıdır. Son olarak ekonominin arz yönünü teşvik etmeyi hedefleyen koşullar (mali reform, özelleştirme, fiyat liberalizasyonu) uzun dönemli hedefler olmuştur. Kısaca sebebi ne olursa olsun yapısal denge

programları doğrultusunda kullanılan krediler beklenmedik ve hayal kırıklığı yaratan sonuçlar ortaya çıkarmıştır⁷⁰.

Yapısal denge borç programlarının sonuçlarına ilişkin ekonometrik analizler de yapılmıştır. Örneğin Corbo ve Fischer'in ulaştığı sonuçlara göre piyasaya yönelik yapısal reformlar ile aşırı derecede korunan ve kontrol edilen ekonomilerde derin ve faydalı bir dönüşüme imkan vermesine rağmen süreç, oldukça yavaş işlemiştir. Şili Meksika gibi denge sürecinin başlangıcından on yıl sonra tekrar bir düşüşe maruz kalmıştır. Gana dış yardımlara aşırı derecede bağımlı kaldığı için kendi kendini besleyen gelişme aşamasına geçememiştir. Yeni Zelanda'da ise denge programının meyveleri oldukça geç ortaya çıkabilmiştir⁷¹.

Yapısal Denge Programlarının etkileri konusunda literatürde farklı değerlendirmeler bulunduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü 42 ülke üzerinde söz konusu programların etkileri konusunda yapılmış bir çalışmada sonuçların yukarıda belirtildiğinden çok daha olumlu olduğu kaydedilmektedir. Bu çerçevede büyümenin daha istikrarlı hale geldiği, enflasyonun yavaşladığı, cari işlemler dengesi ve ticaret rejimlerinde iyileşmeler kaydedildiği vurgulanmaktadır. Bu tarihlerde programların icra edildiği ülkelerin çok zor durumda olması bu tür reform çabalarına geniş bir meşruiyet kazandırmıştır. Ayrıca yaşanan gelişmelerden Bankanın bazı olumlu tecrübeler çıkardığı da belirtilmelidir⁷². Ekonomik reform tartışmalarında fakirlerin daha açık biçimde dikkate alınması bunlardan birisidir.

1.6. Washington Konsensüsü ve Kalkınma Ekonomisi

Washington konsensüsünü kalkınma ekonomisi düşüncesinde yeni bir aşama ya da bir paradigma değişikliği olarak da değerlendirmek mümkündür. Bazı yazarlar ise daha katı bir değerlendirmeye kavramı, kalkınma ekonomisinde bir karşı

⁷⁰ Ingam, *Economics and...*, s.368.

⁷¹ Jean Waelbroeck, "Half a Century of Development Economics: a Review Based on the Handbook of Development Economics", s.31 www.worldbank.org/html/dec/Publications/WorkpapersWPS1900Series/wps1925/wps1925-abstract.html. Erişim Tarihi: 05.03.2002.

⁷² Jessica Einhorn, "The World Bank's Mission Creep", *Foreign Affairs*, September/October 2001, Vol. 80, Issue 5, s.26-27.

devrimin ürünü olarak görmekte ve 1970’li yıllarda, Keynezyen düşünceye yönelen başarılı bir neoliberal saldırı içerisinde geliştiğini belirtmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonraki otuz yıllık dönemde kalkınma sürecinde devletin ve piyasaların nispi rolü konusunda canlı bir tartışma bulunmaktadır. 1980’li yılların öncesinde birçok gelişmekte olan ülke kalkınma plan ve politikalarında güçlü bir hükümet müdahalesine yer vermişlerdir. Çünkü eşitsiz bir dünyada kontrolsüz piyasaların fakir ülkeler için dezavantaj yaratacağı korkusu bulunmaktadır.

Sonuçta birçok hükümet çeşitli ticari sınırlamaları devam ettirerek ulusal yatırımlara dış yatırımlardan daha ayrıcalıklı bir statü sağlamıştır. Sermaye giriş ve çıkışlarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu kalkınma tartışması 1980’li yılların başlarında Thatcher, Reagan ve Kohl hükümetleriyle birlikte sönmeye başlamıştır. Güçlü şirket desteğiyle birlikte söz konusu iktidarlar büyümenin en iyi yolu olarak serbest ticaret, serbest yatırım, deregülasyon ve özelleştirme gibi politikaların savunuculuğunu yapmışlardır. Çok uluslu şirketlerin faaliyet alanının genişlemesi yanında Amerikan kültürü de tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. İşte tam bu aşamada Williamson, ihracata yönelik büyümeye ulaşmak için serbest piyasa stratejilerini yansıtan ekonomik reformun on unsuru alanında yükselen bu politik konsensüsü özetlemiştir.

Daha önce belirtildiği gibi konsensüs, Washington’ın sadece siyasi kurumları -Amerikan kongresi ve hükümeti- tarafından değil, aynı zamanda teknokratları -uluslar arası mali kurumların, Amerikan hükümetinin ekonomik birimlerinin Federal Rezerv’in ve think tank’lar-tarafından da paylaşılmıştır. Bu tarihten sonra diğer zengin ülkelerin hükümetleriyle birlikte hareket eden ABD, gelişmekte olan ülkeleri yeni borçlar alabilmenin koşulu olarak serbest piyasa modeline geçmeye zorlamıştır. Bu politikaların yürütülmesi IMF’ye devredilirken, Dünya Bankası da yeni yapısal denge borçları için aynı politikaların uygulanmasına önem vermiştir. Sonuçta Güney Kore ve Tayvan gibi ülkeler dışında birçok gelişmekte olan ülke serbest piyasa politikalarına yönelmiştir. Böylece ticaretin önündeki engeller azaltılmış, sermaye

giriş ve çıkışlarına konan kısıtlamalar kaldırılmıştır⁷³. O halde IMF ve Dünya Bankasının istikrar ve yapısal denge politikalarıyla belirlediği yaklaşımın 1980'lerden bu güne kalkınma düşüncesine hakim olduğunu söylemek mümkündür. Belirtmek gerekir ki, Williamson, Washington konsensüsünü hiçbir zaman açık bir kalkınma paradigması olarak tarif etmemiştir, bunun yerine, önemli iktisatçıların görüşlerinin özü ya da evrensel bir yakınlaşma gibi ifadelerle nitelemiştir.

Washington konsensüsünden sonra kalkınma düşüncesindeki en önemli kaymalardan birisi devlet destekli politikalardan piyasaya yönelik politikalara kayılması olmuştur. C. Gore'a göre bu, paradigma kaymasını tam olarak göstermemektedir. Çünkü sadece önceki yaklaşımlardan önemli bir farklılaşma gerçekleşmemiş, aynı zamanda konsensüs ile disiplinler bir matriks ve dünya görüşü içerisinde değişimin niteliği farklılaşmıştır. Çünkü konsensüs öncesinde kalkınma süreci ve referansları daha çok ulusal bir ekonomik çatı içinde oluşturulmuştur. Ülkelerin kendi koşulları içinde ekonomik ve sosyal trendleri açıklanmıştır. Belirli dışsal ilişkiler, kalkınma sürecinin başlatılması ve açığın kapatılması açısından gerekli görülmüştür. Fakat başarılı bir kalkınmanın anahtar unsurları hali hazırda sanayileşmiş ülkeler içinde değişimin analiz edilmesiyle tespit edilerek az gelişmiş ülkelere uygulanmıştır. Burada az gelişmiş ülkelerin farklı dışsal durumlara sahip olması dikkate alınmamıştır. İkinci olarak kalkınma politikaları ulusal amaçların başarılmasına yönelik olarak şekillenmiştir. Bunda politik ve ekonomik milliyetçiliğin de etkisi olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra ulusal ve uluslar arası siyasetin işleyişinde egemen olan fikirler milliyetçilik, yardım politikası ve 1930'ların kalkınma problemleriyle ilgili fikirler arasındaki karşılıklı destek ilişkileridir⁷⁴.

WK anlayışının yükselişine kadar kalkınmanın hem anlamı hem de ona ulaşmadaki araçlar konusunda önemli tartışmalar yaşanmıştır. 1950 ve 60'larda dengeli ya da dengesiz büyüme gibi kalkınma stratejileri, dualist kalkınma süreçleri

⁷³ Robin Broad, John Cavanagh, "The Death of the Washington Consensus?", *World Policy Journal*, Fall 1999, Vol. 16, Issue 3, s.79-80.

⁷⁴ Charles Gore, "The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", *World Development*, Vol.28, no:5, 2000, s.790-91.

ve beşeri sermayeyi esas alan yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Dahası 1970'lerde ekonomik büyüme için yapısal değişime önem veren yaklaşımların yerine giderek gelir dağılımı, fakirlik, istihdam ve temel ihtiyaçların karşılanması gibi sosyal unsurları öne çıkaran yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Tüm bu tartışmalar kalkınma politikası analizinin normatif ve açıklayıcı çatisının güçlenmesine imkan vermiştir. 1980'lerin öncesinde kalkınma politikası analizlerine önemli bir tepki de Latin Amerika kökenli yapısalci ve bağımlılık teoremlerinden gelmiştir. Bu yaklaşımların özünde de ulusal öncelikler bulunmaktadır. Fakat analitik perspektifte yaklaşıldığında onların kapsamının global olduğu ve belli ölçüde hakim düşünceye eleştiri getirdiği anlaşılmaktadır. Hem yapısalci hem de bağımlılık teorisyenleri ulusal kalkınma sürecini belirleyen en önemli ilişki türü olarak merkez-çevre hiyerarşisini ortaya atmışlardır. Böylece geleneksel yaklaşıma karşı iktisadi gelişmede içsel faktörlerin yanında dışsal faktörlerin de rol oynadığı ve onlar arasında nasıl ilişkiler olduğu ortaya konmuştur.

1970'lerin sonları ile 1980'lerin başlarında ise Doğu Asya'nın bazı ülkeleri istisna edilerek bir çok gelişmekte olan ülkenin büyüme oranlarında büyük düşüşler gerçekleşmiştir. Yaşanan ekonomik krizler geleneksel kalkınma uygulamalarının başarısızlığına dair tartışma yaratmıştır. Buna karşılık Doğu Asya başarısı bağımlılık teorilerini nötr hale getirmiştir. Böylece kalkınmada serbest piyasaların etkin rolüne işaret eden yaklaşımlar daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu fikirler kalkınma politikası analizinde her zaman temel bir unsur olmuştur. Böylece gelişmekte olan ülkeler için 1970'lerin sonlarıyla 80'lerin başlarına kadar çok güçlü olmasa da daha sonra WK olarak isimlendirilecek yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır ve ulusal kalkınmacılığın temel alternatif olarak kabul edilmiştir (Tablo 3). Bu yeni yaklaşım içinde kalkınmayı tanımlayan anahtar ilkeler liberal bir uluslar arası ekonomik düzeni oluşturan ilkelere dir. Genel ifadeyle bu normlar serbest piyasalara, özel mülkiyete, kişisel teşviklere ve devletin sınırlandırılmış rolüne güvenmiştir. 1990'lı yıllarda bu düşünce kalkınmaya piyasa taraftarlığı (market friendly) olarak isimlendirilen bir anlayışın doğmasına da hizmet etmiştir⁷⁵.

⁷⁵ Gore, "The Rise and Fall ...s.791-92.

Tablo 3. Kalkınma Politikaları Analizi (1950-90)

		Normatif çatı	
		Ulusal	Global
Açıklayıcı çerçeve	Ulusal	Geleneksel kalkınma paradigmalarıyla mücadele (1982 öncesi): dengeli, dengesiz büyüme	Dominant kalkınma paradigması (1982 sonrası): Washington konsensüsü
	Küresel	Temel karşı-cereyanlar (1982 öncesi):Latin Amerika yapısalcılığı ve bağımlılık teorisi	

Kaynak: Gore, "The Rise and Fall...", s.792.

Özetle 1940'lı yıllardan 1960'lı yıllara kadar kalkınma teorisi piyasa başarısızlıklarına ve aşırı sosyal eşitsizliğe dikkat çekmiştir. Hakim kalkınma paradigması kalkınma için yeteri düzeyde fiziki alt yapı, kurumsal ve sosyal koşullar yaratmak için devlete ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Böylece eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve konut politikaları gibi sosyal alanda da modernleşmeyi sağlamaya yönelik politikalar ve kamu yatırım programları uygulanmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde böyle bir anlayış yerini kalkınma problemlerini büyüme problemlerine endeksleyen ve piyasaları esas alan bir kalkınma anlayışına bırakmıştır. Bu da önceki dönemin hedeflerinin değişmesine yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle kalkınma politikaları gelir ve servet dağılımındaki eşitsizliği azaltmaya önem vermiştir, ancak WK anlayışının egemen olmaya başlamasından sonra makro istikrar ve liberalizasyon gibi büyümenin ön koşulları olarak kabul edilen unsurlar aynı zamanda kalkınmanın da temel hedefleri haline gelmiştir⁷⁶. Devlet giderek artan ölçüde neo-klasik iktisat ve kamu tercihi okulunun anlayışına uygun olarak ekonomik ve sosyal gelişmenin önemli bir engeli olarak görülmüştür. Başarılı bir reform ve sürdürülebilir kalkınma için "en az/minimum" devlet zorunlu görülmüştür. Uygulamada, kalkınma düşüncesindeki bu değişiklik, kendisini WK olarak isimlendirilen reçetede bulmuştur⁷⁷.

Öte yandan konsensüsün kalkınma ekonomisiyle ilgili literatürde genellikle neoklasik ekonominin gelişmekte olan dünyanın problemlerine kör bir biçimde

⁷⁶ Andrés Solimano, "Beyond Unequal Development: An Overview", s.2. <http://ideas.uqam.ca/ideas/data/papers/wopwobama2091.html-12k>. Erişim Tarihi: 26.02.2002.

⁷⁷ Ahrens, "Toward a Post-Washington Consensus...", s.1.

uygulanması olarak değerlendirilmektedir. Birçok iktisatçı da bu açıdan konsensüsü, yaklaşık 40 yıllık savaş sonrası dönemin tecrübelerinden yapılan “pragmatik bir damıtma” şeklinde algılamaktadır⁷⁸. Böyle bir bakış açısı uluslar arası ticaret ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesine dayalı bir iktisadi kalkınma stratejisi olarak WK'nın yükselişini son yirmi yıl boyunca düşük ve orta gelirli ülkelerin yaşadıkları iktisadi başarısızlığın önemli bir nedeni olarak görmektedir. Hatta konsensüsün, ortaçağlar boyunca kilisenin etkisinden dolayı tabii bilimlerde uğranılan bilgi kaybına benzer bir durum yarattığı bile iddia edilmiştir⁷⁹.

1.7. Washington Konsensüsü Politikaları

Aşağıda ayrıntılı olarak ele alındığı gibi Williamson, Washington konsensüsünü özetlerken on politika üzerinde durmuştur. Bunlar mali disiplin, kamu harcamalarında eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerine öncelik verilmesi, vergi reformu, finansal liberalizasyon, döviz kurlarının serbestleştirilmesi, ticari liberalizasyon, doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi, özelleştirme, deregülasyon ve mülkiyet haklarının korunması şeklinde sıralanabilir. Bu politikalar daha sonra Latin Amerika, geçiş ekonomileri ve Rusya tecrübelerinden yararlanılarak yine Williamson tarafından yeniden ifade edilmiştir. Yeni paket genel olarak eskisiyle paralellik göstermesine rağmen bazı yeni unsurlara da dikkat çekildiği görülmektedir. Yeni paket de eskisi gibi on politikadan oluşmaktaydı. Bunları şöyle özetlemek mümkündür⁸⁰.

- Mali disiplini devam ettirerek tasarrufları artırmak,
- Kamu harcamalarını iyi yönetilen sosyal harcamalara yeniden yönlendirmek,
- Çevre-duyarlı bir toprak vergisi getirerek vergi sistemini reforme etmek,

⁷⁸ Arnold C. Harberger, “The View from the Trenches: Development processes and Policies as Seen by a Working Professional”, *Frontiers of Development Economics*, (Eds: Gerald M. Meier, J. Stiglitz), New York, 2001, s.549.

⁷⁹ Mark Weisbrot, “The Washington Consensus and Development Economics”, UNRISD, *The Need to Rethink Development Economics*, 7-8 September 2002, Cape Town, South Africa, s.2. www.unrisd.org.

⁸⁰ Kolodko, “Ten Years... s.5.

- Bankacılık denetimini güçlendirmek,
- Döviz kurunu hem dalgalandırarak hem de nominal bir çıpa şeklinde kullanarak rekabetçi döviz kuru uygulamasını devam ettirmek,
- İç-bölgesel ticari liberalizasyon gerçekleştirmek,
- Özelleştirme ve deregülasyon ile rekabetçi bir piyasa ekonomisi inşa etmek (emek piyasası dahil),
- Herkesin yararlanabildiği çok iyi tanımlanmış mülkiyet hakları oluşturmak,
- Bağımsız merkez bankaları, sağlam bütçe birimleri, bağımsız ve dürüst yargı sistemi ve verimlilik hedeflerine destek sağlayan birimler gibi anahtar kurumlar inşa etmek,
- Eğitim harcamalarını artırmak ve ilk ve orta öğretime dönük olarak yeniden yönlendirmek.

Yeni paketin gerçekten de kurumların inşa edilmesine, çevrenin korunmasına ve eğitime yatırım yapılmasına önem vererek ilk kuşak reform paketinin bazı eksikliklerini gideren bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Buna rağmen paketin geçiş ekonomileri için özellikle dikkate alınması gereken bazı hususları da ihmal ettiği iddia edilmektedir. Özelleştirmeden önce devlet sektöründe şirket yönetim reformuna dair herhangi bir öngörünün bulunmayışı, kurum inşa etmenin davranış boyutuna yer verilmemesi, dengeli büyümenin aşırı biçimde önemsenmesi paketin eksiklikleri arasında sayılmıştır⁸¹.

Daha önce belirtildiği gibi Williamson, konsensüsü oluşturan politikaları on başlık altında sıralamıştır. Söz konusu politikalar farklı nitelere rağmen bu tarihten sonra konsensüsün standart paketi olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın pakette yer alan politikaların benzer biçimde ancak daha farklı ifade edildiği de görülmektedir. Örneğin Waelbroeck konsensüsü oluşturan politikaları şöyle sıralamıştır⁸²:

- Makro ekonomik denge büyüme için gereklidir,

⁸¹ Aktaran, Kolodko, "Ten Years...", s.5.

⁸² Waelbroeck, "Half a Century of ...", s.31.

- Tarımı vergilendirerek sanayii finanse etmek gelir dağılımını bozar ve tarımsal üretimi önemli ölçüde azaltır,
- Dış borçların inkarı bir seçenek değildir,
- Ticaret politikası WTO kurallarına göre belirlenmelidir,
- Genellikle çok etkinsiz olan kamu teşebbüsleri özelleştirilmeli, bu olmazsa piyasa disiplinine terk edilmelidir,
- Mülkiyet hakları güvence altına alınmalıdır,
- Temel amaçlardan birisi olan ekonomik eşitlik, fakirler için sağlık ve eğitim imkanlarını iyileştirerek sağlanmalıdır,
- Hükümet, banka ve sermaye piyasaları gibi ekonominin yönlendirilmesinde önemli olan birimlere yönelik kontrolleri hafifletmelidir,
- Konvertibilite istenilen bir durum olup, yabancı yatırımlara yönelik sınırlandırmalar azaltılmalıdır.

Konsensüsün politikaları konusunda çok küçük farklılığı olan listeler bulunmasına karşın bugün artık Williamson'ın orijinal haliyle ortaya koyduğu liste genel kabul gören çerçeveyi oluşturmaktadır. Williamson on politikadan oluşan bu listeyi bazen "evrensel yakınlaşma" olarak da nitelemiştir. Ona göre bu paket bütün ciddi iktisatçıların kabul ettiği ortak düşüncenin özünü ortaya koyma teşebbüsü şeklinde değerlendirilmelidir. Bunu daha iyi açıklayabilmek için de Williamson, konsensüs içerisinde yer almayan bir dizi politika önlemini ifade etmiştir. Bunlar arasında sermaye kontrollerini devam ettirme arzusu, enflasyonun hızının ve miktarının azaltılması, iş hayatında istikrarın sağlanması, gelir ve ücret politikasının faydalılığı, piyasa başarısızlıklarını düzeltmeye yönelik telafi edici vergi politikası, gelirin yeniden dağıtımı, sanayi politikası, nüfus kontrolüne öncelik verilmesi ve çevrenin korunması gibi önlemler yer almaktadır⁸³. Bu politikalar orijinal paket içerisinde yer almasa bile genel eğilim olarak konsensüsün egemen olan anlayışına karşıt durmamaktadırlar. Aslında on politika olarak ifade edilen paket içerisine yeni unsurların ilave edilmesi ya da konsensüsün daha öz biçimde tanımlanması da

⁸³ Massimo Florio, "Economic Theory, Russia and the Fading Washington Consensus", Working Paper no.98.08, s.6-7. www.eco-dip.unimi.it/wp/9808.PDF. Erişim Tarihi: 22.01.2002.

mümkündür. Nitekim uygulamada uluslar arası sermaye kontrollerinin kaldırılması, katı bir para politikasıyla enflasyonun önlenmesi, kamu harcamalarının mümkün olduğu kadar (GSYİH'nin %30'u veya daha aşağısına) azaltılması, ücretleri hayat standardı endeksine göre belirleyen uygulamanın kaldırılması öne çıkan politikalar olmuştur. Yine döviz kurlarında istikrarın sağlanması, deregülasyon ve özelleştirme en fazla teşvik edilen politikalar arasında yer almıştır. Bu nedenle konsensüsün zaman zaman mali disiplin, deregülasyon ve liberalizasyon anlayışına dayalı olarak tanımlandığı görülmektedir.

Burada konsensüsü oluşturan politikaların farklı şekillerde ifade edilmesinin ayrıntısına girmeden sadece orijinal haliyle Williamson'ın belirttiği on politika ele alınacaktır. Söz konusu politikaların sonuçlarına ve onlara yönelik tenkitlere, diğer bölümlerde değinileceğinden bu kısımda yer verilmeyecektir.

1.7.1. Mali Disiplin

Konsensüs içerisinde en temel politikalarından birisini oluşturan mali disiplin, merkezi hükümet ve yerel birimler, devlet teşebbüsleri ve merkez bankası dahil olmak üzere hesaplanacak bütçe açığının enflasyon vergisine başvurmaksızın finanse edilebilecek kadar düşük olmasını ifade etmektedir. Böyle bir politika bütçe açıklarının ne kadar olması gerektiğine yönelik bir kriter tayin edilmesini gerektirmektedir. Williamson'a göre borç servisinin harcamalara ilave edilmesinden önce bütçe GSYİH'nin belirli bir yüzdesi kadar fazla verebilir. Öte yandan enflasyonu telafi etmeye yönelik faizlerin faturasını dikkate almadan ortaya çıkacak faaliyet açığı ise GSYİH'nin yaklaşık %2'sinden daha fazla olmamalıdır⁸⁴.

Mali disiplin politikasının önemli bir hedefi, enflasyonu kontrol altına alabilmek için uygun para ve maliye politikalarının uygulanması ve bütçe dengesinin sağlanmasıdır. Bu sürecin temel vurgusu, ekonominin doğru fiyatlandırma sistemi oluşturması ve ekonomi yönetiminin uyguladıkları politikalar yoluyla bunu bozmamaları gereğidir. Bu tür reformlardan sonra beklenen, özel tercih ve

⁸⁴ John Williamson, "Democracy and the "Washington Consensus", *World Development*, Vol.21, No.8, 1993, s.1332.

önceliklerle arzu edilen sosyal sonuçların ortaya çıkacağıdır. Bu geniş kapsamlı neoliberal içerikle ilgili bir dizi önemli anlaşmazlık (özellikle politik alanda) olmasına rağmen, WK gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik ve finansal ilişkilerin ekonomi politikasının ve kantitatif çerçevesinin kurgulanmasında temel bir yaklaşım olma özelliğini korumaktadır⁸⁵.

Konsensüsün mali disiplinle ilgili önerisi gelişmekte olan ve özellikle de Latin Amerika ülkelerinin tecrübelerinden hareketle şekillenmiştir. 1980'li yıllarda Hindistan deneyimi mali disiplinin terk edilerek hem yurt içinden hem de dışından çok maliyetli biçimde borçlanarak kamu açıklarını finanse etmenin olumsuz sonuçlarını ortaya koymuştur. Nitekim gelişigüzel bir mali genişlemenin ardından büyümede artış sürdürülememiş ve 1991 yılında krizle karşı karşıya gelinmiştir⁸⁶. Hindistan gibi tarım ve kayıt dışı sektörde çok sayıda çalışanın enflasyona karşı korunmadığı ülkelerde mali disiplini terk etmenin özellikle fakirler açısından faturası ağır olmaktadır. Özetle mali disiplin yetersizliğinin sebep olduğu enflasyonun gelir dağılımı açısından kötü sonuçlar doğurması böyle bir reform önerisinin şekillenmesine yol açmıştır.

Sosyal amaçlı bazı olumsuzluklarına rağmen mali disiplin politikasının, devletin finanse edeceği açıkların enflasyona yol açmayacak kadar düşük tutulması, kamu borçlarının aşırı ölçüde birikiminin engellenmesi ve hükümetin borçlanmasının özel sektör üzerinde dışlama etkisi (crowding-out) yaratmaması açısından büyük önem taşıdığı açıktır. Aslında düşük gelirli kesimleri piyasa ekonomisine entegre ederek büyümenin nimetlerinden daha fazla yararlandırmak için kamu yatırımlarını eğitim, sağlık, beslenme ve benzeri sosyal programlara yönlendirmek gerekir. Bunu yapmanın yolu da mali disiplinle buralara aktaracak daha fazla kaynak yaratmaktır. Ancak bazı gelişmekte olan ülkelerde mali disiplin adına fakirlere yönelik temel hizmetlerin de aksadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu politikanın fakirliğin azaltılması için çok uygun olmadığı iddia edilmektedir. Mali disipline önem

⁸⁵ Activeline, "Washington Konsensüsü'nde Yeniden Yapılandırma Süreci", <http://www.activefinans.com/activeline/sayi17/wkonsensus.html>, Erişim Tarihi: 14.04.2003).

⁸⁶ Srinivasan, "The Washington Consensus: a Decade ..... s.267.

verilmesi genellikle sağlık ve eğitim alanlarına kaynak tahsisi ile çelişmekte ve aynı zamanda fakirler için tahsis edilecek kaynakların azalmasına yol açmaktadır. Bu birbiriyle çatışır görünen amaçların uyumlaştırılması ihtiyacı mali politika yapanlar için ilginç bir tehdit ortaya koymaktadır. Konsensüs mali disiplin talep etmektedir. Ama genellikle fakirliğin azaltılması için belirli kesimlere geniş desteklerin yapılması da önerilmektedir. Bu gereklerin uyumlaştırılması amaçların birini veya diğerini terk etme gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan mali disiplin politikasının büyüme ve ekonomik etkinliğin sağlanmasıda önemli görüldüğü söylenebilir, ancak bu politikada ısrar edilirken en azından kötü ekonomik koşullarda sosyal programların nasıl finanse edileceği gibi önemli bir sorunla karşılaşılmaktadır.

1.7.2. Kamu Harcamalarında nceliğin Temel Eğitim, Sağlık ve Altyapı Alanlarına Kaydırılması

Bu önerinin esasını kamu harcamalarının bürokrasi, savunma ve gelişigüzel sübvansiyonlar gibi ekonomik getirisi harcanan kaynaktan daha az olan ve siyasi bakımdan hassas alanlardan altyapı, temel eğitim ve sağlık gibi yüksek getirisi olan ve gelir dağılımını iyileştirme potansiyeli bulunan ihmal edilmiş alanlara kaydırılması oluřturmaktadır⁸⁷. Bu reform önerisinin uzun süredir gündemde olduğu ve hala önemini koruduğu söylenebilir. Ancak ülkelerin böyle bir politikayı uzun vadeli olarak devam ettirebilmesi için ticaretin serbestleştirilmesi, zelleştirme ve vergi reformunu yapmaları gereklidir. nk sosyal sektörler için daha çok kamusal kaynak tahsis edilebilmesinin yolu bu reformları gerçekleştirmeye bađlıdır⁸⁸. Söz konusu üç reformun konsensüs paketi içerisinde yer almasının onların kamu harcamalarının yeniden dağıtımını sağlamak için taşıdığı önemle yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Kamu harcamalarının yeniden yönlendirilmesini esas alan bu politika ülkelerin kalkınma amaçlarına uzun vadede hizmet edecek bir beşeri sermayenin yaratılması açısından büyük önem taşımaktadır. nk birçok ülkede gelişmeyi sınırlayan başlıca faktörlerden birisinin yetişmiş insan gücü eksikliği olduğu

⁸⁷ Williamson, "Democracy and...", s.1332.

⁸⁸ Srinivasan, "The Washington Consensus a Decade ...", s.267.

bilinmektedir. Bu öneminden dolayı bu politika konsensüs içerisinde en fazla kabul gören önerilerden birisi olmuştur. Buna rağmen bu alanda çok fazla bir ilerlemenin kaydedilemeyişi de dikkat çekmektedir. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde konsensüs politikalarının uygulanmasında en az ilerleme kamu harcamalarının yeniden yönlendirilmesi politikalarında olmuştur⁸⁹.

1.7.3. Vergi Reformu

Vergi reformu vergi temelini genişletilmesini ve marjinal vergi oranlarının indirilmesini ve böylece ılımlı bir düzeye çekilmesini içermektedir. Bunun amacı mevcut artan oranları düşürmeksizin yatay eşitliği geliştirmek ve teşvikleri güçlendirmektir. Burada bölüşüm açısından tarafsız ve hatta artan oranlı bir vergi reformu talep edilmektedir. Geliştirilmiş bir vergi idaresi genişleyen vergi temelini önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Yurtdışında tutulan değerlerin faiz gelirlerini vergilendirmek gelecek yıllar içerisinde bir başka önceliği teşkil etmelidir⁹⁰.

Williamson'a göre konsensüs içerisinde yer alan ilk üç reform önerisinin (malî disiplin, kamu harcamalarında öncelik ve vergi reformu) gerekli ve önemli olduğu iktisatçılar tarafından büyük ölçüde kabul edilmektedir. Bu reformların birçok ülkede uygulamaya dönük olduğu da vurgulanmıştır. Ancak kalan reformlar hem daha az uygulama zemini bulabilmiş hem de daha çok eleştiri almıştır.

1.7.4. Finansal Liberalizasyon

Williamson'a göre finansal serbestliğin nihai amacı faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesidir. Bununla birlikte kronik bir güven yetersizliğinin olduğu koşullarda faizlerin serbestçe belirlenmesi sonucu verimli çalışan işletmelerin ve hükümetin malî açıdan ödeme gücünü tehdit edecek derecede oranların yükseldiği görülmüştür. Bu tür koşulların olması halinde duyarlı ve geçici bir araç olarak

⁸⁹ Ravi Kanbur, "The Stange Case of the Washington Consensus: A Brief Note on John Williamson's What Should the Bank Think about the Washington Consensus", <http://people.cornell.edu/pages/sk145/papers/Washington%20Consensus.pdf>. Erişim Tarihi: 30.01.2003.

⁹⁰ Williamson, "Democracy and...", s.1332.

imtiyazlı borçlanmalar ve ılımlı bir pozitif reel faiz oranını sağlamak için tercihli faiz oranlarının kaldırılması yoluna gidilebilir. Williamson, Fransa ve Kore gibi başarılı biçimde gelişen bazı ülkelerin devletçe kredi tahsis edilmesi uygulamasını bugün Latin Amerika ülkelerinin bilindiği aşamadan daha sonra bile devam ettirdiklerini hatırlatarak bu önerisinin iktisatçılar arasında geniş bir tartışma yaratabileceğini de belirtmektedir⁹¹. Gerçekten de konsensüsün bu politikası oldukça eleştiri almıştır. Bunlardan bazılarında Williamson da katılmaktadır. Nitekim Williamson 1998 yılında ortak yaptığı bir çalışmada faiz oranlarının serbestçe belirlenmesini finansal liberalizasyonun unsurlarından birisi olarak tanımlamıştır. Ayrıca Stiglitz'in faiz oranı serbestleştirilmesinin finansal liberalizasyonun sonuna doğru yapılması gerektiği, çünkü mevduat faiz oranına tavan konulmasının geri ödemeler üzerinde sınırlayıcı etkide bulunduğu yönündeki fikirlerini de haklı bulmaktadır⁹².

Buradan hareketle Williamson'ın konsensüs reform paketinin dayanaklarından birisi olan faiz oranının serbestleştirilmesi hakkında çekinceleri olduğu söylenebilir. Stiglitz'in yaklaşımı dışında Doğu Asya ülkelerinin çoğunun ekonomik gelişmelerini kredi yönlendirmelerindeki başarılarıyla sağladıkları da iddia edilmektedir. Bu tip kredi yönlendirilmesine karşı olan iddialar vardır ancak kredi yönlendirme politikasının az gelişmiş bir ülkeden gelişmiş ülkeler sınıfına başarılı bir şekilde geçmiş olan Kore örneğinde önemli bir rol oynadığı da yadsınamaz bir gerçektir⁹³. Williamson bu iddiayı bir hayli tartışılabilir nitelikte bulmasına rağmen finansal liberalizasyonu WK'nın dördüncü unsuru olarak gösterme fikrinden vazgeçtiğini belirtmektedir⁹⁴.

Konsensüsün finansal piyasaların serbestleştirilmesi amacıyla mevduat sahiplerine ödenen faiz oranları üzerindeki kontrollere ve kredi yönlendirilmesine son verilmesi isteği gözden geçirilmektedir. On yıl öncesine göre konsensüs bugün

⁹¹ Williamson, "Democracy and..... s.1332.

⁹² Williamson, "What Should .... s.253.

⁹³ Venkitaraman, "Washington Consensus...", <http://www.hinduonnet.com/businessline/2001/06/04/stories/040420sv.htm>, Erişim Tarihi: 11.04.2003.

⁹⁴ Williamson, "What Should .... s.253.

finansal kriz riskini en aza indirmek için düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların sağlanmasına kadar dikkatli ve yavaş bir serbestleştirme önerisine kaymıştır⁹⁵.

Srinivasan ise faiz oranlarının serbest bırakılması fikrinin gelişmekte olan ülkelerdeki finansal çöküş tecrübelerinden hareketle ortaya çıktığını belirtmekte ve Williamson'ın, bankaların güçlü ve bilgili bir merkez bankası yöneticileri tarafından denetlenmesi gibi finansal serbestinin bazı önemli aşamalarından önce faiz oranlarının liberalizasyonunun pahalı sonuçlar doğurabileceği uyarısını yerinde bulmaktadır. Ancak ona göre bu öneri doğru olsa bile ne derece uygulanabileceği hususu tartışmalıdır. Örneğin bir çok gelişmekte olan ülkede bankaların önemli bir kısmı devlete aittir. Böyle bir durumda faizlerin serbestleştirilmesi halinde geri ödeme riskinin doğup doğmayacağı açık değildir. Bu bakımdan Srinivasan, faiz oranlarının serbest bırakılması önerisini çoğu gelişmekte olan ülke için uygun bulmaktadır⁹⁶. Bu değerlendirmelerden hareketle iktisatçıların genel olarak ülkelerin finansal piyasalarının çalıştığından emin olmayı sağlayacak düzenleyici yapıya kavuşmadan önce mali liberalizasyona gitmesini uygun bir politika olarak görmedikleri söylenebilir.

Finansal alanda yapılması gereken reformlar konusunda konsensüsün önerilerinin yetersiz olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Çünkü bu alanda yapılması gereken tamamlayıcı reformlar daha büyük bir aciliyet kazanmıştır. Washington ve diğer G-7 başkentlerinde yaygın olan görüşe göre Asya krizinin en önemli nedenleri sağduyulu düzenlemelerde, şirket yönetiminde ve iflasla ilgili prosedürlerde var olan eksikliklerdir. Bu yüzden G-7'lerin mali şeffaflık, para ve finansal politikalar, banka denetimi, verilerin dağıtımı, şirket yönetimi ve muhasebe standartlarında uluslar arası standartlar ve kurallar oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Hiçbir gelişmekte olan ülkenin üyesi olmadığı "Finansal İstikrar Forumu" gelişmekte olan ülkelerde güçlü mali yapılar için anahtar teşkil edecek on iki standart belirlemiştir. FİF ayrıca güçlü finansal sistemlerin sağlanması ile ilgili olarak elli iki standart daha belirlemiştir. Bu çabanın altındaki ana düşünce gelişmekte olan ülkelerin küresel finansal piyasalara

⁹⁵ Birdsall, Torre, Menezes, **Washington Contentious: Economic...** s.4.

⁹⁶ Srinivasan, "The Washington Consensus a Decade ..... s.266.

entegre edilmesini sağlamaktır. Tüm bunlar dikkate alındığında kötü büyüme performansını veya bir finansal krizi çok kötü dizayn edilmiş bir liberalizasyondan ziyade tamamlayıcı reformların uygulanmasındaki sapmalara bağlamak daha makul gibi durmaktadır⁹⁷. Halbuki Dünya Bankası Bangladeş'in ticari reformunun büyümede yeteri kadar bir sıçrama yaratmamasının nedenini kamu yönetiminde geciktirilen reformlarda ve devam eden siyasi belirsizlikte aramaktadır. Aynı şekilde Arjantin önemli ticari ve finansal serbestleştirmeye rağmen bir güven krizi içine düşmüşse IMF'ye göre bunun nedeni yapısal reformların yetersizliği ve daha derin biçimde uygulanamamasıdır.

1.7.5. Rekabetçi Döviz Kuru

Bu politika önerisi ile geleneksel olmayan (non-traditional) ihracatın artırılması hedeflenmiştir. Ülkeler bu tür ihracatın hızla büyümesini teşvik etmek ve bunun devamını sağlamak için döviz kurlarını yeterince rekabetçi bir düzeyde oluşturma ihtiyacındadırlar. Williamson sınırlı ölçüde dalgalanabilirliğe dayalı çok katı ya da gevşek olmayan bir döviz kuru rejimi önermektedir. Diğer bir ifadeyle hedeflenen döviz kuruna doğru bir hareket anlamına gelen sınırlı esnekliğe dayanan bir döviz rejiminden yanadır. Rekabetçi döviz kuru ifadesi ile Williamson muhtemelen aksi mümkün olandan biraz daha zayıf bir döviz kurunun lehinde olmayı kastetmiştir. Ona göre Doğu Asya ülkeleri 1996 yılına kadar ve hatta ondan sonra bu politikayı devam ettirmişlerdir⁹⁸. Gerçekten de Doğu Asya ekonomileri ve Japonya'nın ihracata dayalı büyüme politikalarında sağladıkları başarı en azından kısmen bu politikanın sonucudur. Aynı şekilde çok taraflı mali kurumların ekonomik sıkıntılar yaşayan ülkelere gönderdiği görevlilerin, devalüasyonun mevcut sorunlar için ancak geçici bir çözüm olacağı konusunda ısrarları sürmektedir. Bu da gerçek kurdan hafif düşük değerli bir döviz kuru anlamına gelen rekabetçi döviz kuru (kurun hızla devalüe edilmesi değil) WK'nın en azından bir bütün olarak gelişmekte olan dünya için somut bir önerisi olarak değerlendirilebilir. Bunun doğruluğu ve önemi Asya krizinden hemen sonra anlaşılmıştır.

⁹⁷ *Financial Times*, "The Refurbished Washington Consensus", 12.2.2000., s.8.

⁹⁸ Williamson, "What Should .... s.253.

Srinivasan ise Williamson'un bu ifadesinin Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir çok ülke tarafından uygulanan rekabetçi devalüasyonların acılı hatıralarını çağrıştırdığını belirtmektedir. Rekabetçi döviz kuruyla kastedilen şey ise ihracat açısından avantaj yaratan düşük değerli bir döviz kurudur. Ona göre Afrika finansal krizinden sonra sadece iki geçerli döviz kuru rejimi kaldığı konusunda konsensüs oluşmuş gibidir. Bunlar bir para kurulu tarafından uygulanan katı sabit kur rejimiyle kurların serbestçe dalgalanmaya bırakıldığı esnek rejimdir. Buna karşın Williamson rekabetçi kur önerisiyle sınırlı bir esneklik doğrultusunda iki rejim arası bir yaklaşımı tercih etmektedir⁹⁹.

Döviz kuru rejimi ekonomik gelişme ve bu süreçte karşılaşılan problemlerin giderilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Örneğin G-7 ülkeleri iyi bir döviz kuru rejimi seçilmesini, yükselen ekonomilerin gelişmesi için çok kritik bir faktör olarak görmektedir. G-7 maliye bakanları herhangi bir ekonomi için en uygun kur rejiminin belli ekonomik şartlara bağlı olarak değişebileceği belirtilmektedir. Buna göre bazı yükselen ekonomiler döviz kuru istikrarını, genellikle yakın ticari ve yatırım bağlarına sahip aynı bölge ülkelerinin paralarından oluşan bir sepet veya tek bir paraya karşı ayarlanan rejimleri benimseyerek sağlamaya çalışabilir. Uygun bir rejim benimsemek denizaşırı yatırımcılara üstlenecekleri döviz kuru riskini doğru bir şekilde tahmin imkanı sağlaması açısından da çok önemlidir. Döviz riskindeki değişimleri yansıtan rejimler için sürekli gözden geçirme olmalıdır. Çünkü ekonomik koşullar zamanla değişmektedir. Bu bağlamda IMF, denetim faaliyetleri içinde döviz kuru istikrarını sağlamaya verilen önemi arttırmada daha aktif bir rol oynayabilir. Eğer bir ülke ağır bir şekilde sürdürülemez bir döviz kuru seviyesini savunmaya kalkışursa geniş ölçekli resmi finansman sağlanmamalıdır¹⁰⁰. Çünkü Amerikan faiz oranlarında hızlı bir artış ve ABD dolarının ani değer kaybı gibi dışsal faktörlerin etkin olduğu 1982 Meksika krizinin aksine 1994-95 Meksika ve Arjantin krizlerinde dışsal sebepler çok açık durmamaktadır. Amerikan piyasası dahil uluslar arası koşullar istikrarlı, Meksika ve Arjantin'deki reformlar ise uluslar arası topluluk tarafından olumlu karşılanmıştır. Dornbusch gibi bazı iktisatçılar aşırı değerlendirilmiş

⁹⁹ Srinivasan, "The Washington Consensus a Decade ..... s.268.

¹⁰⁰ Eisuke Sakakibara, "From the Washington Consensus to... s.184-85.

kurların 1997 Asya krizinde olduğu gibi doğrudan bir etkiye sahip olduğunu da öne sürmüşlerdir. Gerçekten de 1994'den 1998'e kadar yaşanan tüm krizlerde reel efektif kurun aşırı değerli hale gelmesi paniği hızlandıran bir faktör olmuştur.

1.7.6. Ticari Liberalizasyon

Ticari liberalizasyon kapsamında tarifelerin süratle kantitatif ticari sınırlamaların yerini alması ve bunların da artan oranlı biçimde %10 seviyesinde (veya en fazla %20 civarında) uniform düşük bir tarifeye ulaşıncaya kadar düşürülmesi gerektiği belirtilmektedir. İthalata konan tarife ve kotaların azaltılmasıyla etkin ve sürdürülebilir büyümeye yönelik önemli bir adım atılmış olacaktır. Bununla birlikte tarifelerin aşama aşama kaldırılacağı hız ile makro ekonomik koşulların olumsuz olduğu (resesyon ve ödemeler dengesi açığı) durumlarda hızın yavaşlatılmasının uygun olup olmadığı konusunda tam bir uzlaşma bulunmamaktadır. Williamson bu politika önerisiyle Amerikan hükümetinin merkezi ekonomik birimlerinin ve uluslar arası mali kurumların görüşlerini doğru olarak aktardığından pek şüphe duymadığını söylemektedir¹⁰¹.

Ticaretin serbestleştirilmesini savunanlar, bu iddialarını bir ülkenin uzmanlaşma ve ticaret yoluyla ölçek ekonomilerinden ve karşılaştırmalı üstünlüklerden faydalanacağı, böylece refahını artıracığı varsayımına dayandırmaktadır. Ülkeler kendi üreticilerinin daha geniş uluslar arası pazarlara girmesiyle bir taraftan uluslar arası işbölümünün getireceği avantajlardan, diğer taraftan ise dünya piyasalarında daha güçlü rekabete karşı koyma ihtiyacından çeşitli kazançlar beklemektedirler. Yurtiçi firmaların üretimlerini uluslar arası uzmanlaşma ve dış rekabete göre ayarlamaları sayesinde içerdeki tüketiciler de daha kaliteli malları daha ucuza satın alma imkanı elde edeceklerdir. Ayrıca bu süreç ticaret yapan ortaklar arasında teknoloji transferine de kaynaklık edebilmektedir. Teknolojik yayılma ise gelişmekte olan ülkelerin verimlilik açısından gelişmiş ülkeleri yakalayabilmesi için zorunlu bir süreçtir. Soğuk savaş esnasında birçok ülkede yurtiçi sanayileri korumak için ithal ikamesini öne çıkaran alternatif iktisadi

¹⁰¹ Williamson, "Democracy and...", s.1333.; Williamson, "What Should ..., s.253.

politikalar uygulanması böyle bir yayılmanın önünde engel oluşturmuştur. Ayrıca söz konusu ülkelerin çoğunda rekabetin yetersizliği, etkin olmayan üretim yapısıyla sonuçlanmıştır. Bu durum özellikle devletin sahip olduğu şirketlerde ortaya çıkmıştır. İthal ikamesi politikası aynı zamanda başka bir şekilde üretimi olumsuz etkilemiştir. İhracat sanayilerinin yurt dışı sanayilerle rekabet edememesi nedeniyle döviz geliri elde edilememiş ve bu yüzden ara malları satın alınamamıştır¹⁰². Sonuçta birçok ülkede şirketler, eksik kapasitelerde çalışmışlardır. Bu yüzden konsensüs ticaretin serbestleştirilmesine, üretimin artırılmasının bir amacı olarak büyük önem vermektedir. Aşağıdaki tabloda yakın geçmişte bazı ülkelerde gerçekleştirilen ticari reformlar özet olarak gösterilmiştir. Tablo 4'te reformlar konusunda özellikle IMF programlarının uygulandığı ülkelerde önemli tarife indirimlerine gidildiği ve kotaların ciddi biçimde azaltıldığı görülmektedir.

Ticaretin serbestleştirilmesi hassas bir reform olarak görülmelidir. Bununla birlikte ticari liberalizasyonun ekonomilerin kendine has koşullarını ve içerisinde buldukları zaman dilimini dikkate almadan uygun bir şekilde uygulanıp uygulanamayacağı tartışılabilir. Sadece Hindistan örneğine bakıldığında ticari liberalizasyonun tüm ülkelerde ve koşullarda iyi bir politika olduğu genelleştirmesini yapmanın zor olduğu görülmektedir. Belirtmek gerekir ki, serbest ticaretin lehinde sonuç ortaya çıkması büyük ölçüde çok güçlü global partnerlerin tepkisine bağlı kalmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelere gelen mal ve hizmetlerin serbestçe girişine yönelik sınırlayıcılar uluslararası ticaret kapsamında hakim olmaya devam etmektedir. Williamson da konsensüsün fakirliği azaltmayı teşvik edip etmediği konusundaki şüphelerin farkındadır. Eğer konsensüs “gelin devleti tıraş edelim, piyasalar her şeyi çözecektir” anlamında yorumlanırsa bu esas amaca hizmet etmeyecektir. Bu çerçevede hareket eden piyasa merkezli politikaların fakirliğin azaltılması konusunda etkin bir çerçeve sunması oldukça zordur¹⁰³.

¹⁰² Aggestam ve Falck, “Poland in a ...”, s.6-7.

¹⁰³ Venkitaraman, “Washington Consensus...”, <http://www.hinduonnet.com/businessline/2001/06/04/stories/040420sv.htm>, Erişim Tarihi: 11.04.2003.

Tablo 4. Bazı Ülkelerde Gerçekleştirilen Ticari Reformlar (1980-2000)

Ülke	Reformlar
Arjantin	1988 Kasım ayında tarifeler indirildi. 22 kalem hariç ithalatta lisans kaldırıldı. 1991'de üç seviyeli bir tarife yapısı getirilmiştir (%0, %11, ve %22).
Bolivya	1985'te kotalar kaldırıldı ve ticaret rejimi yeniden düzenlenmiştir. Nisan 1990'da iki temel tarife oranı belirlendi: sermaye mallarında %5 ve diğer mallarda %5.
Brezilya	Mart 1990'da hemen hemen tüm kotaların tarifelere dönüştürülmesine yönelik önemli ticaret reformları yapılmıştır. Ortalama tarife oranları 1990'da %37'den 25'e, 1994 yılında ise %14'e indirilmiştir.
Şili	1973'te tüm kotalar kaldırılmış ve otomobil hariç bütün mallara %10'luk tek bir tarife oranı getirilmiştir. 1980'lerin başında yaşanan krizle birlikte tarifeler %15'e yükseltilmiştir.
Gana	İthalat lisansları önemli ölçüde serbestleştirilmiş ve ithalatın çoğu kalemi için tek bir tarife getirilmiştir.
Endonezya	Ticaret reformları 1986'da başlamıştır. 1988'in ortalarına kadar sadece %20'lik bir ithalat için özel lisans zorunluluğu getirilmiştir.
Jamaika	Birçok kalem için tarifeler %20-30 arasına çekilmiş ve kotalar elimine edilmiştir.
Meksika	1985'ten beri kotalar büyük ölçüde indirilmiştir. 1988'e kadar tarifeler ortalama %11'e çekilmiş, maksimum tarife oran %20 oranında olmuştur.
Fas	1983 yılında korumada önemli indirimler yapılmış, maksimum tarifeler %400'den %45'lere düşürülmüştür.
Nijerya	Ticari liberalizasyon 1986'da başlamış, ithalat lisansları ve tarifeler büyük ölçüde indirilmiştir.
Pakistan	1986'da tarife dışı engellerin tarifelere dönüştürülmesine yönelik reformlar yapılmış. Maksimum tarifeler %225'ten %125'lere çekilmiştir.
Peru	Reformlar 1990 yılında başlamıştır. Kotalar elimine edilmiş, tarifeler sadece üç oran olacak şekilde (%15, %25, %50) basitleştirilmiştir. 1991'de en üst oran %25 olarak belirlenmiştir.
Senegal	1986-88 arasında kotaların çoğu kaldırılmış ve tarifelerde selektif indirimler gerçekleştirilmiştir.
Tunus	1990 ortalarına kadar ithalatın yarısından fazlası için ithal lisansları kaldırılmış ve maksimum tarifeler %220'den %43'e indirilmiştir.
Türkiye	1980 yılından beri kotalar ve diğer tarife dışı engeller büyük ölçüde kaldırılmıştır.
Venezüella	1989'da kapsamlı ithalat liberalizasyonu gerçekleştirilmiştir. Önemli ithalat yasakları kaldırılmış, maksimum tarife oranı %80'lerden %50'ye indirilmiştir.

Kaynak: Salvatore, International..., s.382.

Ticari liberalizasyon politikasının 1970'li yıllardan beri OECD, NBER (Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu) ve Dünya Bankası gibi örgütler tarafından desteklendiği bilinmektedir. Srinivasan'a göre bu politik öneriyi ekonomilerin özel şartlarının veya zaman boyutunun dikkate alınmadan uygulamanın yerinde olacağını anlamak tamamen safıktır. Sosyal, politik ve ekonomik kurumların değişmesiyle ve

çok farklı zaman dönemlerinde birçok ülkeyle ilgili yapılan çalışmalar hala ticaretin serbestleştirilmesinden doğması muhtemel kazançların var olabileceği belirtilmektedir. Nitekim iktisatçılar arasında fiyat teşvikleri vasıtasıyla ticaretin serbestleştirilmesine yönelik tepkinin hem fiyat dışı faktörlere hem de zaman boyutuna bağlı olduğu yaklaşımı genel bir kabul görmüştür. Örneğin yurtiçi arz kısa ve orta vadede şiddetli ise fiyat değişikliklerinin önlenmesinde sınırlı bir olumlu tepkiye sahip olacaktır. Yine vergi gelirleri ticari vergilere bağlı olduğu ölçüde hükümetin ticari vergileri azaltmak suretiyle ticareti liberalize etmesi o ölçüde sınırlanmış olacaktır. Konsensüs paketinde önerilen politikaların her birisi için birçok nüans ve eksiklik bulunabilir, ancak ideolojik bir yaklaşım ya da ilgisizlik hali önerilen politikaların uygulanması yoluyla statükonun değişimine yönelik değişiklikleri istenilmeyen hale getirebilir¹⁰⁴.

Serbest ticaret düşüncesinin egemen ülke ve ülkelerin sınırlarını düzenleme kavramlarını tehdit ederek ulus devletlerle piyasalar arasındaki mücadeleyi tahrik ettiği iddia edilmektedir. Burada piyasanın pozisyonunu WK temsil etmektedir. Aslında şu anda gündemde olan serbest ticaret tartışması on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden beri kullanılmış olandan farklıdır ve bu kavramla sadece mal ve hizmetlerin hareketlerinde değil, aynı zamanda patent ve markalar gibi entelektüel hakların, sermaye hareketlerinin ve para ve finansman hareketlerinin de piyasalar tarafından düzenlenmesini içeren bir anlam kastedilmektedir. Bu bakımdan serbest ticaretle ilgili tartışmanın en önemli yönü on dokuzuncu yüzyıldaki orijinal kullanımının ötesinde farklı bir anlam kazanmasıdır. Dolayısıyla tartışmanın dille ilgili bir yönü vardır. Bu gün bir kimse serbest ticaretten yana değilse, korumacı sayılmaktadır. Oysa bu iki pozisyon arasında çok sayıda duruş bulunmaktadır. Dolayısıyla tartışmayı teşvik etmekten ziyade engelleyecek katı bir terminolojinin ötesine gidebilmek faydalı olabilecektir. Belki de açık ticaret kavramı bu farklılıkları azaltabilecek daha etkin bir ifade olarak kabul edilebilir¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Srinivasan, "The Washington Consensus a Decade ..., s.266.

¹⁰⁵ Wachtel, "World Trade Order and the..., International Politics and Society, 3/2000.

Serbest ticaret konsensüs içerisinde en fazla tepki çeken politik önerilerden birisidir. Dünyanın birçok bölgesinde serbest ticaret politikaları özellikle çalışanları olumsuz etkiledikçe ona duyulan şüpheler artmaya başlamıştır. Ayrıca son yıllarda yatırım ve ticaretin önündeki engelleri ciddi bir şekilde azaltan Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde büyümenin yavaşlaması ve hatta ithal ikamesi günlerinden daha düşük düzeylere inmesi yanında en hızlı büyüyen ekonomilerin doğu ve güneydoğu Asya ile Çin ve Hindistan olması ve bu ülkelerin ticaret ve yatırımların serbestleştirilmesinde ortodoks olmayan bir tarzda hareket etmesi, diğer bir ifadeyle yavaş, aşamalı ve yüksek bir büyüme döneminden sonra liberalizasyona gitmesi gibi tepkilere kaynaklık eden makro düzeyde deliller de bulunmaktadır. Bu yüzden tepkiler geniş bir taban bulmaktadır. Hatta bugün Amerikan kamuoyunun giderek artan bir kesimi serbest ticaretin genişlemesine karşı çıkmaya başlamıştır. Bu görüşü daha çok sendikalar, küçük çiftçi ve işletme topluluklarıyla çevreciler desteklemektedir¹⁰⁶. Serbest ticarete yönelik tepkiler arttıkça çeşitli kurumlar yeni öneriler gündeme getirmiştir. Örneğin Dünya Bankası ticaretin serbestleştirilmesinin başarısı için belirli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Bunlar arasında kaybedilecek tarife gelirlerini telafi edecek bir vergi reformu, işten çıkarılacakları koruyacak bir sosyal güvenlik ağı, ticari uygulamaları WTO standartlarına getirecek idari bir reform, endüstriler arası emek hareketliliğini arttıracak emek piyasası reformu, ithal ikamesinden olumsuz etkilenen firmalara teknoloji yardımı, firmaların ihracata yönelmesini ve çalışanlara vasıf kazandıracak eğitim programları gibi tedbirler yer almaktadır¹⁰⁷. Ticaretin liberalleşmesinden kazanılacağı düşünülen hususların elde edilememesi ona ulaşmak için gerekli olan koşulların daha da artmasına neden olmaktadır.

Demek ki, ticari serbestleşme bazı avantajlar sağlamasına karşın uluslar arası piyasalarda yaşanan güçlü rekabet riskleri de artırmaktadır. Örneğin bir ülke daha az rekabetçi sanayilerinin bir kısmını kaybedebilmektedir. Ayrıca ulusal güvenlik açısından öneme sahip sanayilerde yurt dışı üreticilere güvenmek problemler yaratabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri ise yeni doğan

¹⁰⁶ Broad, "The Death of Washington... s.82-83.

¹⁰⁷ Financial Times, "The Refurbished Washington Consensus", 12.2.2000., s.8.

sanayilerinin dış rekabete dayanıklı hale gelinceye kadar korunması gerektiğini savunmaktadır. Böylece kotalar getirmek veya tarifelerle ithalatı pahalılaştırmak gibi yollara başvurulduğu görülmektedir. Ancak bu tür korumacı politikalar yurt içi üreticileri daha az etkin üretime sevk ederek, ekonomik açıdan zararları olabilmektedir. O halde genel bir yaklaşım olarak mümkün olan her durumda ve zamanda anahtar endüstrilerin etkinliğini ve rekabet edebilirliğini artırmak için serbest ticaret korumacı politikaların alternatifi olarak düşünülmelidir. İhtiyaç duyduğu her şeyi içeride üretme çabasında olan bir ülke uluslar arası uzmanlaşmanın nimetlerinden uzak kalacaktır, ancak ülkeyi bir veya birkaç malın ihracatına bağımlı kılan dar bir uluslar arası uzmanlaşmanın da bir takım problemler yaratması mümkündür. Çünkü dış piyasalarda çeşitli gelişmelere bağlı olarak talepte meydana gelecek daralmalar o ülke ekonomisini ciddi darboğazlara itebilecektir. O halde ticarete geçici bir azalmaya neden olsa bile üretim ve ihracatın çeşitlendirilmesine dayalı politikaların uzun vadeli ve sürdürülebilir ekonomik hedefler açısından büyük önem taşıdığı söylenebilir.

1.7.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Serbestleştirilmesi

Bu politika kapsamında yabancı firmaların girişine engel olan sınırların kaldırılması ve yerli ve yabancı firmalara eşit şartlarda rekabet imkanı verilmesi kastedilmektedir. Williamson'a göre sadece ekonomik mucize yıllarında yabancı yatırım taleplerinin çoğunu reddeden Kore Cumhuriyeti dışında Doğu Asya ülkeleri genellikle yabancı sermayeye açıklık konusunda pek muhalefet etmemişlerdir¹⁰⁸. Bu da onların büyümedeki başarısına katkı yapmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye akımlarının serbestleştirilmesi hem borç yaratmayan nitelikteki sermaye girişine duyulan ihtiyaçtan hem de bu tür yatırımlarla teknoloji transferi gibi diğer bazı faydaları sağlama beklentisinden doğmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu tür yatırımlarla sermaye temini yanında büyüme için gerekli olan teknik bilginin de edinilmesi amaçlanmaktadır. Bu tür yatırımların kısa vadeli sermaye akımları kadar dalgalı olmaları söz konusu değildir. Çünkü bir başka ülkeye

¹⁰⁸ Williamson, "Democracy and...", s.1333.; Williamson, "What Should ..., s.254.

yatırım yapma kararı genellikle alıcı ülkeyle ilgili uzun dönemli değerlendirmelere dayandırılır. Doğrudan yabancı sermaye dahil olmak üzere özel sermaye akımlarının özellikle 1990'lı yıllardan sonra hızlandığı görülmüştür. Bu tarihten sonra Meksika ve Brezilya gibi ülkelerde yaşanan krizler gelişmekte olan ülkelerin iç finansal yapılarında ve uluslar arası finansal çatılarında bazı zayıflıklar yaratmıştır. Buna rağmen krizlerin ardından doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi yönündeki önerilerin güçlendiği görülmektedir¹⁰⁹.

Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları cazip hale getirmek için serbestleştirme yeterli bir önlem değildir. Bunun dışında doğal kaynakların işletilmesine yönelik fırsatlar sunulması, siyasi istikrarın sağlanması, kendi faaliyetlerini düzenli, tahmin edilebilir ve rüşvetsiz yürütecek hale getirmeye imkan veren kanun ve prosedürlerin oluşturulması, yeterli alt yapı hizmetlerinin sunulması gibi önlemler de doğrudan yabancı yatırımları çekmede önem taşımaktadır.

WK içerisinde belki de en fazla konuşulan ve tartışılan politika yabancı sermaye yatırımlarının serbestleştirilmesi önerisi olmuştur. Burada belirtilmesi gereken temel bir nokta vardır. O da konsensüsün orijinal paketi içerisinde yabancı sermaye yatırımları konusunda sadece doğrudan dış sermaye yatırımları üzerinde durulduğu görülmektedir. Hatta kısa vadeli sermaye akımlarının (portföy yatırımlarının) serbestleştirilmesinin konsensüsün öncelikli amaçlarından birisi olmadığı yönünde tespitler bulunmaktadır¹¹⁰. Buna rağmen uygulamada gerçekleşen süreç oldukça farklı olmuştur. Nitekim 1990'lı yıllardan beri konsensüsün en önemli ayakları olan IMF, Dünya Bankası ve Amerikan Hazinesi ilgilerini, artan ölçüde serbest ticaret ve uzun vadeli yatırım esasından, finansal maddelere doğru kaydırmıştır. Böylece bir çok ülke kendi borsalarını ve finansal piyasalarını Batı ülkelerinden gelen kısa vadeli yatırımlara açmak zorunda kalmışlardır. Sonuçta karşılıklı fonlardan, emeklilik fonlarından ve diğer kaynaklardan sağlanan sermayenin hızla bu ülkelere girmesi kısa vadeli büyümeyi sürükleyerek, kötü

¹⁰⁹ Srinivasan, *The Washington Consensus a Decade ...*, s.268.

¹¹⁰ Örnek olarak bkz. Jeffrey A. Frankel, "US Economic Performance and Lessons for Other Countries", Weatherhead Fellows Conference, *American Academy of Arts and Sciences*, November 20, 1999, s.7.

borçlanma ve kötü yatırımları teşvik etmiştir. Örneğin 1990-96 arasında fakir ülkelere giren özel sermaye akımlarının miktarı 44 milyar dolardan 244 milyar dolara yükselmiştir. Bunun yaklaşık yarısı uzun vadeli direkt yatırım idi, geri kalan kısmın çoğu ise ülkeden ülkeye bir bilgisayar tuşuna basarak hareket eden başıboş sermaye konumundadır¹¹¹. Bu kontrolsüz borçlanma ve yatırım gerçeği Tayland, Güney Kore ve diğer bazı ülkelerde su yüzüne çıkınca Batılı yatırımcılar ve spekülörler paniğe düşmüş ve sıcak paralarını hızlı bir biçimde geri çekmiştir. Yerel ekonomiler ise bağımlı hale geldikleri bu sermayeden mahrum kalınca krizle karşı karşıya gelmekten kurtulamamıştır.

WK'nın sonuçlarının ve ona yönelik eleştirilerin ele alınacağı ileriki bölümlerde konsensüsün doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olduğu kadar kısa vadeli sermaye yatırımlarının serbestleştirilmesini de teşvik ettiği kabul edilecektir. Çünkü her ne kadar ilk formülasyon içerisinde buna dair bir öngörü yer almıyorsa da onu destekleyenlerin uygulamadaki yaklaşımının bu yönde olması böyle bir kabulü zorunlu kılmaktadır. Zaten literatürde de genellikle aynı doğrultuda hareket edildiği, yani konsensüsün kısa vadeli sermaye akımlarının liberalize edilmesini tavsiye ettiğinin kabul edildiği görülmektedir.

1.7.8. Özelleştirme

Özelleştirme dar anlamda kamu işletmelerinin mülkiyet ya da işletilmesinin geniş anlamda ise tüm alanlarda var olan kamu mülk ve hizmetlerinin kısmen veya tamamen bir kerede veya tedrici olarak özel kesime devredilmesi anlamına gelmektedir¹¹². Özelleştirme önerisinin çerçevesi gayet açıktır: devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesi. Özelleştirme önerisi Washington'da bulunan kurumların en fazla destek verdikleri politikalarından birisi olmuştur. Williamson daha sonra bu öneriye, düşük kamu sektörü performansı problemiyle uğraşmanın alternatifi olarak bazen özelleştirmeden daha pratik olabilen devlet teşebbüslerinin yeniden

¹¹¹ Broad ve Cavanagh, "The Death of the Washington ...", s.82.

¹¹² Oğuz Oyan, *Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998, s.157.

yapılandırılmasının ilave edilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹¹³. Özelleştirme Amerika'da Carter, İngiltere'de ise Thatcher döneminde gündeme gelmiştir. Doğu Asya'da ise aynı dönemde farklı yönde politikalar izlenmiştir.

Özelleştirme birçok iktisatçı tarafından desteklenen bir politikadır. Özelleştirmenin gerekçeleri, arasında kamu mülkiyetinin sağladığı sosyal ve ekonomik getirilerin özel sektör içerisinde daha üst düzeye çıkarılabileceği ve ayrıca bu sayede vergi ödeyenlerin yükünün azaltılacağı beklentisidir. Özelleştirmenin siyasi gerekçeleri de bulunmaktadır. Hükümet harcamalarının azaltılması, endüstrilerin deregüle edilmesi ve mülkiyet tabanının genişletilmesi bunlardan bazılarıdır. Özelleştirmeye birlikte maliyetlerin düşürülmesi ve işletmelerin rekabet gücünün artırılması diğer önemli bir hedeftir¹¹⁴.

Özelleştirme 1980'li yıllardan beri IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar tarafından ısrarla tavsiye edilmiştir. Bu potikanın gelişmekte olan ülkelerin etkinliğini artıracığı, üretimi genişleteceği, maliyetleri düşüreceği, kamu harcamalarını azaltarak borç yükünü hafifleteceği, kişisel inisiyatifi teşvik edeceği vurgulanmış ve bir çok ülke bu beklentiler doğrultusunda geniş bir özelleştirme süreci geçirmiştir. Sadece 1980 ile 1992 yılları arasında tüm dünyada 15.000'den fazla kamu işletmesinin özelleştirildiği bilinmektedir. Ancak bu sayının 11.000'i önceki Doğu Almanya'ya aitti. Belirtilen süre içerisinde Afrika'da 450, Latin Amerika'da ise 900 işletme özelleştirilmiştir¹¹⁵. Özetle devletin ekonomideki rolünün dramatik bir şekilde azaltılması ve ekonominin dışa açılması gerektiği konusundaki inanç, bu neoliberal konsensüsün en önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır. Bu çerçevede ekonomi yönetimlerinin ekonomiyi yeniden düzenlemeleri, özelleştirmeleri, ithal ikamesi yaklaşımından ihracat destekli stratejiye kaymaları gerekmektedir.

¹¹³ Williamson, "Democracy and...", s.1333.

¹¹⁴ Micheal Parkin, Melanie Powell and Kent Matthews, *Economics*, Fourth Edition, London 1998, s.417.

¹¹⁵ Micheal P. Todaro, *Economic Development*, Seventh Edition, New York, 2000, s.681.

Özelleştirme konsensüsün en önemli önerilerinden olmasına karşın özelleştirmenin belirli problemleri bulunmaktadır. Metodun ne olacağı ve özelleştirme ile nelerin yapılmayacağı konularında önemli bilgiler edinilmesine rağmen, onun etkinliği arttırıcı bir faktör olduğunu mutlak anlamda söylemek de zor gibidir. Ancak şeffaflık ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda yapılan özelleştirmelerin önemi büyüktür. Nitekim konsensüsü eleştiren Stiglitz bile özelleştirmenin doğru yapılması halinde fakirlere yardım edebileceğini, ancak ideolojik olarak yapılan özelleştirmelerin fakirliği ve eşitsizliği daha da artırabileceğini vurgulamaktadır. Nitekim Rusya'daki özelleştirme büyümeye olumsuz etki etmiştir. Rusya'nın sermaye piyasası liberalizasyonu yeni yatırımlara değil sermaye kaçışlarına yol açmıştır¹¹⁶. Özetle bugüne kadar yapılan özelleştirme tecrübeleri karmaşık sorunlar ortaya çıkarmıştır. Fizibilite, uygun finansman, yasal ve mülkiyet haklarının yapısı, rekabet halindeki elitlerin ve çıkar gruplarının (kamu yöneticileri, bürokratlar, özel şirketler...) rolü ve yaygın bir özelleştirmenin mevcut ikili ekonomik, sosyal ve siyasi yapıları zayıflatıp zayıflatmadığı gibi özelleştirmeyle ilgili konularda oldukça farklı yorumlanabilecek sonuçlar bulunmaktadır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde WK'yı savunanların söylediği gibi özelleştirme sürecinin daha yüksek karlara, daha yüksek üretime ve daha düşük maliyetlere yol açtığını rahatlıkla söylemenin mümkün olmadığı görülmektedir¹¹⁷. Burada da hangi tip özelleştirmenin sürdürülebilir ve eşitlikçi kalkınma hedeflerine uzun vadede daha iyi hizmet edeceği sorusunun cevabı büyük önem kazanmaktadır.

WK kavramının ortaya atıldığı 1990 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki özelleştirme faaliyetleri oldukça az, Rusya ve Doğu Asya'da ise hiç yoktur. Bugün ise özelleştirme özellikle geçiş ekonomilerinde büyük hız ve önem kazanmıştır. Bununla birlikte özelleştirme ve deregülasyon gibi konularda uygun mekanizmaların ne olması gerektiği konusundaki bilgilerimiz hala birikim aşamasındadır¹¹⁸. WK şu anda birinci kuşak reformlar diye nitelendirdiğimiz unsurları içermekte olup ikinci

¹¹⁶ Joseph Stiglitz, "Towards a New Consensus of 'Third Way'", http://www.jubilee2000uk.org/analysis/articles/Towards_new_consensus.htm. Erişim Tarihi: 11.04.2003.

¹¹⁷ Todaro, *Economic...*, s.682.

¹¹⁸ Srinivasan, "The Washington Consensus a Decade ...", s.269.

kuşak reformların ortaya konmasına çalışılmaktadır. Burada ilk kuşak reformların ne ölçüde tamamlandığı konusunda geriye bakmak önem kazanmaktadır. İlk dönem reformlarında özellikle altyapıya yönelik kamu yatırımlarının azaltılmasına yol açan mali dengeye aşırı önem verildiği görülmüştür.

1.7.9. Deregülasyon

Williamson bu politikayla bir taraftan hükümetlerin yeni firmaların girişine engel olan ve rekabeti sınırlayan bütün düzenlemeleri kaldırmasını diğer taraftan da güvenlik, çevrenin korunması ve finansal kurumların sağduyulu biçimde denetimi gibi kriterlerle tüm düzenlemelerin korunmasını önermektedir¹¹⁹. Bu açıdan deregülasyon süreci fiyatların, ürün standartları ve tiplerinin ve giriş koşullarının önündeki kısıtlamaların kaldırıldığı bir süreci içermektedir. Deregülasyon bu açıdan özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra hızla artan regülasyon faaliyetlerinin kaldırılmasını talep etmektedir. Son yıllarda Avrupa Birliği içerisinde havayolu, ulaşım ve telekomünikasyon alanlarında geniş bir deregülasyon yapılmıştır. Avrupa Birliği seviyesinde en önemli deregülasyon ise tek Avrupa piyasası yaratmak için sınır kontrollerinin kaldırılması olmuştur¹²⁰. Regülasyon ise hükümetin, özel teşebbüslerin ekonomik faaliyetlerini etkinlik, adalet, sağlık ve güvenlik gibi araçlarla denetlemesi ve kontrol etmesine yönelik faaliyetlerine verilen isimdir. Regülasyon önlemlerinin çok eski bir tarihi ve oldukça farklı şekilleri bulunmaktadır¹²¹. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta deregülasyonun nasıl hızlı bir şekilde yapılacağı yerine, doğru bir düzenleyici çerçevenin nasıl gerçekleştirileceğidir.

Giriş ve çıkışların önündeki engellerin kaldırılması anlamında deregülasyon politikasına rekabeti güçlendirmenin bir aracı olarak bakmak mümkündür. Deregülasyon özelleştirilmekte olan firmalar için de rekabet sağlamalıdır. Aslında uluslar arası ticarete konu olan mal ve hizmetlerde piyasanın dışa açılması rekabet

¹¹⁹ Williamson, "Democracy and...", s.1333.

¹²⁰ Micheal Parkin ve diğerleri, *Economics*, s.454.

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bknz. G. Bannock, R.E. Baxter, E. Davis, *The Penguin Dictionary of Economics*, London, 1987, s.349.

için yeterli olabilir, ancak ölçek ekonomileri nedeniyle az sayıda firmanın etkin biçimde faaliyet gösterdiği durumlarda ise düzenleyici bir otoritenin kurulmasına ihtiyaç duyulabilir. Bu bakımdan sosyal olarak kabul edilebilir bir tarzda az sayıda özel firmanın faaliyet göstereceği düzenlemeler yapılmalıdır.

1.7.10. Mülkiyet Haklarının Güvence Altına Alınması

Yasal sistemin aşırı maliyetlere yol açmadan mülkiyet haklarında güven sağlaması gerektiğine işaret eden bu politika önerisiyle Williamson, özel mülkiyet kurumunun Doğu Asya'da dünyanın gelişmekte olan diğer bölgelerinin çoğundan daha sağlam bir karşılık bulduğuna vurgu yapmak istediğini belirtmiştir¹²². Mülkiyet hakları ABD gibi ülkelerde garanti altına alınmış olmasına karşın 1990'lı yılların tecrübeleri mülkiyet haklarının tesis edilmesinin hiç de kolay olmadığını göstermiştir.

Mülkiyet hakları kaynak, mal ve hizmetler gibi mülkiyet unsurlarının sahipliği, kullanımı ve harcanmasını belirleyen sosyal düzenlemelerdir. Mülkiyet hakları kanunlarla güvence altına alınmaktadır. Gayri menkul mülkiyet hakları fabrika ve teçhizat gibi arazi, bina ve dayanıklı malları kapsar. Bunun yanında hisse senedi, tahvil ve banka mevduatı gibi finansal mülkiyet ile fiziki olmayan ancak yaratıcı çabaların ürünlerini kapsayan entelektüel mülkiyet hakları bulunmaktadır. Bu çerçevede kitap, bilgisayar programları, patent kanunları, yayın hakları entelektüel mülkiyet içerisine girmektedir¹²³.

Mülkiyet hakları piyasa ilişkilerinin temel bir unsuru olduğundan piyasa ekonomilerinde daha ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Piyasaların etkin biçimde fonksiyon görebilmesi için mülkiyet haklarının açık biçimde tarif edilmesi gerekir. Eğer bu konuda bir belirsizlik olursa ekonomik çıkarlar da belirsiz olacağından piyasa ilişkilerinde değişime karşı isteksizlik meydana gelir. Açık biçimde belirlenmemiş mülkiyet hakları yeni ekonomik faaliyetlerin yaratılmasında önemli bir engel olarak kalmaktadır. Tüm bunlar dikkate alındığında mülkiyet haklarının

¹²² Williamson, "What Should ...", s.254.

¹²³ Micheal Parkin ve diğerleri, *Economics...*, s.56.

özellikle geçiş ekonomileri açısından önem taşıdığı görülmektedir. Çünkü bu ekonomilerde mülkiyet hakları konusunda yeterince açıklık bulunmamakta, birçok değer/asset devletin elinde bulunduğu için buna dönük isteklilik azalmaktadır. Piyasalara daha büyük rol verilmesiyle birlikte bu engelin aşılabacağı ön görülmektedir. Bunun için de sözleşme ve ticari konularla ilgili mevzuatın geliştirilmesi, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, bireylerin ve işletmelerin ticari haklarının açık biçimde tanımlanması gerekmektedir¹²⁴.

Etkin bir mülkiyet hakları sisteminin ekonomik gelişmedeki rolü son derece açıktır. Tanınmış iktisatçıların çalışmalarında, güvenlik ve istikrarlı bir mülkiyet hakları sisteminin kurulmasına, Batının yükselişinde ve modern ekonomik büyümenin başlangıcında anahtar faktör olarak bakılmaktadır. Girişimciler, ekonomik değerlerinin getirileri üzerinde yeterince kontrol sağlamadıkça birikim ve yenilik için yeterince teşvik olmazlar. Burada önemli olan mülkiyetten ziyade .....dür. Çünkü mülkiyet hakkının, kontrol hakkı sağlamadıkça yeterince etkin olması beklenmemelidir. Rusya'da hisse sahiplerinin işletmeler üzerinde yeterince kontrol sahibi olmaması olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Halbuki Çin'de, kasaba ve köy teşebbüsleri, çok iyi tanımlanmış bir mülkiyet haklarının olmamasına rağmen kontrol hakkının girişimci faaliyetleri nasıl harekete geçirdiğine iyi bir örnek durumundadır. O bakımdan mevzuat tek başına güvenli kontrol hakkının sağlanmasında yeterli değildir. Uygulamada kontrol haklarının mevzuat, özel yaptırım, alışkanlık ve geleneklerin kombinasyonu ile desteklenmesi gerekmektedir¹²⁵.

¹²⁴ Gerber, *International...*, s.399.

¹²⁵ Dani Rodrik, "Development Strategies for the 21st Century", *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000*, (eds. Boris Pleskovic-Nicholas Stern), World Bank, Washington, 2001, s.92.

İKİNCİ BÖLÜM

WASHINGTON KONSENSÜSÜ ÇERÇEVESİNDE DÜNYA EKONOMİSİNDE YENİDEN YAPILANMA ÇABALARI

2.1. Genel Olarak Latin Amerika Ülkelerinde WK Çerçevesinde Yeniden Yapılanma Çabaları

Genel olarak global ve ulusal güçlerin karşılıklı etkileşimini anlama açısından Latin Amerika ülkelerinde 1980'lerden sonra yaşanan deneyimden çok şey öğrenilebileceği düşünülebilir. Dolayısıyla bu başlık altında Latin Amerika ülkelerinde WK ile iç politik gerçeklerin etkileşimleri ve bunların sonuçları değerlendirilecektir. Latin Amerika ve diğer üçüncü dünya ülkelerinde uygulanan konsensüs reçetesi içerisinde özellikle demokrasi, mali disiplin, serbest piyasa ekonomisi ve iyi yönetime (genel olarak devletin profesyonelleşmesi kastedilmektedir) ağırlık verilmiştir. Bu politikaların test edilmesini sağlamak için Latin Amerika ülkelerinin deneyimlerini incelemek önem kazanmaktadır.

1980'li yıllar Latin Amerika'da önemli politika değişikliklerine sahne olacak gelişmelerin yaşandığı yıllardır. Bu tarihlerde bölgede ortaya çıkan makro ekonomik krizler ve hükümet başarısızlıkları, WK'ya dayalı denge programlarının gündeme gelmesini hızlandırmıştır. Bu politikalar, Latin Amerika'yı etkileyen ekonomik krizler temelinde haklılaştırılmıştır. Bu tarihlerde kısmen zayıf kamu politikaları nedeniyle piyasalar çok iyi fonksiyon görememiştir. GSYİH azalmış, bütçe açıkları GSYİH'nin %5 ile 10'una ulaşmış ve kamu harcamaları üretken uzun vadeli yatırımlar yerine etkin olmayan devlet sektörünün finansmanına yönelmiştir. Şirketler, dünya piyasasıyla rekabet için çok az teşvik bulmuşlar ve uluslararası kalite standardını karşılayamamışlardır. Başlangıçta hükümetler bütçe açıklarını borçlanmayla özellikle de yurt dışından borçlanmayla karşılamışlardır. Ancak

1980'lerde ABD reel faiz oranlarının artmasıyla borçlanma zorlaşmış, faizler yükselmiş ve bu ülkeler programlarını yürütemez hale gelmişlerdir¹.

Böylece 1970 ve 80'li yılların büyük ideolojik tartışmalarından sonra ABD'nin Latin Amerika'ya yönelik politikasının ne olması gerektiği konusunda yeni bir anlayış doğmaya başlamıştır. Kökenleri Reagan ve Carter idarelerine kadar giden bu yeni anlayış, Bush ve Clinton yönetimlerinde sürdürülmüş ve ilginç biçimde her iki taraftan (ABD ve Latin Amerika yönetimleri) da destek almıştır. Yeni anlayış WK olarak şekillenmiş ve Latin Amerika'da demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi yanında serbest ticaret ve ekonomik entegrasyonun artmasına, devletin küçültülmesine, piyasaların serbestleştirilmesine önem vermiştir. Demokrasi ve insan haklarındaki gelişmenin ekonominin büyümesine ve orta sınıfların hayat standartlarının gelişmesine uygun bir ortam yaratacaktır. Ekonomik gelişme, serbest ticaret ve özelleştirme de demokrasi ve insan haklarının gelişmesine katkı yapacaktır². Konsensüsün güçlenmesiyle birlikte birçok bölge ülkesi benzer ekonomik politikalar izlemeye başlamışlardır.

Belirtmek gerekir ki, Latin Amerika'da reform süreci bazı ülkeler açısından daha erken tarihlerde gündeme gelmiştir. 1960'lı yılların ortalarında Brezilya, Şili ve Kolombiya 1970'lerin ortalarına doğru ise Arjantin ve Uruguay gibi ülkeler ekonomilerini liberalize etmeye ve enflasyonu kontrol altına almaya dönük bir dizi reform başlatmışlardır. Bir süre boyunca başarıyla yürütülen bu çabalar yanlış stabilizasyon çabaları ve yanlış yönlendirilen sermaye akımları nedeniyle etkisiz hale gelmiştir. Dış şoklar, petrol fiyatlarındaki artışlar, uluslararası faiz oranlarının yükselmesi, ve bunların yol açtığı küresel ekonomik resesyon Latin Amerika ülkelerinin yanlış makro ekonomik politikalarıyla birleşince 1970'li yılların ekonomik çöküşü gelmiştir. 1984 yılında Şili ikinci bir reform süreciyle makro ekonomik dengesizlikleri gidermeye çalışarak büyümeye geçmeye çalışmıştır. İkinci petrol şoku ve borç krizi ise Latin Amerika'da reform çabalarının kapsamını oldukça

¹ Ahrens, "Toward a Post Washington...", s.5.

² Wijarda, "Consensus Found...", s.13.

genişletmiştir³.-Böylece Bolivya, Kosta Rika, Meksika, Venezüella, El Salvador ve Honduras gibi ülkelerde WK anlayışına uygun olarak kamu sektörünü, ticaret rejimini ve iç piyasaları düzenlemeye dönük reform hareketi ortaya çıkmıştır.

Latin Amerika ülkelerinde uygulanan WK politikaları özellikle enflasyonun kontrol altına alınması, bütçe açıklarının azaltılması gibi istikrar tedbirleri yanında kaynak dağılımıyla ilgili daha mikro düzeyde yapısal reform uygulamalarını da içermiştir. Enflasyonun kontrolü için bölge ülkelerinde ortodoks ve heterodoks diye isimlendirilen iki yaklaşım geçerli olmuştur. Ortodoks model hükümetin ekonomiye müdahalesini en aza indirmeyi amaçlamıştır. Böylece hükümet harcamalarının azaltılması, vergi sisteminin daha etkin hale getirilmesi ve yeni emisyon yapılmaması gibi politikalar öne çıkarılmıştır. Heterodoks model ise ortodoks modelde belirtilen uygulamalar yanında ücretlerin ve fiyatların dondurulmasını esas almaktaydı. 1986-92 arasında Brezilya beş ayrı heterodoks stabilizasyon programı icra etmiş ve bunlar genelde başarısız olmuştur. Arjantin ve Peru'nun da 1985 yılında heterodoks istikrar planları uyguladığı, ancak birinci yıldaki başarının ardından tekrar hızlı bir enflasyon yaşanmasıyla istenilen sonuçların alınmadığı görülmüştür. Yine de bu üç ülkenin de nihai olarak heterodoks programlarla enflasyonu kontrol altına aldıkları bilinmektedir⁴.

Daha mikro düzeyde uygulanan yapısal reform politikaları ise kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, finansal hizmetler gibi aşırı regüle edilmiş piyasaların deregülasyonu ve yeniden dizaynı ile ticaret politikalarının reforme edilmesini içermektedir. Böylece hızlı bir özelleştirmeyle birlikte bütün bölge ülkeleri ticaretin önündeki engelleri azaltmışlardır. Şili ticari reformları 1970'li yıllarda başlatmıştır. Diğer bölge ülkeleri ise 1980'li yılların ortalarından itibaren dünya ekonomisine daha yüksek düzeyde entegre olarak verimliliği artırmayı, ulusal politikaları daha fazla ihracata dönük hale getirmeyi ve ithal mallarının reel maliyetlerini düşürmeyi

³ Vittorio Corbo, "Development Strategies and Policies in Latin America: A Historical Perspective", Occasional Papers Number 22, **International Center for Economic Growth**, 1992, s.39.

⁴ Gerber, **International...**, s.349.

hedeflemişlerdir⁵. Ancak uygulanan reformlardan verimlilik artışı gibi kısmen olumlu sonuçlar alınmışsa da ekonominin tüm sektörlerinin yararlandığı bir büyüme düzeyine ulaşamamıştır.

1980'li yıllardan itibaren uygulamaya konan güçlü reform tedbirleri piyasa mekanizmasına ve özel sektöre daha büyük rol verilmesi, ithal ikamesine dayalı stratejilerin terk edilerek yerine dışa dönük yani ihracata yönelik politikalar getirilmesi gibi WK'nın özüne uygundur. Bu politikaları benimseme derecesi açısından Latin Amerika ülkeleri arasında bazı farklılıklar bulunmasına rağmen, genel yaklaşım itibariyle konsensüs politikalarının özümsemiği görülmektedir. Böylece devlet mali disiplini sağlamak için bir taraftan kamu harcamalarını azaltacak, diğer taraftan etkin bir vergi reformuyla gelirlerini çoğaltmaya çalışacaktır. Öte yandan özelleştirme, deregülasyon ve liberalizasyon önlemleriyle etkinlik ve rekabet artırılabilecektir⁶. Böylece Latin Amerika 1990'lı yıllar boyunca konsensüsün öncülüğünü yapmış, enflasyonun kontrolü için mali ve parasal disiplin uygulanmış, tarifeler ve diğer ticaret engelleri dramatik biçimde azaltılmış ve genellikle hızlı bir özelleştirme yoluyla devletin ekonomideki rolü büyük ölçüde değiştirilmiştir.

2.1.2. Latin Amerika Ülkeleri'nde Yeniden Yapılanma Çabaları

Latin Amerika ülkeleri bu politikalarından beklenen bazı sonuçları elde edebilmişlerdir. Örneğin parasal disiplin sayesinde enflasyon birçok yerde tek haneli rakamlara düşürülmüş, ortalama bütçe açığı GSYİH'nin %5'lerinden %2'lerine kadar çekilmiş, kamunun dış borçlanması GSYİH'nin %50'lerinden %20'lerine indirilmiştir. Ticari liberalizasyon neticesinde ortalama tarifeler %40'dan %10'lara kadar gerilemiştir. Finansal liberalizasyon alanında ise kredi kontrolleri kaldırılmış, faiz oranları deregüle edilmiş, doğrudan yabancı sermaye girişine imkan veren düzenlemeler getirilmiş, döviz ve sermaye kontrolleri giderilmiştir. 1988-97 arasında bankalardan su ve sağlık hizmetlerine kadar çok sayıda işletmenin özelleştirildiği

⁵ Gerber, *International...*, s.350-51.

⁶ Ronald Fischer, Patricio Meller, "Latin American Trade Regime Reforms and Perceptions", <http://ideasrepec.org/p/edj/ceauch/65.html>, 1999, s.2. Erişim Tarihi: 15.11.2002.

görülmektedir. Bu önlemlerin neticesinde bölgeye gelen özel sermaye akımları hızla büyümüş, ihracat ve yatırımlarda genişleme kaydedilmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen ekonomik büyüme, fakirliğin azaltılması, gelir dağılımı ve sosyal göstergeler açısından elde edilen sonuçlar oldukça olumsuz olmuştur. Diğer bir ifadeyle WK politikaları hiper enflasyonun giderilerek istikrarın sağlanmasına katkı yapmış olmasına rağmen büyümenin hızlandırılıp, fakirliğin ve eşitsizliğin azaltılmasında aynı başarı ortaya konulamamıştır⁷. Reel GSYİH artışı oldukça düşük bir oranda %1,5 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu rakam kayıp on yıl olarak adlandırılan 1980'li yılların %2 ve 60 ve 70'li yılların %5'e varan oranlarından daha düşüktür. Dolayısıyla bölgede bir bütün olarak kişi başına gelir çok yavaş biçimde büyümüş olmasına rağmen on yıllık dönem boyunca artan bir trend gerçekleşmemiştir. Sonuçlar işsizliğin yükselmesi ve fakirliğin yayılması açısından da beklendiği gibi olmamıştır. 2000'li yıllar itibariyle bölge nüfusunun yaklaşık üçte biri fakirlik sınırındadır. 80 milyon civarında insanın günlük geliri bir dolardan daha düşük seviyededir. Sosyal göstergeler ise önceki dönemden sadece biraz daha iyi olmuştur. Bebek ölümleri, okuma yazma ve okullaşma oranında az da olsa iyileşmeler kaydedilmiştir. Suç ve şiddetin artması ise bölgenin hayat kalitesini zedelemiştir. Sonuçta bölge insanları temel imkanlar açısından adil bir yapının olmadığına inanmaya başlamışlardır⁸.

Latin Amerika'da WK'ya dayalı yapılanmada sınırlı ölçüde başarı sağlandığı tablodaki rakamların incelenmesinden daha kolay anlaşılmaktadır. Gerçekten de WK'nın ikinci on yılında ilk on yıla göre daha yüksek büyüme oranlarına ulaşıldığı, döneme bir bütün olarak bakıldığında ise büyüme ortalamasının oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Enflasyon oranları Şili ve Kosta Rika gibi birkaç ülke hariç oldukça yüksek gerçekleşmiştir. Bölge ülkeleri için dikkat çeken bir diğer nokta da dış borç stokundaki aşırı artıştır. Cari işlemler dengesi de kötü sayılabilecek düzeylerde gerçekleşmiştir. Tüm bu rakamlar bölgenin artan sosyal problemleriyle

⁷ Shahid Javed Burki, "The World Bank in a "Globalizing" World", Notes for a Talk at the Commonwealth Secretariat-IMF-World Bank Conference on Developing Countries and Global Financial System, London, June 22-23, 2000, s.6.

⁸ Birdsall, Torre, and Menezes, Washington Contentious..., s.6-7.

bir arada düşünüldüğünde başarının çok düşük olduğu ya da tersinden ifade edilirse önemli bir başarısızlık ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 5. Latin Amerika Ülkelerinde Temel Makro Ekonomik Göstergeler

	Yıllık ort. GSYİH art.		Ortalama yıllık enflasyon art.	Yıllık GSYİ yatırı m artış ort.	Bütçe dengesi (GSYİH'nin oranı olarak)		Cari işlemler dengesi (milyon \$)		Toplam dış borç (milyon \$)		Yıllık ort. ihracat artışı	
	1980-90	1990-2000			1985-95	1990-99	1990	1999	1990	1998	1990	2000
Arjantin	-0,7	4,3	255,6	9,1	-0,4	-2,9	4.552	-14.274	62.232	146.172	3,8	8,7
Brezilya	2,7	2,9	875,3	3,1	-5,8	-7,8	-3.823	-3.829	119.964	237.953	7,5	4,9
Şili	4,2	6,8	17,9	11,4	0,8	-1,5	-485	-4.139	19.226	36.978	6,9	9,7
Meksika	1,1	3,1	36,7	3,9	-2,5	-1,6	-7.451	-15.960	104.442	150.288	7,0	14,3
Peru	-0,1	4,7	398,5	9,0	-8,1	-2,2	-1.384	-	20.064	28.560	-1,6	9,0
Uruguay	0,5	3,4	70,7	8,9	0,3	-3,7	186	-400	4.415	8.196	4,3	7,0
Venezüella	1,1	1,6	37,6	2,9	0,0	-2,4	8.279	-2.562	33.170	38.196	2,8	5,6
Bolivya	-0,2	4,0	18,4	10,1	-1,7	-2,3	-199	-675	4.275	5.762	1,0	4,9
Kolombiya	3,6	3,0	25,2	7,5	3,9	-7,1	542	-5.293	17.222	34.081	7,5	5,2
Kosto Rika	3,0	5,3	18,4	3,4	-3,1	-1,5	-424	-460	3.756	4.466	6,1	9,7

Kaynak: World Development Report, 1999/2000; 2000/2001; 2001/2002, World Bank, Washington.

Latin Amerika ülkelerinde yaşanan bu düşük büyüme ve ekonomik performansın sorumluluğu genellikle WK çerçevesinde gerçekleşen yeniden yapılanma çabalarına yüklenmektedir. Buna göre sorunların dış kaynaklı olduğu ve genellikle küreselleşme sürecinin paralelinde ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Eleştiriler bazen doğrudan konsensüs politikalarına bazen de onun destekçisi olan kurumlara yönelmektedir. Aslında tüm gelişmekte olan dünyada IMF politikalarına büyük eleştiriler vardır. WK politikalarının ilk uygulandığı yer olan Latin Amerika iktisatçıları IMF politikalarını dogmatik ve katı bulmaktadır. Örneğin Louis Carlos Pereira devlet müdahalesini azaltarak büyümenin ve ekonomik istikrarın sağlanacağını büyük bir hata olarak görmektedir. Ona göre Latin Amerika'nın ekonomik krizleri popülizmden değil kalkınma stratejisi olarak ithal ikamesinden vazgeçilmesinden kaynaklanmıştır. Bölge ülkelerinde sürekli devalüasyon ve finansal krizlerin yaşanması konsensüsün tam bir felaket sağladığı yönünde iddialara neden olmaktadır. Açıktır ki 1990'larda Latin Amerika, 1980'lerle karşılaştırıldığında bir kalkınma başarısızlığı göstermemiştir. Buna karşın

demokrasiyle ilgili problemlere rağmen diktatörlük bölgede yeniden yükselmemiştir⁹.

2.1.3. Latin Amerika Ülkelerinde WK Politikalarına Karşı Eleştiriler ve Alternatif Politikalar

Bazı araştırmacılar Latin Amerika'daki başarısızlıkları konsensüs içerisinde yer alan reformların tam anlamıyla ve istikrarlı biçimde uygulanmamasına bağlamaktadırlar. Onlara göre konsensüs politikalarına yönelik eleştirileri tam anlamıyla haklı gösterecek veriler bulmak zordur. Çünkü reformların yapılmaması halinde bölge ülkelerinin bugünden daha iyi konumda olabileceklerini düşünmek pek de mümkün gözükmemektedir. Diğer bir deyimle 1990'lı yılların reformları bu hayal kırıklıklarının tek sebebi sayılmamalıdır. Fakat hayal kırıklıkları konsensüste temel bir yetersizliğe işaret etmektedir. Değişim olmadan sadece reformların yürürlüğe konması en azından siyasi açıdan karşı sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle konsensüs politikalarının uygulanmasından sonra yaşanan başarısızlıklar yeni arayışları gündeme getirmiştir.

1994 ve 1998 yılında gerçekleşen toplantıların resmi bildirimlerinde bölgenin devlet başkanları temel amaçlar olarak fakirliğin azaltılması, eğitim ve iyi yönetim/hükümet gibi WK'nın büyüme ve dengeyi öne çıkaran anlayışının çok ötesine varan hedefler zikretmeye başlamışlardır. Yeni anlayış, globalleşmenin küresel dalgalanmalar yaratabileceği, iş güvensizliği ve iş kayıplarını¹⁰ artıracığı

⁹ George Philip, "Washington Consensus Politics in Latin American Context: Some Lessons from Mexico, Peru and Venezuela", Paper Presented at Workshop 3: Democracy in the Third World: What Should be Done?, www.essex.ac.uk/ecpr/jointsessions/Manpapers/w3/philip.pdf, Erişim Tarihi: 5.03.2002, s.2.

¹⁰ Bilindiği gibi WK emek piyasasının daha esnek hale getirilmesi gerektiğini söylemektedir. Esneklik ne kadar artarsa işsizliğin o derece azalacağı düşünülmektedir. Bunun insanların pek konuşmak istemedikleri bir etkisi daha düşük ücretlere yol açmasıdır. Fakat daha düşük ücretler daha çok yatırıma yol açacağından emek talebi de artmış olacaktır. Dolayısıyla ikili bir fayda sağlanmış olacaktır: işsizlik azalacağı gibi, iş yaratma imkanı da genişleyecektir. Ancak Latin Amerika'daki durum bu sonuçları desteklememektedir. Ücret esnekliği işsizliğin azalmasıyla birlikte gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde daha fazla iş de yaratılamamıştır. Bunun en önemli nedeni ise sermaye piyasasının derinliği ve işgücü verimliliği sağlayan ekonomik altyapı konusundaki yetersizliktir. (Activeline, "Washington

yönündeki büyüyen bir endişe çerçevesinde doğmuştur. Yine özellikle Latin Amerika ülkeleriyle ilgili araştırmalar fakirlik ve eşitsizlik gibi problemlerin sadece düşük oranlı büyümenin sıkıntıları değil, aynı zamanda doğrudan ona (düşük oranlı büyümeye) katkı yapan unsurlar olduğunu açığa çıkarmıştır. Sermaye piyasası zayıf, kamusal eğitime yeterince kaynak ayıramayan, adalet sistemleri yetersiz az gelişmiş ülkelerde fakirlik ve vasıfsızlık üretkenliğin önünde ciddi engeller koymaktadırlar. Bir kısır döngü içerisinde kaybedilen fırsatlar düşük büyümeye ve fakirliğin kalıcı olmasına neden olmaktadır.

2.1.3.1. Santiago Zirvesi ve Güney Konsensüsü

Latin Amerika hükümetlerinin alternatif arayışları içerisinde önemli olaylardan birisi Santiago zirvesidir. Zirvenin merkezinde demokrasinin güçlendirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve fakirlikle mücadele talepleri yer almıştır. Zirveye katılanlar ayrıca uluslar arası resmi ve yardım kurumlarının fakirlik, okuma yazma ve bebek ölümleri konusunda spesifik hedefler oluşturmasını, Dünya Bankası ve Inter-Amerikan Kalkınma Bankasının fakirliğin azaltılmasını temel amaç olarak belirlemesini istemişlerdir. Bunların ekonomik entegrasyon ve ticaretle ilgili sorunların önüne geçmesi anlamlıdır. Bu zirveden önce Brezilya'da IMF başkanı M. Camdessus, Inter Amerikan Kalkınma Bankasından Enricique Iglesias, Brezilya Başbakanı Fernando Henrique'nin öncülüğüyle siyasetçilerin, uluslar arası teknokratların ve akademisyenlerin katıldığı bir toplantıda Latin Amerika için yeni bir reform paketi tartışılmıştır¹¹. Tüm bu gelişmeler, bölgenin demokratik siyasal sistemlerinin onarılması gerektiği konusunda uzlaşmayı göstermektedir. Çünkü nüfusun çoğunluğunun daha iyi bir hayat standardına ulaşması ve reformların gerçekleştirilmesi için demokratik siyasal sistemlerin iyileştirilmesi kaçınılmazdır. Iglesias uygun büyüme koşulları içinde kıtanın gelir dağılımı açısından uygun bir seviyeye ulaşabilmesinin uzun bir zaman (50 ile 100 yıl) alabileceğini belirtmiştir.

Konsensüsü'nde Yeniden Yapılandırma Süreci", <http://www.activefinans.com/activeline/sayi17/wkonsensus.html>, Erişim Tarihi: 14.04.2003).

¹¹ William C. Smith, "Beyond The Washington Consensus", *Hemisphere: A Magazine of the Americans*, Fall 1998, Vol.8, Issue 3, s.16-19.

Ona göre istihdam yaratmak, sağlık ve eğitim sistemlerini düzeltmek ve gelir dağılımını iyileştirmek için yeni önlemler kaçınılmazdır.

Bu doğum aşamasındaki Güney Konsensüsünün fakirlikle mücadelede ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasında WK'dan daha başarılı olma, diğer bir deyimle Santiago'da imzalanan anlaşmaların sürdürülebilir bir büyümeyi ve fakirlikle eşitsizliği azaltmada yeni stratejiler getirme yönünde ümitler ortaya çıkarması söz konusudur. Ancak Santiago zirvesinin sonucuyla ilgili kötümser bir beklenti hakimdir. Bu, Güney Konsensüsü ve diğer ikinci nesil reformların, başarısız olan WK'ya benzerlik göstermesiyle ilişkilidir. Aslında WK 1988'den bu yana çok sayıda düşünsel değişiklik yaşamıştır. Bunlardan bazıları (yolsuzlukla mücadele gibi) orijinal versiyonda bulunmamaktadır. Önerilen reformlar orijinal model üzerinde çok iyileşme getirmiştir. Siyasal partilerin ve seçim sistemlerinin iyileştirilmesi, yargı bağımsızlığının garanti edilmesi, kamu harcamalarında şeffaflığın ve etkinliğin artırılması ve Güney Konsensüsünün diğer önerileri elbette ki değerlidir. Fakat, en azından fakirlikle mücadele, eşitsizliğin azaltılması ve sivil toplumun güçlendirilmesine yönelik bu yeni stratejilerin talep edilmesi gibi konularda Washington formüllerinin neo-klasik özü aynı şekilde yinelenmektedir. Eşitsizlik fakirlik ve demokrasi alanlarında her hangi bir önemli iyileşme, devlet sistemlerinin transformasyonunu ve bölgenin siyasal ekonomilerini Santiago uzlaşmasından çok daha ileri düzeyde reforme edilmesini gerektirmektedir¹².

Eşitsizliği azaltmaya yönelik politikaların büyük önemi vardır. Bir demokratik reform çatısı makro ekonomik dengeyi ele alabilir ve hem fakirleri güçlendirmek hem de eşitliğin geliştirilmesi açısından nispeten hızlı sonuçlar verebilecek projelere yatırım yapmak için strateji ve politikalar ortaya koyabilir. Fakir insanlar kendi gelirlerini orta ve üst sınıflara göre sosyal ve beşeri sermayenin (okuma yazma ve sağlık gibi) oluşumuna daha fazla yatırım durumundadırlar. Fakirler aynı zamanda kaynaklarının daha çoğunu çocuklarına, onların daha iyi beslenmesine, daha sağlıklı olmasına ve okul masraflarına ayırmaktadırlar. Dolayısıyla sosyal ve beşeri sermayeye daha büyük yatırım yapılmasıyla eşitsizliğin

¹² William C. Smith, "Beyond The Washington...", s.17-19.

azaltılması, verimliliğin yükseltilmesi ve daha dinamik bir ekonomik büyümeye ulaşılması için makine ve fabrikaya yatırım yapılması kadar önemli bir politikadır.

Dünya Bankasının yeni büyüme teorilerinin sonuçlarından birisinin hükümetin kontrolünde olmayan “görünmez elin” veya “piyasanın büyüünün” kolay bir şekilde gerçekleşmeyeceğidir. Devletin daha geniş ve beşeri gelişmede daha önemli bir strateji rolü üstleneceğini belirtmek aynı zamanda siyasal gündemin merkezindeki fakirlikle mücadele ve gelir eşitsizliğinin azaltılması amacına yönelik yeni bir büyüme stratejisinin oluşturulmasına ve uygulanmasına imkan veren demokrasi çeşitlerini de yeniden düşünmek anlamına gelmektedir. Kısaca burada yapılacak seçimlerin önemli olduğunu belirtmek gerekir. Seçilecek politikalar daha büyük eşitlikle büyümeye yönelik kalkınma stratejilerini geliştirmede etkin olmalıdır.

Özetle Santiago zirvesinde ortaya çıkan konsensüste ekonomik gelişme için devlet reformu ve demokratik kurumlara önem verilmiş; eğitim ve sağlık ile birlikte altyapı yatırımlarının artırılmasına öncelik verilmesi gereği kabul edilmişti. Ayrıca iyi bir adalet mekanizmasının oluşturulması, finansal kurumların geliştirilmesi, enerji, ulaşım ve iletişim gibi hizmetlerin yaygınlaştırılması diğer önemli hedefler olarak belirlenmiştir¹³. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, kurumsal reformların yeni büyüme teorilerinin sosyal ve siyasi uygulamalarını aşacak şekilde geleneksel neoklasik görüşlerin ötesine taşımaktır. Demokrasinin güçlendirilmesi sosyal anlaşmalarda daha büyük eşitliğe ulaşmanın aracıdır ve bölgede ve global düzen içinde ekonomik dinamizme ulaşmak için de gereklidir. Sonuç olarak demokrasinin güçlendirilmesi, fakirlikle mücadele edilmesi ve sosyal eşitsizliklerin giderilmesi küreselleşmiş dünyamızda sürdürülebilir büyümenin ön koşulları olarak görülmelidir.

2.1.3.2. Birdsall ve Torre'un Önerileri

Yukarıdaki değerlendirmeden hareketle Latin Amerika'nın mevcut konumunu iyileştirmesi için konsensüs önerilerini aşacak yeni düzenlemelere ihtiyaç

¹³ James D. Wolfenson, “Rethinking Development-Principles, Approaches, and Projects”, *Annual World Bank Conference on Development Economics 1998*, (Eds: Boris Pleskovic and J.E. Stiglitz), The World Bank, Washington, D.C., 1999, s.60.

olduğu sonucu çıkarılabilir. Ama bir bütün olarak sadece mali disiplin ve piyasalara önem verilmesinin eşitlik ve fakirliğin azaltılması gibi önemli konuları gözden kaçırdığı açıktır. Bu yüzden Latin Amerika'da birçok kesim yeni arayışlar ve politik öneriler sunmaktadırlar. Örneğin Birdsall ve Torre bir çalışmasında Latin Amerika ülkeleri için konsensüs politikaları dışında aşağıdaki önerilerin de dikkate alınması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre artık zaman değişmiş ve değişmektedir. Latin Amerika ve Washington'da fakirliğin azaltılması, eşitlik ve şehir hayatının kalitesini iyileştirmek gibi amaçlar merkezi bir konuma gelmeye başlamıştır. Bu kez "eşitliğe" önem veren yeni bir konsensüs doğmaya başlamıştır. Bu yeni konsensüs yeni amaçları öne çıkarmaktadır. Bu politikalar büyümeyle birlikte eşitliği esas alan bir içerik taşımaktadır. Üstelik önerilen bu büyümeye dayalı eşitlik politikaları kaynak sağlamaktan çok siyasi liderlikle alakalı, yani parasal maliyetleri düşük politikalar¹⁴:

-Kaynak tahsis edilmeyen harcamalara yasama organının onay vermesini engelleyen yasal sınırlayıcıları kaldırmak,

-Kamu sektörünün borçluluğunu sınırlayan kurallar koymak,

-Yönetici ve yasama organlarından bağımsız proje gelir ve harcamalarını tahmin edecek itibarlı bir kurumsallaşmış hakem oluşturmak,

-Mali otoritelerin sorumluluğunu geliştirmek için bütçe açıklarını gösteren ve seçmenlerin bunu takip etmesine imkan veren standartlar ve yükümlülükler getirmek,

-Kötü zamanlarla daha rahat baş edebilmek için iyi zamanlarda daha güçlü fazlalar oluşturmak,

-Kurallı ve şeffaf kendi kendine sigorta mekanizmaları oluşturmak (örneğin Norveç'in mal stabilizasyon fonu gibi),

¹⁴ Nancy Birdsall and Augusto de la Torre, "Enriching the Washington Consensus...", http://www.iadb.org/sds/WID/publication/gen_128_2153_e.htm. Erişim Tarihi: 01.05.2003.

-İstikrarlı sanayi ekonomilerinininkinden daha sağlam bir finansal sistem için güçlü standartlar getirmek,

-Genel olarak yabancı yatırımları ve ticaretin çeşitlendirilmesini teşvik etmek ve yabancı bankaların girişini özendirmek,

-İlk ve orta düzeyde okullaşma: okul yönetiminde toplulukların ve ebeveynlerin dahil edilmesini sağlayacak radikal bir ademi merkezileşme yapmak (El Salvador ve Brezilya'da olduğu gibi), ebeveynlerin seçim imkanlarını artırmak suretiyle rekabeti güçlendirmek (Şili'deki gibi), okul performanslarıyla ilgili bilgi sistemleri geliştirmek,

-Orta okul sonrası: orta sonrası teknik eğitim dahil düşük maliyetli üniversite eğitim alternatiflerinin kamu finansmanı sağlanmalı; ödeme gücü olan öğrenciler için kamu üniversitelerinde harç getirilmeli ancak bu burs programlarıyla desteklenmeli, üniversite dayanaklı bilimsel araştırmalar için kamu fonları artırılmalı, kamu üniversiteleri performansı değerlendirilmeli ve halka açıklanmalı,

-Okul öncesi eğitim: tüm çocuklar için fakirlerin lehine kamu finansmanı bu alanda uygulanmalı,

-Ekonomik zorluk dönemlerinde sosyal güvenliğe yönelik kamu harcamalarını en aza indiren kurallar getirmek,

-Gerçekten ihtiyaç duyulan yerlere harcama yapmak için şeffaf kurallar ve hassas teşvikler getirilmelidir (örneğin acil istihdam programları halinde asgari olandan daha düşük ücretler önerilebilir),

-Sosyal transferlerin depolitize edilmesine yardım için hane halkı ve topluluklarla ilgili sistematik veri toplanması sağlanmalıdır,

-Sosyal fonların yönetimine hükümet dışı birimleri dahil etmek, siyasi açıdan şeffaf kurallar oluşturmak, bu fonlardan yararlananların aktif katılımını sağlamak ve

böylece transfer programlarını kamusal alımlardaki yolsuzluk riskinden kurtarmak ve siyasi manipülasyonu azaltmak sağlanabilir,

-Sivil hizmetçiler, askerler ve devlet teşekküllerinde çalışanlar için özel kamu emeklilik sistemlerinin topluma gerçek maliyetini herkesin önünde tartışmaya açmak,

-Kamu ve özel emeklilik fonlarının yatırımı için açıklama gerekliliği ve daha şeffaf kurallar getirmek,

-Küçük işletmeleri etkileyen resmi prosedürler azaltılmalıdır. Güçlük çıkaran lisans işlemleri kaldırılmalı, kırtasiye işlemleri basitleştirilmeli ve suiistimale yol açan ucuz kredi programları elimine edilmelidir. Küçük işletmelere yük getiren idari engeller tamamen temizlenmelidir,

-Küçük işletmeler için iş eğitimi, bilgi ve teknoloji hizmetlerinin uygun bir bedelle hükümetçe koordine edilmesi,

-Modern bir iflas kanunu çıkarılması düşük hisse sahibi olanların haklarının korunması , şirket yönetimi ve muhasebe standartlarının güncel hale getirilmesi,

-Menkul kıymet piyasalarının modernize edilmesi, devletin sahip olduğu ticari bankaların kaldırılması, devletin sahip olduğu kalkınma bankalarının hükümete özel finansman imkanlarını ortadan kaldırmak suretiyle siyaset dışına çıkarılması, özel kredi birimlerinin doğmasının teşvik edilmesi,

-Marjinal gurupların sesini bastıran sınırları ortadan kaldırmak, bu gurupları siyasi ve sosyal hakları kullanma yönünde teşvik edecek kurumsal mekanizmalar geliştirmek,

-Kadınlara yönelik şiddetin ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması, aile planlamasının kamu sağlık programlarına dahil edilmesi, düşük gelirli aileler için çocuklara yönelik kaynak desteği yapılması ve aile içi şiddet sorununun giderilmesi,

-Firma seviyesinde fakat sektörel ve ekonomik kurallar çerçevesinde toplu sözleşmeyi teşvik etmek ve işçilerin bu tip haklarını koruma altına almak, iş görüşmeleri ve çatışmaların çözümünde esnek bir çatı sağlamak,

-Sendikaların demokratik ve yolsuzluğun olmadığı birimler haline getirilmesi için şeffaflığı esas alan kurallar getirmek,

-Çalışanlara kendi kendine istihdam olanakları seçebilme yetkisini vermek, kamu tarafından çalışanların tasarruflarını artıracak programlar ortaya koymak, konut ve eğitim borçlarına yönelik emeklilik katkıları getirmek, daha ileri ekonomilerde işsizlik sigortası yürürlüğe koymak,

-Kırsal bölgede önemli bir toprak reformu yapmak ve bunu kredi ve teknik yardımlarla desteklemek,

-Şehirlerde toprak ve konut tasarrufunu formalize eden kapsamlı programlar ortaya koymak,

-Tüketici gurupları, hükümet dışı örgütler ve basın tarafından gerçekleştirilen hizmetlerin kalitesini tespit için bilgi toplanmasını teşvik etmek,

-Fakirlere yönelik kaynak aktarımını tüketicinin sesini yükseltecek bir tarzda dağıtmak,

-Fakir ülkelerde fakirler için zengin ülke piyasalarındaki koruma engellerine dikkat çekmek. Zengin ülkeler içerisinde global seviyedeki sosyal adalet isteği, korumacılığın azalmasına yoğunlaşabilir.

Birdsall ve Torre'nin bu önerilerinin sadece Latin Amerika için değil birçok gelişmekte olan ve bu arada ülkemiz için de önem taşıdığını söylememiz mümkündür. Bu önerilerin daha çok içe dönük olduğu dikkati çekmektedir. Ancak söz konusu reformlardan bazılarının gerçekleşmesi için şu ana kadar fakirliğin azaltılmasıyla ilgili pek çaba göstermemiş olan gelişmiş ülkelerin de desteği şarttır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer konu da bu benzeri önerilerin Washington

konsensüsünde olduğu gibi sadece ekonomik politika araçlarına hasredilmemiş olmasıdır. İyi yönetimin, ekonomilerin ötesinde daha geniş bir gündeme sahip olduğu unutulmamalıdır. Örneğin demokratikleşme, sivil haklar, şiddetin azaltılması, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar bu çerçevede sayılabilir. Tüm bunlar eşitliğin sağlanması için çok önemli olmasına rağmen geniş anlamda ihmal edilmişlerdir. Bu araçlardan en azından bazılarının siyasi olarak gündeme gelebileceği ve bir çok gelişmekte olan ülkede sürdürülebileceği açıktır.

2.2. Bazı Latin Amerika Ülkelerinde WK Uygulamaları

WK'nın önemli tartışmalara konu olduğu Meksika, Brezilya ve Arjantin gibi ülkelerdeki uygulanmasını inceleyerek de bazı değerlendirmeler yapılabilir.

2.2.1. Meksika'da WK Uygulamaları

Meksika, Latin Amerika'da geç demokratikleşen ülkelerden birisidir. Bugün ülkenin bazı bölgelerinde ciddi demokrasi dışı uygulamalar bulunmaktadır. Fakat Meksikalı otoriteler yavaş da olsa piyasaya yönelik ekonomik uygulamaları takip etmişlerdir. 1988 ve 1994 krizleri, bu stratejide önemli bir kesinti yaratmamıştır. Meksika'da konsensüse dayalı bir ekonomik reform on yıl boyunca uygulanmasına rağmen, büyümede başarılı olunamaması ciddi sorunlar yaratmıştır. Rakamlara bakıldığında yanlış giden şey nedir? Meksika'nın bu durumuna 1980'li yılların ortalarından itibaren ekonomisini ithalata açması belirli ölçüde etkilemiş olabilir. Gerçekten de ithalat 1982 ile 1998 arasında on kattan fazla artmıştır. Tüm seviyelerde kamu harcamalarının 1982'den itibaren daha az israfa konu olduğu da açıktır. Ayrıca Meksika'da gelir eşitsizliğinin büyüdüğü ve fakirliğin daha ciddi bir tehdit haline geldiği ortadadır. Meksika'da o halde WK politikaları açısından tam başarısızlık yoksa bile, onun tam bir başarı olmaktan oldukça uzak kaldığı da açıktır. George Philip'e göre konsensüs politikalarını düzenli bir şekilde izleyen bugünün Meksika'sı, yüz yıl önceki ABD'ye benzer bir yapı göstermektedir. Kuzeyde canlı ve bazen rüşvete dayalı bir kapitalizm, güneyde ise sosyal zulüm ve otoriter yapı bulunmaktadır. Zamanında Misissipi ve Alabama'da olduğu gibi, Meksika'nın güneyinde aynı kurumsallaşmış ırkçılık olmamasına rağmen, sosyal kontrol benzer

özellikler göstermektedir. İktidardaki partinin bir bütün olarak Meksika içerisindeki yapısal eşitsizliğe yönelik siyasi bir ilgisi olmasına karşın konsensüs politikalarını çok dikkate aldığını söylemek mümkün değildir¹⁵.

Krugman'a göre ise 1994 Meksika krizi tam anlamıyla Meksika'ya has bir olay değildir. Çünkü konsensüs politikalarının başlangıçtaki başarısı sağlam olmadığı gibi aşırı iyimser beklentileri yansıtmaktadır. Burada Williamson'ın çizdiği politik şemanın yanlış olduğu söylenmemektedir, aksine onun bu ülkelerde uygulanmasının maliyeti yüksek olmuştur. Krugman 1995 yılında başarılı bir tahminle Meksika krizini WK'nın sönüşünün başlangıcı olarak değerlendirmiş ve 90'lı yılların ikinci yarısının global kapitalizm açısından birincisine göre daha problemliliğine işaret etmiştir¹⁶. Bununla birlikte Meksika'daki başarısızlığı sadece konsensüs politikalarına atfetmek mümkün değildir. Makro ve mikro politikalar arasındaki tutarsızlıklar sonucu Meksika'da yapısal dönüşüm hızı yavaşlamıştır. Örneğin 1988 ile 94 arasında aşırı değerlenmiş döviz kurları ve yüksek faiz oranları verimli alanlara kaymasını önlemiştir. Bu politikalar enflasyonist baskıları kontrol etmeye ve sermaye kaçışını engellemeye yardım etmiş olmasına rağmen sektörler arası kaynak transferlerini cazip olmaktan çıkarmıştır. Dövizin değer kazanacağı beklentisi nispi fiyatlara ters etki ederek finansal maliyetleri yükseltmiş ve bu da verimli alanlara yatırımları engellemiştir. Sonuç olarak WK çerçevesinde sürdürülen on dört yıllık yapısal değişim programının ardından Meksika ekonomisindeki ikili yapı sona erdirilememiştir¹⁷.

Meksika krizi genellikle konsensüs politikalarına bağlanmasına rağmen ABD ile Meksika arasında krizin başka faktörlerden kaynaklandığı konusunda uzlaşma bulunmaktadır. Buna göre ABD, krizin NAFTA ile bir bağlantısı olmadığı, ekonomik politikaların uygulanmasında yapılan kümülatif hataların sonucu olduğu yönünde hareket ederken, Meksika çevreleri onu geçmiş dönemin yapısal

¹⁵ Philip, "Washington Consensus Politics in Latin...", s.4-8.

¹⁶ Paul Krugman, Maurice Obstfeld, "Dutch Tulips and Emerging ...", s.3-4.

¹⁷ Aldo R. Flores-Quiroga, "Economic Crisis and the Mexican State: Toward a New Institutional Interpretation", *Mexican Studies*, Winter 2001, Vol. 17, Issue 1, s.1-16.

dengesizliklerine bağlamaktadır¹⁸. Belirtmek gerekir ki, Meksika krizden sonra çabuk bir toparlanma geçirmiştir. Bunda konsensüs politikalarıyla çelişkili olmayan tedbirler etkili olmuştur. Örneğin kriz döneminde ihracatta artış, ithalatta azalışın yaşanması GSYİH'deki kayıpların giderilmesine katkı yapmış, ihracat gelirleri yükselmiş, sabit sermaye yatırımları genişlemiş, verimli sektörlerin rekabet edebilirliği artmıştır. Burada özellikle sabit yatırımların etkisine vurgu yapmak gerekir. Çünkü kriz döneminde faiz oranlarındaki kısa süreli yükselmeler ve paranın reel olarak değer kaybetmesi yatırım kararlarını olumsuz etkilemiştir. Kriz sonrasında ise reel yıpranmanın verimli sektörlerin lehine ikame etkisi ortaya çıkarması sabit yatırımların tekrar hızlanmasına ve böylece petrol dışında ihracat hacminin önemli ölçüde artmasına yol açmıştır.¹⁹

2.2.2. Brezilya'da WK Uygulamaları

Brezilya aşırı borç ve siyasi problemleri ateşleyen otuz yıllık mali kargaşalıktan sonra Amerikan hükümetinin finansal düzen açısından tüm taleplerini kabul etmek durumunda kalmıştır. Böylece WK olarak bilinen açık ticaret ve deregülasyon politikaları çerçevesinde küresel ekonomiye entegre olma süreci başlamıştır. Brezilya çeşitli ithalat engellerini, fiyat kontrollerini ve sübvansiyonları kaldırmak, devlet işletmelerini özelleştirmek gibi konsensüsün temel politikalarını uygulamaya başlamıştır. Böylece 1992 yılına kadar ülkeye doğrudan ve portföy yatırımı şeklinde döviz girişi artmıştır. 1993-97 arasında Brezilya ekonomisi %4 ortalama ile büyüme kaydetmiştir. 1997 Asya krizinden sonra Brezilya'daki yatırımcıların da olumsuz etkilenmesi hükümeti döviz kaçışını engellemek için faizleri yükseltmeye yöneltmiştir. Ardından üretim ve tüketim hızla düşmüş, buna rağmen borsa toparlanarak tekrar sermaye girişleri yükselmiştir. Döviz rezervleri 75 milyar dolara çıkmış ,büyüme tekrar başlamıştır. Bununla birlikte yabancılar sermayelerini tekrar geri çekmeye başlayınca Brezilya'nın durumu hızla kötüye gitmiştir. 35 milyar dolarlık sermaye çıkışından sonra borsa hızla düşmüş, ve kaçış

¹⁸ Isidro Morales, "The Mexican Crisis and the NAFTA Consensus, *Annals of American Academy*, March 1997, vol. 550, s.150.

¹⁹ D. Lederman, A. Maria Menendez, G.Perry, and J. Stiglitz, "Mexico-Five Years After the Crisis, *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000*, (eds. Boris Pleskovic-Nicholas Stern), World Bank, Washington, 2001, s. 279-80.

devam ettiği için ya paranın devalüe edilmesi ya da sermaye çıkışlarına kontrol getirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Hükümet bu durumda ikinci politikayı uygulamaktan çekindiği için konsensüsün özüne uygun tedbirler almak zorunda kalmıştır²⁰.

Brezilya ve Meksika yakın geçmişte benzer bir dönem yaşamışlardır. 1940-80 arasında yıllık %6'ya varan bir oranla dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında yer almışlardır. Ancak aynı zamanda aşırı borçlanmaya gidilmesi her iki ülkeyi de 1980'li yıllarda resesyona sokmuştur. İki ülkenin WK politikalarıyla tanışması bu şekilde gerçekleşmiştir. Fiyat istikrarı ve özelleştirme alanlarında her iki ülke de önemli adımlar atmalarına rağmen son beş yıldır finansal krizlerden kurtulamamışlardır. Sonuçta IMF destekli programları uygulayıp yeniden toparlanmaya çalışan Brezilya ve Meksika'da şu an gelinen durum beklendiği gibi değildir. Çünkü belirgin bir ekonomik düşüş yanında enerji açığı ve ağır bir iç borç yükü hala devam etmektedir²¹. Tüm bunlar konsensüs politikalarının sorgulanması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bölge ekonomilerinin her geçen gün krizlere karşı daha dayanıksız hale gelmesi yanında temel ekonomik sorunlarda yirmi yıl içerisinde kayda değer bir başarının gelmemesi bu sorgulamaya meşruiyet zemini hazırlamaktadır.

2.2.3. Arjantin'de WK Uygulamaları

Arjantin, konsensüse dayalı reform programlarının kapsamlı bir biçimde uygulandığı bir başka Latin Amerika ülkesidir. Uzun süren korumacı ve devletçi politikaların ardından yaşanan önemli ekonomik sıkıntıların çözümü amacıyla 1980'li yıllarda sivil iktidarların gerçekleştirdiği yapısal denge reformları önemli bir başarı ortaya koyamamıştır. 1990'larda ise Carlos Menem, kontrolden çıkan enflasyona tepki olarak serbest piyasa reformlarını radikal biçimde uygulamaya koymuştur. Bu reformla belirli bir süre başarılı ve etkin çalışmıştır. Hatta yapılan dönüşümün daha etkin ve dinamik bir ekonominin doğuşuna katkı yapacağı

²⁰ William Greider, "The Global Economy in Crisis", *Rolling Stone*, 11/26/98, Issue 800, s.45-48.

²¹ Peter Hakim, "Two Ways to Go Global", *Foreign Affairs*, January/February 2002, Vol. 81, Issue 1, s. 148-162.

düşünülmektedir²². Buna rağmen Arjantin ekonomisinde özellikle son dönemde yaşanan gelişmeler olumlu beklentileri büyük ölçüde yok etmiş gibi gözükmektedir. Bu durum konsensüs politikalarına yönelik eleştirileri de artırmıştır. Arjantin’de yaşanan olayların nihai olarak IMF tarafından verilip çarçur edilen milyarlarca liralık kredilerden kaynaklandığını düşünenler bulunmaktadır. Weisbrot’a göre Arjantin’e müdahale IMF’nin itibar kaybına neden olan bir noktadır. 2000 yılı içerisinde Arjantin’e, GSYİH’sının %14’ünden daha fazla bir borç verilmiştir. Ona göre aynı çabalar 1998 ve 99’da Rusya ve Brezilya’da da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü her iki ülkenin parası da çökmüştür ve IMF’nin iddia ve öngörülerinin aksine bu ekonomik bir hastalıktır²³.

Öte yandan Arjantin’deki olayları başarıyla tahlil eden Stiglitz sorunun, on yıl boyunca yapılan ekonomik hataların sonucu olarak görülmesi gerektiğini ve geçmişe bakmanın yanlış giden şeyin ne olduğunu anlamak ve geleceğe yönelik dersler çıkarmak açısından son derece önemli olduğunu belirtmektedir. Onun tespitleri şöyledir²⁴: Sorunlar 1980’li yıllarda hiper enflasyonla başlamıştır. Enflasyonu kontrol altına almak için beklentilerin değiştirilmesine ihtiyaç olduğundan, kurun dolara bağlanmasıyla bunun sağlanacağı düşünülmüştür. Bu, eski altın standardının değişik bir versiyonudur. Enflasyon devam ediyorsa ülkenin reel kuru değer kaybetmeye devam edecektir; ihracat talebi azalacak, işsizlik artacak ve ücretler düşüp, fiyat baskısı ortaya çıkacaktır. Piyasa iştirakçileri bunu bildikleri için enflasyonun kontrol edilemeyeceğini fark etmişlerdir. Şayet enflasyonist beklentiler değişmiş olsaydı bu taktirde büyük bir işsizlik olmaksızın enflasyon kontrol altına alınabilirdi. Bu durum, belirli anlarda birkaç ülkede geçerli olmuştur, ancak Arjantin örneğinin gösterdiği gibi bunun riski bulunmaktadır. IMF bu döviz kuru sistemini desteklemiştir. Şu an ise IMF için daha az cazip görünmektedir. Fiyatların kontrol

²² Detaylı bilgi için bkz. William C. Smith, “State, Market and Neoliberalism in Post-transition Argentina: The Menem Experiment”, *Journal of Interamerican Studies & World Affairs*, Winter 91, Vol. 33, Issue 4, s.46-83.

²³ Weisbrot, “The Washington Consensus and Development ...”, s.9.

²⁴ Joseph Stiglitz, “Argentina Lessons”, *Project Syndicate*, January 2002. http://www.project-syndicate.org/commentaries/commentary_text.php?id=760&lang=1, Erişim Tarihi: 15.04.2003.

edilmesi enflasyonu düşürmüş, ama sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmemiştir. Arjantin daha esnek bir döviz kuru sistemini tesis etmeye çalışabilirdi.

Stiglitz tahliline Arjantin'in reform programında başka hatalar da yapıldığını belirterek devam etmektedir. Arjantin'in yabancı bankalara büyük mülkiyet fırsatları vermesi desteklenmiştir. Bir an için bunun daha istikrarlı bir bankacılık sistemi yarattığı düşünülmüş, ancak sistem küçük ve orta ölçekli firmalara kredi sağlanmasında başarısız olmuştur. Hiper enflasyonla ulaşılan büyüme sıçramasından sonra büyüme, kısmen ülkedeki firmaların yeterli finansman bulamaması nedeniyle yavaşlamıştır. Hükümet daha sonra problemi fark etti, ama harekete geçmeden önce kontrolü dışında sayısız şokla karşı karşıya gelmiştir. 1997 Doğu Asya krizi ilk darbe olmuştur. Kısmen IMF'nin yanlış yönetiminden dolayı, bu kısa sürede küresel bir finansal kriz haline gelmiş ve Arjantin dahil tüm yükselen piyasalarda faiz oranlarını yükselmiştir. Arjantin döviz kuru sistemini ağır bir bedelle, yani işsizlik rakamlarının çift haneli olmasıyla sürdürebilmiştir. Yüksek faiz oranları, ülkenin bütçesini de sınırlandırmıştır. Arjantin'in borcunun GSYİH'ya oranı %45 civarlarında kalmıştır. Bu oran Japonya'ninkinden bile düşüktür. Fakat faiz oranlarının %20'ye çıkması ülkenin GSYİH'sının %9'unun, bir yılda borcun finansmanına ayrılmasını gerektirmiştir. Hükümet, mali bir katılığa yönelmiş, fakat bu piyasaların kontrol dışına çıkmasını engelleyememiştir.

Doğu Asya krizini takiben yaşanan küresel finansal krizler, bir dizi büyük döviz kuru dengelemesinin yapılmasına yol açmıştır. Arjantin Pezosunun bağlandığı ABD doları hızlı bir şekilde değer kazanmıştır. Ücretler ve fiyatlar düşmüş, buna rağmen Arjantin etkin bir şekilde rekabet etme imkanına, özellikle de zengin ülke piyasalarına girişte karşılaşılan engelleri aşmak için yeterli olacak kadar rekabet imkanı bulamamıştır. 1997-98 mali krizlerinden sonra, 2000'li yıllar itibariyle küresel bir iktisadi durgunluğa girilmiştir. Bu Arjantin'in durumunu daha da kötüleştirmiştir. Burada IMF ölümcül bir hata yapmış ve daraltıcı maliye politikasını teşvik etmiştir. Aynı hata Doğu Asya'da da alınmıştır ve aynı kötü sonuçla karşılaşmıştır. Katı bir maliye politikası izlemenin, güven kaybını düzeltereği düşünülmüştür. Fakat IMF programında yer alan rakamlar, hayal mahsulüydü.

Herhangi bir iktisatçı, daraltıcı politikaların durgunluğu artıracığını tahmin edecektir ve aynı şekilde bütçe hedeflerine de ulaşamayacaktır. IMF programının taahhütlerini yerine getiremediğini söylemeye bile gerek yoktur. Bir ekonomi derin bir resesyona ve iki haneli işsizlik rakamlarına giderken “güven” kaybının onarılması olamazdı. Belki Şili'nin Pinochet'i gibi askeri bir diktatör, bu koşulların yarattığı sosyal ve siyasal direnişi bastırabilirdi. Fakat Arjantin demokrasisi içerisinde bunu yapmak imkansız olmuştur.

Stiglitz incelemesine Arjantin tecrübesinden çıkarılması gereken yedi dersi belirterek son vermiştir. Bunlar,

1. Dalgalı döviz kurlarının olduğu bir dünyada bir parayı dolar gibi bir başka paraya bağlamak oldukça risklidir,

2. Küreselleşme, ülkeleri ciddi şoklara maruz bırakmaktadır. Ülkeler bu şoklarla mücadele etmelidir. Bu noktada döviz kurlarında ayar yapmak, mücadele mekanizmasının bir parçasıdır,

3. Sosyal ve siyasal yapıların ortaya koyduğu tehlikeler ihmal edilmemelidir. Nüfusun geniş kısımlarını işsiz bırakan veya eksik çalışmasına neden olan politikaları yürürlüğe koyan herhangi bir hükümet, esas amacında başarılı olamaz,

4. İşsizlik veya büyümeyi göz ardı ederek, sadece enflasyona odaklaşmak risklidir,

5. Büyüme, yurtiçi firmalara kredi veren finansal kurumları gerektirir. Uygun garanti mekanizmaları yaratılmaksızın, yabancılara banka satılması, büyümeyi ve istikrarı zedeleyebilir,

6. Ekonomiyi, derin bir resesyona götüren politikalarla güven kaybı telafi edilemez. Daraltıcı maliye politikalarında ısrar edilmesinde IMF'nin büyük bir suçu vardır,

7. Arjantin'dekine benzer durumlarla baş etmek için daha iyi yollara ihtiyaç bulunmaktadır. Ben bunu Doğu Asya krizi esnasında da söylemiştim. IMF, o zaman bana karşı gelerek büyük bir bailout stratejisini tercih etti. Şu anda IMF, alternatifler aranması gerektiğini fark etmiş durumdadır,

Şu halde Stiglitz'in değerlendirmelerinden hareketle yaşanan ekonomik problemlerin sadece konsensüs politikalarına atfedilemeyeceği ancak IMF ve konsensüsün destekleyicisi olan diğer kurumların reform politikalarını katı bir biçimde uygulamalarının mevcut sorunları daha da derinleştirdiği söylenebilir.

2.2.4. Şili'de WK Uygulamaları

Washington konsensüsünü uygulayan bir diğer Latin Amerika ülkesi Şili'de yaşanan gelişmeler ise biraz daha farklı biçimde olmuştur. Öncelikle Şili'nin konsensüs politikalarına angaje olması diğer bölge ülkelerine göre daha erken tarihlerde gerçekleşmiştir. 1973 darbesinden sonra neoliberal içerikli program uygulamaya konmuştur. Askeri rejimin ekonomi kadrosu Şikago üniversitesinde eğitim görmüş kişilerden oluşmaktadır. Bu kadro ülkeyi 1950'lerden beri izlenen ithal ikamesi politikalarından özelleştirilmiş ve deregüle edilmiş bir ihracata dönük kalkınma modeline geçirmeyi hedeflemiştir. Şili bu tarihten sonra WK'nın standart esaslarına sıkıca bağlı kalmıştır. Mali disiplin için birçok sübvansiyon kaldırılarak ve ücretlerde enflasyona bağlı ayarlamalar yapmayarak kamu harcamalarında azalma kaydedilmiştir Aynı zamanda kamu kesiminin ekonomideki payını azaltan tedbirler alınmıştır. Marjinal vergi oranlarını azaltan ve vergi temelini genişleten yeni bir reform gerçekleştirilmiştir. Uygulanan şok politikalar 1973 yılında GSYİH'nin %24.7'si kadar bir kamu açığı 1976-81 arasında %4,5'lük bir fazla verilmesini sağlamıştır. 1982 ekonomik çöküşünden sonra açıklar tekrar ortaya çıkmaya başlamış, ancak açığın miktarı en fazla %4'ler civarında gerçekleşmiştir. Finansal serbestleştirme için ise kamu bankaları özelleştirilerek faiz oranlarına yönelik kontroller kaldırılmıştır. Aynı zamanda kredi kısıtlamaları giderilmiş, rezerv zorunluluğu düşürülmüş, mali kurumlara giriş koşulları kolaylaştırılmıştır. Sıkı para politikası nedeniyle faiz oranları enflasyonun üzerinde kalmıştır. 1978 yılına gelinceye kadar yabancı sermaye girişleri serbestleştirilmiştir.

Tüm bu uygulamalar etkin düzenlemeler ve kontrol mekanizmaları getirilmeden yapıldı. Sermaye girişlerinin hızla artması reel yatırımları ve buna bağlı olarak ihracatı olumsuz etkiledi. Mali politikayla ticaret politikası arasındaki tutarsızlık reel döviz kurlarının değerlenmesine yol açmış ve bu da üretken yatırımlardan çok spekülasyon işlemleri teşvik etmiştir. Sonuçta 1982 yılında geniş bir ekonomik çöküş kaçınılmaz olmuştur. Ticari liberalizasyon alanında da tarife dışı tüm engellerin kaldırılması, %10'luk bir tarife dilimine aşamalı olarak geçilmesi, tarife kayıplarını telafi etme amacıyla devalüe edilmiş tek bir kur sistemine geçilmesi yoluna gidilmiştir. 1981 yılında sermaye akımları tamamen serbestleştirilmiştir. Bu önlemler para arzını sınırlayan diğer tedbirlerle birleşince düzensiz ve rekabetçi olmayan iç piyasaya büyük miktarda sermaye akmıştır. Bu sayede enflasyon tek haneli rakamlara kadar inmesine rağmen, 1982 çöküşü engellenememiştir. Bu olayın ardından bazı ticari engeller ve diğer kontroller yeniden gündeme gelmiş ve hükümet mali kurumlara müdahale etmiştir. Ancak 1984 yılından sonra müdahalelerin hafiflemesi ve neoliberal modelin pragmatik bir çerçeveye bürünmesi ekonominin gidişatını olumsuz etkilemiştir. Döviz kurundaki dalgalanmalara karşı serbest kur rejiminin getirilmesi, ithalata rekabet amacıyla %11'lik tarife konulması ve sermaye dalgalanmalarını azaltmak amacıyla kısa vadeli akımlara vergi konulması alınan diğer tedbirler arasındadır²⁵.

Şili'nin WK politikalarını uygulamaktan dolayı önemli bazı kazanımlar edindiği bazı yazarlar tarafından vurgulanmaktadır. Bununla beraber Şili tecrübesi bir bütün olarak ele alındığında imalat sektöründe karşılıklı bağımlılığın (ekonomik ve teknolojik bilgide sürdürülebilir artış kastediliyor), aynı dönemde Tayvan ve Kore gibi daha devletçi politikalar izleyen ülkelere göre oldukça zayıf kaldığı, yani içsel karşılıklı bağımlılık açısından ümitsiz bir yapının mevcut olduğu ve bu durumun ilerde gelir dağılımındaki eşitsizliği olumsuz yönde etkileyeceği belirtilmektedir²⁶.

²⁵ J.M. Albala-Bertrand, "Industrial Interdependence Change in Chile: 1960-90 a Comparison with Taiwan and South Korea", *International Review of Applied Economics*, May, 1999, Vol.13, Issue 2, s.169-71.

²⁶ Albala-Bertrand, "Industrial Interdependence...", s.20.

2.2.5. Diğer Latin Amerika Ülkelerinde WK Uygulamaları

Diğer Latin Amerika ülkelerinden konsensüs politikalarını uygulayan Peru ve Venezüella'da elde edilen sonuçlar yine başarılı olamamıştır. Peru, 1990'dan beri WK'nın ekonomik gereklerinin çoğuna uymuştur. Ancak iyi yönetim gereklerine ciddi bir şekilde uymamıştır. Peru, 1985-90 arasında mali açıdan popülist politikalar uygulamıştır. 1990'dan sonra piyasaya yönelik politikalar ile bir miktar toparlanma sağlanmıştır. Peru'da Meksika'ya göre daha az bir kurumsal yapılanma gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla elit konsensüs daha kırılabılır bir yapıdadır. Üstelik seçim endişeleri konsensüs reformlarına herhangi bir öncelik vermemiştir. Örneğin madencilik, enerji ve telekomünikasyon sektörlerinde kayda değer reformlar yapılmışken, tarımda çok az reformlar yapılmıştır²⁷. Peru'nun krize verdiği tepki, rüşvete dayalı bir temsili demokrasinin daha az rüşvete dayalı yarı otoriter bir kapitalizmle yer değiştirmesi olmuştur. Peru'nun global finansal piyasalara yeniden entegrasyonu ve özelleştirme, önde gelen iş ailelerinin gücünü ve servetini artırmıştır.

2.3. Geçiş Ekonomilerinde Yeniden Yapılanma

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan Merkezi ve Doğu Avrupa, Baltık ülkeleri, Rusya ve önceki Sovyetler Birliği ülkelerinden müteşekkil yaklaşık otuz ülkenin genel olarak iktisadi kriterler açısından WK ile önerilen politikalara (bütçe açıklarının düşürülmesi, sınırlayıcı para politikaları, serbest ticaret, fiyatların serbest bırakılması, özel mülkiyet vs.) büyük ölçüde uymuş olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi 1990'lı yıllarda Sovyet sisteminin uygulandığı bu ülkelerde piyasa ekonomisine geçiş hareketi ortaya çıkmış ve onlara geçiş için WK reçetesi önerilmiştir. Reçetenin uygulanmasında ise iki alternatif bulunmaktadır. Bunlardan “şok terapi (big bang)” alternatifine göre piyasa ekonomisinin tüm unsurları biranda uygulamaya konmaktadır. Serbest piyasa reformlarında daha yavaş hareket edilmesini savunan anlayışa göre “(gradualism)” ise reformlar yavaş ve aşamalı bir biçimde uygulanmalıdır²⁸. Stratejiler farklı olsa bile on yılı aşkın bir dönem uygulanmakta

²⁷ Philip, “Washington Consensus Politics in Latin...”, s.10-12.

²⁸ John B. Taylor, *Economics*, Second Edition, Boston, 1998, s.884.

olan piyasa ekonomisine geçiş politikalarının sonuçları, konsensüsün başarısını test etmek için önemli sayılmalıdır. Bu başlıkta konsensüsün bu bölgedeki sonuçları incelenirken, Rusya örneğinin kendine has bazı önemli sonuçları olması nedeniyle ayrıca ele alınması uygun bulunmuştur. Dolayısıyla önce Rusya dışında kalan ülkelerde ardından Rusya’da konsensüs politikalarının etkileri değerlendirilecektir.

2.3.1. Genel Olarak Geçiş Ekonomilerinde WK Çerçevesinde Yeniden Yapılanma

1980’li yılların sonlarında Doğu Avrupa’yı sarsan sosyal ve ekonomik krizleri çözmek için IMF, Dünya Bankası ve Amerikan ekonomik yetkilileri ulusal hükümetlere yardım için dışsal bir birim oluşturmuşlardır. Polonya başta olmak üzere birçok ülkede radikal reformlar uygulandı. Bu reform programının ardında yatan genel uzlaşma ise WK’ya dayanmaktadır. Konsensüs makro ekonomik istikrarı ekonomik büyüme için bir ön koşul olarak kabul ettiğinden, geniş bütçe açıkları, yüksek enflasyon ve dış dengesizlikler gibi sorunların düzeltilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. 1 Ocak 1990 yılında Polonya hükümeti diğer Doğu Avrupa ülkeleri tarafından da benimsenen bir reform modeli uygulamaya koymuştur. IMF’nin de desteklediği bu “şok terapisi” geniş dengesizlikleri azaltmak ve ekonominin toplam etkinliğini artırmaya yöneliktir. Şok terapisi programı makro ekonomik istikrar, fiyat ve ticaret liberalizasyonu ile hızlı özelleştirmeye dayanmaktaydı. Bu araçsal dönüşüm planı ideolojik ve siyasal bir boşluk içinde tamamlanabilmiş ve geniş bir iç destek sağlamıştır. 1990 yılından sonraki on yıl için ileri bir ekonomik reform programı uygulamaya konmuştur. Amaç, özel sektörün rolünü artırmak, yabancı yatırımları teşvik etmek ve ihracata yönelik girişleri iyileştirmektir²⁹.

Geçiş programlarının (genel strateji, finansal reformlar, devletin rolü, özelleştirme metotları v.s.) nasıl olması gerektiği konusunda tartışmalar yaşanırken, ilk yılların neticesinde üretimin önemli ölçüde düştüğü görülmüştür. Sonraki yıllarda büyümede artışa geçilmesine rağmen, çok az ülke (Arnavutluk, Polonya, Slovakya ve Slovenya) geçiş öncesi üretim seviyelerine ulaşabilmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde önceki dönemin üretim miktarları büyük ölçüde gerçekleştirilebilmişken,

²⁹ Aggestam, Falck, “Poland in a Post ...”, s.4.

en başarısız sonuçlar Rusya ve önceki Sovyet cumhuriyetlerinde ortaya çıkmıştır. Bir çok ülke geçiş aşamasına enflasyon tehdidi nedeniyle stabilizasyon programları uygulayarak girmiştir. Bölge ülkeleri enflasyonu önleme konusunda başarılı sonuçlar da almışlardır³⁰. Mali dengesizlikler de geçişin başlangıcında hızla artmıştır. Ayrıca mali disiplini sağlama çabalarının büyüme üzerinde olumlu etkisi görülmemiştir.

Bugün ilk geçiş aşamasının problemleri geniş ölçüde çözülmüştür. Fakat bölgedeki iki veya üç ülkede enflasyon kontrolden çıkmıştır. Belarus, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi, düzenlemelerin her zaman mevcut bulunduğu ülkeler dışında genellikle bir çeşit piyasa ekonomisi oluşturulabilmiştir. Bölgedeki çoğu ekonomi belli ölçüde özel sektöre geçmiştir. Ancak reformun ikinci aşamasında birçok yapısal sorunlarla karşı karşıya gelindiği için çok az ilerleme kaydedilmiş ve bu da nispeten düşük büyüme oranlarına yol açmıştır. Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya ile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında iktisadi sistemler açısından önemli bir çatlak ortaya çıkmıştır. İlk sorun devletin ekonomideki rolüyle ilgilidir. Bu dört ülkede kamu gelir ve harcamalarının GSYİH'ya oranı %45-50 civarında iken, bu oran BDT ülkelerinde %20 civarındadır. Dört ülke büyümeye nispeten yeni başlamışken, BDT ülkeleri daha uzun zamandan beri büyümektedirler. Bu farkı açıklayan şey devletin Batıda Doğudan çok daha iyi fonksiyon görmesidir. Bu dört ülke, Janos Kornai'nin prematür sosyal refah devletleri diye isimlendirdiği bir hale düşmüşken, BDT ülkeleri Latin Amerika devletlerinin karşılaştığı problemlerle karşılaştılar. Dört ülkede problemler daha çok Batı Avrupa'dakilerle paralellik arz etmektedir. Gerçekten de devlet mekanizmasının bir devletin kapitalist fonksiyonlarına nasıl adapte edildiği şaşırtıcı durmaktadır. Batı Avrupa geleneğinde ana problemler, yüksek vergilerle büyük sosyal transferlerdir. Bunlar, Jeffrey Sachs ve Andrew Warner'in tahmin ettiği gibi, ekonomik büyümeyi ciddi bir şekilde zedeleyebilir. BDT devletlerindeki durum daha karmaşık gözükmektedir. En önemli sorunlardan birisi Sovyet sonrası devletle ilgilidir. Çünkü devlet, yeterince vergi toplayamamakta, kötü vergi sistemi ve düzenleyici mekanizmalar özel sektörün gelişmesini engellemektedir. Adalet sistemi zayıf ve rüşvetler yaygın durumdadır.

³⁰ Stanley Fischer, Ratna Sahay, "Taking Stock", *Finance and Development*, September, 2000, s.2-4.

Gelir eşitsizliği Latin Amerika'daki seviyeye ulaşmıştır; fakir, yaşlı, özürlü ve işsizler için etkin bir sosyal güvenlik ağı bulunmamaktadır, eğitim ve sağlık sistemleri eskimiştir, emeklilik sisteminin reforma ihtiyacı vardır, şirket yönetimi ve denetimiyle ilgili düzenlemeler iyileştirilmelidir, uluslar arası finansal krizlerin bölge ekonomileri üzerine son derece olumsuz etkileri olmuştur, bölgeler arası ticaret bağları ve genel olarak ticaret sistemi büyük zararlar görmüştür. Durumun kötülüğünü anlamak için yasal kayıtlı şirket sayılarına bakmak yeterlidir. Macaristan ve Polonya gibi başarılı geçiş yapan ekonomilerde yaklaşık her on kişiye bir şirket düşmektedir. Rusya'da ise bu rakam 60 kişiye bir, Ukrayna'da ise seksen kişiye birdir. Petrol zengini Azerbaycan ve Kazakistan dışında tüm bölge ülkelerinde doğrudan dış yatırımlar oldukça düşük kalmıştır. 50 milyon nüfuslu Ukrayna 2 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye almışken, bu rakam 1,5 milyon nüfuslu Estonya'da 1 milyar dolar civarındadır³¹.

2.3.2. Geçiş Ekonomileri'nde WK Uygulamaları

Bir bütün olarak ele alındığında WK'nın geçiş ekonomilerinde yol açtığı sonuçları başarılı kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü konsensüs politikaları sonucunda bir çok ülkede gelir dağılımı eşitsizliği artmış, yer altı ekonomisi büyümüş, suç ve rüşvet olayları fazlaşmıştır. Kayıt dışı ekonominin büyümesi bir takım ilave sorunlara yol açmaktadır³². Aslında Merkezi ve Doğu Avrupa'nın geçiş ekonomilerinin tecrübeleri ve Doğu Asya finansal krizi, neo-klasik konsensüsün mantığının kendi kendini sınırladığını göstermektedir. Özellikle sadece istikrar ve ekonominin yeniden yapılandırılmasını değil aynı zamanda siyasal ve sosyal sistemlerin kökünden dönüşümünü esas almış olan geçiş ekonomilerindeki sistematik değişim, neo-klasik reform yaklaşımının önemli eksikliklerini göstermiştir. Geçiş ekonomilerine uygulanan konsensüs önerileri birçok yerde yetersiz kalmış ve yanlış yönlendirilmiştir. Bu başarısızlık özellikle önceki Sovyetlerin başarılı devletlerinde görülmüştür. Baltık ülkeleri hariç bu ülkelerin

³¹ Anders Aslund, "East-Central Europa and the Future of the Washington Consensus", s.43-44. <http://www.dse.de/ef/vbws98/04aslund.pdf>. Erişim Tarihi: 14.04.2003.

³² J. Barkley Rosser, Marina Vcherashnaya Rosser, "Another Failure of the Washington Consensus on Transition Countries", *Challenge*, March/April 2001, Vol. 44, Issue 2, s.39-40.

tümü ekonomik ve politik reformlar açısından en kötü uygulayıcılardır. Geçiş sürecinin başlangıcında kurumsal çevreyi doğru ayarlamamanın yapılamaması, özel yatırımcıların beklentilerini olumsuz etkilemiş ve bu da kaynak dağılımını bozmuştur³³.

Tablo 6. Geçiş Ekonomilerinde Temel Makroekonomik Göstergeler

	Yıllık GSYİH art. ort.		Ortalama yıllık enflasyon art.	Yıllık GSYİ yatırım artış ort.	Bütçe dengesi (GSYİH'nin oranı olarak)		Cari işlemler dengesi (milyon \$)		Toplam dış borç (milyon \$)		Yıllık ort. ihracat artışı 1990-99
	1980-90	1990-2000			1991-2001	1990-99	1990	1999	1990	1998	
Çek Cum.	-	0,9	9,4	6,3	-	-1,6	-	-1.392	6.383	21.299	9,0
Estonya	2,2	-0,5	150,2	-1,8	0,4	-0,2	36	-478	-	3.280	10,2
Litvanya	3,5	-3,4	128,1	-4,4	-	-3,8	191	-650	-	3.379	0,7
Makedonya	-	-0,8	54,5	6,7	-	-	-	-288	-	1.465	1,2
Moldova	2,8	-9,7	269,9	-20,0	-	-3,4	-	-347	-	1.233	4,8
Polonya	-	4,6	27,2	11,9	-	-0,8	3.067	-6.901	49.364	63.561	10,8
Romanya	0,5	-0,7	114,0	-11,8	0,9	-1,7	379	-2.304	1.140	10.224	6,1
Slovakya	2,0	2,1	6,1	4,6	-	-3,3	-	-2.126	2.008	9.462	12,0
Slovenya	-	2,7	35,0	10,2	0,3	-0,7	978	-4	-	-	-0,5
Tacikistan	2,0	-10,4	503,3	-	-	-0,8	-	-107	-	1.170	-
Türkmenistan	-	-4,8	830,3	-	-	-	447	-934	-	-	-
Ukrayna	-	-9,3	746,5	-24,8	-	-2,1	-	-1.296	-	12.166	-3,6
Özbekistan	-	-0,5	337	-	-	-	-	-52	-349	4.340	-
Arnavutluk	1,5	3,3	44,3	22,4	-	-8,5	-118	-65	21.202	784	13,6
Macaristan	1,3	1,5	20,3	-	0,8	-3,7	379	-2.304	-	29.415	4,9
Kazakistan	-	-4,1	541,0	-	-	-3,9	-111	-1.201	-	6.664	-0,3

Kaynak: World Development Report, 1999/2000; 2000/2001; 2001/2002, World Bank, Washington. IMF istatistikleri, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2002/02/data/index.html> Erişim Tarihi: 19.03.2003.

Geçiş ekonomilerinin performansını tablo yardımıyla inceleyebiliriz. Görüldüğü gibi Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Slovakya gibi birkaç ülke dışında tüm geçiş ekonomilerinde büyüme oranları negatif olmuş, enflasyon rakamları ise olağanüstü ölçüde artış kaydetmiştir. Bu ülkelerin dış borçları artış göstermiş ve ihracat rakamlarındaki artışlar sınırlı kalmıştır. Ayrıca geçiş sürecinin başlangıcında genelde fazla veren cari işlemler dengesinin zamanla bozulduğu görülmektedir. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde birkaç ülke hariç geçiş sürecinin başarılı olamadığı açığa çıkmaktadır.

Kolodko geçiş ekonomilerinde konsensüsün yanlış uygulamalarına işaret ederken, yeni kurumsal düzenlemelerin başarılı bir geçişte anahtar rolü oynadığına, bir piyasa ekonomisinin sadece liberal düzenlemeleri ve özel mülkiyeti değil aynı

³³ Ahrens, "Toward a Post ... s.5.

zamanda yeterli kurumları da gerektirdiğine vurgu yapmıştır. Ona göre başarılı bir geçişin yavaş bir tarzda yapılması gerekirdi, çünkü kurumların inşa edilmesi için uzun bir zamana ihtiyaç bulunmaktadır. Benzer şekilde Kornai toplumlarının dönüşümünün bir .. .. olmadığını, sosyalizmden kapitalizme geçişin organik bir süreç olduğunu belirtmiştir³⁴. Bu durumun özellikle özelleştirme politikasının firmalar içerisindeki yeniden yapılanma çabalarının ortaya çıkardığı sonuçlar açısından önemi bulunmaktadır. Çünkü özelleştirme politikalarının yeniden yapılanma dışında ekonomik performansı ve kurumların ve reformların gelişimini de etkilemesi söz konusudur. Bu politikalar arasındaki fark ekonomik gücün ekonomik birimler arasında dağılımını etkilediği için önem kazanmaktadır. Kitle halinde özelleştirme politikasında ekonomik gücün iç yöneticilerin elinde ani ve güçlü biçimde yoğunlaşması gerçekleşir. Bu da şirket yönetiminde küçük hisselerinin etkisizleşmesine yol açabilir. Sonuçta sermaye piyasasının likiditesi ve güven unsuru bundan olumsuz etkilenir. Yavaş bir özelleştirme sürecinde ise bu problemlerin ortaya çıkma ihtimali düşüktür. Yavaş özelleştirme yeni teşebbüslerin gelişine, girişimci yeteneğin öğrenilmesine ve özel sermayenin birikimine dayanmaktadır. Yavaş özelleştirme sürecini savunanlar için bu politika, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ve orta gelirli vatandaşların yaratılması açısından da faydalıdır³⁵.

Buna rağmen bu ülkelerde konsensüs içerisinde ... programının uygulanması başarılı sonuçlar üretmediği gibi, bazı ülkelerde sorunların daha da karmaşık hale gelmesine yol açmıştır. Geçiş programıyla mülkiyet haklarının devletten özel sektöre geçmesi, kaynak dağıtım mekanizmasının da serbest piyasalara aktarılması sayesinde tasarruf oranlarının artıp sermaye birikimi ve kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması beklenmiştir. Ancak bazı nedenler bu sonuçların elde edilememesine yol açmışken, sebeplerin önemlilerinden birisinin geçişte uygulanan politikalar olduğu anlaşılmaktadır. Kolodko istikrar ve büyüme için kurum inşa etme yanında şirket yönetimlerinin iyileştirilmesi, devletin ekonomik faaliyetlerden ani çekilmesi yerine onun rolünün yeniden tanımlanması gibi ihmal edilen noktaların başarısızlığa katkı

³⁴ Janos Kornai, "Making the Transition to Private Ownership", *Finance and Development*, September, 2000, s.13.

³⁵ Roland, "Corporate Governance and Restructuring ...", s.349.

yaptığını aktarmaktadır. Yükselen piyasa güçlerinin yeni kurumsal oluşumda, beşeri sermaye yaratılmasında ve altyapının geliştirilmesinde devletin yerini alacağı gibi bir yanlış varsayım sosyal problemlerin büyümesine neden olmuştur. Aslında geçişin kurumsal yönünün yönlendirilmesi ihtiyacına daha sonra vurgu yapılmış ve IMF ve Dünya Bankasının teknik yardımı gündeme gelmiştir. Ancak bu kurumların “yardım” adıyla verdikleri borçların gerçekte ticari krediler olması yapısal reformların gerçekleştirilmesini olumsuz etkilemiştir³⁶.

Kolodko geçiş ekonomilerinde konsensüs politikalarının uygulama sonuçlarından şu temel derslerin alınması gerektiğine vurgu yapmıştır³⁷:

1. Kurumsal düzenlemeler sürdürülebilir bir büyümeye geçiş için en önemli faktördür,
2. Hükümetin büyüklüğü onun izlediği politikaların kalitesi ve bu büyüklüğünü değiştirme tarzından daha az önemli bir konudur,
3. Belirli liberalizasyon önlemlerinin aksine niteliği gereği kurumsal yapılanma süreci yavaş olmalıdır,
4. Eğer kurumsal düzenlemeler ihmal edilirse ve buna bağlı olarak spontane süreçler ve serbestleştirilmiş piyasaların kontrolsüz güçleri yaratılırsa o zaman informal kurumsallaşma sistemde mevcut boşluğu doldurur,
5. Merkezi hükümetten yerel yönetimlere iktidar ve yetki aktarılması post-sosyalist ekonomilerin deregülasyonu için gereklidir,
6. Sivil toplumların gelişimini hızlandırmak acil bir gerekliliktir,
7. Geçiş dönemi esnasında hükümetin daha dengeli bir gelir dağılımına yönelik politika izlemesi gereklidir,

³⁶ Grzegorz W. Kolodko, “Transition to a Market Economy and Sustained Growth. Implications for the Post-Washington Consensus”, **Communist and Post-Communist Studies**, 32 (1999) s.234-35.

³⁷ Kolodko, “Transition to a Market...”, s.254-259.

8. Post-sosyalist süreçten piyasa ekonomisine geçiş, küreselleşme çağında yaşandığı için, izlenen politikalarda açıklık ve dünya ekonomisiyle entegrasyon meselesi göz önünde bulundurulmalıdır,

9. Uluslar arası örgütler sadece destek sağlamamalı, aynı zamanda daha ileri düzeyde bir bölgesel entegrasyon ve işbirliğini teşvik etmelidir,

10. IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar geçiş ekonomilerine yönelik politikalarını gözden geçirmelidir,

11. Geçiş ekonomilerindeki politikalar, adalet sistemini piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarına hizmet edecek şekilde dönüştürülmeli ve düzenlenmelidir.

Aslund bölgede yaşanan gelişmelerin konsensüsle çelişmediğini belirterek, WK'nın önerilerinin, fonksiyon gören bir devlet aygıtını, rasyonel bir düzenleyici çevreyi ve piyasaya uygun bir sosyal güvenlik sistemini içine alacak şekilde genişletilmesini önermektedir. Ona göre BDT ülkelerinin şu anda Batı Avrupa'dan çok Latin Amerika'dan öğreneceği şeyler bulunmaktadır. Çünkü sorunları Latin Amerika'ya benzemektedir³⁸. Geçiş ekonomilerinin tecrübesi bir kere daha konsensüsün mevcut sorunlar karşısında statik kaldığını ortaya çıkarmıştır. Oysa on politikayı evrensel olarak uygulama çabası yerine her ülkenin mevcut koşullarını ve problemlerini dikkate alarak daha geniş bir yapılanma programının uygulanmaya çalışılması daha pozitif sonuçlar edinilmesi açısından elverişli olabilirdi. Ayrıca yeniden yapılanmanın tamamlanabilmesi ve büyümenin sürdürülebilir hale getirilmesi için sağlıklı finansal temeller ve liberal, şeffaf bir deregülasyonun yeterli faktörler olarak görülmemesi gerektiği belirtilmelidir. Sağlam kurumsal düzenlemeler, finansal piyasaların yeniden regüle edilmesi, ve akılcı bir hükümet politikası da önem verilmesi gereken unsurlardır.

---

³⁸ Aslund, "East-Central Europa ...", s.47.

Wyplosz ise geçiş ekonomilerinin deneyimlerinden beş faydalı sonucun çıkarılması gerektiğine işaret etmektedir. Bunlar³⁹;

1. Reformlara erken başlayıp hızlı hareket etmek. Hızlı reform yaklaşımı uygulamadaki zorluklarına rağmen oldukça cazip durmaktadır,

2. Önce stabilize etmek sonra büyümek. Makro ekonomik istikrar büyümenin ön şartlarından birisidir. Bu, bütçe açıklarını elimine etmeyi gerektirmez, fakat açıklarla para arzı artışı arasındaki bağı ayırt etmek gerekir,

2. Yapısal reformlar önemlidir. Genellikle göz ardı edilen mikro ekonomik reformlar mümkün olduğu kadar gerçekleştirilmelidir. Mülkiyet haklarının sağlanması, bütçe kısıtlamalarının gevşetilmesi, sağlıklı bir bankacılık sisteminin inşa edilmesi ve iç piyasalarda rekabetin sağlanması yapılması gereken işler arasındadır,

4. Döviz kuru rejimi çok önemli değildir. Doğru kur rejimi sorunu abartılmış olabilir. Dalgalı sistemi uygulayan ülkeler kurları sıkıca idare etmişken, sabit kur sistemini benimseyen ülkeler ise kurları sürekli devalüe etmişler ve sonunda dalgalı sisteme geçmek durumunda kalmışlardır,

5. Değişirilemez politikalar çok önemlidir. Ekonomi ne kadar az istikrarlı ise bu politikalar o kadar önem kazanmaktadır. Bu tür politikaların uygulanması hükümetlere geçiş sürecine zarar vermeksizin değişikliklere gitme fırsatı vermektedir. Aksi taktirde zayıf bir ekonomik temel politikaların geri tepmesi için uygun bir zemin yaratabilmektedir.

Tüm bu tespitlere rağmen konsensüs politikalarının uygulandığı Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi bazı ülkelerde belirli ölçüde başarılı sonuçların alındığını da belirtmek gerekir. Örneğin Polonya erken bir stabilizasyon programı yanında sonraki piyasa reformları ve kapsamlı sosyal programlarıyla gelir

³⁹ Charles Wyplosz, "Macroeconomic Lessons from Ten Years of Transition", *Annual World Bank Conference on Development Economics 1999*, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.336-37.

eşitsizliğinde önemli bir artış olmadan GSYİH'de en yüksek artışlara ulaşmayı başarmıştır⁴⁰. WK'nın bu başarısında söz konusu ülkelerdeki siyasi ve coğrafi koşullarının etkili olduğu düşünülebilir. Konsensüs politikaları bir çok yerde eşitsizliği artırıp büyümeyi ve işsizliği olumsuz etkilerken, bu ülkelerde hızlı bir ekonomik liberalizasyon ve büyüme için uygun koşulların yaratılmasına katkıda bulunmuştur⁴¹. Bunun yanında bölge ülkelerinin özelleştirme ve rekabet konularında farklı yaklaşımlar benimsemesi de elde edilen sonuçların farklılığına etki etmiştir.

Nitekim bazı geçiş ekonomilerinde, özellikle de merkezi Avrupa'da özel birimlere işletme kurmak, yeniden yapılandırmak ve yatırım yapmak için teşvikler sağlanmıştır. Bu politika özelleştirme prosedürlerinin belirlenmesi gibi önceki dengesizlikleri gidermeye yönelik dinamik denge sürecini kolaylaştırmıştır. Yeni yurtiçi firmaların ve bankaların gelmesi yanında ticari serbestleşme ve ithalatın yarattığı rekabetçi disiplin yapısal dönüşümü sağlamış ve böylece büyüme oranları hızlanmıştır. Buna karşılık aşırı müdahale ve regülasyonun yaygın olduğu Doğu Avrupa ve Sovyetlerden ayrılan ülkelerde ise hükümetler asgari fonksiyonlarını icra etmekte bile başarısız olmuşlardır. Böylece rant arama faaliyetleri genişlemiş, yeni firmaların ortaya çıkışı ve yeniden yapılanma sınırlı kalmıştır⁴². Firmaların yeniden yapılanma için kamu kaynaklarından yeterince yararlanamaması yeniden yapılanma teşviklerini sınırlandırmış ve mali problemleri şiddetlendirmiştir. Yeniden yapılanma ile yeniden kaynak tahsisi arasında zayıf ve hatta kötü bir geri beslemenin varlığı nispeten küçük bir yeni özel sektörün doğmasına neden olmuştur.

2.4. Rusya'da WK Çerçevesinde Yeniden Yapılanma Çabaları

Rusya'da WK'ya dayalı ekonomik reform paketi 1992 yılında resmi olarak başlatılmıştır. Buna karşın Rusya'da hızlı özelleştirme 1994-95 arasında, istikrar programı 1995'te gerçekleştirilmiş, bu tarihten sonra reformların hızı düşük kalmıştır. Fischer ve Sahay, 1996 seçimleri ile siyasi ve ekonomik güce bağlı olarak

⁴⁰ Micheal P. Keane, Eswar S. Prasad, "Poland: Inequality, Transfers, and Growth in Transition", *Finance and Development*, March 2001, s.50-53.

⁴¹ Michael Ellman, "The Political Economy of Transformation", *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 13, No. 2, 1997, s.9.

⁴² Simon, Dutz, and Stern, "Restructuring in Transition...", s.366.

geniş çıkarların korunması çabalarının rüşveti yaygınlaştırdığını ve reformların uygulamasını yavaşlattığını belirtmektedir⁴³. Reform paketinin ardında yatan düşünce ise finansal istikrar, liberalizasyon ve özelleştirme neticesinde ülkenin piyasa ekonomisine geçeceği varsayımına dayanan Washington konsensüsüdür⁴⁴. Konsensüs içerisinde yer alan on politika on yıl boyunca uygulanmış olmasına karşın reformların sürdürülmesi gittikçe zorlaşmış, problemler daha da derinleşmiştir.

Rusya konsensüs politikalarının en başarısız ve hayal kırıklığı yaratan sonuçlara yol açtığı geçiş ekonomisiydi. Nitekim ülkede reformların uygulandığı dönem içerisinde çok yüksek enflasyon ortalaması yanında negatif büyüme yaşanmış, dış borçlar hızla artmıştır. Makro ekonomik göstergeler gelir dağılımının bozulması ve 1997 yılında yaşanan krizle birlikte değerlendirildiğinde reform sürecinin oldukça başarısız kaldığı açığa çıkmaktadır.

Tablo 7. Rusya’da Temel Makro Ekonomik Göstergeler

Ort. Yıllık GSYİH artışı	-	-4,8 (1990-2000)
Enflasyon oranı		336,6 (1992-2001)
Bütçe dengesi (GSYİH’nın oranı olarak)	-7,6 (1990)	-0,5 (1999)
Dış borç miktarı (milyon \$)	59.340 (1990)	160.300 (2000)
İhracat artış ortalaması	-	2,3 (1990-99)
Cari işlemler dengesi (milyon \$)	468 (1990)	1.241 (1998)

Kaynak: World Development Report, 1999/2000; 2000/2001; 2001/2002, World Bank, Washington.

Reform öncesinde Sovyetler Birliği içe yönelik bir ekonomik yapıya sahiptir. Merkez bankası bağımsız değildir, hükümet açıkları para basılarak giderilirken, fiyatlar düzenli ve piyasa işlemleri azdır. İthal ikamesi normal bir süreçtir. Karar alma süreci şeffaflıktan uzak ve dolayısıyla rant aramaya uygundur. Bürokrasi rüşvete alışmıştır. Hükümet sürdürülemez derecede uzun vadeli sosyal

⁴³ Fischer, Sahay, “Taking Stock .... s.6.

⁴⁴ Andrei Shastitko, Vitali Tambovtsev, “The Phenomenon of the “Right of Economic Authority” in the Russian Transitional Economy”, s.2. www.isnie.org/ISNIEOO/Papers/Shastiko-Tamboutsev.pdf, Erişim Tarihi: 13.01.2003.

programlar üstlenmiştir. Bu olumsuzluklar içerisinde batılılar Rus hükümetine iki aşamalı bir reform programı önermişlerdir. Bunlardan ilki iç ve dış ticaretin derin biçimde deregüle edilmesi ve devlet işletmelerinin özelleştirilmesidir. Bu sayede kaynak kullanımında etkinlik sağlanacaktır. Ticari liberalizasyon ve rublenin konvertibilitesiyle piyasaların genişleyeceği öngörülmüştür. Başlangıçta enflasyonun artma tehlikesine karşı sıkı bir mali politika uygulanacaktır. Bu süreç devlet gelirlerini azaltacak, ancak Batılı ülkeler hayat standartlarında düşüşü engellemek için hükümete kredi vermeyi taahhüt etmişlerdir. Reformun ikinci aşamasında ise ekonominin yeniden yapılandırılması tamamlanacaktır. Firmalar ve çalışanların emek ve sermayeleri optimal biçimde yeniden dağıtılmış olacak ve böylece şirket ve bireysel vergi gelirlerinde otomatik artış sağlanmış olacaktır. Rus hükümetinin siyasi açıdan güçlenmesiyle bütçe dengesini daha kolay sağlaması beklenmiştir. Çünkü hem vergi gelirleri artacak hem de mali politikayla giderler azaltılacaktır⁴⁵. Sürdürülebilir büyümenin ve alınan borçların geri ödenmesinin reçetesi olarak Rus hükümetine önerilen bu model konsensüs politikalarıyla tamamen paralellik göstermektedir.

Rusya'da reformların uygulanması sürecinde önerilen politikalarla Rus realitesi gittikçe çelişir hale gelmeye başlamıştır. Yeni getirilen vergi sistemi bütçenin dengesini sağlayacak gelirlerin toplanmasına imkan vermemiştir. Özelleştirme süreci reform yapanların kariyerlerini tahrip eden skandallara yol açmıştır. Sıkı mali politika izlenmesi enflasyonun geçici olarak kontrol altına alınmasını sağlamasına rağmen ticari açıkların büyümesine ve vergi ödemelerinin gecikmesine yol açmıştır. Böylece hükümet daha az uyumlu hale gelmiş ve rüşvet olayları yaygınlaşmıştır.

Rusya'da konsensüs politikalarının niçin bu kadar başarısız olduğu ve bundan sonra olumlu adımlar atmak için nelerin yapılması gerektiği konusunda çok fazla tartışma yaşanmıştır. Bir kısım iktisatçılar gelinen aşamada mevcut problemlerden hareketle WK'nın rafine edilmesini önermektedir. Şüphesiz böyle bir yaklaşım temel yanlışın önerilen politikalarda değil, onların uygulanmasında olduğunu kabul

⁴⁵ Ivanenko, "Washington Consensus ...", s.3.

etmektedir. Bu yaklaşım açısından Rus hükümetinin IMF tarafından önerilen politikaları daha sistematik ve kalıcı biçimde uygularsa ekonomisini yeniden toparlamayı başaracağı düşünülmektedir. Ancak Rusya'da genel olarak reformların devamına karşı önemli bir reaksiyon bulunmaktadır. Bir başka yaklaşım ise son on yılda yaşanan gerçeklerden ve tartışmalardan hareketle yeni bir geçiş teorisi oluşturmak yönündedir. Bu yaklaşımı öne sürenler, Batılı ekonomik çevrelerin yabancı bir kültürel ortamın sorunlarına yönelik çözümler sunarlarken daha dikkatli olmaları ihtiyacına vurgu yapmaktadırlar. Nihai olarak bazı iktisatçılar da WK'ya dayalı politikaların terk edilerek Rusya'nın kendi reçetesini oluşturması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımı besleyen düşünce ise Rusların kendi ekonomilerinin gerçekleri hakkında daha çok bilgi sahibi oldukları ve yerel koşullara göre farklılaşan daha esnek çözümler üretebilecekleridir⁴⁶. Bu yaklaşımın Batılı ülkeler tarafından desteklenme ihtimali zayıf gözükmektedir. O zaman bunda ısrar edilmesi karşılıklı Ruslara yönelik batılı desteğin sona ermesine yol açabilecektir.

Rusya'da yaşanan gelişmelere dayalı olarak konsensüs politikalarının iflas ettiğini ve yeni bir stratejiye gereksinim olduğunu belirten yaklaşım giderek etkinlik kazanmıştır. Massimo Florio Rusya'nın on yıl önceki sisteminin çöküş aşamasına gelmesine rağmen kendi iç mantığının, mülkiyet düzenlemelerinin ve sosyal kurumlarının olduğuna dikkati çekerek, belirli bir disiplin içerisinde gerçekleştirilmeyen reformların olumsuz etkilerine vurgu yapmıştır. Rusya'da reformların öncülüğünü askeri harcamaların azaltılması ve bununla ilgili büyük sınai kompleksin yavaşta parçalanması ve yeniden yapılandırılması, enerji sektöründe işletme, üretim, ulaşım, dağıtım ve etkin tüketimin sağlanması ve devlete buradan uygun bir gelir payı aktarılması, enerji, hammadde ve mümkünse bazı nihai malların ihracatını artırmak için yabancı şirketlere uzun vadeli düzenlemeler getirilmesi, çiftçilere gıda, yatırım ve üretimi yapmaya imkan verecek kırsal kesim düzenlemelerinin yapılması, hafif sanayilerle ve hizmet sektörüyle uğraşan küçük özel işletmeleri teşvik edecek bir kredi mekanizmasının getirilmesi ve yolsuzluklarla suçların kontrol altına alınması oluşturmuştur.

⁴⁶ Ivanenko, "Washington Consensus ...", s.4-5.

Kısaca Rusya'ya finansal liberalizasyon yanında özelleştirme, istikrarlı döviz kuru, sıkı para politikasıyla enflasyonun kontrolü gibi geleneksel konsensüs politikaları önerilmiştir. Florio bu önerilerin Rusya'nın kendine has koşullarına uymadığını, dolayısıyla sahte bir kapitalizmin yaratıldığını belirtmektedir. Bu açıdan Rus örneğini entelektüel (WK'nın) bir çöküşün ürünü olarak görmüştür⁴⁷.

Rusya tecrübesi genellikle konsensüse ve onun temsilcisi kuruluşlara ağır eleştirilere yol açmasına rağmen, bu çevreler problemlerin kaynağını reformların uygulanmasındaki yanlışlara ve iç siyasi engellemelere bağlamaya devam etmektedirler⁴⁸. Bu çevrelerin düşüncesine göre reformların başlangıcında ..... olarak bilinen parti hiyerarşisi, yönetici ve bürokratların oluşturduğu Sovyet elitleri mevcut süreç ile ayrıcalıklı pozisyonlarını kaybedeceklerinden korkmuşlardır. Gerçekten de reformlar hızla uygulanmaya ve hükümetin ekonomideki rolü azalmaya başlayınca sosyalist elitlerin iktidar ve etkileri kesilmiş, ya da en azından yeni rekabetçi piyasa disiplini tarafından körleştirilmiştir. Bu da söz konusu kesimlerin reformları engellemeye çalışmalarıyla sonuçlanmıştır⁴⁹. Özellikle Batılı iktisatçılar yazılarında az gelişmiş ülkelerde rant kollama faaliyetlerinin üretken faaliyetlerden daha kazançlı olması nedeniyle belirli bir kesimin sürekli reform çabaları önünde engel teşkil ettiklerini belirtmektedir.

Anders Aslund Rusya'daki olumsuz gelişmeleri reformların radikal veya hızlı olmasına değil, yavaş ve eksik olmasına bağlayan kesim içerisinde yer almaktadır. Ona göre Rusya'da hala geniş ve kapsamlı bir devlet bulunmakta olup, yolsuzluklar aşırı regülasyon nedeniyle çoğalıp yayılmaktadır. Buna gerekçe olarak da Aslund, Yeltsin'in 30 Mart 1999 tarihindeki konuşmasından "biz planlı ve kumanda ekonomisinden normal bir piyasa ekonomisine geçişte yarı yolda saplanıp kaldık.

⁴⁷ Florio, "Economic Theory, Russia ..., s.26-7.

⁴⁸ E. Wayne Merry, "IMF Silent on Washington Consensus, (Letters to the Editor)", *The Financial Times*, 30 September 1999, s.1.

⁴⁹ Oleh Havrylyshyn, John Odling-Smee, "Political Economy of Stalled Reforms", *Finance and Development*, September, 2000, s.7-10.

Biz iki sistemin melezini yarattık” ifadesini aktarmaktadır⁵⁰. Böylece sosyalizmin sona erdiği zamanlarda Rusya kurumsal bir boşluğun içerisine düşmüştür. Reformların eksik kalmasından zenginleşen kesimler piyasa ekonomisiyle çelişen ekonomik politikaları ve kurumsal bozuklukları yaymışlardır. Oysa ki, temel ekonomik reformlar gerçekleştirilmeden kurumların inşa edilmesi de mümkün gözükmemektedir. Yeterli planlama ve buna paralel kurumsal inşayı içermeyen reformlar ciddi ekonomik sorunlara yol açmışlardır. Mevzuat eksikliği, yetersiz vergilendirme, zayıf bankacılık düzenlemeleri, yolsuzluklar ve ekonomik suçlar kurumsal sıkıntılarının varlığını açığa çıkarmıştır. Mikro ekonomik reformların ise zor ve daha yavaş olacağı açıktır⁵¹. Tüm bu göstergeleri Rusya’da geçişin henüz tamamlanmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür..

Rusya’daki başarısızlıkla ilgili olarak Stiglitz şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Rusya’daki problem ağırlıklı olarak Doğu Asya’dakinden çok farklı bir yapıya sahiptir. Rusya’da büyük hükümet açıkları ve güçlü siyasal problemlerle karşı karşıya olan bir geçiş ekonomisi bulunmaktadır. Fakat bazı ortak yönler de vardır. Her iki durumda da WK başarısız olmuştur. Bunun nedenleri ise benzerdir: özel mülkiyet ve liberalizasyonu anlamamanın bir piyasa ekonomisinin işlemesi için yeterli olmadığını bilmek gerekmektedir. Bir ekonomi kurumsal altyapıya ihtiyaç duyar. Rusya’daki başarısızlıklar sistem büyüklüğü ile alakalıdır. Doğu Asya’da bankalar yeterli denetim sağlayamadılar, Rusya’da ise denetim eksikliği yanında bankaların yeni ve büyüyen teşebbüslere sermaye sağlama fonksiyonu eksik kalmıştır. Standart iktisat teorilerinde ekonominin özel mülkiyet ve rekabete ihtiyacına vurgu yapılır. WK özel mülkiyete önem verirken dağıtım ve rekabetle ilgili noktalara aynı eğilimi göstermemiştir. Rusya’da etkin olmayan bir merkezi planlamadan fiyat mekanizmasına geçilmesi yine etkin olmayan bir devlet mülkiyet yapısından özel mülkiyet ve kar motifine geçilmesi gibi reformlar üretimi arttırabilirdi. Fakat Rusya

⁵⁰ Anders Aslund, “Why Has Russia’s Economic Transition been so Ardious?”, **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.399.

⁵¹ Leonid Grigoriev, “Comment on “Why Has Russia’s Economic Transition been so Ardious” by Anders Aslund”, **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.425.

büyük bir eşitsizlik artışına sahne olmuş, hayat standartları azalmış, yaşam beklentisi kısalmış, doğru kurumsal altyapı olmaksızın kar motifiyle sorunların giderilemeyeceği çok geç fark edilmiştir⁵².

Stiglitz gelinen aşamada bir çok iktisatçının on yıl öncesinden tahmin ettiği gibi piyasa ekonomisine geçiş sürecinin henüz tamamlanmadığını düşünenler arasında yer almaktadır. Yaşanan dönem bir çok ülke için kolay bir tecrübe olmamıştır. Çin bile belirli bir başarı ortaya koymasına rağmen zor problemlerle karşı karşıya gelmektedir. Stiglitz'e göre doğal kaynak zengini olan Rusya'da toplumun fonksiyon görebilmesi için devletin belirli temel hizmetleri yerine getirmesi ve bu hizmetlere kaynak sağlaması gerekmektedir. Rusya ve diğer geçiş ekonomileri temel hizmetlerin finansmanında kullanmak için uygun vergi düzenlemelerini mutlaka yapmalıdır⁵³.

Aslund Rusya'da geçiş sürecinin başarısı için bazı uyarılar yapmıştır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: vergi muafiyetlerinin kapsamını daraltmak için toplam vergi oranı GSYİH'nin %20-25'ine kadar düşürülmelidir. Böylece rant arama faaliyetleri azaltılmış olacak, radikal vergi reformlarının önü açılacaktır. Kamu yönetiminde tasarrufları artırmak, sosyal reformları daha kolay gerçekleştirmek için mali disiplin sürecine önem verilmelidir. IMF geniş bütçe açıklarını kabul etmemeli ve kısa vadeli borçlanmayı teşvik etmemelidir. Yetersiz rezervin olması halinde IMF döviz kurunda çıpa sistemini önermemelidir. Yapısal reformlar konusunda yeni bir yaklaşım getirilmelidir. Dünya Bankası rant arama ve yolsuzluklarla mücadeleyi temel amaçları arasına almalıdır⁵⁴. Bunun dışında Rusya için finansal ve yasal çevre mutlaka iyileştirilmeli ve böylece özel yatırımların önü açılmalıdır. Vergi sisteminin üreticilerin üzerindeki baskıların azaltılmasına dönük olarak yeniden şekillendirilmesi, yeni şirketlerin piyasaya girişindeki engellerin

⁵² Joseph Stiglitz. "Towards a New Paradigm for Development Strategies, Policies and Process, 1998 Prebisch Lecture at UNCTAD, The World Bank Group, Geneva, Switzerland, October 19, 1998, s.9-10.

⁵³ Joseph Stiglitz, "Whither Reform? Ten Years of the Transition", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.49-50.

⁵⁴ Aslund, "Why Has Russia's Economic ..., s.419-20.

kaldırılması, özel sektörde ücret ve çalışma koşulları konusunda daha esnek prosedürlerin getirilmesi gibi önlemler de geçiş sürecinin başarısı açısından oldukça önemli görünmektedir⁵⁵.

Aslund Rusya'nın da yer aldığı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde geçiş sürecinin başarıya ulaşması için de bazı önerilerde bulunmuştur. Bunlardan bir kısmının reform ihtiyacında olan diğer ülkeler için de önem taşıdığını söylemek mümkündür. Öneriler özetle şu unsurları içermektedir⁵⁶.

- Sovyet üniversitelerindeki ekonomi eğitimi genellikle Marksist-Leninist bir muhteva taşıdığından bölgede hem ekonomi eğitiminin hem de ekonomi düşüncesinin batıdaki ekonomi biliminin desteğinde revize edilmesi gerekir. Çoğu BDT ülkesinin üzerine reformları bina edebileceği yüksek kalitede sağlıklı bir ekonomi temeli bulunmamaktadır,

- Yeterince gelir toplamak devletin temel vazifesi olarak görülmektedir. Fakat devlet fonksiyonsuz olunca kamu gelirleri GSYİH'nin çok küçük bir payını oluşturmaktadır. Kötü fonksiyon gören bir devleti aşırı büyütme yerine, hükümetin bu sorunlar üzerine yoğunlaşması daha doğru bir davranıştır. Dünyanın en zengin ekonomilerinden biri olan Çin-Hong Kong'da kamu gelirleri GSYİH'nin sadece %14'ünü oluşturmaktadır. Genellikle daha fazla gelir toplama çabalarına önem verilmesini tavsiye eden uluslar arası finansal kuruluşların pozisyonlarını ciddi biçimde gözden geçirmeleri gerekebilir. Bana göre amaç toplam devlet gelirlerinin GSYİH'nin %15-20'sini oluşturmasının sağlanmasıdır. Daha çok devlet geliri reel ekonomiyi daha fazla zedeleyebilir,

- Çevrenin korunması çok kötü aşamadır. Hala vergi sistemi doğal bir başlangıç olarak görülmektedir. Vergi otoriteleri çok hızlı genişlemiş ve şu anda önemli bir engel haline gelmişlerdir. Onlar nispeten yetenekli durumdadırlar, dolayısıyla sorun düzenlemelerden kaynaklanıyor gibidir. Başlangıçtaki post-Sovyet

⁵⁵ Andrei Nesterenko, "The Modernization Challenge Facing President Putin", *Finance and Development*, September 2000, IMF, Washington, s.23.

⁵⁶ Aslund, "East-Central Europa and the Future ...", s.44-47.

vergi sistemi çok az değişmiştir. Vergi oranları çok yüksek olmamasına rağmen, yüzün üzerinde farklı vergi bulunmakta ve vergiler gelişigüzel yüklenmekteydi. Dolayısıyla ilk adım, vergi sayısını yarım düzineye indirerek çok iyi tanımlamak ve geniş tabana oturtmaktır. Bazı ülkelerde ücretlerden alınan vergiler aşırıdır ve düşürülmesine ihtiyaç bulunmaktadır,

- Lisans ve denetim sistemlerinde de önemli eksiklikler bulunmaktadır. İşletmelerin lisans işlemleri hem pahalı ve hem de resmi aidatların yanında rüşvete de konu olmaktadır. Denetimler işletme faaliyetlerini aksatacak ölçüde çoktur. Kiev'de piyasa tüccarlarıyla yapılan görüşmelerde senenin 296 gününde denetlendikleri belirtilmiştir. Öncelikle bu geniş ve ağır mevzuatın basitleştirilmesi gerekmektedir. Bazı düzenleyici fonksiyonlar ceza ve rüşvete dayalı olmayan devlet birimlerine devredilmelidir. Rüşvet denetçilerine etkin cezalar getirilmelidir. Denetçilerin ve denetçi birimlerin sayısı ciddi biçimde azaltılmalıdır,

- Sosyal sektörün ciddi biçimde çalıştırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Sosyal harcamalarla ilgili sorun, onların düşük miktarda olması değil, yanlış yönlendirilmesidir. Rusya'da sosyal harcamalarla ilgili en büyük tartışma şu anda GSYİH'nin yaklaşık %4'üne varan konut ve kamu (sosyal) yardımlarının azaltılıp azaltılmayacağıdır. Bu arada Rusya ve diğer BDT ülkelerinde fakir, işsiz ve yaşlılar için etkin bir sosyal güvenlik ağı bulunmamaktadır. 1996'da işgücünün %9,5'i işsiz idi ancak işsizlik yardımları GSYİH'nin sadece binde üçüne karşılık gelmekte idi. İhtiyaç duyulan şey bu korunmaya muhtaç gruplar için sosyal güvenlik ağı tesis etmektir. Siyasi sürecin bir elit tarafından yönlendirildiği durumlarda böyle bir sistemin tesis edilmesi oldukça zor olmaktadır. Basitlik ve adalet yürürlüğe konmalıdır. Fakat bu siyasi-ekonomik sorun çözümsüz durmaktadır,

- En ciddi konulardan birisi de eski kamu eğitim sisteminin çöküşe yüz tutmasıdır. Özel eğitim kurumları her tarafa yayılmakta fakat homojen ve etkin bir sistem olmamakta öğretim kalitesi genellikle düşük kalmaktadır. Açıktır ki, devletin bu süreçte belirli bir sorumluluk üstlenmesi gerekmektedir. Burada devletin kalite denetçilerinin yürüttüğü bir sistem çözüm olabilir.

- Sağlık sektöründeki durum benzer şekilde kötüdür. Çok geniş bir kamu sağlık sektöründe çok fazla çalışan ve çok fazla hastane yatağı bulunmakta ancak teçhizat ilaç ve materyal yetersiz kalmaktadır. Kamu sağlık sistemi ticari ve bedava hizmet sağlayan birimler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Fakat bu ayrışma devletin ne yapıp yapmaması gerektiği göz önüne alınmadan kendiliğinden gerçekleşmiştir. Dolayısıyla devlet sağlık hizmetlerinin doğrudan sağlayıcısı olmaktan çok düzenleyicisi olmalı ve sağlık hizmetlerinin finansmanı için bazı organize şekiller tesis edilmelidir,

- Diğer acil bir ihtiyaç ta Kazakistan'ın öncülük ettiği şekilde emeklilik sistemlerinde reform yapmaktır. Eski emeklilik sistemleri kimseyi tatmin etmemekteydi. Çünkü herkese düşük ve yetersiz emeklilik aylıkları ödenmekteydi. Emekli maaşları düşük, emeklilik yaşı düşük, maaşlardan alınan vergiler ise yüksektir. Dolayısıyla daha iyi bir sosyal güvenlik sistemi geliştirilmelidir. Sigortalıların emeklilik fonlarına yaptıkları katkıya göre gelir elde eden bir sistem getirilmeli, katkı oranları düşürülmeli böylece tasarrufların teşvik edilmesi ve vergi toplama problemlerinin ortadan kalkması sağlanmalıdır. En fazla ihtiyaç sahibi olanlar için devletin emekli ettiği bir yapı içinde çok sayıda bireysel emeklilik sigorta hesaplarına dayalı bir sistem çözüm olabilir. En zor siyasi görev ise emeklilik yaşını yükseltmektedir.

2.5. Doğu Asya'da WK Çerçevesinde Yeniden Yapılanma

Doğu Asya ülkeleri otuz yılı aşkın bir süredir ekonomik gelişmede hem çok önemli büyüme artışlarına hem de fakirlik azalmalarına tanıklık etmiştir. Bu ülkeler genellikle WK'dan çok farklı politikalar izlemişlerdir. Diğer bir ifadeyle Doğu Asya ülkeleri tüm konsensüs önerilerini uygulamaya koymamışlar veya politikaların uygulanmasında farklı davranmışlardır⁵⁷. Örneğin ticaret ve yatırımların serbestleştirilmesinde Doğu ve Güneydoğu Asya ile Çin ve Hindistan ortodoks olmayan bir tarzda hareket etmişlerdir. Yani yavaş, aşamalı ve yüksek bir büyüme döneminden sonra liberalizasyona gidilmiştir. Buna karşılık yatırım ve ticaretin

⁵⁷ Stiglitz, "Towards a New Consensus...", http://www.jubilee2000uk.org/analysis/articles/Towards_new_consensus.htm. Erişim Tarihi: 11.04.2003.

önündeki engelleri ciddi bir şekilde azaltan Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde büyüme yavaşlamış ve hatta ithal ikamesi günlerinden daha düşük düzeylere inmiştir⁵⁸.

Doğu Asya ülkelerinin Latin Amerika ve diğer bölge ekonomilerinden daha başarılı bir performans gösterdiği onların makro ekonomik göstergelerinden tespit edilebilir. Aşağıdaki tablodan görülebileceği gibi önde gelen Doğu Asya ülkeleri son yirmi yıl içerisinde önemli büyüme başarıları elde etmişlerdir. Bütçe dengesi ve enflasyonla ilgili rakamlar bu ülkelerin mali disipline önem verdiklerini göstermektedir. Cari işlemler dengesi ve ihracatla ilgili rakamlar değerlendirildiğinde de bu ülkelerin başarısında ihracata dönük stratejinin önemli rol oynadığı açığa çıkmaktadır.

Tablo 8. Bazı Doğu Asya Ülkelerinde Önemli Makro Ekonomik Göstergeler

	Yıllık ort. GSYİH art.		Ortalama yıllık enflasyon artışı	Bütçe dengesi (GSYİH'nin oranı olarak)		Cari işlemler dengesi (milyon \$)		Toplam dış borç (milyon \$)		Yıllık ort. ihracat artışı
	1980-90	1990-2000		1985-1995	1990	1999	1990	1998	1990	
Endonezya	6,1	4,2	8,8	0,4	-1,1	-2.988	4.096	69.872	141.803	9,2
Güney Kore	8,9	5,7	6,7	-3,8	0,6	-2.003	40.558	34.968	134.417	15,6
Malezya	5,3	7,0	3,3	-2,0	2,9	-870	-4.792	15.328	41.797	11,0
Singapor	6,7	7,8	3,9	10,8	7,0	3.122	17.614	-	-	13,3
Tayland	7,6	4,2	5,0	4,6	-10,4	-7.281	14.048	28.095	79.675	9,4

Kaynak: World Development Report, 1999/2000; 2000/2001; 2001/2002, World Bank, Washington.

Doğu Asya ülkelerinin son otuz yıl içerisinde gerçekleştirdikleri bu başarının temelinde hangi tür politikaların yattığı tartışmalı bir konudur. Örneğin Stiglitz gibi bu başarının ardında WK'nın ötesine giden motivasyonlar olduğunu söyleyen iktisatçılar bulunmaktadır. Stiglitz'e göre konsensüs önerilerini yakından takip etmeyen çok sayıda ülke bulunmaktaydı ve bunlar oldukça başarılı bir kalkınma süreci geçirmişlerdir. Düşük enflasyon ve mali disiplin gibi politikaların çoğu, bu ülkelerde konsensüs anlayışı içerisinde tam olarak uygulanmıştır. Eşitlikçi politikalara önem verilmesi gibi konsensüs içerisinde yer almayan bazı stratejiler,

⁵⁸ Financial Times, The Refurbished Washington Consensus, 12.2.2000, s.8.

çok gündeme gelmemiştir. Onların sanayi politikaları, kendileriyle daha ileri ülkeler arasındaki teknolojik açıkları kapatmak için dizayn edilmiştir ve gerçekte WK'nın ruhuna aykırıdır. Bu gözlemler, Dünya Bankasının Doğu Asya mucizesiyle ilgili 1993 tarihli incelemesinde ortaya konmuştur ve şu anda iktisadi kalkınmada devletin rolünün yeniden incelenmesiyle de gündeme gelmektedir⁵⁹.

Stiglitz'e göre, Doğu Asya ülkelerinin gösterdiği hızlı büyüme, kalkınmanın mümkün olduğunu ve başarılı bir kalkınmanın fakirliğin azalmasıyla, hayat standartlarının yükselmesiyle ve hatta demokratikleşme süreciyle birlikte gerçekleşebileceğini ortaya koymuştur. Fakat teknik çözümü önerenler için Doğu Asya ülkelerinin izledikleri politikalar temelden yanlış ve bozucudur. Çünkü bu ülkeler standart önerileri izlememişlerdir. Bir çok ülkede hükümet önemli bir rol oynamıştır. Onlar istikrarlı makro ekonomik politikalar gibi standart teknik önerilerin bazılarını takip ettilerse de diğerlerini ihmal etmişlerdir. Örneğin özelleştirme yapmaktan çok hükümetler oldukça üretken çelik fabrikaları açmış ve belli sektörleri teşvik eden sanayi politikaları izlemiştir. Hükümetler ihracatı teşvike dayalı bazı malların ithalatını engelleyen tarzda ticarete müdahale etmişler, finansal piyasaları düzenlemişler, faiz oranlarını düşürerek banka ve firmaların karlılığını arttırmaya imkan veren düzenlemeler yapmışlardır. Hükümetlerin öne çıkardığı bu politikaların çoğu geçmişte ihmal edilmiş konulardır ve bunlara eğitim ve teknolojiye büyük önem verilmesi de eklenebilir. Çünkü bu nokta gelişmiş ülkelerle bilgi açığının kapanmasına katkı yapmıştır. Doğu Asya'nın bu politikalarının etkileri tek tek tartışılabilir, fakat bu politikaların karışımı açıkça çok iyi çalışmıştır. Doğu Asya'dan çıkarılabilecek daha önemli bir ders ise onların kendi toplumlarını da büyük ölçüde dönüştürmeleridir. Sonuç olarak Doğu Asya tecrübesinin en hızlı gelişen ülkelerin kalkınma stratejileriyle ilgili soruları açıklayabileceğini belirtmek mümkündür⁶⁰.

Stiglitz'in yaklaşımına paralel biçimde Doğu Asya'nın başarısını neoklasik ortodoksluğu yansıtan WK'nın ötesine giden politikalarla açıklayan görüşlere

⁵⁹ Joseph Stiglitz; "More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus", *The 1998 WIDER Annual Conference*, (Helsinki, Finland), s.2.

⁶⁰ Joseph E. Stiglitz, "Towards a New Paradigm...", s.10-11.

sıklıkla rastlamak mümkündür⁶¹. Buna karşın IMF ve Dünya Bankası gibi konsensüsün destekçisi birimler ve liberal anlayışı temsil eden iktisatçılar, özellikle 1997 krizine kadar, Asya ülkelerinin ihracata dayalı politikalar izlemek suretiyle konsensüs politikalarına dayalı bir başarı elde ettiklerini dile getirmişlerdir. Örneğin 1993 tarihli bir Dünya Bankası yayınında Doğu Asya ekonomik başarısında hükümetin çok az etki ettiği belirtilmiştir⁶². Neo liberal iktisatçılara göre Doğu Asya ekonomik krizinin başlangıcında WK ile Doğu Asya ekonomik kalkınmasına dair ortodoks iktisat literatürü arasında büyük bir tutarlılık bulunmaktadır. Onlar, Doğu Asya'nın gelişmesini bölgenin sanayi stratejisinin dışa yönelik niteliğine bağlayarak açıklamışlardır. Onlara göre daha az başarılı Latin Amerika ülkeleriyle karşılaştırıldığında Doğu Asya ülkeleri kalkınmalarının erken aşamasında geniş ve derin bir ithal ikamesi stratejisi yerine daha etkin bir ihracata dönük sanayi stratejisi izlemeye karar vermişlerdir. Yine onlar bir çok Doğu Asya ülkesinin tutucu ve istikrarlı makro ekonomik politikalar ve özellikle de enflasyonist olmayan mali politikalar ve rekabetçi döviz kurları politikası izlediklerini belirtmişlerdir.

Nihai olarak Doğu Asya hükümetlerinin rekabetçi piyasalara temel kamu mallarını sağlamada oldukça başarılı olduğu söylenmiştir. Yani kanun ve düzen, altyapı hizmetleri ve mülkiyet hakları etkin bir şekilde sağlanmıştır. Diğer bir ifadeyle ortodoks iktisat anlayışına göre Doğu Asya deneyimi, WK'nın pratikte nasıl işlediğinin ve böylece konsensüsün teknik olarak diğer politika stratejilerine üstün olduğunun güçlü bir delili olarak durmaktadır. Dolayısıyla Doğu Asya'nın ekonomik başarısı serbest piyasa politikalarına bağlı ise o zaman serbest piyasa politikalarının diğer gelişmekte olan ülkeler için de doğru yol olması gerektiği söylenmelidir⁶³. Doğu Asya mucizesinin ortodoks ekonomik çerçevede okunması özellikle Güney

⁶¹ Örneğin Jene Kwon, Doğu Asya mucizesinde hükümet politikalarının pek etkin olmadığını belirten neoklasik yaklaşımın aksine bu ülkelerde izlenen sanayi politikalarının çok etkin olduğunu, ekonomik gelişmede neoklasik olmayan araçların hükümetin tamamladığı piyasa güçleriyle birlikte ekonomik büyümede uygun bir ortam yarattığını öne sürmektedir (Jene Kwon, "The East Challenge to Neoclassical Orthodoxy", *World Development*, Vol.22, No:4, 1994, s.635-44).

⁶² World Bank, *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*, Washington, 1993.

⁶³ Kanishka Jayasuriya, "Governance, Post Washington Consensus and the New Anti Politics", *Southeast Asia Research Centre Working Papers Series*, No:2, 2001, s.2.

Afrika ve Latin Amerika gibi dünyanın diğer bölgelerinde WK'nın uygulanmasına devam etmeye meşruiyet kazandırmak için hayati bir öneme sahiptir.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında Doğu Asya'nın başarısında hem WK eksenli bazı politikaların hem de WK'nın göz ardı ettiği belirli noktaların rol oynadığını söylemek mümkündür. Özellikle WK'nın ısrarla vurguladığı makro ekonomik istikrara büyük önem verilmesi bütün bölge ülkelerinin büyüme performansında hayati bir rol oynamıştır⁶⁴. Mali disiplin özel yatırımların gelişmesi, enflasyonist baskıların engellenmesi, sermaye piyasasının gelişmesi, borç problemlerinin ortadan kaldırılması ve dış dengenin sağlanması gibi sürdürülebilir bir büyüme açısından gerekli olan ortamın yaratılmasına büyük katkı yapmıştır⁶⁵. Aynı şekilde, ihracatın teşviki ve ticari serbestleştirmeye dayalı politikaların verimliliği artırıp bölge ekonomilerinin rekabet edebilirliğine olumlu yönde katkı yapması⁶⁶ WK çerçeveli politikaların başarısına atfedilebilir. Bununla birlikte WK'nın fark edemediği ancak Doğu Asya'nın başarısında hayati öneme haiz olan unsurlar bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden birisi bölgenin beşeri sermaye birikimi açısından sahip olduğu zenginlik. Bölgede kamu politikalarıyla desteklenen yüksek düzeyde eğitim ve sağlık standardı kalkınmaya büyük destek sağlamıştır. Hatta Doğu Asya ile Latin Amerika ülkeleri arasında görülen büyüme farklılıklarının en önemli nedenlerinden birisi Doğu Asya'nın aksine Latin Amerika'da beşeri sermaye birikiminin oldukça düşük oranda olmasıyla açıklanmıştır⁶⁷. Öte yandan Doğu Asya ülkelerinde tasarruf oranlarının yüksek

⁶⁴ Detaylı bilgi için bkn. John Page, "The East Asian Miracle and the Latin American Consensus: Can the Twain Ever Meet?", **Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America**, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jaspersen), Inter-American Development Bank, Washington, 1997, s.13-56. Bu konuda aynı çalışmanın içerisinde yer alan diğer bir makale de hayli önemlidir: Frederick Jaspersen, "Growth of the Latin American and East Asian Economies", s.57-91.

⁶⁵ Nancy Birdsall, Frederick Jaspersen, "Lessons from East Asia's Success", **Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America**, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jaspersen), s.3.

⁶⁶ Howard Pack, "The Role Export in Asian Development", **Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America**, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jaspersen), s.227-34.

⁶⁷ Ayrıntı için bkn. Nancy Birdsall, David Ross, and Richard Sabol, "Education, Growth and Inequality", **Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America**, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jaspersen), s.93-130.

olması ve bunların uygun finansal düzenlemelerle harekete geçirilmesi, hükümetle özel sektör arasında büyümeyi hızlandıran ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlayan güçlü bir kurumsal alt yapının mevcudiyeti, siyasetçilerin ve bürokratların siyasi baskılardan daha uzak olması ve bu açıdan daha nitelikli bir yönetici ve bürokrat kadrosuna sahip olunması⁶⁸ gibi WK'nın klasik şemasında yer almayan faktörler de bölgedeki yüksek büyüme oranlarının elde edilmesine önemli katkılar yapmıştır.

2.5.1 Doğu Asya Krizinden Sonra Yeniden Yapılanma ve Washington Konsensüsü

Doğu Asya krizi, ona yol açan faktörler açısından çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Başlangıçta krize yol açan önemli etkenler olarak makro ekonomik temeller ve yapısal problemler gösterilmiştir. Çünkü G-7 ülkeleri ve IMF güçlü makro ekonomik politikaları ve liberalize edilmiş piyasaları başarılı bir ekonomik performansın temel unsurları olarak görmektedirler. 1990'lı yıllarda Sovyet tipi ekonomik sistemlerin çöküşüyle güçlü makro ekonomik yönetim yanında yapısal reformların da önemine işaret edilmeye başlanmıştır. Bu konjonktür içerisinde Asya'da yaşanan finansal krize verilen tepki de WK ekseninde ortaya çıkmıştır⁶⁹.

Krize kadar olan sürede Doğu Asya ülkelerinde WK'nın ne ölçüde uygulandığı sorunu tartışmalı iken, bu tarihten sonra ağırlıklı olarak söz konusu politikaların uygulandığı konusunda genel bir görüş birliği bulunduğu söylenebilir. IMF ve Dünya bankası çevreleri Asya krizinden sonra burada yaşanan problemleri, aktif devlet müdahalesine imkan veren sisteme bağlamış ve Kore Cumhuriyetinde hükümet ile büyük şirketler arasındaki gerçek ilişkilere ve hükümetlerin yönlendirdiği borçlara işaret etmiştir. Bir bakıma geniş devlet müdahalelerinin yarattığı çıkar ilişkilerinin bölge ülkelerini krize sürüklediği dile getirilmeye başlanmıştır. Diğer bir deyimle konsensüs politikalarının göz ardı edilmesi krizin

⁶⁸ Nancy Birdsall, Frederick Jaspersen, "Lessons from East Asia's...", s.6-12.

⁶⁹ Eisuke Sakakibara, "The East Asian Crisis-Two Years Later", **Annual World Bank Conference on Development Economics 2000**, (eds. Boris Pleskovic-Nicholas Stern), World Bank, Washington, 2001, s.243.

kaynağı olarak değerlendirilmiştir⁷⁰. Bu nedenle IMF ve Amerikan yönetimi, hükümetlerle sanayi kuruluşları arasındaki yakın ilişkilerin sona erdirilmesini ve Doğu Asya'nın kitlesel deregülasyon yoluyla iç piyasaları liberalize etmesini talep etmiştir. Kısaca Doğu Asya ülkelerine devlet merkezli finansal ve ekonomik sistemin reforme edilmesi yönünde baskı yapılmıştır. Bu yaklaşımın özü de Washington konsensüsüyle paralellik göstermektedir. Doğu Asya ülkeleri de iflas, vergi, muhasebe ve yasal teşvikler gibi alanlarda düzenlemeler yaparak IMF reform politikalarını uygulamaya koymuşlardır. Hükümetler ayrıca borç batağında olan banka şirketleri kapatma ya da satma yoluna gitmiştir⁷¹. Ancak hükümetlerin ekonomik yeniden yapılanma çabaları Kore'nin chabolleri gibi şirketler yanında çalışanlardan da direniş görmüştür.

IMF ve Amerikan yönetiminin dile getirdiği bu bakış açısı son otuz yıl içerisinde bazı hatalarına rağmen hükümetlerin açık katkısıyla ulaşılan başarıları göz ardı etmektedir. Bu başarılar ile kişi başına GSYİH'de büyük artışların yanında yaşam beklentisinde iyileşme sağlanmış, eğitimin kapsamı genişlemiş, fakirlikte önemli bir düşüş gerçekleştirilmiştir. Ayrıca hükümetlerin üstlendikleri faaliyetlerde bile önemli başarılar sağlanmıştır. Örneğin rekabet gücü yüksek çelik fabrikalarının tesis edilmesi bu başarılardan birisidir. Burada yapılan temel yanlış ise çelik gibi, malların üretiminin özel sektöre bırakılmaması olmuştur. Stiglitz'e göre çoğu ülkede şu anki problemin kalbinde hükümetlerin birçok alana el atması değil, bazı alanlarda çok az iş yapması bulunmaktadır. Tayland'da sorun, hükümetin yatırımları gayri menkullere yönlendirmesi olmamıştır. Bunu durduracak hükümet düzenlemelerinin yetersizliğidir. Benzer şekilde Kore Cumhuriyeti şirketlerin aşırı borçlanmasından ve kötü yönetiminden kaynaklanan problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Buradaki yanlışlık, hükümetlerin kredileri yanlış yönlendirmesi değildir. Aksine hükümet faaliyetlerinin yetersizliğindedir. Yani hükümetler finansal düzenlemelerin ve şirket

⁷⁰ Ancak bu görüşe literatürde itirazların olduğunu belirtmek lazımdır. Bazı araştırmacılar krize yol açan etmenlerin konsensüsün önerdiği politikaları aşan yönlerinin bulunduğuyla ısrarla dikkat çekmektedirler. Detaylı bilgi için bkz. Ngai-Ling Sum, "An Integral Approach to the Asian 'Crisis': The (Dis) Articulation of the Production and Financial (Dis-) Orders", *Capital & Class*, Summer 2001, Issue 74, s.141-166.

⁷¹ Kuniko Fujita, "Asian Crisis, Financial Systems and Urban Development", *Urban Studies*, November, 2000, Vol. 37, Issue 12, s.2203.

yönetiminin önemini yeterince anlayamamıştır. Şu anki Doğu Asya krizi, bu mucizenin çürüdüğü anlamına gelmez. Temel gerçek şudur: dünyanın hiçbir bölgesinde gelir artışları böylesine kısa bir sürede bu kadar hızlı gerçekleşmemiştir. O bakımdan WK'nın dogmatik versiyonları, Doğu Asya ekonomilerinin başarısını ya da şu anki problemlerini anlamaya imkan verecek düzgün bir çerçeve sağlamakta yetersizdir⁷².

Bu tartışmalara rağmen Doğu Asya krizinde hükümetlerin geniş müdahaleleri veya yetersiz düzenlemeleri ya da başka bir takım faktörlerin etkili olduğu düşünülse bile temel bir gelişme dikkate alınmadan krizin gerçek boyutunu açıklamak oldukça zor olacaktır. O da konsensüsü destekleyen kurumların sürekli teşvik ettikleri kısa vadeli sermaye akımlarının hızla artışıdır. Bu bakımdan küreselleşme ve açıklık politikaları yanında finansal liberalizasyonun, iç kurumsal düzenin sermaye girişleri karşısında yetersiz kalmasına yol açacak kadar hızlı olması da krizde önemli rol oynamıştır⁷³. Asya krizinden sonra yabancı sermaye yatırımlarının etkileri konusunda yapılan ampirik çalışmalarda WK'nın öngördüğü gibi kısa vadeli sermaye hareketlerindeki serbestleştirmenin beklendiği şekliyle olumlu etkiler ortaya koymadığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle doğrudan sermaye girişlerinin gelişmekte olan ülkelerde yatırım ve büyüme üzerinde olumlu etkiler yaparken, portföy yatırımlarının ve banka borçlanmalarının böyle bir etki yaratmadığı belirlenmiştir⁷⁴. Üstelik Doğu Asya krizinden sonra önceki yılların aksine iyi ekonomik politikalar izleyen ülkelerin bile kısa vadeli sermaye akımlarındaki dalgalanmalardan olumsuz etkilenebileceği konusunda genel bir kabul ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu akımlardan kaynaklanan risk ve piyasa başarısızlıkları daha açık hale gelmeye başlamış ve özellikle Doğu Asya gibi tasarruf oranlarının yüksek olduğu ülkelerde faydaları konusunda da somut bir veri sağlanamamıştır. Dolayısıyla Doğu Asya krizinin WK hakkında bazı sorular ortaya çıkardığı görülmektedir. Krize yol açan bazı unsurlara konsensüs paketi içerisinde yer verilmemesi temel

⁷² Stiglitz, "More Instruments and Broader Goals...", s.2-3.

⁷³ Suthiphand Chirathivat and S. Mansoob Murshed, "Globalization and Openness: Lessons from the Recent Crisis in Southeast Asia", UNU/WIDER 2001, Discussion Paper No. 2001/35, s.1.

⁷⁴ Seiichi Masuyama, "Introduction: The Globalization of Capital Markets And its Impact on International Capital Flows", Tokyo Club Papers, 1999, Vol. 12, s.2.

eksikliklerden birisidir. Diğer bir deyimle Doğu Asya ülkeleri zayıf mali kurumlara sahip olmanın yarattığı ekonomik problemlerle karşılaşmışken, konsensüs zayıf finansal kurumların geniş kamu açıkları kadar makro ekonomik istikrarsızlığın kaynağı olabileceğine işaret edememiştir. Aynı şekilde genellikle dışarıdan gelen baskılar neticesinde finansal piyasaların dışa açılmasının mali kurumların zayıflamasına yol açabileceği gündeme gelmemiştir. Stiglitz, gelişmiş ülkelerde yetersiz finansal sektör denetiminin ve aşırı derecede riskli borç verilmesinin krizlere etki ettiğine inanmaktadır. Dolayısıyla yaşanan gelişmelerde borç alan kadar verenin de sorumluluğu bulunmaktadır. Yine yeterince şeffaflığın olmaması krize katkı yapan unsurlardan birisi olmuştur. Halbuki şeffaflık karar alma ve katılım için etkin bir mekanizma olduğu kadar, toplumun dönüşümü olarak başarılı bir kalkınmanın da zorunlu unsurlarından birisidir⁷⁵.

Doğu Asya ülkeleri WK politikalarına dayalı yeniden yapılanma sürecine 1997 krizinden sonra girmiştir. Malezya dışında krizi yaşayan ülkeler IMF tarafından WK çerçevesinde önerilen yeniden yapılanma programlarını uygulamışlardır. Bu uygulamanın sonuçları hakkında da önemli eleştiriler ortaya çıkmıştır. Eleştirilerin ana temasını WK politikalarının Doğu Asya finansal ve ekonomik krizinin kaynaklarına yanlış yönlendirilmesi oluşturmaktadır. Ahrens'a göre kriz, mali ya da parasal disiplinin yetersizliğinden değil, yapısal nedenlerden doğmuştur. Birçok yerde hükümetler güçlü makro ekonomik politikalar uygulamışlardır. Fakat özellikle finans ve bankacılık sektörleriyle ilgili özel faaliyetleri denetleyecek ve duyuracak yeterli bir kurumsal çerçeve oluşturamamışlardır. IMF'nin bu ülkelere yönelik destek koşullarında ise makro ekonomik istikrarla ilgili noktalar abartılmış ve bu durum özellikle Endonezya'da önemli siyasal direnişlere yol açmıştır. Sadece WK'ya dayanarak mevcut problemlere etkin çözümler bulunamayacaktır. Politika önerilerinin sonuçları dikkate alınmazsa karşı sonuçlar yaratacaklardır⁷⁶. Bu bakımdan IMF dünyada tek kriz yöneticisi olarak görülmemelidir. Dışsal krizlerle karşılaşma ihtimali olan bütün ülkelerin, kendi insanı için uygun olan politikaları belirleme serbestliğini elinde bulundurabilmek ve global sermaye piyasalarındaki

⁷⁵ Stiglitz, "Towards a New Paradigm for...", s.12-14.

⁷⁶ Ahrens, "Toward a Post ...", s.5-7.

dalgalanmalardan korunabilmek için sermaye kontrolleri gibi alternatif araçları dikkate almaları uygun olabilecektir.

IMF'nin Asya krizinden sonra izlediği yapılanma politikasına ... ve ... kesimden de eleştiriler gelmiştir. Sağ kesim IMF'yi yolsuz rejimleri desteklemek ve spekülörlere yardım yapmakla suçlamıştır. Onlara göre IMF sadece gelişmiş ülkelerin sorunlarıyla ilgilenmelidir. Çünkü bu ülkelerde ödemeler dengesi problemleri makro ekonomik dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Oysa gelişmekte olan ülkelerde problem, IMF'nin çözemeyeceği yapısal nitelikte sorunlardır. Sol kesim ise Asya ülkelerine yönelik kısa ve uzun dönemli IMF politikalarını eleştirmiştir. Onlara göre Fon likidite sorununu çözmede doğru politikalar izlememiş; faizlerin yükselmesi ve mali politikaların daha da katılaştırılması ikili bir zarar ortaya çıkarmıştır. Çünkü bir taraftan borç yükü artarken diğer taraftan da firmalara nakit akışını yavaşlatan talep daralması yaşanmıştır⁷⁷.

Asya krizi onu eleştirenler açısından bir Asya krizi değil, hızlı finansal liberalizasyona karşı piyasaların, hükümetlerin ve uluslar arası kurumların yetersizliklerini ortaya koyan global bir krizdi. Özel sektör borçlarının sürdürülemez boyutlara ulaşması konsensüsü eleştirenler tarafından sermaye piyasasının kaynak dağılımında etkinliği sağlayamadığı, ulusal hükümetlerin gerekli şeffaflık düzeyini geliştiremedikleri ve hızla gelişen dış çevreye uymayı sağlayacak kurumsal düzenlemeleri yapamadıkları ve hızlı liberalizasyonun sürdürülebilir ve eşitlikçi gelişmeye tezat olduğu şeklinde yorumlanmıştır⁷⁸. Kriz ayrıca bölge ülkelerinde konsensüs politikalarına yönelik alternatif düşünceleri hızlandırmış; devletin düzenleyici rolünün yeniden canlandırılmasını, sosyal sorunlara daha çok önem verilmesini ve ekonomi yönetimine daha ulusal bir yaklaşımı esas alan politik yaklaşımları güçlendirmiştir⁷⁹. Bunun dışında ekonominin ve devletin

⁷⁷ Fernando J. Cardim de Carvalho, "The IMF as Crisis Manager: an Assessment of the Strategy in Asia and its Criticisms", *Journal of Post Keynesian Economics*, Winter 2000/2001, Vol. 23 Issue 2, s.257.

⁷⁸ Nicola Bullard, Walden Bello, et al, "Taming the Tigers: The IMF and the Asian Crisis", *Third World Quarterly*, September 1998, Vol.19, Issue 3, s.546.

⁷⁹ Ishak Shari, "Globalization and Economic Disparities in East and Southeast Asia: New Dilemmas", *Third World Quarterly*, December 2000, Vol.21, Issue 6, s.963.

demokratikleşmesini içeren farklı kalkınma düşüncelerine yönelik eğilimin krizden sonra arttığı görülmektedir⁸⁰.

Fonu eleştirenler özellikle Malezya gibi ülkelerin geleneksel konsensüs politikaları yerine daha müdahaleci tedbirler almakla krizden nispeten kolay çıktıklarını vurgulamaktadırlar. Gerçekten de gelişmekte olan dünyada yönetici kesimin konsensüs politikalarının bazı yönlerinin etkisiz kaldığını belirttikleri durumlar olmuştur. Hong Kong'da hükümet borsaya müdahale ederek ve kur spekülasyonunu önleyen kararlar alarak krizin diğer bölgelere yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Malezya 1998 yılında kısa vadeli spekülasyon akımları kontrol altına almada başarı sağlayan bir dizi sermaye ve döviz kontrolünü uygulamaya koymakla dünyanın dikkatini çekmiştir⁸¹. Gerçekten de Asya finansal krizi esnasında Malezya hükümeti IMF'nin borç verme ve ona bağlı koşullarını reddederek döviz kuru kontrolleri konusunda kendi iç parasının değer kaybını durdurmak için yüksek faiz oranlarını kullanmak yerine, ortodoks olmayan bir önlem almıştır. Ne tahvil piyasaları ne de IMF bu politikayı hoş karşılamıştır. Fakat Malezya krizden etkilenen diğer ülkelerden daha az bir iktisadi durgunlukla karşı karşıya gelmiştir. Kur kontrollerinin bu sonuca yardım ettiği açıktır⁸². Bazı gelişmekte olan ülke hükümetleri de IMF önerilerinden öteye giden bir takım politikalar uygulamaya koymuştur.

Bu eleştiriler yanında Fonun uzun vadeli politikaları ve yapısal reformları konusunda daha az eleştiri ortaya çıkmıştır. Bu reformları gerekli bulanlar ileride Asya ekonomilerinin toparlanmasından sonra onların uygulanması gerektiğine işaret etmektedirler. Fon, bu eleştirilere genellikle karşı görüşler getirmiş ve sermaye kaçışlarını engellemek için sıkı mali politikayla faizlerin yükseltilmesini doğru politikalar olarak görmeye devam etmiştir. Ayrıca yapısal reformların tamamlanması sürdürülebilir bir ekonomik toparlanma için gerekli addedilmektedir. Ancak IMF ve konsensüsün diğer temsilcileri tüm bu eleştirilere tam anlamıyla da kayıtsız

⁸⁰ Stephen Gill, "The Geopolitics of the Asian Crisis", *Monthly Review: An Independent Socialist Magazine*, March 1999, Vol. 50, Issue 10, s.9

⁸¹ Broad, Cavanagh, "The Death of Washington...", s.83-84.

⁸² Weisbrot, "The Washington...", s.3.

kalmamaktadır. Örneğin krizin şiddete dönüştüğü Endonezya'da IMF konsensüs politikalarının maliyetinin kabul edilemeyecek derecede yüksek olduğu ihtimalini üstü kapalı da olsa dile getirmiştir. Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi konsensüs politikalarına karşı eleştirilerin ve karşıt faaliyetlerin iyice artması IMF ve Dünya Bankasını etkilemeye başlamış, farklı sesler ve isteklerin yoğunlaşmasına, yeni konsensüs arayışlarının hızlanmasına yol açmıştır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse WK'ya dayalı politikaların Doğu Asya'nın yeniden yapılandırılmasında geçiş ekonomileri ve Latin Amerika ülkeleri kadar başarısız olmadığı sonucu çıkarılabilir. Konsensüs politikalarının uygulanması esnasında yoğun eleştiriler ortaya çıkmasına ve söz konusu politikaları uygulamayan ülkelerin daha başarılı sonuçlar aldıklarına dair iddiaların varlığına rağmen yapısal programların uygulandığı ülkelerde de krizin etkilerinin büyük ölçüde tölere edildiği görülmektedir. Gerçekten de bu ülkelerde 2000'li yıllara gelindiğinde %5'lere varan GSYİH artışlarına ulaşılması ciddi bir ekonomik canlanma şeklinde yorumlanabilir. Bu başarıya devalüasyonlar ve bölgede üretilen elektronik aletlere dünya çapında talebin canlanması neticesinde ihracatın hızla artışı, mali piyasalardaki koşulların restore edilmesi, iç talebi desteklemeye yönelik mali teşvikler sağlanması ve borsaların yeniden toparlanması gibi faktörler etki etmiştir. Bununla birlikte toparlanmanın tüm ülkelerde aynı başarıyı yansıtmadığını da belirtmek gerekir. Kore, Singapur, Malezya, Hong Kong ve Tayvan daha başarılı sonuçlar almışken, Tayland, Filipinler ve Endonezya'da aynı başarı gerçekleştirilememiştir. Bunda ikinci gruptaki ülkelerin siyasi belirsizliklerden dolayı güven kaybını giderememeleri ile mali ve reel sektörlerin yeniden yapılandırılmasında geç kalmaları etkili olmuştur⁸³. Doğu Asya tecrübesinde görülen farklılıklar da konsensüs politikalarının ortaya çıkardığı sonuçların iç siyasi koşullara ve onları uygulayan kadroların becerilerine bağlı olarak önemli ölçüde değişik olabileceğini göstermektedir.

⁸³ Scott Roger, "The Asian Crisis: Four Years On", *Finance and Development*, March 2001, s.1.

2.6. Washington Konsensüsü Çerçevesinde Diğer Ülkelerde Uygulanan Yeniden Yapılanma Çabaları

WK'ya dayalı ekonomik yapılanma programları Latin Amerika, geçiş ekonomileri ve Doğu Asya dışında Afrika ve dünyanın diğer bölgelerinde bulunan bazı ülkelerinde de uygulanmıştır. Bunların sonuçlarının incelenmesi konsensüs politikaları hakkında daha sağlıklı değerlendirme yapılmasına katkıda bulunacaktır.

2.6.1. Hindistan'da WK Uygulamaları

1990'lı yıllarda Hindistan hükümeti ülkesinin ödemeler dengesi krizlerini aşmada IMF yardımı içerisinde geniş bir reform programı uygulamaya koymuştur. Ancak hükümet diğer ülkelere nazaran daha yavaş ve dikkatli bir süreç izlemiştir. Programın iki önemli ayağı makro ekonomik tedbirlerle etkinliğin teşvik edilmesi olmuştur. Mali açıkların azaltılması için sübvansiyonların sınırlandırılması dahil genel olarak hükümet harcamalarında indirimle gidilmesi, özelleştirme ve vergi reformu yapılması gibi tedbirler alınacaktı. Ayrıca devalüasyon, sermaye girişlerinin özelleştirilmesi gibi konsensüsün önerdiği diğer politikalar da uygulamaya konulmuştur. Ayrıca finans sektörünün etkinliğini artırmak için de çeşitli tedbirler alınmıştır⁸⁴. Hindistan'ın 1991 yılından sonra gerçekleştirdiği bu politika değişikliği ülkenin sosyal ve ekonomik istikrarının sağlanması için önceki dönemlerden çok daha farklı önerileri olan serbest piyasa rejimine dayanmaktaydı. Böylece ekonomik anlayışta da radikal bir değişiklik ile planlı karma ekonomik yapıdan açık ekonomi ve serbest piyasalara hareket edilmiştir.

Birçok üçüncü dünya ülkesinde olduğu gibi Hindistan'da son on yıldır gündemde olan WK politikalarının başarısız olduğuna dair görüşler çok yaygındır. Bazı kesimler konsensüs politikalarının süper güçlerin çıkarı doğrultusunda düzenlendiğini ve Hindistan'ın sosyal ve ekonomik krizlerden kurtulmak için kendi bağımsız politikalarını oluşturması gerektiğini belirtmektedir. Yapılan diğer çalışmalarda 1991 yılından beri izlenen politikaların trickle-down etkisi yaratmadığı, yani

⁸⁴ Mihir Rakshit, "Some Macroeconomics of India's Reforms Experience: An Outline", www.arts.cornell.edu/econ/indiaconf/Rakshit%20outline.pdf, s.1., Erişim Tarihi: 18.01.2003.

toplumun tüm kesimlerinin büyümeden kendiliğinden yararlanma sürecinin gerçekleşmediği kaydedilmektedir. Buna göre reformların uygulanmasıyla çalışanların güvencesinin azaldığı, teknolojik işsizliğin arttığı, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin büyüdüğü ve ihtiyaç duyulan sosyal değişim sürecinin tersine döndüğü belirtilmiştir⁸⁵. Bununla birlikte ekonomide yaşanan tüm gelişmelerin reform programlarına atfedilmemesi gerektiği yönünde tespitler bulunmaktadır. Aslında 1991-92 arasında GSYİH ve yatırımlarda görülen ciddi bir azalmadan sonra her iki değişkenin de 1993 yılından itibaren gelişme gösterdiği görülmüştür. Bu bakımdan Hindistan, yapısal denge programlarının sonuçları açısından diğer gelişmekte olan ülkeler kadar olumsuz sonuçlar yaşamamıştır. Aksine kişi başına gelir ve sermaye birikimi açısından 1991-2001 dönemi oranları 1970 ve 80'li yılların ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir. Ayrıca reform süreci boyunca fakirlik oranında kayda değer bir düşme gerçekleşmiş, enflasyon tek haneli rakamlara düşmüş, ödemeler dengesinin durumunda iyileşmeler olmuş, döviz rezervleri artmış, kısa vadeli borçların oranında azalma gerçekleşmiştir. Aynı başarı işsizliğin azaltılmasında yaşanmamış; mali sektörde bazı negatif gelişmelere rağmen genel olarak kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. En önemli başarısızlık ise sermaye piyasasının iç sermaye birikimine özellikle 1995-2000 yılları arasında yeterince katkı sağlayamaması ve ticari sektöre akan banka kredilerinin azalması olmuştur⁸⁶.

Hindistan'da konsensüse dayalı reform programının bir diğer eksikliği altyapı yatırımlarının ihmal edilmesinde görülmüştü. Genellikle altyapıya yönelik kamu sektörü yatırımlarının daima etkin olmadığı ileri sürülmektedir, ancak, altyapının sağladığı görülmeyen ve uzun dönemli kazançlar dikkate alındığında ve özel sektörün bu alanda yeterli yatırım yapmayacağı gerçeği ile de karşı karşıya gelince bu yatırımların önemi daha rahat ortaya çıkar. Hindistan'ın, ilk kuşak WK reformlarının sonucu olarak karşılaştığı açmazlardan birisi budur⁸⁷.

⁸⁵H.K. Manmohan Singh, "The Economic Reforms: Short and Long Views", Paper presented at the International Conference **Beyond the Washington Consensus: Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada**, February 12-14, 2001. s.2.

⁸⁶ Rakshit, "Some Macroeconomics of India's...", s.2-3.

⁸⁷Venkitaraman, "Washington Consensus Revisited...", <http://www.hinduonnet.com/businessline/2001/06/04/stories/040420sv.htm>, Erişim Tarihi: 11.04.2003.

Hindistan'da WK'ya dayalı politikaların sonuçlarına önemli eleştiriler getirilmesine rağmen bazı iktisatçılar gelinen aşamayı başarı olarak kabul etmektedirler. Bu grup iktisatçıların öne sürdüğü temel gösterge ise fakirliğin azalmasıyla birlikte büyümede sağlanan artışı. Gerçekten de büyüme oranı 1980-90 arasında %5,8'e çıkmış, 1990-2000 arasında ise %6,0 olarak gerçekleşmiştir. Vijar Keikar Hindistan'da büyüme oranının 90'lı yıllarda hızlanma kaydettiğini aktarmaktadır. Kısaca 1980'li yıllarda ekonomik büyümede başlayan ilerlemenin 1990'lı yıllarda reform süreciyle birlikte hızlandığı ve ikinci kuşak reformların (merkez bankasının bağımsızlığı, hükümetin tüm seviyelerinde bütçenin sınırlanması, etkin bir sivil hizmet yaratılması, vatandaşların güvenliğinin iyileştirilmesi ve hukukun üstünlüğünü güçlendirecek adli mekanizmaların yaratılması gibi) uygulanması halinde bu süreçte daha da başarılı olunacağı konusunda artan bir uzlaşma bulunmaktadır. Ayrıca tablodan anlaşılacağı gibi diğer makro ekonomik göstergeler açısından da Hindistan ekonomisinin son on yılda iyileşme gösterdiği görülmektedir. Ancak Hindistan ekonomisi hakkında yapılan bu tespitlerin analitik gücünün ve ampirik geçerliliğinin yetersiz olduğu da kaydedilmiştir. Bu görüşü savunan Nagaraj'a göre WK'ya dayalı reformların ekonomik performans açısından ortaya koyduğu sonuçlar literatürde oldukça sorgulanmaktadır. Ona göre yaygın kanının aksine Hindistan'ın büyüme oranında reform süreci boyunca istatistiki bakımdan anlamlı bir hızlanma olmadığı gibi ikincil ve üçüncül sektörlerde gerileme görülmüş ve fakirliğin azalmasıyla reformlar arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır⁸⁸.

Tablo 1. Hindistan'da Önemli Makro Ekonomik Göstergeler

Ort. Yıllık GSYİH artışı	5,8 (1980-90)	6,0 (1990-2000)
Enflasyon oranı	9,8 (1985-95)	
Bütçe dengesi (GSYİH'nin oranı olarak)	-7,6 (1990)	-5,8 (2000)

⁸⁸ R. Nagaraj, "Indian Economy Since 1980: Virtuous Growth or Polarisation?" Paper presented at the International Conference **Beyond the Washington Consensus: Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada**, February 12-14, 2001. s.1-3, 16.

Dış borç miktarı (milyon \$)	83.628 (1990)	100.367 (2000)
İhracat artış ortalaması	5,9 (1980-90)	11,3 (1990-99)
Cari işlemler dengesi (milyon \$)	-8.145 (1990)	-4.985 (1998)

Kaynak: World Development Report, 1999/2000; 2000/2001; 2001/2002, World Bank, Washington.

Bu tartışmalar bize Hindistan'da konsensüs politikalarının sonuçları konusunda net bir uzlaşmanın olmadığını göstermektedir. Latin Amerika, Rusya ve diğer bazı ülkelerde reform süreci neticesinde genellikle başarısız sonuçlar elde edildiği konusunda uzlaşma varken, bu başarısızlığın neden kaynaklandığı noktasında tartışma ortaya çıktığı görülmektedir. Oysa Hindistan'da elde edilen sonuçların niteliği konusunda bile belirgin açıklık bulunmamaktadır. Bununla birlikte genel bir başarısızlık olarak konsensüs politikalarının Hindistan dahil olmak üzere birçok ülkede beslenme, eğitim, sağlık ve konut gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik ümitleri artırmadığı; yurtiçinde ve dışında serbest piyasa ilkelerine aşırı vurgu yapılmasına rağmen bunun doğurabileceği problemlere çok az dikkat çekildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Hindistan gibi nüfusun önemli bir bölümünün uğraştığı kırsal ve geri bölgelerdeki küçük esnaf faaliyetlerinin (zanaatkarlar) durumlarının iyileştirilmesine yönelik olarak konsensüsün herhangi bir öneriye sahip olmaması önemli bir eksiklik şeklinde değerlendirilmektedir⁸⁹. Buradan hareketle konsensüs paketinin genel politik önerilere sahip olması nedeniyle birçok ülkenin iç koşullarına uygun biçimde revize edilmesi ya da kısmen farklılaştırılması yönünde esnekliğe sahip olmadığını ve bu durumun olumsuz sonuçlar elde edilmesine katkı yaptığını söylemek mümkündür.

2.6.2. Afrika Ülkelerinde WK Uygulamaları

1980'lerden itibaren dış şoklar ve özellikle de borç krizlerinin, az gelişmiş ülkelerde iktisadi durgunluğa ve böylece makro ekonomik istikrarsızlıklara yol açmasıyla birlikte Latin Amerika ve Asya gibi Afrika ülkeleri de ithal ikamesine dayalı stratejiler yerine WK'ya dayalı politikalara yönelmeye başlamıştır. IMF ve

⁸⁹ S. K. Goyal ve K. S. Chalapati Rao, "Washington Consensus and India: Experience of the Last Decade", Paper presented at the International Conference *Beyond the Washington Consensus- Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada*, February 12-14, 2001.,s.22.

Dünya Bankasının desteğinde yürütülen bu politikalar kısa süre içerisinde bir çok Afrika ülkesine yayılmıştır. Politikaların uygulama sonuçları diğer bölgelerde olduğu gibi genellikle olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Bir başka ifadeyle konsensüs politikaları Afrika ülkelerinde yıllardan beri süregelen fakirlik ve ondan kaynaklanan temel sorunların giderilmesinde önemli bir ilerleme yaratmadığı gibi mevcut durumun daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Büyüme rakamlarına bakılarak bir değerlendirme yapmak gerekirse son yirmi yıl içerisinde bir bütün olarak Afrika ülkelerinde durumun daha da kötüleştiği görülmektedir. Nitekim Afrika'da kişi başına gelir 1960-1980 arasında yaklaşık %34 artmış iken 1980'den bu güne %23 civarında azalmıştır⁹⁰. Büyümedeki bu azalmanın gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğunda görüldüğü bilinmektedir.

IMF ve Dünya Bankası kanalıyla Afrika ülkelerine aktarılan kaynaklar ve verilen borçlar ekonomik kaygılarla yönlendirildiği için bölgede varolan koşulların ağırlaşmasına neden olmuştur. Çünkü borç alan ülkeler için getirilen çeşitli yükümlülükler Afrika'da milyonlarca çocuğun okulsuz kalmasına ve parasız sağlanan sağlık hizmetlerinin verilememesine yol açmıştır⁹¹. Bir bakıma borç geri ödemeleri bölgeden servet transferinin bir aracı olarak işlev görmüştür. Birleşmiş Milletler raporlarına göre 1980-92 arasında gelişmekte olan ülkeler borç servisi için 1.662 trilyon dolar ödemişlerdir. Bu rakam anaparanın üç katı kadar bir rakama denk gelmektedir. Dış borçların GSMH'ya oranının aşırı miktarlara ulaşması sürdürülebilir bir büyümenin önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir⁹². Üstelik gelişmekte olan dünyanın ve özellikle de Afrika ülkelerinin ağır borçlu durumlarında herhangi bir olumlu gelişme bulunmamaktadır. Bu nedenle konsensüs eksenli politikaların Afrika ülkelerindeki en kötü sonuçları dış borç alanında ortaya çıkmıştır. Afrika ve diğer borçlu ülkelerin kronik borç sorununun giderilmesinde IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslar arası mali kuruluşların aktif bir rol üstlenmesi

⁹⁰ Murray Dobbin, "Why CEP will Protest the G8 in Calgary?", **KNOW the g8**, June, 2002.

⁹¹ Weisbrot, "The Washington...", s.5.

⁹² Patrick Bond, "Beyond both the "Washington Consensus" ..., s.25.

ve şu ana kadar konsensüs çerçevesinde yürütülen politikaların gözden geçirilmesi kaçınılmaz görünmektedir⁹³.

Bu aşamada tüm gelişmekte olan ülkeler için borçlanmada temel bir ilkenin sürdürülmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Borçlanma mutlaka üretken amaçlı alınmalı ve aynı şekilde yatırım kazancı üstlenilen faiz yükünden daha fazla olmalıdır. Kamu borçlanmasında ise alınan borcun, hükümete onu geri ödemeye yetecek kadar gelir sağlayacak bir vergi potansiyeli yaratması gerekir. Geçmişte borçlanmayla ilgili sorunların çoğu bu borçları alan hükümetlerin kaynakları yolsuzluk ve ekonominin verimliliğini arttırmayacak şekilde kullanmaları ya da zaman zaman fonları ülke dışına yönlendirmeleri olmuştur. Dolayısıyla alınan borçlar ekonominin bu borçları geri ödeyecek geliri yaratma potansiyelini ortadan kaldırmıştır.

Uluslar arası finansal kurumların da borç verirken dikkat etmesi gereken konular bulunmaktadır. Öncelikle borcun, daha güçlü ve hak eden ülkelere verilmesi önemli bir husustur. Çünkü borçlarını müsrifçe kullananlara tekrar borç verilmesi kaynak israfı olduğu gibi onları verimli biçimde kullanabilecek olan ülkelere daha az kaynak ayrılmasına yol açmaktadır. Müsrif hükümetlerin borçlarının silinmesinde de dikkatli olunmalıdır. Çünkü onlar, borçların daima silineceğini düşünürlerse borçları geri ödemeye yönelik herhangi bir çabaları olmayacaktır. O halde borç silinmesi ya da indirimi kararlı biçimde reform yapmaya niyetli ülkelere/hükümetlere verilmelidir. Borçların verimli kullanılması konusunda gerekirse teknik desteğin verilmesinden de kaçınılmamalıdır.

WK bakış açısıyla Afrika'da büyüme için sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri gidermekten çok makro ekonomik istikrarın sağlanmasına, yurtiçi piyasaların geliştirilmesinden çok piyasaların dışa açılmasına, sağlık ve eğitim harcamalarının artırılmasından çok borçların azaltılmasına ağırlık verilmiş ve böylece fakirlerin sayısının 1985'te 1,1 milyardan 2000 yılında 825 milyona düşeceği öngörülmüştür. Ancak fakirliğin azaltılmasını ikinci derecede gören WK eksenli politikaların hedefleri gerçekleşmemiş, fakirlerin sayısı 1,3 milyara çıkmış ve üstelik gelir

⁹³ Yash Tandon, "The Illegitimacy Of Debts and Suggestions for A Way Forward", UNDP and Civil Society: Debt & Poverty Reduction Workshop, February 2-3, 2000., s.5.

dengelessnessi daha da büyümüşür. Örneğin piyasalarını hızla liberalize eden Güney Amerika ve Rusya, Çin ve Vietnam gibi ihtiyatlı ve tedrici denge politikaları uygulayan ülkelere göre daha büyük bir fakirlikle karşılaşmışlardır⁹⁴. Profesör Giovanni A. Cornia, gelir eşitsizliğinin artmasının sebepleri olarak WK'yla birlikte özelleştirme ve liberalizasyonun hızla artmasıyla asset/değer sahipliğinin önem kazanması, emek piyasası kurumlarının hızla aşınması ve aşırı katı/sınırlayıcı makro ekonomik politikaları göstermektedir⁹⁵. Bu durum IMF ve Dünya Bankası çevrelerinde kurumların ve kurumsal kapasitenin öneminin fark edilmesine ve kalkınmanın sadece ekonomik göstergelerle değerlendirilmeyip, yasal, sosyal ve kültürel yapılarıdaki iyileşmelere önem verilmesi gerektiği yönünde bir anlayışın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Konsensüsün arkasında yer alan IMF ve Dünya Bankasının, 1980'li yıllarda uygulanan yapısal denge programlarındaki yetersizliklerden sonra 1990'lardan itibaren daha geniş ve hassas bir yaklaşım geliştirdiği görülmektedir. Her kesimden gelen yoğun eleştiriler sonucu bu kurumlar kendi pozisyonlarını yeniden gözden geçirmişlerdir. Böylece Afrika ülkelerinde fakirliği azaltmaya yönelik yeni programlar gündeme gelmiştir. Bunlarla fakirliğin azaltılarak büyümeye geçilmesi hedeflenmiştir. Programlarda hükümetlerle işbirliğinin artırılması, denge programlarının dizaynında katılımın güçlendirilmesi, beşeri sermayenin geliştirilmesi, yönetim, yolsuzluk ve insan haklarıyla ilgili problemlere dikkat çekilmesi gibi farklı özelliklere rastlamak mümkündür. Ayrıca Dünya Bankası ve hatta IMF'de fakirliğin azaltılması gündeminin ön sıralara çıktığı ve yerel olarak belirlenmiş fakirliğin azaltılması stratejileri çerçevesinde borçlu fakir ülkelerin borç yönetimi sürecine dahil edilme çabalarının gündeme geldiği görülmektedir. IMF'nin 2000'li yıllara doğru uygulamaya koyduğu Güçlendirilmiş Yapısal Denge Programlarında sorunların temel kaynağı olarak fakirliğe yönelik ilgi eksikliği görülmüştür. Yine stabilizasyona büyümeden daha çok önem verildiği ve ülkeler finansal piyasaların çalıştığından emin olmayı sağlayacak düzenleyici yapıya kavuşmadan finansal liberalizasyona

⁹⁴ Joerg Freiberg-Strauss, "Alliances Against Poverty", *Global Dialogue, Fighting Poverty: Social Innovations and New Coalitions*, EXPO 2000, s.1.

⁹⁵ UNU/WIDER ANGLE, no.1/99, *World Institute for Development Economics Research*, August, 1999, s.7.

gidilmesi gibi bir çok teknik hata yapıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan Dünya Bankasının gündeminde şu anda sosyal sermaye fikrinin anahtar bir kavram olmaya başladığı görülmektedir. Resmi nitelikli kişilerde de yeni bir kalkınma paradigmasına yönelik referanslar kendisini göstermektedir. Bununla birlikte uygulanan programlarda hala daha önce formüle edilmiş olan WK ilkeleri egemen olmaya devam etmektedir. Neo-liberal WK politikaları Afrika'da borç durumunun ağırlaştırdığı gibi tarımsal dengeleri de olumsuz etkilemiş, çiftçinin durumunu kötüleştirmiştir. Tarımda mülkiyet yapısının özel mülkiyete yönelik değiştirme çabaları bazı bölgelerde çatışma ve kargaşalık bile yaratmıştır⁹⁶.

2.6.3. Çin'de WK Uygulamaları

Çin, (Asya krizi esnasında) Malezya ve Vietnam son yirmi yıllık zaman içerisinde nispeten WK politikaları dışında kalarak önemli büyüme performansı gösteren ülkeler arasında yer almaktadırlar. Genellikle WK'yı eleştirenlerin en sık gösterdikleri örnekler arasında bu ülkelerin deneyimleri bulunmaktadır. Yine de bu ülkelerin nispi başarısında hangi faktörlerin daha etkili olduğu hususunun tartışmalı olduğu da belirtilmesi gereken bir noktadır.

Çin büyüme oranları açısından son dönemin en başarılı ülkelerinden birisini temsil etmektedir. Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı gibi Çin, bir taraftan düşük bir enflasyon diğer taraftan ise %10'ları aşan büyüme ve yüksek ihracat artışlarıyla dikkat çekici bir performans ortaya koymuştur. Bunda WK politikalarının ne ölçüde etkili olduğu ise açık değildir. Hatta Çin'in neo-liberal politikaların benimsenmesinin başarılı bir örneği olarak görülemeyeceği düşüncesi oldukça yaygındır. Çünkü son yirmi yılda dünya tarihinde en yüksek büyüme oranlarını kaydeden Çin'de katı kur kontrolleri sürdürülmekte, yurt içi tüketim malları piyasası büyük ölçüde korunmakta ve finansal sistemde devletin sahip olduğu bankalar hakim bulunmaktadır⁹⁷. Stiglitz ise Çin deneyimini WK önerilerinin (önemli olmasına rağmen) başarılı bir kalkınma için zorunlu ve yeterli olmadığını göstergesi olarak değerlendirmektedir. Stiglitz'in

⁹⁶ Dickson Eyoh and Richard Sandbrook, "Pragmatic Neo-liberalism and Just Development in Africa", *CIS Working Paper 2001-1*, s.34-35.

⁹⁷ Weisbrot, "The Washington Consensus...", s.6.

buna gerekçe olarak ise şu an dünyada son on yıllar boyunca en başarılı ekonomik performansı Çin'in ortaya koymasını göstermektedir. Bütün düşük gelirli ülkeler içinde toplam GSYİH'da kaydedilen artışların yaklaşık %75'i son yirmi yıl içinde Çin'de ortaya çıkmıştır. Stiglitz'e göre Çin, WK'nın bazı unsurlarını (makro istikrar gibi) uygulamaya koymuştur, ancak özelleştirme ve liberalizasyon gibi diğer unsurlarını takip etmemiştir. Çin, bazı alanlarda özelleştirme yaptı, örneğin kasaba ve köy teşebbüsleri içinde rekabeti teşvik etti, köy seviyesinde yeni bir girişimcilik için verimli bir zemin hazırlamış, ancak özelleştirme ile ilgili standart öngörülerini uygulamaya koymamıştır. Dünyada en başarılı bölgede (Doğu Asya) bulunan diğer ülkeler de genel anlamda tüm WK önerilerini icra etmemişlerdir. Aynı zamanda bu önerileri tam anlamıyla uygulayıp büyüme kaydedemeyen bazı ülkeler de bulunmaktadır. Stiglitz bu değerlendirmelerden hareketle WK'nın sadece dar bir ekonomik stratejiye sahip olduğu şeklinde değil aynı zamanda amaçları açısından da çok dar olduğu yönünde artan bir konsensüs olduğunu belirtmektedir. Büyük ölçüde GSYİH'nın artmasına odaklanan WK'nın, hayat standartlarının, demokrasinin, eşitliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gibi daha geniş kavramlara önem vermediği görülmektedir⁹⁸.

Tablo 10. Çin'in Makro Ekonomik Performansı

Ort. Yıllık GSYİH artışı	10,1 (1980-90)	10,3 (1990-2000)
Enflasyon oranı	9,3 (1985-95)	
Bütçe dengesi (GSYİH'nun oranı olarak)	-1,9 (1990)	-2,9 (2000)
Dış borç miktarı (milyon \$)	55.301 (1990)	149.800 (2000)
İhracat artışı	11,5 (1980-90)	13,0 (1990-99)
Cari işlemler dengesi (milyon \$)	11.997 (1990)	29.325 (1998)

Kaynak: World Development Report, 1999/2000; 2000/2001; 2001/2002, World Bank, Washington.

1980'li yıllardan beri önemli bir büyüme performansı ortaya koyan Çin'in bu başarısında yurtiçi tasarruflarla finanse edilen kamu yatırımlarının rolü önemli olmuştur. Çin'in ticaret politikası da tam anlamıyla liberal değildir. Çünkü ekonominin istikrarını sağlayacak kadar bir ihracatın sürdürülmesi anlayışı bir ölçüde

⁹⁸ Stiglitz, "Unraveling the Washington...", s.13.

merkantil bir içerik taşımaktadır. Çin cari işlemlerini de tam anlamıyla dışarıya açmamıştır. Aynı şekilde Çin sermaye girişlerine getirdiği kontroller sayesinde Asya krizinden diğer ülkelere göre daha az etkilenmiştir. Yine Çin’de bankacılık sistemi büyük ölçüde devletin desteğinde bulunmakta, yurtiçi piyasalar korunmaktadır. Çin gibi son dönemin büyüme oranları açısından başarılı olan bir diğer ülkesi Vietnam’da da yatırımlar ağırlık olarak devlet tarafından gerçekleştirilmektedir⁹⁹.

Tüm bu değerlendirmelere rağmen Çin’in piyasaya dönük reformlar yaptığı da unutulmamalıdır. Çin’de ilk reformlar 1970’li yıllarda geniş miktarda arazinin çiftçilere satılmasıyla başlamıştır. Tarım sektöründe gerçekleştirilen bu reformlar ile önemli verimlilik artışları kaydedilmiştir. Aynı şekilde kamu işletmeleri üzerindeki kontroller yavaşça kaldırılmış, dış ticaret üzerindeki sınırlamalar azaltılmıştır. Buna karşılık döviz ve para piyasalarıyla ilgili reformlar geç tarihlerde gündeme gelmiştir¹⁰⁰. Bu açıdan bakıldığında Çin tecrübesinde piyasaya dönük reformların hiç etkili olmadığını söylemek yanıltıcı olabilecektir. Burada dikkati çeken husus, Çin’in piyasaya dönük reformları oldukça yavaş bir tempoda gerçekleştirdiğidir.

⁹⁹ Mark Weisbrot, “A Wake-Up Call for the G-8”, June 27, 2002, <http://www.alternet.org/>.

¹⁰⁰ Taylor, *Economics*, s.887-88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WASHINGTON KONSENSÜSÜNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE YENİ KONSENSÜS ARAYIŞLARI

3.1. WK'ya Yönelik Eleştiriler

WK, 1990'lı yılların sonlarına doğru giderek artan piyasa başarısızlıklarıyla birlikte geniş eleştirilere konu olmaya başlamıştır. Önce Joseph Stiglitz'in kapsamlı eleştirileri serbest rekabet koşullarının Pareto etkinliğine yol açacağı yönündeki teorik inancı sarsmıştır. Geniş bir entelektüel birikimi yansıtmaması nedeniyle Stiglitz'in eleştiri ve önerileri çok etkili olmuştur. Bunun ardından 17 Ağustos 1998 tarihinde Rusya krizi patlak vermiştir. Krizin sebeplerini bazı iktisatçılar WK politikalarının tam uygulanmamasına bağlamalarına rağmen çok geniş bir grup söz konusu politikalara ağır eleştiriler yapmıştır. Rusya'da özellikle devletin rolünün göz ardı edilmesi, enerji sektöründe özelleştirme yapılması gibi konularda IMF'nin yanlış öneriler yaptığı vurgulanmıştır. Stiglitz ise WK olarak isimlendirilen şok terapi yaklaşımının reform sürecini yanlış yönlendirdiğini iddia etmiştir. Ona göre söz konusu süreçte etkin bir piyasa ekonomisi için gerekli olan kanunlar ve kurumlara çok az önem verilmiştir¹. Rusya krizinin ardından Brezilya, Arjantin ve ülkemizde önemli finansal çalkantılar yaşanmıştır. Tüm bu olaylar özellikle gelişmekte olan ekonomilerin WK'nın teşvik ettiği küreselleşme ve buna bağlı olarak piyasaların entegrasyonundan olumsuz etkilendiği yönündeki söylemleri güçlendirmiştir. Özellikle WK politikalarının önemli uygulayıcılarından birisi olarak Arjantin'de yaşanan kriz, entelektüel bir sarsıntı ve bütün gelişmekte olan ülkelerde piyasaya dönük ekonomik reformlara karşı önemli bir meydan okumaya yol açmıştır². IMF politikalarını uygulayan ülkelerin büyük kayıplara uğradığı, ekonomik yapılanmanın başarısız olduğu ve ayrıca yaşanması muhtemel mali krizlere karşı olan kırılganlıklarının arttığı, WK'yı eleştirenlerin en sık vurgu yaptığı hususları oluşturmaktadır. Örneğin on beş yılı aşkın bir süredir WK politikaları doğrultusunda

¹ Detaylı bilgi için bkz: Paul J. Saunders, "Why 'Globalization' didn't Rescue Russia", *Policy Review*, February/March 2001, Issue 105, s.27-39.

² David Hale, "Will Argentina's Crisis Destroy the Washington Consensus?", *Zurich Financial Services*, December 27, 2001, s.1.

yeniden yapılanmaya çalışan Meksika'nın ... bir ekonomik yapıdan kurtulamadığı vurgulanmıştır³. Diğer taraftan Çin ve Doğu Asya gibi WK reçetesinin dışına çıkan ülkelerin daha başarılı bir performans gösterdikleri sürekli dile getirilmektedir. Örneğin Çin özelleştirme ve yeniden yapılanmadan ziyade iş ve işletmelerin yaratılmasına daha büyük önem vermiş, ticari liberalizasyondan çok ülke içi rekabetin güçlenmesine çalışmıştır. WK eşitlik ve sürdürülebilirlik gibi geniş amaçlara yer vermemiştir. WK, istikrara aşırı önem vererek büyümeyi baskı altına almakla ve böylece makro istikrarın mikro temellerinin gözden kaçmasına yol açmakla eleştirilmiştir.

1990'ların ikinci yarısında gelişmekte olan ülkelerdeki birçok problem kitleleri harekete geçirecek derecede kendini hissettirmeye başlamıştır. Kontrolsüz ve hızla gerçekleşen ülkelerarası sermaye hareketleri sadece ulusal ekonomilerin çöküşünü değil, aynı zamanda piyasaların ve ülkelerin kapasitesini zayıflatarak global finansal sistemi de tehdit etmeye başlamıştır. Dışardakilerin artan ihtiyaçları içerdekilerin büyüyen avantajlarını tehdit etmiştir. WK artık dışardan saldırılara maruz kalırken, içerde gözden düşmeye başlamıştır. Harvardlı iktisatçı Jeffrey Sach bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır: "yükselen piyasaların çöküşü ve bunun gelişmiş ekonomilere dairesel etkileri küreselleşmenin sonu anlamına gelmeyebilir. Komünizmin gayet barışçıl bir yapıda çökmesinden beri Washington, küresel kapitalizme geçişin yollarını aramaktadır. ABD, Avrupa ve Japonya ile birlikte güvenliği sağlayarak dünya ticareti ve bölgesel istikrar için gerekli düzenlemeleri yerine getirecekti. IMF ise Rusya, Afrika, Latin Amerika ve Güney Asya ile finansal bağlantıları sağlayacaktı. Bu yaklaşım hızla çökmektedir". Sachs'a göre IMF ve onunla koordineli kuruluşlar, mevcut problemlere teknik açıdan hastalıklı teşhizat sunmuşlardır. Sachs, daha genel anlamda sorunun temel yaklaşımdan kaynaklandığını belirtmektedir. Amerika global liderliğe ucuza talip olmuştur.

³ Aldo R. Flores-Quiroga, "Economic Crisis and the Mexican State: Toward a New Institutional Interpretation", *Mexican Studies*, Winter 2001, Vol. 17 Issue 1, s.13.

Gelişmekte olan dünya ve komünizm sonrası ekonomiler sefalet ve ümitsizlik içerisinde dirler⁴.

WK politikaları son yirmi yıl içerisinde geniş bir uygulama alanı bulmasına rağmen onun gelişmekte olan dünyada genel bir meşruiyet kazandığını söylemek zordur. WK'nın iki önemli temsilcisi olan IMF ve Dünya Bankasına karşı dünyanın dört bir yanında çeşitli çevrelerin (yoksulluk karşıtları, sivil toplum örgütleri, çalışma örgütleri v.s.) yaptığı protesto gösterileri bunun bir yansıması olarak görülmektedir. Gerçekten de söz konusu protestolar her geçen zaman güçlenmekte ve WK ve onu temsil eden kurumlara yönelik entelektüel saldırıları artırmaktadır⁵. Bu grupların özellikle WK politikalarını büyümeye yoğunlaşp, sosyal ve çevresel sorunları ihmal etmekle suçladığı görülmektedir. Birçok yerde bu ihmalin maddi boyutları ortaya çıkmaya başlamıştır. Öncelikle WK uygulamalarının eşitsizliği artırdığına dair bulgular vardır. Birleşmiş Milletler ve daha bir çok örgütün çalışmalarında ekonomik liberalizasyonla birlikte eşitsizliğin arttığı tespit edilmiştir. Örneğin 1999 yılı itibarıyla dünyanın 475 milyardininin toplam servetinin dünya nüfusunun en fakir yarısının gelirinden fazla olduğu söylenmektedir.

Bir ekonomik reform paketi olarak WK'ya yönelik en temel eleştiri kaynağı onun, zenginlerle fakirler arasındaki açığın giderek artmasına yol açması olmuştur. Diğer bir ifadeyle WK'nın uygulandığı ülkelerde fakirlik olgusunun giderilememesi ve hatta yoksulluğun daha da derinleşmesi ona yöneltilen eleştirilerin temelinde yer almaktadır. Dünyada küreselleşme, kalkınma ve yoksullukla ilgili giderek derinleşen sorunların çözümüne yönelik konsensüs arayışlarının hızlanması bir ölçüde WK politikalarının bu konudaki başarısızlığına bağlanabilir. Yeni küresel dünyanın en katı savunucuları bile Davos Dünya Ekonomi Forumunda katı tutumlarını gözden geçirmeye ve dünya görüşlerine insani ve sosyal boyut katmaya başlamışlardır. Hatta uluslar arası ticarete yön veren kuralların WTO ilkelerinden daha geniş bir çerçevede

⁴ Aktaran, Brendan Martin, New Leaf or Fig Leaf, <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/knowledgebank/newleaf/newleaf6.html>, 2000. Erişim Tarihi: 07.01.2002.

⁵ Angela Wood, Kees Biekart, "My Hands...", *Ecologist*, October 2001, Vol.31, Issue 8, s.32.

belirlenmesi gerektiği yönünde talepler bulunmaktadır⁶. Bu tür değişiklikler esas olarak akademik tartışmalardan değil, realiteden, yani zenginlerle fakirler arasındaki uçurumun iyice artmasından kaynaklanmaktadır. Bu gelişmelerle alakalı olarak yakın geçmişte WK'ya yönelik iki önemli tehdit ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi UNDP'nin (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) sürdürülebilir beşeri kalkınma yaklaşımı, diğeri ise gittikçe belirginleşmeye başlayan Güney konsensüsüdür. Burada küresel ortamda sanayileşmeye geç başlayan ülkelerin zengin ülkeleri yakalaması için oluşturulması gereken politikalar tartışılmaktadır. Şu anda Latin Amerika deneyimi ile Doğu Asya modelleri arasındaki yakınlıktan gelişme zemini bulan Güney Konsensüsü Afrika ve diğer az gelişmiş ekonomileri kapsayabilecek kadar genişlemiş değildir. Sürdürülebilir beşeri gelişme yaklaşımı ise WK'dan daha farklı değerler üzerinde hareket etmektedir. WK büyüme üzerine odaklanmışken, bu yaklaşım, kalkınmanın insanların hayat kalitesini iyileştirmesi ve geliştirmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında katılımın ve daha eşitlikçi bir ortaklığın sağlanması gerektiği esastan yola çıkmaktadır⁷.

Belirtmek gerekir ki, WK içerisinde pratik görüş ayrılıkları da görülmeye başlamıştır. Örneğin WK'nın iki önemli temsilcisi IMF ve Dünya Bankası Asya krizinin sebepleri ve krizin giderilmesi tedbirleri konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Daha sonra ayrıntılı belirtileceği gibi bu görüş ayrılığını en açık biçimde vurgulayan Stiglitz olmuştur. O, piyasa başarısızlıklarını gidermek, rekabeti hızlandırmak ve kısa vadeli sermaye akımlarını kontrol altına almak için daha geniş araçlar kullanılarak daha yüksek hayat standartlarını, eşitlikçi, sürdürülebilir ve demokratik kalkınmayı hedeflemek gerektiğine vurgu yapmıştır.

WK politikalarını uygulayan ülkelerde uzun vadeli etkileri olan çevresel maliyetlerin ortaya çıktığı da sıklıkla gündeme gelmektedir. Ormanların azalması ve doğal kaynak sistemlerinin geniş biçimde tahrip edilmesi dar görüşlü WK politikalarına atfedilmekte ve bu yapının, geçimlerini doğal kaynaklara dayalı olarak sağlayan fakir toplulukları tehdit ettiği ileri sürülmektedir. Ayrıca WK anlayışına

⁶ Lori Wallach, "To the Aid of Trade?", *World Link*, March/April 2001, s.12.

⁷ Rubens Ricupero, "The Final and Optimal Crisis of the Century", *UNESCO Courier*, March 1999, Vol. 52, Issue 3, s.20-22.

uygun olarak yabancı yatırımları çekmek için verilen teşvikler Çin, Vietnam, Malezya ve diğer bazı ülkelerde oyuncak ve diğer tüketim malları ihraç eden fabrikaların yayılmasıyla sonuçlanmıştır. Yabancı yatırımları çekmek için rekabetin artması gelişmekte olan birçok ülkede işçilerin düşük ücret ve aşırı çalışma saatlerine razı olmalarıyla sonuçlanmıştır. Böylece söz konusu fabrikalarda işçiler, grev ve güvenli bir iş çevresi dahil temel çalışma haklarından yoksun olarak çalışmaktadırlar⁸. Güneyde uygulanan serbest ticaret politikalarının çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler ortaya koyması ABD kamuoyunda bile serbest ticarete olan şüphelerin artmasına ve WK politikalarının itibar kaybetmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle WK politikaları liberal ekonominin lehine bir kamuoyunu ABD’de bile tam anlamıyla oluşturamamıştır. Amerikalıların %78’i ülkelerinin komşularıyla yaptığı ticari görüşmelerin başlıca amacının Amerikan iş hayatını dış rekabetten korumak olduğunu düşünmektedir⁹. Demek ki, yaşanan gelişmeler neticesinde WK sorgulanmaya başlanmış, sürdürülebilir bir küreselleşme açısından herkes için tek modelin (WK) geçerli olmadığı yönünde yeni bir anlayış gelişmiştir. Karel van Wolferen ihtiyaç duyulan şeyin, malların ve ekonomik fırsatların nispeten serbest hareket ettiği savaş sonrası düzenin korunması için birbirine zıt ekonomik yapılar arasında düzenleme yapılması olduğunu belirtmektedir¹⁰.

WK hem içerdiği politikalar hem de ortaya çıkardığı sonuçlar açısından çok geniş eleştirilere konu olmuştur. Eleştirilerin çok çeşitli olması ve oldukça değişik unsurları içermesi nedeniyle onların genel ve ortak bir tasnifini yapmak zordur. Çünkü konsensüs, bir taraftan kalkınma düşüncesindeki eksiklikleri yönünden eleştirilirken diğer taraftan da Asya krizinde olduğu gibi hatalı uygulamalara meydan vermesi bakımından tenkit edilebilmektedir. Bazen eleştiriler, konsensüsün en önemli temsilcileri olarak IMF ve Dünya Bankası gibi küresel mali kurumlara yönlendirilmekte ve daha genel olarak bu kurumların tesis edildiğinden beri süregelen geleneksel politikalarına hücum edilmektedir. Örneğin konsensüsü oluşturan politikaların ilk kapsamlı uygulaması olan Yapısal Denge Programlarının

⁸ Broad, Cavanagh, “The Death of ...”, s.81.

⁹ Walter Mead, “The Case for Capitalism”, *World Link*, September/October 2000, s.28.

¹⁰ *New Perspectives Quarterly*, 2000, Special Issue, Vol. 17, Issue 5, s.102.

üçüncü dünya ülkelerinde işsizliğin önemli ölçüde artmasına, gıda bağımlılığının büyümesine, çevrenin tahribine, sağlık sistemlerinin aşınmasına, eğitim kurumlarına girişlerin azalmasına, verimlilik kapasitesinin düşmesine, demokratik sistemlerin sabote edilmesine ve dış borçların artmasına yol açtığı belirtilmektedir¹¹. Söz konusu programlar vergi gelirleri ve ihracatın artırılması yerine büyük ölçüde devlet harcamaları ve ithalatta gerçekleştirilen kısıntılara dayandırıldığından sadece kısa süreli istikrara katkıda bulunabilmiş, cari işlemler dengesinin düzelmesi ve ekonomide rekabetin artırılması gibi hususlarda başarısızlıkları hızlandırmıştır¹². Eleştirilerden bir kısmı ise sadece konsensüs politikalarının eksikliklerine işaret etmekle kalmamış aynı zamanda yeni öneriler ortaya atmıştır. İşte bu çeşitlilik içerisinde konsensüse yönelik tüm eleştirileri bu bölüm içerisinde değerlendirmenin imkansızlığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu bölümün kapsamı literatürde en fazla dikkat çeken eleştirilerin incelenip değerlendirilmesinden sonra yeni konsensüs arayışlarının ele alınması ile sınırlı tutulacaktır.

3.2. Eleştirilerin Niteliği

WK'ya yönelik eleştirilerin bir kısmı onu reforme etmeye yöneliktir. Jagdish Bhagwati, Paul Krugman ve J. Stiglitz gibi serbest ticaret yanlısı iktisatçılar serbest ticareti desteklemeye devam ederken, kısa vadeli sermaye akımlarına karşı çıktılar ve onlara denetim getirilmesi gereğine işaret ettiler. Bhagwati, sermaye piyasalarının niteliği gereği istikrarsız olduğunu ve kontrole ihtiyacı bulunduğunu öne sürmüştür. Krugman ise krize tepki olarak döviz kontrolleriyle ilgili bir çerçeve oluşturmaya çalışmıştır. Bu eleştiriler WK içerisindeki çatlakları tamire yönelik olarak değerlendirilebilir. Konsensüsü reforme etmek isteyenlerden diğer bazıları ise daha farklı bir tutumla dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşanan krizler esnasında IMF politikalarının bozucu etkileri üzerinde durmuşlardır. Örneğin Jeffrey Sachs gibi önde gelen iktisatçılar IMF'yi resesyona politikaları konusunda eleştirmektedir. Çünkü son dönem kriz yaşayan ülkelere likidite krizi çok yönlü bir finansal paniğe dönüşmüş ve bu, çok sayıda ülkede reel ekonominin çöküşüne yol açmıştır. Sachs'a

¹¹ Aktaran, Parkins, "A Post ...", s.1.

¹² M. Tüba Ongun, "İstikrar ve Yapısal Uyum: Temel Kavramlar ve Metodoloji", *Türk-İş Yılı* 1999, 2. Cilt, Ankara, 1999, s.310.

göre IMF yangına su dökmek yerine aslında tiyatrodaki yangın için avaz avaz bağırıştır. Serbest ticaretin lehinde olmalarına rağmen Sachs ve diğer bazı iktisatçılar IMF'nin, ekonomik reformlar için standart formülünü gözden geçirmesi, karar alma mekanizmasını daha şeffaf hale getirmesi ve izlediği politikaların etkilerini herkes tarafından kabul edilebilecek niteliğe sokması gerektiğini belirtmişlerdir. Öte yandan bir diğer grup IMF'yi eleştirmekten öteye giderek onun kaldırılmasını önermektedir. Bu grubun eleştirisinin kökleri serbest piyasanın aşırı savunmasına gitmektedir ve onlar IMF'yi piyasalara müdahale etme konusunda hatalı bulmaktadırlar. Onlar IMF'yi borçlu hükümetlerin yatırımcılarının mali yardım (borç) kullanmasını engellemekle ve böylece özel piyasalarda risk (veya moral hazard) disiplininin ortadan kaldırılmasıyla suçlamaktadırlar. Bu grubun başını Cato Enstitüsü ve Heritage Foundation gibi uzun zamandan beri serbest ticareti savunan kurumlar çekmektedir. Ancak gruba giderek daha farklı ve tanınmış isimler de (örneğin ABD'nin eski dışişleri bakanı George Shultz, hazine eski bakanı W. Simon gibi) dahil olmaktadır. ABD'de konsensüs içindeki elit görüş ayrılığına diğer zengin ülkelerden ve bazı gelişmekte olan ülke hükümetlerinden de isimler dahil olmaktadır¹³.

Avrupa'da yeni merkez sol hükümetleri içindeki politikaçılar konsensüs ile ilgili soruları sormak suretiyle seslerini yükseltmişlerdir. Clinton'un en yakın müttefiki Blair bile gelecekteki finansal krizleri önlemeye yardımcı olacak yeni bir hükümetler arası global finansal otoriteyi kapsayan bir reform planı teklif etmiştir. Bir çok Batı Avrupa hükümeti sınırlı da olsa sermaye kontrollerini desteklemektedir. Kanada Parlamentosunun bazı üyeleri de spekülasyon işlemleri engellemek için döviz işlemlerine uluslararası bir vergi konulmasını desteklemektedir. Japonya ise WK politikalarını yeniden gündeme getirip sorgulatmaya çalışmaktadır. Japon hükümeti bu resesyona on yılda zayıflamıştır. Geçen iki yıl boyunca Japonya, krizdeki ülkelere yardım için bir Asya Ekonomik Fonu oluşturulmasını önerisini ABD gündemine taşımaya çalışmıştır. Dünya Bankası başkanı Wolfhenson da IMF'nin ortodoks politikalarından kendisinin ve kurumunun uzaklaştırılması için adımlar atmıştır. 1997'de yüze yakın sivil toplum kuruluşu ile birlikte Bankanın yapısal

¹³ Broad, Cavanagh, "The Death of ...", s.83.

denge politikalarını çok uluslu bir incelemeye tabi tutacağını belirtmesi buna yönelik bir adımdır. Son zamanlarda onun konuşmaları ve Bankanın yayınlarında konsensüs politikalarının sosyal ve çevresel maliyetlerine yönelik eleştiriler bulunmaktadır. Ayrıca Banka artık fakirliğin azaltılması ve ekonomik büyümenin sağlanmasını ana hedefler olarak belirlemiş ve bunlara ulaşmak için yönetim, katılım, adem-i merkezileşme, cinsiyet, bilgi ve çevrenin korunması gibi kavramları esas almıştır¹⁴. Bu değişimi Bankanın yayınladığı kalkınma raporlarından da takip etmek mümkündür. 2000 yılına ait kalkınma raporu 1990 yılındakine göre özellikle fakirliğe yaklaşım konusunda önemli bir farklılığı temsil etmektedir. Nitekim 2000 yılı raporunda çok boyutlu bir fakirlik tanımı benimsenmiş, onunla ilgili yeni ve daha dengeli bir strateji getirilmiştir. Bu çerçevede büyümenin önemine vurgu yapılırken aynı zamanda onun fakirliği azaltacak şekilde yeniden dağıtılması, piyasalar için güçlü kurumsal temeller yaratılması ve fakir insanlar için sosyal kurumlar inşa edilmesi gibi hedefler öne çıkarılmıştır¹⁵. Şüphesiz ki, tüm bu gelişmeler WK politikaları neticesinde derinleşen problemlerin giderilmesine dönük eleştirilerden güç almakta ve fakirliğin azaltılması konusunda uluslar arası çapta bir konsensüs oluşturulmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu açıdan uzun vadede başarıları için Dünya Bankasının küresel düzeyde ortak faaliyet ihtiyacına daha çok vurgu yaparak uluslar arası kurumların rolünün güçlendirilmesine çalışılması gerektiği belirtilmelidir¹⁶.

WK politikalarını onarmaya yönelik eleştiriler yanında onu toptan reddeden görüşler de çoktur. Özellikle WK politikalarının gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkardığı hayal kırıklığı bu tür eleştirilere ivme kazandırmıştır. Hatta WK'nın uygulama sonuçlarına bakarak söz konusu politikaları ütopya olarak değerlendiren yaklaşımlar bile bulunmaktadır. Makedonya ekonomisiyle ilgili yapılan bir çalışmada WK'nın dayandığı Big Bang stratejisinin önemli bir hastalık olduğu ve

¹⁴ Jonathan Pincus, "The Post-Washington Consensus and Lending Operations in Agriculture: New Rhetoric and Old Operational Realities", www2.soas.ac.uk/Economics/workpap/adobe/wp109.pdf, 15.01.2003, s.40.

¹⁵ Simon Maxwell, "Developing the Consensus", *New Economy*, December 2000, Vol. 7, Issue 4, s.210-11.

¹⁶ Ayrıntı için bkz. Joseph Stiglitz, "The World Bank at the Millennium", *Economic Journal*, November 1999, Vol. 109, Issue 459, s.577-98.

bunun uluslar arası kamuoyu tarafından kabul edildiği belirtilmekte ve reformların yavaşça uygulanacağı farklı bir stratejiye ihtiyaç bulunduğu belirtilmektedir¹⁷. Böyle bir tartışmanın başlatılması dünya ekonomisinde sürdürülebilir kalkınmaya dönük bütüncül bir yapı oluşturma açısından da oldukça önemli görülmektedir. Öte yandan WK politikalarına zemin hazırlayan neo liberal anlayışın kasıtlı politikalarla dünyayı felakete götürmekte olduğunu savunan ekstrem görüşler de bulunmaktadır. WK politikalarını bu yönüyle değerlendirenler IMF ve Dünya Bankasının başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin küresel mali denetimi sağlamanın araçları olarak görmekte ve bu kurumlar tarafından dayatılan politikaların fakirleşmeyi derinleştirdiği, eşitsizliği artırdığı, sermayenin sayısı birkaç yüzü aşmayan şirketlerin elinde toplanmasına yol açtığı, çalışanlar üzerindeki baskıları artırdığı, dış borçları hızla büyüttüğü ve çevresel sorunları daha kritik hale getirdiği kaydedilmektedir. Şüphesiz ki, bu mekanizmalar içerisinde en fazla öne çıkan borçlanma olgusudur. Borçların geri ödenmesi az gelişmiş ülkelerin yarattıkları zenginliğin ulusal sermaye sahiplerine ve Kuzey'deki kapitalistlere pompalandığı bir mekanizma yaratmaktadır. Genellikle dünya ekonomisindeki ilişkileri merkez-çevre hiyerarşisi içerisinde ele alan bu yaklaşımın taraftarları, dış borçların kapitalist ülkelere çoktarafli mali kurumlar aracılığıyla her türlü şantaj imkanını verdiğine inanmaktadırlar¹⁸. Burada belirtilen yaklaşımın tamamen temelsiz olduğunu söylemek güçtür. Çünkü neo liberal anlayışın küresel kalkınma düşüncesine egemen olduğu 1980'li yıllardan bu yana özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükünün büyük ölçüde artması, fakirliğin derinleşmesi ve gelir dağılımının daha da kötüleşmesi söz konusu eleştirilerin haklılığını artırmaktadır.

¹⁷ Macedonian Working Group Paper, "Challenges of Transition", "Achieving Consensus: Dilemmas and Controversies in Economic Policy", **USAID Partners in Transition Conference**, http://www.inform.umd.edu/IRIS/IRIS/docs/07_Macedonia.pdf. Erişim Tarihi: 17.04.2003, s.8.

¹⁸ Neo liberal politikaların burada belirtildiği yönüyle başarılı bir eleştirisi için bkn. Eric Toussaint, **Ya Paranı Ya Canını**, (Çev: Meral Berberyan), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1999. Benzer şekilde Michel Chossudovsky, dünyanın değişik ülkelerinde uluslar arası finans kurumlarının yürüttüğü ekonomik reformların sömürgeciliği yeni biçimde devam ettirdiğini, gerçek demokratikleşmeyi önleyerek halk yararına programları engellediğini, güç ve imtiyaz çevrelerinin çıkarı pahasına geniş kitlelerin yoksullaştırıldığını ve çevrenin tahrib edildiğini ayrıntılı incelemelerle ortaya koymuştur. Bu çalışma da WK eksenli politikaların radikal eleştirisi açısından hayli ilgi çekici niteliktedir: Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, (Çev: Neşenur Domaniç), Çiviyazıları, İstanbul, 1999.

WK'ya yönelik eleştirilerin bir kısmı da onun politika unsurlarından ziyade onu şekillendiren esaslara yönelmektedir. Örneğin Washington Post gazetesinde çıkan bir makalede ekonomik konularda WK eksenli politikalarla fakirliğin asla yok edilemeyeceği, sorunun ticari yapının kapalı veya açık mı olması gerektiğinin tayini değil, küresel politikaların hangi değerler etrafında şekillendirileceğinin tayin edilmesinde olduğu belirtilmiştir. Bir başka ifadeyle amaç, birkaç kişi için şirket karlarının maksimize edilmesi mi yoksa temel insan ihtiyaçlarının karşılanması ve çevrenin korunması mı olacaktır? Makalede WK'nın alternatiflerinin mevcut olduğuna dikkat çekilerek tüm seviyelerde iktisadi karar alma mekanizmalarının demokratikleşmesi gereğine işaret edilmiştir¹⁹. Böylece ekonomik kararlardan en fazla etkilenenlerin karar alma mekanizmasına katılımları sağlanmış olacaktır. Burada belirtilen husus WK'nın geleceği açısından gerçekten de önemlidir. Çünkü WK'nın ekonomik bir politika seti olarak sağlam kalabilmesi için geniş kitlelerin temel ihtiyaçlarını sağlayacak ve fakirliğin ortadan kaldırılmasını temel bir hedef haline getirecek bir genişlemeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Küresel tepkilerin azaltılması için WK dar bir makro ekonomik istikrar paketinden yoksulluğun giderilmesine ve küresel kirliliğin önlenmesine önem veren bir içerik kazanmalıdır.

WK'nın nispeten birkaç değişken üzerine yoğunlaşması ona güç sağlamıştır. Çünkü bu sayede geniş bir şekilde kabul edilebilir bir nitelik kazanmıştır. Bununla birlikte WK'nın standardize edilmiş şekli, önemli bir eleştiri kaynağı da olmuştur. Aynı metotları kullanarak farklı ülkelerin kendine has kurumsal özelliklerinin ihmal edilmesi önemli bir eleştiridir. WK reform programı, başka bakış açılarından da tartışmalı gözükmektedir. Ancak reform programının sonucu hedeflenen amaçlara ulaşma şüphesinden ziyade, yan etkilerinden dolayı eleştirilmektedir. WK programının eleştirilerinde özellikle ekonominin sosyal sektörlerini olumsuz etkilediği öne çıkmaktadır. Aynı zamanda WK ile önerilen politikaların gerçekten ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı hızlandırıp hızlandırmayacağı konusunda şüpheler bulunmaktadır.

¹⁹ Juliette Beck, "Why We are Protesting", The Washington Post, 16 April 2000.

WK'ya yönelik eleştirilerin önemli bir kısmı literatürde WK politikalarının sonuçlarını test eden çalışmalarda ortaya konmaktadır. Belirtmek gerekir ki, literatürde WK politikalarının gelişmekte olan ülkelerde olumlu sonuçlar yarattığına dair tespitler de bulunmaktadır. Örneğin Srinivasan, WK'nın on yılını değerlendirdiği çalışmasında onun politika önerilerinin büyük ölçüde geçerliliğini ve gücünü koruduğuna inanmaktadır. Ona göre WK politikaları hakkında genellikle basitleştirilmiş ampirik çalışmalarla yargıda bulunulduğu için eksik değerlendirmeler yapılmaktadır. Çünkü bu tür değerlendirmeler yapabilmek için teorik ve ekonometrik sonuçların ötesine gidecek şekilde güçlü bir muhakeme gereklidir. Bu da tarih, özellikle de iktisat tarihi ve ilgili ülkenin kendine has sosyal, siyasi ve kültürel özellikleri ve kurumları hakkında bilgiyi gerektirir. Srinivasan dürüst bir politika önerisi için değerlendirmenin yapıldığı yer ve alan ile teori ve ekonometrinin durduğu yerin açıkça gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir²⁰.

Bunun yanında WK politikaları hakkında olumlu sonuçlar ortaya koyan ampirik çalışmalar da bulunmaktadır. Aziz ve Wescott'ın yaptığı bir incelemede tek tek WK politikalarının büyüme açısından önemli sonuçlar göstermediği ancak, uygun politikalar bileşiminin (açık ticaret, istikrarlı makro ekonomik politikalar ve nispeten küçük bir kamu sektörü) gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme performansını önemli ölçüde artırdığı tespit edilmiştir²¹. Aslında iktisadi büyümeyle ilgili yakın tarihte yapılmış bazı çalışmalarda küreselleşme ile birlikte fakir ülkelerin zengin ülkelerin hayat standartlarına yakınlaşmaya yönelik önemli adımlar attığına vurgu yapılarak WK eksenli politikaların olumlu etkilerine işaret edilmiştir. Aziz ve Wescott yanında Sach ve Warner (1995), Dollar ve Burnside (1997), Edwards (1998), Collier ve Dollar (1999) gibi yazarların çalışmalarında ortaya konan genel mesaj, açık ekonomilerin birbirine yaklaştığı, buna karşılık kapalı olanların yakınlaşmadığıdır. Diğer bir tabirle gelişmekte olan ülkeler açık bir ekonomi ısrarına dayalı tutarlı bir politik paket benimserlerse bu, en azından ekonomilerin yakınlaşması için gerekli bir ortam sağlayacaktır. Burada özellikle üç ayrı unsurun

²⁰ Srinivasan, "The Washington Consensus...", s.269-70.

²¹ Jahangir Aziz, Robert F. Wescott, "Policy Complementarities and the Washington Consensus", IMF Working Paper, September, 1997, s.18.

bir arada bulunmasına işaret edilmektedir: ticari açıklık, makro istikrar ve ekonomik hayata devletin nispeten düşük bir derecede katılımı. IMF'ye göre küreselleşme baskıları, özellikle geçtiğimiz on yıl içerisinde iyi politikaların çıkarlarıyla kötü politikaların maliyetlerinin anlaşılmasına katkı yapmıştır. Küreselleşme ile birlikte ihtiyaç duyulan reformları yerine getiren ülkeler, ileri ekonomilere yaklaşma konusunda daha şanslı olacaklardır. Bunlar ticaretten, küresel piyasalardan ve özel sermaye akımlarından daha fazla kazanç elde edeceklerdir. Bu tip politikaları uygulamayan ülkelerin ise, dünya ticaretindeki payı azalacak ve daha geri konumda kalacaklardır. Paul Mosley, bu yaklaşımın eksikliklerine işaret etmiştir. WK ile ilgili analizinde Mosley özetle şu tespitleri yapmıştır²²:

1) Yukarıda belirtilenin aksine her gelişmekte olan ülkede yaklaşmayı sağlayacak tek bir iyi veya kuvvetli politikalar paketi bulunmamaktadır. Aksine her bir gelişmekte olan ya da geçiş aşamasında olan ülkenin yapısına, gelişme aşamasına ve maruz kaldığı dış şoklara bağlı olarak uygun politikaları, farklı anlamlar ve içerikler kazanabilir. Özellikle bölge açısından politikalar değişiklik gösterebilir. IMF'nin yönlendirdiği politikalarda genellikle hükümet ölçeği tamamen önemsiz kalmıştır, açıklık orta gelirli ülkelerde daha pozitif , büyüme etkisi Afrika dışında birçok bölgede enflasyonla ters ilişki içerisinde olmuştur,

2)Standart WK listesinin içerdiği politikalara alternatif, birçok önemli politika bulunmaktadır. Bunlar hem orta gelirli hem de daha fakir gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin yaklaşması için uygun içeriğe sahiptir. Özellikle finansal krizler gibi dışsal olumsuzluklarla mücadeleyi esas alan önlemler ile anti-fakirlik tedbirleri, özellikle yoksul ülkelerde büyüme açısından pozitif sonuçlar verecektir. Burada siyasi istikrarın önemine vurgu yapılmalıdır,

3) İyi politikanın (açıklık, makro istikrar ve küçük kamu kesimi) faydaları sadece orta gelir grubundaki daha iyi büyüme performansında gözlemlenmiştir. Gerçekten Afrika'da yüksek enflasyon ve ekonomide daha büyük paya sahip olan hükümetlerin olduğu ülkelerde düşük enflasyon ve küçük hükümete sahip ülkelere

²² Paul Mosley, "Globalisation, Economic Policy and Governance", *World Economy*, May 2000, Vol.23, Issue 5, s.613-17.

nazaran çok daha iyi bir büyüme performansı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar göstermektedir ki, ne bu politika değişkenleri ne de onlar arasındaki tamamlayıcılar, gelişmekte olan ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını yeterli ölçüde açıklayamamaktadır. Kısaca bu konu ile ilgili tartışmaları şöyle özetleyebiliriz: IMF araştırmacılarının istikrar ve yanlış politikalarının düzeltilmesi açısından değerlendirdikleri gibi, “iyi politika” ülkeler arasındaki büyümede görülen farkın belirli bir kısmını açıklamaktadır. Bu yüzden büyümedeki farklılıkları açıklamada politika faktörlerinin önemini test etmeden önce, IMF analizlerinin dikkate almadığı politika değişkenlerini, dışsal şokları ve ortodoks üretim faktörlerini de dahil edecek bir çerçeve oluşturmalıyız. Aynı zamanda özellikle IMF'nin zaman dönemi ve açıklık ve enflasyonla ilgili yaklaşımlarında mevcut olan metodolojik problemlerin de düzeltilmesi gerekmektedir,

4) Ülke gruplarına göre yapılan regresyon tahminlerinde ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Farklı ülke gruplarının, farklı politikalara ve politika dışı teşviklere verdiği büyüme tepkisi kesinlikle aynı değildir. WK içerisinde tarif edilen politikaların büyümeye yönelik katkısı, fakir ülkelerde daha zayıf bir eğilim taşımaktadır. Aynı eğilim, orta gelirli ülkelerde enflasyonda görülmüştür. Siyasi istikrarsızlığın örnek aldığımız tüm ülke gruplarında büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir. Bu olumsuzluk en fazla Afrika ve Doğu Avrupa'da görülmüştür,

5) IMF'nin başarılı bir büyüme stratejisi için önerdiği “uluslar arası ticarete açıklık, makro ekonomik istikrar ve hükümetin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılması gibi” WK politikalarının hem değiştirilmesi hem de tamamlanması gerekmektedir. Özellikle düşük gelirli ülkelerde dış ticarete açıklığa gidilmesi ve örnek aldığımız tüm ülkelerde hükümetlerin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılmasının büyümeyle olumlu bir bağlantısı tespit edilememiştir. Siyasi istikrar, liberalizasyondan daha önemli görülmektedir. Bu bağlamda IMF'nin yüksek tarifeler gibi korumacı ticaret politikalarına karşı olması ve küreselleşmenin kötü politikaların maliyetini şiddetlendireceği uyarısı aşırı deterministik ve fakir ülkeler için faydalı gözükmemektedir. IMF'nin kötü politika olarak nitelendirdiği (korumacı ve devletin ekonomiye müdahale etmesi) politikalar, insanlık tarihinde kaydedilen en

hızlı iktisadi büyümelere kayda değer katkılar yapmıştır. Doğu Asya ve diğer ülkeler buna örnek verilebilir. Bizim analizlerimiz küreselleşmenin daima düşük gelirli ülkelere zarar vereceği önermesini desteklemektedir.

WK'ya yönelik eleştiriler çerçevesinde belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta da konsensüsün artık Washington'daki kurumlar ve bazı ortodoks iktisatçılar tarafından bile eleştirilmekte olduğudur. Özellikle yakın geçmişte küreselleşme karşıtlarının Seattle ve Prag gibi şehirlerde gerçekleştirdikleri geniş protestolardan sonra küresel ekonomik hedeflerin WK çerçevesi dışında belirlenmesi gerektiğine yönelik sesler güç kazanmaya başlamıştır. Örneğin Dünya Bankası başkanı John Williamson WK politikalarını geliştirmekte olan ülkeler için oldukça katı ve uygunsuz olmakla eleştirmiştir. Ona göre bu neo-liberal politikaların en büyük başarısızlığı büyüme hedeflerinin gerçekleştirilememesi ve buna bağlı olarak yeterince iş olanaklarının yaratılmamasında ortaya çıkmıştır. Bunun dışında Dany Rodrik, Sylvia Ostry, John Helliwell ve Paul Krugman gibi ünlü iktisatçılar da WK'ya dayalı kalkınma stratejisini eleştirmeye başlamıştır. Onlar yaklaşık yirmi yıldır aktif biçimde uygulanan piyasa dönük politikalarından sonra artık küresel ekonomiyi yönetmek için farklı bir konsensüsün yeni sosyal ve ekonomik temellerinin belirlenmesine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir²³.

Sonuç olarak WK modeliyle ilgili olarak uzlaşamayan pekçok konu ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle sermaye kontrollerinin kullanımı, cari işlemlerde hedef belirlenmesi ihtiyacı, enflasyonun ne kadar hızla ve nereye kadar azaltılacağı, konjonktürel dalgalanmaların stabilize edilip edilmeyeceği, gelir politikalarının kullanımı, indekslemenin giderilmesi ihtiyacı, piyasa başarısızlıklarını gidermede en iyi tekniğin belirlenmesi, GSYİH'nın ölçüsü olarak vergi yükünün hacmi ve hükümetlerin ölçeği, gelirin yeniden dağıtımıyla ilgili politikaların uygulanıp uygulanmayacağı, sanayi politikalarının kullanılıp kullanılmayacağı, piyasa ekonomisinin doğru modelinin ne olduğu (Anglo-Sakson modeli mi, sosyal piyasa

²³ Daniel Drache, "The Post Washington Consensus: The Market Disconnect and the Public Reconnect", Prepared for presentation at the Conference on Beyond Washington Consensus: Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada, February 12-14., s.1.

ekonomisi veya Japon sitili model mi), nüfusun kontrolüne ve çevrenin korunmasına öncelik verilmesi gibi noktalarda WK içerisinde tartışmalar sürmektedir²⁴.

3.3. WK Politikalarına Yönelik Eleştiriler

WK Politikalarına yönelik eleştiriler; kalkınma düşüncesi yönünden, piyasaların liberalizasyonu açısından, devletin ekonomideki rolü açısından ele alınmıştır. Stiglitz ve Onu izleyenlerin düşünceleri açısından ayrıca ele alınmıştır.

3.3.1. WK'nın Kalkınma Düşüncesi Yönünden Eleştirilmesi

Konsensüse yönelik temel eleştirilerden birisi onun büyüme ve kalkınma hedefleri açısından önemli eksiklikler taşıdığı yönündedir. Buna göre konsensüsün büyüme için eşitlik hedeflerini büyük ölçüde göz ardı ettiği belirtilmektedir. Halbuki Latin Amerika'da yaşanan başarısızlıklar ve Doğu Asya tecrübesinin sunduğu dersler büyümeyle eşitliğin birlikte dikkate alınmasının gereğini ortaya koymuştur. Bugün entegrasyon ve küreselleşme ile ilgili tartışmalarda da büyüme ile eşitlik arasında karşılıklı ilişkinin varlığı genellikle gözden kaçırılmaktadır. 1950'li yıllardan sonra Kuznets gibi düşünürler hızlı büyüme sürecine giren fakir ülkelerin gelir dağılımındaki dengesizliği kabul etmek zorunda olduklarını belirtirlerken, eşitsizlik bir sorun olarak görmemektedirler. Bu görüşe göre büyüme hızlandıktan sonra fakirlik sorunlarına eğilmek mümkündür. 1990'larda ise Doğu Asya kalkınma trajedilerinin derslerinden de yararlanılarak büyüme ve sosyal sermayenin önemine yönelik araştırmalar bu geleneksel bakış açısını ve onun neo-klasik uzantılarını derinden sarsmıştır. Birçok sosyal bilimci bugün daha büyük bir gelir eşitliğinin daha hızlı bir büyümenin ön şartı olduğunu düşünmektedirler. İktisat düşüncesindeki bu önemli kayma açısından doğru politikalar (ulusal eğitime ve sosyal politikalara ağırlık verilmesi gibi) hem daha yüksek büyümeyi sağlayacak hem de eşitsizliği azaltacaktır. Diğer bir tabirle eşitsizliği azaltan politikalarla büyümeyi hızlandıran politikalar arasında direkt bir neden sonuç ilişkisi kurulabilir. O halde daha büyük gelir eşitliği gerçekte ekonomik büyümeyi geciktirmeyecek aksine teşvik edecektir. İktisatçılar bu ilişkiyi tam olarak açığa çıkarmış değillerdir. Ancak siyaset bilimciler

²⁴ Gerber, International..., s.354.

yeni büyüme teorilerinin neo-klasik teorilerden önemli ölçüde farklı olduğunu belirtmektedirler. Geleneksel yaklaşımlar oldukça pasif devlet politikalarını önermekteydiler ve iktisadi büyümenin fiziki sermaye birikimi, işgücünün genişlemesi ve dışsal bir faktör olarak sermaye ve emeği daha üretken hale getiren teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak görmekteydiler. Bunun aksine yeni büyüme teorileri verimlilikteki dışsal faktörlere değil üretim faktörleri ve bilgi birikiminden sorumlu kamu ve özel birimlerinin davranışlarıyla ilişkilendirmektedir. Bu davranışlar statik değil, strateji ve politika içinde önemli değişiklikler gösterebilirler²⁵.

WK'yı kalkınma düşüncesinin eksikliği açısından eleştirenler onun özellikle maddi gelişmeyi (ekonomik büyüme) temel kalkınma amacı olarak görmesinin eksikliğine vurgu yapmaktadırlar. Çünkü WK'nın on politikası büyümenin sağlanmasına dönüktür. Halbuki daha önceki dönemin kalkınma düşüncesi gelir ve servet eşitsizliklerinin azaltılmasına daha fazla önem vermektedir. WK tecrübesi bu paketin kalkınma politikaları açısından bazı eksiklikler taşıdığını göstermiştir. Örneğin düşük enflasyondan sürdürülebilir büyümeye geçişin genellikle uzun bir zaman aldığı, mali dengeye aşırı önem vermenin erken finansal liberalizasyon risklerini ihmal ettiği, küreselleşmenin finansal ve makro krizlerin sıklığını, kapsamını ve şiddetini artırdığı, yönetim problemlerinin rüşvete yol açtığı, fakirliğin kalıcı ve makro krizlerle pozitif ilişkili olduğu ve hem ülkeler içerisinde hem ülkeler arasında gelir ve servet dağılımının giderek bozulduğu WK'nın uygulandığı bir çok ülkede görülmüştür²⁶. Bu durum kalkınma düşüncesi açısından WK politikalarının yeniden gözden geçirilmesi ve daha kapsamlı bir çerçeveye kavuşturulması gereğini ortaya koymaktadır.

Weisbrot ise WK'nın gelişimini kalkınma ekonomisinin ortadan kalkışı ve onun yerine uluslar arası ticaret ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesine dayalı bir iktisadi kalkınma stratejisinin ikame edilmesi olarak görmekte ve bunun geçen

²⁵ William C. Smith, "Beyond the Washington ...", s.16-17.

²⁶ Andrés Solimano, "Beyond Unequal Development: An Overview", 18 December 1998, www.worldbank.org/html/dec/Publications/Workpapers/wps2000series/wps2091/wps2091.pdf, s.2-3. Kevin Watkins, "Growth with Equity", *New Economy*, December 2000, Vol. 7, Issue 4, s.189.

yirmi yıl boyunca düşük ve orta gelirli ülkelerin yaşadıkları iktisadi başarısızlığa katkı yaptığını belirtmektedir. Ona göre bu sorumluluğu IMF, Dünya Bankası ve WTO gibi önemli çok taraflı kuruluşlar taşımaktadır. IMF şu an itibariyle bu örgütlerin en güçlüsüdür. IMF ve Dünya Bankası sadece fon ve banka kredisine değil aynı zamanda diğer çok taraflı borç veren kuruluşlara (Inter-American Kalkınma Bankası gibi) başvuran yüzlerce ülkenin kredi talebini borç alan ülkeler bu kurumların isteklerini yerine getirene kadar reddedebilen bir kontrole sahiptir. Bu koşullar genellikle bir iktisadi kalkınma stratejisi takip etmeyi engellediği için bu kredi kartelinin zayıflatılması ve dağıtılması acil bir öncelik olmalıdır. Çünkü bazı hükümetler yeni bir kalkınma ekonomisi programı uygulamak arzusunda olsalar bile bu güçlü kartelle karşılaştıkları için olumlu değişiklikleri yapma gücünde olamayacaklardır²⁷.

WK politikalarının kalkınma düşüncesi açısından yetersizliğine onu öneren ülkelerin tarihsel gelişmelerinde farklı şekilde hareket etmeleri örnek olarak gösterilebilir. Bilindiği gibi WK ve WTO herhangi bir ülkenin kendi ekonomisini veya sanayisini korumayı şiddetle engellemeye çalışmaktadır. Oysa ki, hemen hemen belirli ölçüde ve sürede korumacılığa başvurmadan başarılı biçimde sanayileşen hiçbir ülke yok gibidir. Gelişmiş ülkeler genellikle etkin bir ithal ikamesiyle ulusal ekonominin dışa açılmasını sağlayan ihracata dönük politikaları harmonize eden bir yaklaşım içerisinde olmuşlardır. Yakın geçmişte Asya Kaplanları örneği de hem söz konusu iki stratejinin ve hem de devlet sektörüyle özel sanayiın birlikte başarılı biçimde hareket edebildiğini ortaya koymuştur²⁸. Burada belirtilmesi gereken husus şu olmalıdır: WK'nın bazı politikalarının başarılı bir ekonomik gelişme için önemli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak söz konusu ekonomik paketin başarısını olarak sağlayacak bir mekanizmanın olduğunu söylemek güçtür. Farklı bir biçimde ifade etmek gerekirse WK'nın başarısı için hem ulusal hem de uluslar arası siyasi ve ekonomik koşulların uygun olması son derece önemlidir. Siyasi kültür ve kurumsal

²⁷ Weisbrot, "The Washington Consensus...", s.2-3.

²⁸ Barry Gills; George Philip, "Editorial: Towards Convergence in Development Policy?: Challenging The 'Washington Consensus' And Restoring The Historicity of Divergent Development Trajectories", *Third World Quarterly*, December 1996, Vol. 17, Issue 4, s.591.

altyapının gelişmesi yanında nispeten rekabetçi bir ekonomik yapının sağlanması WK politikalarının başarısı için gerekli görülmelidir.

Son on yılda yaşanan gelişmelerin bir açıdan WK'nın kalkınma düşüncesindeki eksiklikleri ortaya çıkardığı söylenebilir. Rusya'daki durum, yasal destekler, düzenlemeler ve siyasi araçların bulunmadığı bir ortamda özelleştirme ve fiyat reformunun başarısızlığını ortaya koymuştur. Rusya'da yapılan özelleştirme içerdikilerin büyük servet biriktirmesiyle sonuçlanmıştır. Özelleştirilen işletmelerin hisselerinin yaklaşık %70'i bu müesseselerde bulunanların eline geçmiştir. Söz konusu oranın %17'si ise yöneticilerin olmuştur²⁹. Latin Amerika'da piyasa reformlarının başarısızlığı, bu reformların sosyal sigorta ve sosyal güvenlik mekanizmalarına yeterince önem vermemesiyle bağlantılıdır. Doğu Asya krizi ise yeterli düzenlemeler yapılmadan finansal liberalizasyonun tehlikelerini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler piyasalarla devlet mekanizması arasındaki ilişkiyi daha doğru biçimde anlamamıza imkan vermektedir³⁰. Ayrıca Doğu Asya tecrübesi sadece liberal dünya piyasalarına katılarak nispeten hızlı gelişme sağlamanın sürdürülebilir bir kalkınmayı garanti etmediği şeklinde yorumlanabilir. Bilindiği gibi neo liberal eksenli kalkınma teorileri gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde uluslar arası ticarete katılmasının faydalı olacağı varsayımından hareket etmektedir³¹.

Şu halde devletin ekonomik hayatta oynayacağı rolle ilgili olarak WK'nın çerçevesini aşan yeni yaklaşımlar geliştirmek gerekli görülmektedir. Öte yandan devletin, kalkınma stratejilerinin tanzimi açısından hangi çerçeve içerisinde hareket edeceği konusu da yeterince açık değildir. Bu bakımdan her ülke içerisinde bulunduğu koşullara göre bunun tayinini yapmak durumundadır. Unutulmamalıdır ki, yirminci yüzyılın başarılı kalkınma örnekleri güçlü kamusal kurumlara sahip ülkelerde ortaya çıkmıştır. Japonya, ABD ve Avrupa ülkeleri devletin aktif rol aldığı işleyebilir bir ekonomik yapı oluşturmayı başarmışlardır. Söz konusu ülkelerde özel

²⁹ Stefan Hedlund, "Property Without Rights: Dimensions of Russian Privatisation", *Europe-Asia Studies*, March 2001, Vol. 53 Issue 2, s.231.

³⁰ Dani Rodrik, "Development Strategies...", s.86.

³¹ Heikki Patomaki, "Good Governance of the World Economy?", *Alternatives: Social Transformation & Humane Governance*, January-March 1999, Vol. 24, Issue 1, s.124.

mülkiyet, sağlam para ve hukukun üstünlüğü konusunda büyük paralellikler varken, çalışma piyasası ilişkilerinde, sosyal güvenlikte, şirket yönetim kurallarında, piyasaların düzenlenmesinde ve vergilendirmede önemli farklılıklar bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler kendi iç dinamiklerine daha çok güvenerek ve özellikle de kurumsal kapasitenin geliştirilmesine ağırlık vererek ekonomik gelişme amacına yönelmelidirler. Her ülke gelişme yolunda diğer ülkelerin tecrübelerinden faydalanmıştır. Ama bu, WK gibi her ülke için aynı formül üzerinde katı biçimde ısrar edilmesini haklı çıkartmamaktadır.

Stiglitz'in WK'ya yönelik eleştirileri de yukarıda belirtilen çerçeveye uygun düşmektedir. Ona göre kırk yılı aşkın bir süreden beri kalkınma sadece ekonomik bir sorun olarak ele alınmaktadır. Kaynak tahsisinin iyileştirilmesi ve sermaye stokunun artırılması daha yüksek büyüme oranlarına ulaşmak için en önemli araçlardır. Gerek sağ gerekse sol kesimde yer alan iktisatçılar kaynak dağılımının nasıl iyileştirilebileceği ve hükümetin bunda nasıl bir rol oynayabileceği konusuna önem vermişlerdir. Sosyalist iktisatçılar sorunları genellikle piyasa başarısızlıklarına atfettiklerinden kalkınmada programlama ve planlara önem vermişlerdir. Liberal iktisatçılar ise aksine hükümeti sorun olarak görmüşlerdir. Hükümetin piyasaya müdahalesinin kaynak dağılımını bozduğunu düşünmüşlerdir. Dolayısıyla her iki taraf da kalkınma sorununu sadece bir kaynak dağılımının iyileştirilmesi problemi olarak görmüşlerdir. 1980'lerde WK'yla birlikte ise mali dengesizlikleri ve yanlış parasal politikaları ayarlamaya yönelik makro ekonomik problemler ağırlıklı ilgi görmeye başlamıştır. Makro ekonomik dengesizlikler veri iken piyasanın iyi bir şekilde fonksiyon görmesi mümkün değildir. Dolayısıyla burada anlatılan üç kalkınma stratejisi de kalkınmayı teknik çözümler çerçevesinde yine teknik bir sorun olarak görmüştür. Onlar toplumu derinlemesine incelememişler ve böyle bir yaklaşıma da gerek duymamışlardır. İktisadın kanunları evrensel kabul edilmiştir. Dolayısıyla arz talep eğrileri ve refah ekonomisinin temel teoremleri Avrupa ve K. Amerika'da olduğu şekliyle Afrika ve Asya'ya uygulanmış, bilimsel kanunların

zaman ve mekan tanımadığı düşünülmüştür. Tarihi açıdan bakıldığında bu bakış açısının önemli eksiklikleri vardır³²:

1. Amerika ve bir çok ülkede başarılı kalkınma deneyimleri daima hükümetin aktif bir rolünü içermiştir,

2. Bir çok toplum aktif hükümet müdahalesinden önce gelişme çabalarında başarısız kalmıştır. Gerçekten de kalkınma dünya çapında kural değil istisnadır,

3. Daha da kötüsü geniş hükümet müdahalesi döneminden önce kapitalist ekonomilerin istikrarsızlığı büyük, sosyo-ekonomik problemleri ise oldukça geniştir.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığı altında WK politikalarının ortaya çıkardığı sonuçların kalkınma düşüncesinde yeni değişiklikler yaratacağını söylemek mümkündür. Özellikle piyasalarla kurumlar arasındaki ilişkiler ve devletin ekonomideki rolü konusunda daha yoğun tartışmalara şahit olacağımız kesin gibidir. Bununla birlikte önümüzdeki dönemler için WK eksenli politikaların tamamen gözden düşeceğini tasarlamak için de herhangi bir sebep yoktur. Söz konusu politikalar belirli koşullarda önemli olmaya devam edecektir. Ancak WK politikalarına katı bir bağımlılık yerine ekonomik gelişmede daha kritik rol oynayabilecek yeni araçlar üzerinde tartışmak ve yeni politikalar geliştirmek gerekliliği açıkça anlaşılmıştır.

3.3.2. Piyasaların Liberalizasyonu Açısından Eleştiriler

WK'ya yönelik eleştirilerin yoğunlaştığı alanlardan birisi piyasaların serbestleştirilmesine aşırı önem verilmesi ve bundan kaynaklanan sorunlardır. WK'nın liberalizasyon felsefesi hem ticaretin hem de finansal akımların önündeki engellerin kaldırılmasını esas almaktadır. Konsensüs bu yönüyle serbest piyasa fundamentalizmi³³ yaklaşımıyla eleştirilmiş ve özellikle finansal piyasalarda kontrolsüz liberalizasyonun birçok yerde krizlere yol açtığı vurgulanmıştır. Bu

³² J. Stiglitz, "Towards a New...", s.6-7.

³³ Bazı iktisatçılar (Daniel Yergin) WK'yı "piyasa konsensüsü" olarak isimlendirmektedir. Thomas Frank, "The Rise of Market Populism: America's New Secular Religion", *Nation*, 10/30/2000, Vol. 271, Issue 13, s.13.

konuda yapılan ekonometrik çalışmalarda da makro ekonomik istikrara ulaşılmış olsa bile finansal liberalizasyon sürecinin dikkatle yapılması, liberalizasyon sürecinin başlarında kurumsal gelişmenin tamamlanması gerektiği ve etkin bir yasal çerçeve, etkin bir bürokrasi ve rüşvetin sınırlandırılmasını sağlayan güçlü kurumsal çerçeve yaratılması halinde liberalizasyonun finansal sistem üzerindeki olumsuz etkilerinin engellenebileceğine vurgu yapılmaktadır³⁴. Globalleşme süreciyle birlikte WK'nın piyasaların gücünü ekonominin ötesine yani toplumsal faaliyetlerin geniş bir alanına doğru genişlettiği ve böylece piyasaların ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için çeşitli araçlardan birisi değil, sadece tek araç haline geldiği belirtilmiştir. Bu yaklaşımı savunanlara göre piyasalar kurallar oluşturmuş ve bunları topluma empoze etmiştir. Nasıl ki, bir futbol maçında oyuncular belirlenmiş kurallara uymak zorundaysalar burada da benzer bir durum söz konusudur. Piyasaların niteliği ulular arası ticaret, yatırım ve finansman alanlarında da daha farklı tanımlanmaya başlanmıştır. Piyasalar böylece devletin bir piyasa ve siyasal güçlerin çerçevesi içinde düzenlediği sınırlardan uzaklaşmaya başlamıştır. Serbest ticaret düşüncesi egemen ülke kavramını, ülkelerin sınırlarını düzenleme kavramını tehdit etmiş ve ulus devletlerle piyasalar arasındaki mücadeleyi tahrik etmiştir. Burada piyasanın pozisyonunu WK temsil etmiştir. Ayrıca küreselleşmeyle birlikte finansal piyasalar dikey sınırları aşarak ulaşım maliyetlerinde ciddi bir azalma ortaya çıkararak, hem ticareti hem dış yatırımı artırmıştır. Bunların dışında kültürel, çevresel ve ekolojik sorunlar, suç, çok sayıda insanın yasal ya da yasal olmayan yollarla göçü gibi sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntılar elbette ulusal sınırlar içinde de vardır. Ancak şu anda önceki dönemlerden farklı olarak bunların ölçeği, kapsamı, hızı zaman ve mekan tanımamaktadır³⁵.

WK sermaye akımlarının liberalleştirilmesi ile ticaretteki liberalleştirme kadar yararlar elde edilebileceği varsayımına dayanmaktadır. 1980'li yıllardan sonra sermaye kontrol yapıları, her tarafta, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde

³⁴ Geniş bilgi için bkn. Aslı Demirgüç-Kunt and Enrica Detragiache, "Financial Liberalization and Financial Fragility", *Annual World Bank Conference on Development Economics 1998*, (Eds: Boris Pleskovic and J.E. Stiglitz), The World Bank, Washington, D.C., 1999, s.303-331.

³⁵ Wachtel, "World Trade Order and...", *International Politics and Society*, 3/2000.

azaltılmıştır. 1986 ile 1996 arasında, yükselen piyasa ekonomilerine özel sermaye akımlarında patlama yaşanmıştır. Hemen her yatırım fonunun şu ya da bu türde bir küresel havuzu vardır. Bu, içe dönük özel sermaye akımı; kısmen, Dünya Bankası, dış yardımlar ya da hükümetten hükümete yardımlardan gelmiş olan kamu sermayesinin kurumasının da bir sonucudur. Meksika ya da Malezya gibi bir yükselen piyasa ekonomisinin gelişmesi için yararlanılabilecek bir Marshall Fonu yoktur. Onların ihtiyaçlarını, yalnız özel sermaye piyasaları sağlayabilirdi. Özel sermaye ise daha yüksek getiri ve çeşitlendirme arayışı içindedir. Sonuçta ekonomileri görece küçük, malî kurumları zayıf olan ülkeler, büyük kısa dönemli sermaye akımları karşısında, kendilerini fazlasıyla korumasız bırakmışlardır. Artık serbest kısa vadeli sermaye akımlarının, -kendileri için- iyi bir şey olduğu yolundaki inanç kırılmıştır. İktisatçıların yeni formüle etmekte oldukları konsensüs, sermaye akımlarının serbestleşmesiyle başa çıkmak üzere, yükselen piyasaların öncelikle bankalar üstündeki gözetime, menkul değerler alanındaki düzenlemelerine, iflâs işlemlerine ve merkez bankası denetlemelerine çeki düzen vermesi gerektiği şeklindedir. Alternatif görüşe göre ise fazla miktarda kısa dönemli sermayeye fazla erken izin verilmesi bir hatadır. Ama bu hata, bir kez yapıldı mı, zararı sınırlı tutmanın en iyi yolu, hiç değilse şimdilik döviz kontrolleridir³⁶. Finansal akımlara denetim getirilmesi konusu giderek benimsenen bir görüş haline gelmiştir. Nitekim genellikle WK çizgisine bağlanmış olan G-7'ler bile sermaye akımları üzerindeki kontroller konusunda bir konsensüse ulaşmışlardır. Onlar, ülkelerin yurtiçi finansal sistemlerinde yer alan kurumsal ve düzenleyici ortamı güçlendirmeye çalıştıkları bir geçiş dönemi için sermaye akımlarına kontrol getirilmesini uygun bulmaktadırlar. Bazı ülkeler ise piyasa baskısından kurtulmanın bir aracı olarak daha kapsamlı sermaye kontrollerine de başvurabilirler³⁷. Ancak sermaye çıkışları üzerine kontrol getirilmesinin daha uzun dönemde çeşitli maliyetlere de yol açabileceği de kaydedilmelidir.

³⁶ Laura D'Andrea Tyson, "The End of the Washington Consensus", *New Perspectives Quarterly*, Winter 1999, Vol. 16, Issue 1, s.4-5.

³⁷ Eisuke Sakakibara, "From the Washington Consensus...", s.186.

Japonların etkin mali diplomatlarından olan Eisuke Sakakibara da WK'yı uluslar arası finansal sistemin çöküşünü hazırlamakla ve piyasa güçlerine aşırı önem vermekle eleştirmektedirler. Ona göre uluslar arası finansal sistem reforme edilmedikçe ciddi bir çöküş yaşanabilecektir. Çünkü bugünkü finansal sistem istikrarsız olduğundan mali piyasaları stabilize edebilecek yeni bir sistem oluşturma gereği vardır. Aksi takdirde birbiri ardına patlak veren krizler dünya finansal sisteminin çöküşüyle sonuçlanacaktır. Sakakibara WK'yı piyasaların sorgusuzca faaliyet göstermesine imkan veren Amerikan öncülüğündeki piyasa fundamentalizmi olarak görmekte, küresel kapitalizmin çeşitli denetim mekanizmalarıyla sınırlandırılması gereğine vurgu yapmaktadır ve kontrolsüz serbest piyasaların yaşayamayacağına inanmaktadır. IMF'nin Asya krizindeki tavrını da eleştiren Sakakibara Fonun felsefesinin yükselen ekonomilere evrensel bir model olarak uygulanmış olan WK olduğunu belirtmiştir. Bu konsensüsün ana unsurları da serbest piyasa ile güçlü bir paradır. Ona göre finansal dalgalanmalar aslında makro ekonomik politikadaki hatalardan kaynaklanmamıştır³⁸.

Finansal yeniden yapılanma WK programı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Politikanın amacı ise tahsis etkinliğini güçlendirerek, tasarruf araçları ve yatırım projelerinin veriminde eşitliğe yaklaşmaktır. Ancak WK'nın mevcut piyasa yapılarını ihmal etmesi bazı önemli başarısızlıklar ortaya çıkarmıştır. Yaşanan tecrübeler gelişmekte olan ülkeler için uzun vadeli finansman sağlayan Alman tipi yatırım bankacılığının daha uygun olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyimle bugün kalkınma bankalarının rant kollama ve enflasyonun finansmanından kaçınma doğrultusunda modernize edilmesi ekonomik gelişme için daha avantajlı gibi durmaktadır. Çünkü WK tipi bir finansal yapılanma tüm dünyada yüksek faiz oranları, stagflasyon ve mali krizler ortaya çıkarmıştır³⁹.

Aslında WK piyasaların tabii bir düzen içerisinde olduğunu ve bu düzene en iyi, devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılmasıyla ulaşılabileceği ve bu açıdan

³⁸ Nick Beams, "Japanese Financial Minister Attacks "Washington Consensus", 26 January 1999, www.wsws.org/articles/1999/jan1999/jap-j26.shtml. Erişim Tarihi: 10.04.2003.

³⁹ Lance Taylor, "The Rocky Road to Reform: Trade, Industrial, Financial, and Agricultural Strategies", *World Development*, Vol. 21, No.4, (1993), s.585-586.

piyasaların mantar gibi hızla yükselip gelişeceği varsayılmaktadır. Ancak özellikle geçiş ekonomileriyle ilgili çalışmalar piyasaların böyle bir gelişmeden oldukça yavaş etkilendiğini ve sadece fiyat serbestisiyle istenilen sonuçların alınmadığını ortaya koymuştur. Burada piyasaların gelişiminin fiziki ve sosyal altyapının niteliğiyle yakından alakalı olduğu noktası göz ardı edilmiş gibidir. Çünkü sınırlı bir altyapı ile yeni piyasalar cılız kalmış ve piyasa aktörleri sınırlı bir bilgiye ulaşabildiklerinden fiyatları fazla dikkate almamışlardır⁴⁰. O bakımdan WK'nın önerisinin aksine piyasaların gelişimi için uygun koşulların mevcut olmadığı durumlarda kaynak dağılımı üzerindeki devlet kontrolünün kaldırılması istenmeyen sonuçlara yol açabilmektedir.

Piyasaların serbestleştirilmesinin etkilerini inceleyen Lance Taylor bazı önemli tespitlerde bulunmuştur. Bilindiği gibi WK önce makro ekonomik stabilizasyon sonra ekonomik dengeyi esas alan bir yaklaşımla ticari engellerin indirilmesi esasına dayanmaktadır. Oysa WK çerçevesinde gerçekleştirilen liberalizasyon gelir dağılımında, büyüme performansında, istihdamın artırılmasında ve gelir dağılımının düzeltilmesinde beklenen sonuçları ortaya çıkarmamıştır.

Tablo 11. Liberalizasyonun Büyüme ve Gelir Dağılımına Etkileri

B –Gelir dağılımı etkisi lehte, C –Gelir dağılımı etkisi nötr, D -Gelir dağılımı etkisi aleyhte

A	B	C	D
Büyüme üzerine etkisi			
Pozitif	Şili (1990 sonrası)	Peru Uruguay	Arjantin (1997-98'e kadar) Şili (1990'a kadar) Dominik Cumhuriyeti El Salvador Meksika (1995 sonrası)
Nötr	Costa Rica	Brezilya Küba Türkiye	Hindistan Kore Meksika (1995'e kadar)
Negatif		Kolombiya	Arjantin (1997-98 sonrası) Jamaika Paraguay Rusya Zimbabve

Kaynak: Taylor, "The Consequences of Capital...", s.57.

⁴⁰ Mieke Meurs, "Are Markets Like Mushrooms? and Other Neoliberal Quandries", *Review of Radical Political Economics*, Vol. 32, 3, (2000), s.463-64.

Tablodan da anlaşılacağı gibi sadece iki ülkede büyüme açısından bir gelişme ve ona bağlı bir gelir dağılımı iyileşmesi göze çarpmaktadır. Ülkelerin üçte ikisinde ise liberalizasyon ile birlikte gelir dağılımının bozulduğu, istikrarlı ve eşitliği azaltan ve sosyal olarak kabul edilebilir bir büyüme düzeyine ulaşamadığı açıktır. Türkiye ve Arjantin düşük büyüme yanında istihdamın azaldığı ve eşitsizliğin derinleştiği örnekler arasında yer almaktadır. Aynı şekilde Hindistan'ın büyüme ve gelir dağılımı açısından durumu liberalizasyon döneminde olumlu yönde olmamıştır. Kolombiya'nın durumu ise daha da kötüdür. Küba liberalizasyonun etkilerini önlemeye yönelik çabalar sayesinde daha az zarar görmüş, Jamaika, Zimbabve ve Rusya ise ..... ekonomiler konumuna düşmüştür⁴¹.

Piyasalarda kontrolsüz serbestinin yol açtığı sorunlar karşısında Dünya Bankası da bazı tedbirler alınması gerektiğine vurgu yapmıştır. Diğer bir ifadeyle ticaretin serbestleştirilmesinin başarısı için kaybedilecek tarife gelirlerini telafi edecek bir vergi reformu, işten çıkarılacakları koruyacak bir sosyal güvenlik ağı, ticari uygulamaları WTO standartlarına getirecek idari bir reform, endüstriler arası emek hareketliliğini arttıracak emek piyasası reformu, ithal ikamesinden olumsuz etkilenen firmalara teknoloji yardımı, firmaların ihracata yönelmesini ve çalışanlara vasıf kazandıracak eğitim programları gibi tedbirler alınmalıdır⁴². Ticaretin liberalleşmesinden düşünülen kazançların elde edilememesi ona ulaşmak için gerekli olan koşulların ağırlaşmasına neden olmaktadır.

3.3.3. Devletin Ekonomideki Rolü Açısından Eleştiriler

Bugünün gelişmiş ülkelerinin ekonomik kalkınmasında devletin kritik rol oynadığı konusunda güçlü deliller bulunmaktadır. Bu açıdan Batının ekonomik üstünlüğü WK modelini esas alan aktörlerin başarısı değil, genellikle güçlü devletlerin başarısı olarak ortaya çıkmıştır⁴³. Oysa WK, piyasaları devletin alternatifi olarak görmüştür. WK piyasalar vasıtasıyla yaratılacak büyümeden zamanla tüm fakirlerin yararlanacağı (trickle-down etkisi) varsayımına dayanmaktadır. Halbuki

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Lance Taylor, "The Consequences of Capital Liberalization", *Challenge*, November/December 2000, Vol. 43, Issue 6, s.38-58.

⁴² *Financial Times*, "The Refurbished Washington Consensus", 12.2.2000, s.8.

⁴³ Bruce R. Scott, "The Great Divide...", s.172.

artık birçok iktisatçı piyasalarla hükümetin birbirlerinin alternatifi olarak değil, özellikle kalkınma sürecinde bir arada aktif biçimde çalışması gereken kurumlar olduğunu fark etmeye başlamıştır. Bu yönüyle WK geliştirmekte olan ülkelerde piyasa başarısızlıklarının fark edilip önlenmesinde yetersiz kalmıştır.

Devletin minimize edilmesi talebi dışsallıklar, ölçek ekonomileri, eksik piyasalar ve eksik bilginin doğurduğu sonuçların hükümet müdahalesiyle giderilebileceği hususunu gözden kaçırmıştır. Özellikle az gelişmiş ve post-sosyalist ülkelerde piyasa entegrasyonu zayıf ve sermaye piyasası yetersiz olduğundan teknolojik gelişme ve piyasaların güçlendirilmesi için hükümetlerin müdahalesi gereği bulunmaktadır. Minimum devlet anlayışı aynı zamanda devletin ölçeğini ve müdahale alanını azaltmak zorunda olan kişilerin devlet yöneticileri olması problemini de göz ardı etmektedir. Neo-klasik modelde devlet, ekonomik reform sürecinde dışsal kabul edilmektedir. Devlet piyasa sürecinden doğan problemlerin çözümünü genellikle başarısız bir biçimde araştıran bir kara kutu olarak görülmektedir. Bu bakış açısı az gelişmiş ve post-sosyalist ülkelerdeki reform problemlerinin ağırlaşmasına yol açan dengeleyici devlet paradoksuyla karşıtlık arz etmektedir. Halbuki devleti daha etkin hale getirmek, özel sektörün koordinasyonu ile ilgili yeni ihtiyaçların karşılanması ve diğer tehditlerin giderilmesini sağlayabilir. Bu nokta WK ya da diğer neo-klasik yaklaşımlarda yer almamaktadır⁴⁴.

Devlet, sürdürülebilir ve sosyal olarak faydalı bir kurumsal değişimde etkin bir rol üstlenmelidir. Her şeyden önce devlet, ekonominin üzerine bina edildiği düzeni sağlamaktadır. Devlet mevcut kurumları değiştirip yenilerini yaratır. Dahası eksik bilgi, eksik rekabet ve aksak piyasalar ve işlem maliyetlerinden dolayı potansiyel olarak iktisadi kalkınma açısından son derece önemli bir hale gelir. Ancak bundan hükümetlerin kaçınılmaz olarak arzu ettiği değişikliği yapması ya da politik reformu zorlaması anlaşılmalıdır. Çünkü hükümetler yanlış politikalar içerisinde hareket ettiklerinde genellikle başarısız olmaktadır.

⁴⁴ Ahrens, "Toward a Post-Washington Consensus...", s.8-9.

Öte yandan Stiglitz, hükümetlerin iktisadi kalkınmadaki rollerinin rehabilite edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu durum WK'dan önemli bir ayrılışı temsil etmektedir. Hükümetleri problemin kaynağı olarak gören yaklaşımları aşırı basitleştirilmiş bulan Stiglitz, hükümetlerin bir taraftan yabancı yatırımlar teşvik etmesi gerektiğini diğer taraftan ise kısa vadeli sermaye akımlarını düzeltmede daha büyük yetkiye sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Aynı şekilde devletin, sınav gelişmenin belirli alanlarını -örneğin küçük ve orta ölçekli işletmeleri- desteklemesi gerekir. Hükümetler piyasa ekonomilerinin gelişmesine de yardım etmelidir. Bu da altyapının sağlanması ya da özel kesime uygun bir fiyatla yararlanabileceği bir altyapı temin eden düzenleyici bir yapı oluşturulması şeklinde olabilir. Bu, teknolojinin yayılmasında ve eşitliğin geliştirilip fakirliğin önlenmesinde önemli bir rol oynayacaktır⁴⁵.

Özetlemek gerekirse WK'nın bazı açılardan devletin rolünü yeterince fark edemediği söylenebilir. Bütün ülkelerde kamu sektörü sermaye birikiminde önemli bir role sahiptir. Geçmiş dönemlerin tecrübeleri kamu sermaye birikiminin yatırımları teşvik etmede önemli bir araç olabildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca kamu yatırımları özel yatırımların artmasını ve yeni teknoloji girişini de kolaylaştırabilmektedir⁴⁶.

Burada deregülasyon politikasına yönelik eleştiriler üzerinde de durulabilir. WK çalışma hayatındaki korumacı düzenlemelerin piyasaların yeterince fonksiyon görmesinin önünde engel olduğunu ve daha düşük reel ücretlerin ülkelerin ihracattaki rekabet edebilirliğini artırdığını belirtmektedir. WK bu konuda piyasa yapısındaki kritik unsurları görmemekle eleştirilmiştir. Bu görüşü savunan Taylor, Polanyi'nin belirttiği şekilde hem mal hem de faktör piyasalarını kapsayacak ...'in ekonomik modernizasyonu sağlayabileceğini belirtmektedir. Burada devletin sosyal ve üretken amaçlar için düzenleyici rolü bulunmalıdır. 1991 yılı Dünya Kalkınma Raporunda bu amaca dönük değişmelerin uzun vadeli sosyo ekonomik kalkınma ve

⁴⁵ Brendan Martin, Brendan Martin, New Leaf or Fig Leaf, <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/knowledgebank/newleaf/newleaf6.html>, 2000. Erişim Tarihi: 07.01.2002.

⁴⁶ Taylor, "The Rocky Road...", s.577-79.

beşeri sermaye birikimi için gerekli olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan çalışma motivasyonu ve iç talep açısından da daha yüksek ücretlerin gerekli olduğu söylenebilir⁴⁷. Örneğin bazı Asya ve Avrupa'nın yüzölçümü olarak küçük ülkeleri ücret artışlarını verimlilikten bile yüksek tutarak sınai gelişmelerini hızlandırmışlardır. WK tüm bu dinamik süreçleri ihmal etmiştir.

3.3.4. Stiglitz ve Onu İzleyenlerin Eleştirileri

WK'ya yönelik en önemli eleştirileri ünlü iktisatçı Stiglitz gerçekleştirmiştir. Aslında Stiglitz'in başlattığı eleştiri dalgası geniş bir kesimde destek bulmuş ve son zamanlarda konsensüse yönelik eleştiriler genellikle Stiglitz'in söylemleri çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak Stiglitz'in sadece eleştiri yapmakla kalmayıp aynı zamanda yeni öneriler getirdiğine de vurgu yapılmalıdır. Bu bakımdan onun eleştirileri yapıcı bir mahiyet taşımakta ve bir yönüyle WK'nın toptan inkarını değil, yenilenmesini ve geliştirilmesini esas almaktadır. Ayrıca Stiglitz'in bazı eleştirilerinin Dünya Bankası ve IMF çevrelerinde de destek bulduğu önemle belirtilmelidir. Bu nedenle onun eleştirilerinin ayrı bir başlık incelenmesi faydalı olacaktır.

Sağ ve sol ideolojilerin mücadeleleriyle geçen yüzyılımızda sosyalizmin itibardan düştüğünü, büyük komünizm deneyinin ise neredeyse Küba ve Kuzey Kore hariç ortadan kalktığını belirten Stiglitz'e göre WK tarafından temsil edilen neo-liberal ve piyasa fundamentalizmine dayanan sağ ideoloji çok başarılı olamamış ve hatta başarısızlıkları da açıklanamamıştır. Kalkınmada en başarılı ülkeler (Doğu Asya gibi) WK'dan çok farklı politikalar izlemişlerdir. 1997 finansal krizinden önce Doğu Asya'nın otuz yılı hem çok önemli büyüme artışlarına hem de fakirlik azalmalarına tanıklık etmiştir. Bu başarılar yeni bir görüş ortaya çıkarıyor: sosyalizm ve piyasa fundamentalizmi arasında "üçüncü bir yol". Uzun yıllar piyasa fundamentalizminin yılmaz savunucusu Amerika kendi üçüncü yoluna göre gelişme göstermiştir. ABD sanayi tarife duvarlarının arkasında büyümüştür. 1842'de federal hükümetin inşa ettirdiği Washington ile Baltimore arasındaki ilk telgraf hattından modern internete kadar 19. yüzyılın tarımsal genişleme hizmetlerinden 20. ve 21.

⁴⁷ Taylor, "The Rocky Road...", s.587.

yüzyılın askeri araştırmalarına kadar yeni sanayiler sessiz, piyasa eğilimli bir sanayi politikasıyla teşvik edilmiştir. Stiglitz tüm ülkeler ve durumlar için kabul edilebilir tek bir üçüncü yol olmadığına, fakat her bir ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik koşullarına göre farklı üçüncü yollar bulabileceğine inanmaktadır. Ancak bu üçüncü yollar çok şeyi de paylaşabilir. Örneğin hükümetin ve piyasaların hem önemli hem de tamamlayıcı olduğu fark edilerek onlara yönelik dengeli bir yaklaşım ortaya konulabilir. Bunlardan biri olmaksızın diğeri sıkıntıya düşebilir. Piyasa başarısızlıkları hayatın bir gerçeğidir. Fakat hükümet başarısızlıkları da öyledir. Fakat neo-liberal ideolojiler kusursuz piyasalar, eksiksiz bilgi varsayımıyla hareket etmişlerdir.

Stiglitz'e göre neo-liberal iktisatçılar hükümetlerin büyümesini zararlı görmekte, buna karşın zayıf hükümetlerin de büyümeyi engelleyeceğini düşünmektedirler. Çünkü zayıf devlet kanun ve düzeni sağlayamaz, anlaşmalarda müeyyideleri işletemez ve güvenli ve güçlü bir bankacılık sistemi temin edemez. Daha da önemlisi zayıf hükümetlerde çok az düzenleme bulunur. Düzenlemelerdeki yetersizliklerin 1997'de Asya krizine yol açtığını hatırlatmakta fayda vardır. Sorun deregülasyonun nasıl hızlı bir şekilde yapılacağı değildir, daha ziyade doğru bir düzenleyici çerçevenin nasıl gerçekleştirileceğidir. Bu sınırları dikkate alarak kamu politikası hem piyasayı hem de hükümeti iyileştirmeye çalışmalıdır.

Stiglitz, eski teorilerin büyüme için eşitsizliği esas aldıklarını, çünkü zenginin daha çok tasarruf ederek yatırım için daha iyi iş yapacağını varsaydıklarını belirtmiş ancak Doğu Asya'da eşitlikçi politikaların uzun dönemli büyümeye yardım ettiğini anlatmıştır. Endonezya'daki IMF eksenli politikalar kitle halindeki bir depresyona yol açmış ve ardından gıda ve yakıtta sağlanan sübvansiyonları kaldırılmıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki, ekonomi sosyal ve siyasal unsurlardan ayrı düşünülemez. Bu üçüncü yol öngörülerini müşterek bir his yaratabilir. Ancak, bu müşterek his politikacılar içinde bulunmamaktadır. İktisat teorisi ve onun önerilerini belirleyen kanıtlar geçen çeyrek yüzyıl içinde gelişme göstermiş ancak kavga devam etmektedir. Artık siyasal açıdan fakirlerin ihmal edilmesi doğru değildir. WK'yı desteklemiş olanlar şu anda ona yeni ekler getirmişlerdir. Bu çerçevede eğitime

özellikle de kız çocuklarının eğitimini dile getirmektedirler. Ayrıca belirtmek lazımdır ki, serbestleştirme ve özelleştirme doğru yapıldığında fakirlere yardım edebilir. İdeolojik olarak yapılan özelleştirmeler fakirliği ve eşitsizliği daha da arttırabilir. Nitekim Rusya'daki özelleştirme büyümeye olumsuz etki etmiş, birkaç oligarşi milyarlar kazanmış, bunlarla da servet yaratmaktan çok bir soygunculuk yapılmıştır. Rusya'nın sermaye piyasası liberalizasyonu yeni yatırımlara değil sermaye kaçışlarına yol açmıştır.

Stiglitz'e göre IMF'nin yapısal denge programlarında önerildiği gibi liberalizasyonun işçileri düşük verimli alanlardan yüksek verimli alanlara hareket ettireceği bilinmektedir. Bununla birlikte işçiler bir çok ülkede düşük verimli alanlardan sıfır verimli alana yani işsizliğe gitmişlerdir. İngiltere'nin hızlı özelleştirme süreci ve California'nın elektrik deregülasyonu en iyi şartlarda bile neo-liberal politikaların soygun tehlikesi taşıdığını ortaya koymuştur. Şu an neo-liberal WK'nın ötesinde yeni üçüncü yol konsensüsü için uygun bir zamandır: piyasa ve hükümetin denge içinde olması, araçlarla amaçların karıştırılmaması, bu amaçların sadece GSYİH artışı gibi veya az sayıda insanın gelirinin yükseltilmesi gibi dar çerçevede değil geniş bir şekilde kavramsallaştırılması ve böylece demokratik, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir büyümenin yaratılması gerekmektedir⁴⁸.

Stiglitz'in WK'ya yönelik eleştirilerinin önemli bir kısmı 1998 yılı içerisinde çeşitli yerlerde verdiği konferanslardan takip edilebilir. Bu konferanslardan ilki WIDER bünyesinde söz konusu yılın Ocak ayında Helsinki'de verilmiştir. Bunu Nisan ayında Washington'da Dünya Bankası Kalkınma Ekonomisi Konferansı takip etmiştir. Son olarak aynı yılın Kasım ayında UNCTAD bünyesinde Cenova'da bir konferans veren Stiglitz'in, bu üç etkinlikte WK'ya yönelik eleştiriler içerisinde özellikle vurguladığı önemli noktaları şu şekilde özetlemek mümkündür⁴⁹.

⁴⁸ J. Stiglitz, "Towards a New Consensus of 'Third Way'", http://www.jubilee2000uk.org/analysis/articles/Towards_new_consensus.htm, Erişim Tarihi: 10.04.2003.

⁴⁹ Bu konularla ilgili geniş bilgi için Joseph Stiglitz'in şu çalışmalarına bakılabilir: -More Instruments and Broader Goals: Moving toward the Post-Washington Consensus, **WIDER Annual Lectures 2**, UNU/WIDER, 1998.

1. Enflasyonun Kontrolü: Williamson'ın orijinal WK listesinde yer almamasına rağmen gerçekte enflasyonun kontrolü Washington kurumlarının en önemli politika önerisidir. Stiglitz, bu amaca koşulsuz öncelik verilmesini eleştirmekte ve şöyle devam etmektedir: düşük büyüme ile (%40'lık bir oranı başlangıç kabul ederek) yüksek enflasyon arasında kuvvetli bir korelasyon bulunmaktadır. Bununla birlikte enflasyonun pahalıya mal olduğuna dair az delil vardır ve hatta düşük düzeylerdeki enflasyonun faydalı olduğu konusunda bazı deliller mevcuttur. Enflasyonu azaltmanın yol açtığı maliyet onun yükselmesinden dolayı uğranılan kayıplardan daha büyük olmaktadır. Stiglitz'e göre 1995 yılında enflasyonun %15'ten daha düşük olduğu yetmişden fazla gelişmekte olan ülkede enflasyonu kontrol altına alma hedefinde ısrar edilmesi için yeterli sebep bulunmamaktaydı.

2. Bütçe Açıkları: Stiglitz, sürekli kamu açıklarının ekonomik performansı olumsuz etkilediği görüşünü kabul etmekle birlikte, açıkların olması gereken miktarıyla ilgili herhangi bir basit formülün bulunmadığı inancındadır. Örneğin demografik yapısını dikkate alarak ABD için bütçe fazlasını öneren Stiglitz, çok fakir ülkeler için dış yardımla kapatılabilecek ölçüde planlı bir açığın uygun olacağını kaydetmektedir.

3. Üretimin İstikrarı: WK bu konuyla ilgili neredeyse hiçbir şey söylememektedir. Stiglitz üretimde değişkenliğin belirsizliği artırarak yatırımları olumsuz etkileyeceği inancındadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki üretim dalgalanmalarının gelişmiş ülkelere göre oldukça fazla olduğu açık bir konudur. Bu bakımdan üretim ve istihdamın istikrarlı bir hale getirilmesi ekonomik politikaların

-
- Knowledge for Development. Economic Science, Economic Policy and Economic Advice, **Annual Bank Conference on Development Economics**, The World Bank, Washington DC, April 20-21, 1998.
  - **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, (Çev: Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural), Plan B, İstanbul, 2002.
  - Towards a New paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes, **The Prebish Lecture**, UNCTAD, Geneva, October 19, 1998.
  - Distribution, Efficiency and Voice: Designing the Second Generation of Reforms, **Conference on Asset Distribution, Poverty, and Economic Growth**, Ministry of Land Reform, Brazil and the World Bank, Brasilia, July, 14, 1998.

önemli bir önceliği olmalıdır. Finansal paniklerin yirminci yüzyıldaki ekonomik dalgalanmaların önemli bir nedeni olduğunu belirten Stiglitz, banka başarısızlıklarının istikrarsızlığın tipik bir parçası olduğunu, regülasyon ve mevduat güvencesine rağmen son yıllarda krizlerin daha sık ve daha zarar verici hale geldiğini ifade etmektedir.

4. Ticari Liberalizasyon: Stiglitz bu politika önerisinde WK'nın iç rekabetteki yetersizliğin korumacılıktan çok durgunluğa ve yenilik yapmadaki yetersizliğe bağlı olduğunu göremediği kanısındadır. Rekabetçi bir iç piyasa olmaksızın tarifelerin kaldırılması devletten özel monopollere kaynak transferine yol açabilmektedir. Stiglitz ayrıca serbest ticaret konusunda Batılı ülkelerin çifte standart uyguladığını belirtmektedir. Nitekim kendisiyle yapılan bir ropörtajda gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin pazarlarını kendilerine açtırmakta ancak kendi pazarlarını onlara açmamakta olduklarına vurgu yapan Stiglitz, on dokuzuncu yüzyılda bunun silahlı gemilerle yapıldığını bugün ise ekonomik silahlar ve el gücünün kullanıldığını belirtmektedir⁵⁰.

5. Özelleştirme: Stiglitz'e göre WK'nın özelleştirmeye olan ilgisi onu rekabeti artırmaktan çok bir teşvik unsuru olarak görmesidir. Mülkiyetin özel sektöre geçmesiyle birlikte hükümetlerin devlet teşebbüsleri nedeniyle uğradıkları mali kayıpların azalacağı düşünülmektedir. Ancak özellikle dağılan planlı ekonomilerde düzenleyici kurumların ve rekabetçi piyasaların yaratılmasından önce yapılan kitle halindeki özelleştirmelerin büyük maliyetler yarattığı görülmüştür. Bunun siyasi bir maliyeti de olmuştur. Çünkü bu süreç reformların daha ileri aşamalara geçmesinin önünde engeller yaratmıştır. Ayrıca ekonomi teorisi de özel mülkiyetin mutlaka doğru ve etkin teşvikler yaratacağını söylememektedir. Çünkü böyle bir sürecin rant-arama çabalarını hızlandırması mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan kamu teşebbüslerinin özelleştirme sürecinden önce yeniden yapılandırılmalarında önemli faydalar bulunmaktadır.

⁵⁰ Lucy Komisar, "Joseph Stiglitz", *Progressive*, June 2000, Vol. 64, Issue 6, s.38.

Özetle Stiglitz'e göre WK'nın başarısızlığının en önemli delili bu politikaları takip etmiş bir çok ülkenin hala büyümemesidir. WK'nın önerileri çerçevesinde sağlanan teknik çözüm yetersiz kalmıştır. Son elli yıllık tecrübe de kalkınmanın sadece bir teknik destek sorunu olmadığını aynı zamanda bir toplumsal dönüşümü içermesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Buna göre WK böyle bir dönüşümü hızlandırabilecek yeteri kadar donanıma sahip değildir. Konsensüs hem amaç hem de araçları itibarıyla çok dar bir yapıdadır. Dolayısıyla WK'ya alternatif bir paradigma oluşturulmalıdır. Sağlık ve eğitim gibi sorunlara çok daha fazla önem verilmesi ve ekonomik güvenlik ağları yaratılması gerekmektedir. Demokratik, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir kalkınma hedeflerini içine alan bir konsensüse giderek daha fazla ilgi gösterilmektedir. Buna göre bütün parçaların toplamından daha büyük bir şeydir ve başarılı bir kalkınma bütüne önem vermelidir ve bu bütün de toplumun dönüşmesidir⁵¹.

Burada özellikle sağlık konusuna değinmek gerekir. Çünkü artık sağlık konusunun kalkınmanın önemli bir parçası olduğu inancı güçlenmektedir. Çok fakir ülkelerde aynı zamanda sağlık yatırımlarının olağanüstü düşük olması dikkat çekicidir. Profesör J. Sachs son yirmi yıldır ABD'nin teşvik ettiği kalkınma anlayışının (WK) tamamlandığını ve artık temel sağlık sorunlarını iyileştirebilecek daha spesifik ve işlevsel bir modele doğru hareket edildiğini belirtmektedir. Çok taraflı finansal kurumların bu amaca yönelik desteği artırma gereğine vurgu yapan Sachs, orta vadeli programlarla ve sağlık ve maliye bakanları ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle kamu sağlığındaki etkinliğin artırılması gereğini vurgulamaktadır⁵².

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Stiglitz'in WK'nın amaçlarla araçları karıştırdığını belirterek, söz konusu paketin tek başına başarılı bir ekonomik

⁵¹ J. Stiglitz, "Towards a New...", s.42. Stiglitz devletin ekonomik hayatta daha aktif rol üstlenmesi anlamına gelen bu düşünceleri onun neo-keynezyen bir iktisatçı olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Chris White, "Joseph Stiglitz: An Economist at The World Bank", *Contemporary Review*, October 2001, Vol. 279, Issue 1629, s.221.

⁵² *BMJ: British Medical Journal*, "Creating a Healthy Global Economy", 1/5/2002, Vol. 324, Issue 7328, s.12.

reform süreci için yeterli olamayacağını vurguladığı söylenebilir⁵³. Enflasyon, bütçe ve cari işlem açıklarına önem verilmesi iktisadi büyüme ve istihdama olan ilgiyi azaltmıştır. Halbuki, bunlar da iktisat politikasının gerçek amaçlarıdır. Dahası Stiglitz'in geliştirdiği PWK'ya göre enflasyon, bütçe ve cari işlem açıkları iktisadi büyümenin en önemli belirleyicisidir. Rekabetçi piyasaların yaratılması ve işlevsel bir finansal sistem gibi diğer değişkenlerin daha az önemi bulunmaktadır.

Tüm bu eleştirilere rağmen Stiglitz makro ekonomik gelişme konusunda WK önerilerini tam anlamıyla göz ardı etmemektedir. Gerçekten de Stiglitz, doğru bir yaklaşımla WK'nın ekonomik istikrar açısından gerekli olan politikalarını kabul etmekte, ancak sürdürülebilir bir büyüme ortamı için ilave bazı tedbirlere ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü makro ekonomik istikrar, yatırımlar ve ekonomik büyüme için güvenli ve doğru tahminlerin yapılabileceği bir ortam yaratmak açısından zorunlu bir koşuldur. Makro ekonomik istikrarı sürdürmek için WK enflasyonun, bütçe açıklarının ve cari işlem açıklarının kontrolüne önem vermektedir. Bu üç değişken yatırım kararları üzerinde de belirleyici olan faiz ve döviz kurlarının belirlenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Enflasyonun kontrol altına alınmasıyla, bütçe ve cari işlem açıklarının düşürülmesiyle faiz oranlarının yatırımcılar için cazip seviyede saptanması mümkün olacaktır. Ayrıca bu önlemler sayesinde döviz kurlarının stabilize edilmesi ve böylece devalüasyon riskinin azaltılması da mümkün olabilir. Stiglitz'in bu ihtiyatlı yaklaşımı onun "sınırlı bir liberalizm veya WK'nın pratik liberalizmi yerine tarihsel perspektifi esas alan bir liberalizm" fikrinde olduğu değerlendirmelerine yol açmıştır⁵⁴.

⁵³ Stiglitz'in belirttiği şekilde özelleştirme, deregülasyon, yeniden yapılanma ve rekabetin ekonomik amaçlar değil, araçlar olduğu yönündeki görüşler hayli taraftar bulmaktadır. (Paul. L. Joskow, "Regulatory Priorities for Infrastructure Sector Reform in Developing Countries" *Annual World Bank Conference on Development Economics 1998*, Eds: Boris Pleskovic and J.E. Stiglitz, The World Bank, Washington, D.C., 1999, s.195). Bu görüşü savunanlar etkin düzenleyici kurumlar ve rekabet politikalarının geliştirilmesinde kamu politikası amaçlarının tanımlanması ve bunun için de finansal kaynakları mobilize etmeye yönelik sektör kabiliyetinin iyileştirilmesi ve sektör verimliliğinin artırılması gibi önlemlerin alınması gereğine vurgu yapmaktadırlar.

⁵⁴ L. Evstigneeva, R.Evstigneev, "So Whither Reform?", *Russian Social Science Review*, March/April 2001, Vol. 42 Issue 2, s.4.

3.4. WK'ya Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Genel Bir Değerlendirme

WK ile ilgili olarak şu ana kadar aktarılan eleştiriler doğrultusunda şöyle bir genel değerlendirme yapılabilir. Öncelikle WK'nın çoğu önerisinin piyasaları daha etkin çalıştırmak için gerekli olduğu söylenebilir. Ekonomik performans üzerine çeşitli politika değişkenlerinin etkilerini analiz eden çok sayıda ampirik çalışma WK'nın temsil ettiği liberal programın lehinde sonuçlar ortaya koymuştur. Onların bulguları ayrıntılarda farklı olmasına rağmen, kendi aralarında örtüşmektedirler. Literatürde ekonomilerini dışa açan, nispeten düşük hükümet harcaması seviyesine sahip olan, enflasyonu düşüren ve eğitime kaynak aktaran az gelişmiş ülkelerle ilgili olarak gelir seviyelerinin düştüğü bulguları da vardır. WK yeni sorular yaratmıştır. Önerilen politikalar sayısız az gelişmiş ve post-sosyalist ülke hükümetleri tarafından niçin önemsenmemiştir? Eğer bu politikalar izleniyorsa (çok uluslu finansal örgütlerin baskısı altında olmadan) beklenen sonuçlar niçin gecikiyor? Aynı şekilde birçok az gelişmiş ülkede uygulanan yapısal denge programlarının sonuçları da orijinal beklentileri karşılamamaktadır. Yeni borç programları, bu ülkelerin iç ekonomik ve sosyal koşullarını bozmaya devam etmektedir. Aynı şekilde bu süreç, siyasal istikrarsızlığı artırmakta, borç veren örgütlere yönelik tepkileri de büyütülmektedir. Dolayısıyla politika reformlarının uygulanmasındaki problemler, kombinasyon başarısızlıkları, ölçek ekonomileri ve dışsallıklar, az gelişmiş ülkeleri iktisadi kalkınmada devletin rolü konusunda yeniden düşünmeye sevk etmiştir. Bugün Dünya Bankası bile kalkınma için etkin bir devleti gerekli bir unsur olarak görmektedir. Banka, devlet temelli kalkınmanın başarısız olduğunu, fakat devletsiz kalkınmanın ise mümkün olamayacağını görmüştür. Tarih iyi hükümetin bir lüks olmadığını, hayati bir gereklilik olduğunu defalarca göstermiştir. Ahrens'a göre WK'nın politika önerileri şu temel gerekçelerden dolayı yetersiz kalmıştır⁵⁵:

1. Enflasyon üzerine yoğunlaşılması uzun vadeli büyüme için çok da uygun olmayan makro ekonomik politikaların izlenmesine yol açmıştır. Ayrıca bu durum dikkatlerin zayıf finansal sistemler gibi makro ekonomik istikrarsızlığın öteki

⁵⁵ Ahrens, "Toward a Post-Washington Consensus...", s.6-8.

kaynaklarından uzaklaşmasına yol açmıştır. Üstelik devlet yöneticileri rekabet politikası, eğitim politikaları, teknoloji transferini teşvik eden ve şeffaflığı artıran politikalar gibi sürdürülebilir bir büyüme ve işleyen bir piyasa ekonomisinin diğer kritik unsurlarını ihmal etmişlerdir.

2. WK, sosyal ve politik etkileri ve bu nedenle de ekonomi ve politikanın birbirine bağımlı olduğunu, yani ekonomik kurumların ve faaliyetlerin sosyal ve siyasal kurumların içerisinde yer aldığı gerçeğini görmemektedir.

3. Konsensüs aynı zamanda politikaların oluşturulması ve uygulanmasıyla ilgili kurumsal problemleri de göz ardı etmektedir. Politika reformu sadece teknik uzmanların işi değildir. Çünkü ekonomik politikayı belirleyen kurumsal yapılar politik reformların yönlendirilmesinde ve kamu politikalarının uygulanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

3.4.1. Ekonomik Kalkınmada Kurumların Rolü

Burada WK'nın eksikliklerinin giderilmesi için kurumlarının rolü üzerinde özellikle durulması gerektiği belirtilmelidir. Çünkü literatürde Doğu Asya gibi ülkelerde yakalanan başarıda kurumsal düzenlemelerin büyük rol oynadığı ve bunun WK tarafından ihmal edildiğini ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bürokratik otonomiye rağmen devletle özel sektör arasında yakın işbirliği sağlayan kurumsal yapının bu ülkelerin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur⁵⁶. Aynı şekilde Afrika, Latin Amerika ve dünyanın diğer bazı ülkelerinde savaş sonrası dönem için yaşanan kriz ve ekonomik dalgalanmaların ana sebebinin kurumsal olduğuna dair önemli çalışmalar yapılmıştır⁵⁷. Örneğin Guy Pfefferman; Venezüella, Uruguay, Ekvator, Peru gibi Latin Amerika ülkelerinde kurumsal altyapının ne kadar yetersiz olduğunu ortaya koyarak yaşanan ekonomik başarısızlıkta bunun kritik rol

⁵⁶ Silvio Borner "The Washington Consensus and Economic Institutions: The Neglected Dimension" www.dse.de/ef/vbws98/05borner.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2003, s.54.

⁵⁷ Daron Acemoglu, Simon Johnson, James Robinson and Yunyong Thaicharoen, "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth", *Journal of Monetary Economics*, 50 (2003) 49, s.105.

oynadığını vurgulamıştır⁵⁸. Kurumlarla ekonomik dalgalanmalar ve dolayısıyla büyüme başarısızlıkları arasında güçlü ilişkilerin tespit edilmesi WK'nın ve literatürün standart makro ekonomik değişkenlerin rolü konusundaki iddialarını zayıflatmıştır.

Kurumların analizi, ekonomilerin zaman içerisinde nasıl geliştiğini anlamamızı büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Kalkınma süreci artık sadece işbölümü ve uzmanlaşma açısından değil, farklı birimler arasındaki değişimi belirleyen kurumsal düzenlemelerin evrimiyle biçimlenmektedir. D. North ısrarla bir ülkenin kurumsal ve örgütsel yapısının ekonomik büyüme ve kalkınmanın birincil kaynağı olduğunu iddia etmektedir. Eğer siyasal ve ekonomik kurumlar piyasalara nispeten düşük maliyetle işlem yaparsa, üretim ve ticaretin potansiyel zararlarını azaltırsa, sermaye birikimi ve hareketliliğini kolaylaştırırsa, riskin paylaşımını sağlarsa ve işbirliğini teşvik ederse ekonomik büyüme ortaya çıkar. Ancak kurumlar tek başına her şeyi garanti etmez. Tecrübeler göstermektedir ki, etkin kurumlar büyümeyi ve refahı teşvik eder. Etkin kurumların yaratılması ise, etkin siyasal kurumların mevcudiyetine bağlıdır. Ancak şu anda etkin siyasal kurumların nasıl yaratılacağıyla ilgili bilgilerimiz sınırlıdır⁵⁹. Dolayısıyla ülkelerin siyasal kurumlarının analizi ve bunların, politikaların oluşturulmasından ve bürokratik uygulanmasından nasıl etkilendiğinin analizi yapılmalıdır. Çünkü kurumsal reform ihtiyacı, reform uygulamasında geniş bir şekilde ihmal edilmektedir. Bunu dikkate aldığımızda siyaset danışmanları, iktisatçılar ve politikacılar kurumsal çevre üzerine yoğunlaşacaklardır. Bununla birlikte siyasi kurumların reforme edilmesi de neredeyse tamamen ihmal edilmiştir. Siyasal ve sosyal uygunluk ve politika reformlarının sürdürülebilirliği kritik bir faktör olarak dikkate alınırken, bu gerçek ekonomik kalkınmanın siyasal ve kurumsal temellerini iyileştirmeye yönelik tartışmalarda yer almamaktadır. WK, kurumsal reformun bu iki alanından hiç birine değinmemiştir. Bununla birlikte John Williamson yaşanan tecrübelerin ışığında kalkınma sürecinde kurumlara daha büyük önem verilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

⁵⁸ Guy Pfefferman, "Beyond Macro and Education Policies", **Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America**, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jasperson), s.264-76.

⁵⁹ Ahrens, "Toward a Post-Washington Consensus...", s.10.

Ona göre iyi bir yeniden yapılanma için piyasa ekonomisinin kurumsal altyapısının inşa edilmesi gerekmektedir. Çünkü kötü kurumlar böyle bir süreci tamamen başarısız kılabilir⁶⁰. Williamson bu ve WK'nın reforme edilmesine yönelik diğer önerileriyle WK politikaları konusunda IMF gibi katı değil, esnek bir tavır ortaya koymaktadır.

3.4.2 Eleştirilere Açık Olma ve Onlardan Yararlanma Gereği

WK'yı temsil eden çokuluslu kurumlar genellikle eleştiriye karşı katı bir tutum göstermektedirler. Ancak bu kurumların gelecekteki başarısı için entelektüel düzeydeki eleştirenlerin dışında geniş bir protestocu grubun istekleri de dikkate alınmalıdır. Genellikle küreselleşme karşıtları olarak adlandırılan bu gruplar, çok farklı kesimlerden katılımcı bulmakta ve giderek daha güçlü birimler haline gelmektedirler. Dünyanın dört bir yanında protestolar yapan ve küresel adalet isteğini bu gösteriler ekseninde ortaya çıkaran gruplar, IMF ve Dünya Bankasından çeşitli taleplerde bulunmaktadır. Bu talepler genellikle Üçüncü Dünya çalışma birliklerinin, çevrecilerin ve benzeri birliklerin önceliklerini yansıtmaktadır. Bu isteklerden ilki, IMF ve Dünya Bankasının tüm toplantılarını halka ve medyaya açması ve önemli bilgilerini herkese duyurmasıdır. İkincisi IMF ve Dünya Bankası, mevcut kaynaklarını kullanarak fakir ülkelerin borçlarını silmelidir. Üçüncüsü gelişmekte olan ülkelere yönelik yapısal denge politikaları (bunlar hükümet harcamalarının azaltılması, ülkelerin yabancı yatırımlara açılması gibi sabit reçetelerdir) sona erdirilmelidir. Çünkü bu politikalar insanların gıda, temiz su, konut, sağlık, eğitim ve organize olma haklarını ciddi biçimde zedelemiştir. Organizatörler özellikle IMF ve Dünya Bankasının temel sağlık hizmetlerine bedel getirmesi önerisine dikkat çekmektedirler. Son olarak Dünya Bankasının petrol, madencilik, gaz ve büyük barajlar gibi sosyal ve çevresel açıdan tahrip edici projelere desteğini sona erdirmesi istenmektedir. Bu taleplerden her birisi açık ve gerçekleştirilebilir niteliktedir. Talepler, devam eden uluslar arası kampanyalarla yakından bağlantılıdır. Bu

⁶⁰ Williamson, "What Should be...", s.261.

taleplerin belirli versiyonlarının ABD kongresinin gündeminde olduğu da belirtilmesi gereken bir husustur⁶¹.

Bu noktada Meltzer Raporunda belirtilen ve uluslar arası mali kurumlarda reform taleplerine yer veren bazı hususlara değinmek yerinde olacaktır. Söz konusu rapor Mart 2000'de Uluslar arası Finansal Kurum Tavsiye Komisyonu Raporu (IFIAC) olarak gündeme gelmişti. Rapor IMF, Dünya Bankası ve diğer çok taraflı kalkınma bankalarının reformuna dönük bir tasarıydı. IFIAC başkanı Allan H. Meltzer'in soyadıyla anılan bu tasarı oy çokluğuyla onaylanmıştı. Raporda çok taraflı mali kurumların ekonomik amaçları şöyle ifade edilmiştir: -küresel sermaye piyasası likiditesini iyileştirmek, -en fakir ülkelerde fakirliği azaltmak, -gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı hızlandıracak yasal ve finansal sistemlerde etkin kurumsal reformları teşvik etmek, -gelişmekte olan ülkelerde kamu sağlığı problemleriyle ve çevresel risklerle ilgilenecek programlar vasıtasıyla etkin küresel kamu malları sağlamak, -düzenli ekonomik veriler toplayıp yayınlamak. Komisyon krizler esnasında likidite sağlanmasını, makro ekonomik danışmanlık hizmetleri verilmesini IMF'nin görevleri arasında görmektedir. Kalkınma bankalarının temel amaçları ise fakirliğin azaltılması, reformların teşviki, küresel kamu mallarının sağlanması, mikro ekonomik verilerin toplanması ve yayılması ve bununla ilgili danışmanlık hizmetlerinin verilmesi şeklinde sıralanmıştır⁶². Tüm bu unsurlar küresel kurumların geleceği açısından büyük önem taşıyan ilkelere dir.

Son olarak vurgulanması gereken önemli bir husus da az gelişmiş ülkelerde tüm başarısızlıkların WK'ya yüklenmesinin gözden kaçırılmaması gereğidir. Çünkü bütün başarısızlıkların WK politikalarına bağlanmasını haklı çıkaracak kadar açık deliller ortaya koymak her zaman mümkün olmamaktadır. WK'ya saldıranlar zaman zaman konuları dramatize ederek ve o ülkelerin kendi gerçeklerinden kaynaklanan sebeplerini göz ardı ederek önemli yanlışlıklar yapmışlardır. Şüphesiz ki, WK'nın orijinal versiyonunda belirtilen politikaların fakirliğin azaltılması gibi bazı yönlerinin yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Hatta daha da öteye giderek yerel

⁶¹ **Multinational Monitor**, "Toward a New...", s.5.

⁶² Charles W. Calomiris, "When Will Economics Guide IMF and World Bank Reforms?", **CATO Journal**, Spring/Summer 2000, Vol. 20, Issue 1, s.85-86.

unsurları dikkate almak gerektiği, tek bir konsensüs içinde geniş bir yaklaşımı ortaya koymanın problemleri olabileceğini de belirtmek mümkündür. Ancak özellikle Williamson'ın orijinal formülasyonunun WK'yı neo-liberalizmle ilişkilendirecek bir anlayışa dönüşmesi önemli eksikliklerin gözden kaçmasına ve politikaların uygulanmasındaki hataların irdelenmemesine yol açmıştır. Williamson'un ifadelerine bakıldığında kavramın böyle bir kullanım kazanmasında ona saldırmak isteyenlerin ihtiyaç duydukları bir zemin bulunmaktaydı. Bu noktada Williamson'ın şu tespitini belirtmek yerinde olur: WK ne söylediğine değil ne yaptığına dönüşmüştür. WK'yı ilk defa kavramsallaştıran Williamson, daha sonra bunun yanlış kullanıldığını ve kavramın daha genel bir konsensüse ulaşacak şekilde yeniden tartışılması ve genişletilmesi gereğine vurgu yaptığı belirtilmelidir. Williamson'ın on başlıkta önerdiği politikaların fakirliğin azaltılmasıyla da bağlantısını tartışmıştır. Ayrıca bu politikaların bazıları hususunda daha değişik görüşler de ortaya koymuştur. Örneğin özelleştirmenin başarısının, nasıl yapıldığına bağlı olduğu, faiz oranlarının serbest bırakılmasının genel bir mali sektör liberalizasyonunun sonuna doğru yapılması gerektiği bunlar arasında sayılabilir⁶³. Özetle başkalarının farklı yaklaşımlarına rağmen kavramı şekillendiren Williamson, WK'nin geliştirilmesi gerektiğine vurgu yaparak dogmatik bir yaklaşımdan uzaklaşmakta ve hatta onu reforme etmeye çalışanlarla yakın bir çizgiye gelmektedir.

3.5. WK'ya Karşıt Yeni Konsensüs Arayışları

Yeni konsensüs arayışlarını Post-Washington konsensüsü ve diğer arayışlar şeklinde ayrıma tabi tutarak incelemek mümkündür..

3.5.1. Post Washington Konsensüsü (PWK)'nin Ortaya Çıkışı

Şu ana kadar özetlenen WK'ya yönelik eleştiriler içerisinde sık sık yeni taleplerin dile getirildiği görülmektedir. Bu talepler genellikle WK'nin yetersizliğine işaret ederek daha geniş çerçeveli bir reform programına ihtiyaç olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Çünkü kontrolsüz küresel piyasaların eşitsizliği ve sosyal riskleri artırarak global düzenin devam etmesine mani olacağı sıklıkla kaydedilmektedir.

⁶³ Ravi Kanbur, "The Stange Case...", <http://people.cornell.edu/pages/sk145/papers/Washington%20Consensus.pdf>. Erişim Tarihi: 30.01.2003.

Sosyal açıdan geniş katılımın sağlandığı ve hatta teorik olarak herkesin dahil olduğu bir küresel ekonominin yeniden inşa edilmesinin önemi giderek daha da belirgin hale gelmektedir. Çevrenin korunmasından insan haklarına çalışma koşullarından sağlık standartlarına kadar birçok hizmetin yetersiz olması, bunların sağlanmasına öncelik verecek kurumların hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde acilen inşasını gerekli kılmaktadır⁶⁴. 1997 yılından beri yaşanan krizlerin ardından dünyanın, fakir ülkelere yönelik daha insani ve daha eşitlikçi bir kalkınma stratejisi geliştirmeden küresel ekonomik liberalizasyonun devam etmesinin mümkün olmayacağı gerçeğini fark etmesi de PWK'nın doğuşunda önemli olmuştur⁶⁵. Bu ve benzeri taleplerin daha çok post-Washington konsensüsü (PWK) ifadesiyle dile getirildiği görülmektedir. Başlangıçta Stiglitz gibi önde gelen bazı iktisatçıların kullandığı ve WK'nın ötesine giden politikalara ihtiyaç olduğunun dile getirildiği bu ifade bugün oldukça geniş bir kullanım ve ilgi alanı bulmuştur. Burada biz PWK'nın içeriğini ve WK'dan hangi yönleriyle farklı olduğunu ele aldıktan sonra onun ne ölçüde önemli bir ekonomik reform programı olduğunu tartışacağız.

PWK ile ekonomik politikaların ağırlık merkezinde kayma gerçekleşmiştir. Buna göre artık liberalizasyon ve deregülasyon yerine etkin bir finansal sistem sağlayan düzenleyici bir mekanizmanın geliştirilmesine öncelik verilmektedir. Finansal regülasyon daha fazla şeffaflığa imkan verecek ve büyük miktarda sermayenin yanlış tahsisini önleyecek şekilde şirket kontrol yapısının yaratılmasını içermesine ve ekonomik aktörlerin kendi kendini kontrol için yasal bir çatı ve teşvik sistemi oluşturulmasına ağırlık verilecektir⁶⁶.

Stiglitz'e göre WK önemli unsurlar içermektedir. Fakat bu paket genel olarak mali sektör reformu ve rekabet politikası gibi hususların ötesine geçmemektedir. Yine, ona göre piyasaların daha iyi çalışması için sadece enflasyonu düşürmek

⁶⁴ Drache, "The Post Washington Consensus...", s.36.

⁶⁵ Nicola Phillips and Richard Higgott, "Global Governance and the Public Domain: Collective Goods in a 'Post-Washington Consensus' Era", *CSGR Working Paper No. 47/99*, November 1999, s.36.

⁶⁶ Brigitte Young, "The World is Ten Years Old: The Process of Globalization is also a Gender Process", <http://www.mbtranslations.com/files/WorldatTenby.doc>, Erişim Tarihi: 17.02.2003.

yeterli değildir. Aynı zamanda güçlü bir finansal düzenlemeye, rekabet politikasına, teknoloji transferini sağlayacak politikalara ve şeffaflığa ihtiyaç bulunmaktadır. Bu tip temel meseleler WK tarafından ihmal edilmiştir. Bu benzeri eleştirilerini ilk defa detaylı bir biçimde 1998 yılında gündeme getiren Stiglitz, aynı zamanda PWK'nın da fikri zeminini hazırlamıştır.

PWK ile ilgili değerlendirmeler genellikle Stiglitz'in görüşleri etrafında şekillenirken, ondan ne anlaşıldığı veya anlaşılması gerektiği konusunda pek çok değişik görüşler bulunmaktadır. Stiglitz'in fikirlerini önemli bir reform teşebbüsü olarak gören Parkins'e göre PWK, kalkınmayı müdahaleci politikalarla reel bir dönüşüm sağlama olarak tanımlayan ve bugün pek gündemde olmayan düşünceyi canlandırmaya çalışmaktadır. En azından PWK borç krizi öncesindeki yıllara dönmeye yönelik daha genel bir hareket olarak görülebilir. O tarihlerde Washington politikası global kapitalizmin kötü etkilerinin iyileştirilmesine daha fazla önem vermektedir⁶⁷. Öte yandan PWK'yla WK'nın tamamlayıcısı olarak ele alan Jayasuriya'ya göre bu anlayışın gelişiminde yönetim (governance) ve şeffaflık sorunlarına olan ilginin artması etkili olmuştur. PWK'yı belirleyen yeni politika paradigması içinde geleneksel WK'nın sahip olduğu açık piyasa, deregülasyon, liberalizasyon ve yapısal denge kavramları dışında sivil toplum, kurumların inşası, güvenlik ağları ve özellikle de yönetim gibi unsurlar bulunmaktadır. Tabii ki, bu PWK'nın gerekli unsurları Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası gibi örgütlerin düşüncelerinde zaman zaman yer almıştır. Hatta IMF bile bu yeni konsensüs üzerine faaliyet göstermeye hazır görünmektedir. Fakat PWK'ya yönelik bu kayma WK olarak nitelenen yapısal denge politikalarından vazgeçildiği şeklinde görülmemelidir. Daha ziyade PWK'nın WK ile önerilen yapısal denge politikalarını içine alacak şekilde yeni bir siyasal kurumsal çerçeve geliştirme teşebbüsü olarak görülmelidir. Ancak, açıktır ki, iki paradigma arasında politika öncelikleri farklıdır. PWK bu açıdan WK politikalarının yerini almamakta daha ziyade onu tamamlamaktadır. Bununla birlikte PWK daha ziyade bir ekonomik anayasalcılık şekli oluşturmaya teşebbüs etmektedir. Bu anlamda hükümet programları (bunların önemli bir kısmı rüşvetin önlenmesine ilişkin projelerdir) yeni PWK'nın ana unsurudur. Hükümet programları siyasetin

⁶⁷ Parkins, "A Post-Washington...", s.4.

azaltılacağı varsayımı üzerine kuruludur. Bu yüzden hükümet projeleri siyasete çatışma veya rasyonel tartışma gibi derin bir karşıt tutum önermekte ve uzlaşmış teknik prosedürlerin etkin bir şekilde uygulandığı bir siyaset versiyonu gündeme getirmektedir. Bu prosedür içerisinde hükümetin ana ilgilerinden birisi kanun gücünün geliştirilmesidir⁶⁸.

3.5.1.1. PWK'nın İçerdiği Politikalar

Stiglitz, Ocak 1998'deki konuşmasında WK'ya önemli saldırılarda bulunmuş ve devletin ekonomiyi düzenlemedeki önemine işaret etmiştir. Stiglitz, o zaman Dünya Bankasında görevlidir. Stiglitz'e göre Banka, PWK'nın yeni meydan okumalarının bazılarını fark etmiştir. Stiglitz'in bu sözleri, önemli bir özeleştirici ifade olarak sayılmıştır. Dünya Bankası onun fikirlerinden bazılarını –örneğin “bilgi bankası” kurulması gibi- benimserken, kalkınma ekonomisi teorisinin yeniden gözden geçirilmesi ve global yönetim sistemleriyle ilgili önerdiği reformlar konusunda aynı hassasiyeti göstermemiştir. Dünya Bankası ve IMF politikalarını belirleyen ortodoks iktisatçılar, onun WK ile ilgili eleştirilerini kabul etmemektedirler. Onun fikirleri daima kurumsal ve siyasal engellerle karşılaşmıştır⁶⁹.

Bununla birlikte Stiglitz'in ayrılmasından sonra IMF ve Dünya Bankasının siyasi bildirimlerinde giderek onun çizgisindeki bir yaklaşımın benimsenmiş olduğu hususu da dikkat çekmektedir. Örneğin 1999 yılında Bretton Woods kurumlarının yıllık toplantısında IMF, amacını –en azından dönemin başkanı Camdessus'un yeniden tanımlamasıyla- fakirliği azaltmak olarak yeniden tanımlamıştır. IMF ve Dünya Bankası, dünyanın en fakir ülkelerine yönelik Fakirliği Azaltma Stratejisi adıyla yeni bir borçlanma çatısı içerisinde daha etkin işbirliğine yönelik güçlü arzusunu beyan etmiştir. Burada belirtilen trend önemlidir. Stiglitz'in eleştirileri Bretton Woods kurumlarına ABD'nin kuklası olmaktan daha çok hükümetler arası bir birim haline gelme hususunda etki yapmıştır. Bretton Woods kurumları şu anda onun önerdiği gibi ekonomik büyümenin yanında sürdürülebilirlik, demokrasi ve

⁶⁸ Jayasuriya, “Governance, Post Washington Consensus...”, s.1.

⁶⁹ Yash Tandon, “Knowledge and the Post-Washington Consensus”, *SEATINI Bulletin*, Vol. 3, 31 August 2000. <http://www.seatini.org/reports/knowledge%20and%20the%20post-washington%20concensus.htm>, Erişim Tarihi: 10.04.2003.

eşitlik gibi kavramların önemine işaret etmektedir. PWK olarak isimlendirilen bu süreç aslında henüz bir konsensüse ulaşamamış olsa bile yeni bir WK özelliği taşımaktadır. PWK önceki konsensüsün sadece temel amacını ve ana metodolojisini devam ettirmektedir. Yeni WK liberal ekonominin basit varsayımlarından öteye gitmekte ve kendi temelleri üzerine bina olmaktadır. Önceki konsensüsün makro ekonomik önlemlerinin ötesine gitmekte, ancak onları da bünyesine dahil etmektedir. O da dünyayı Amerika'nın ve uluslar arası şirketlerin öncülüğünde global olarak entegre olmuş bir kapitalist sistem içerisinde biçimlendirme amacını devam ettirmekte, ancak yerel mülkiyeti teşvik etmektedir. Önceki WK tecrübesinden entegre olmuş kapitalist bir dünyayı sağlamakta piyasa ve özel teşebbüsün yeterli olmadığı öğrenilmiştir. Ulus devletler aktif olarak yardım etmelidir ve global sistemi yerel toplum ve kültürler içerisinde eritebilmenin yolları bulunmalıdır⁷⁰.

Görüldüğü gibi PWK WK'nın tam tersi veya ondan tamamen farklı bir strateji ortaya koymamakta, sadece araç ve amaçların geliştirildiği ve önceki paketin olumsuzluklarından çeşitli tecrübelerin dahil edildiği "genişletilmiş bir araçlar ve amaçlar" seti sağlamaktadır. Ekonomik büyümenin yanında Stiglitz, daha ileri amaçlar olarak hayat standartlarının artırılmasını, sürdürülebilir kalkınmayı ve eşitlikçi ve demokratik gelişmeyi öne çıkarmaktadır. Sürdürülebilir hedefler için özelleştirme ve liberalleşme, rekabetçi piyasaları doğuran ve finansal sistemin kontrol görmesini sağlayan ekonomik araçlarla birlikte gerçekleştirilmelidir. Örneğin rekabetçi piyasalar olmaksızın özelleştirme kamu monopollerinin özel monopollere dönüşmesiyle sonuçlanır, bu da ne refahı ne de büyümeyi artırır. Beşeri sermaye ve araştırma ve geliştirme iktisadi büyüme ve kalkınma için gerekli diğer iki önemli faktördür. Araştırma ve geliştirmeye yatırımın çok uzun zamanda maddeleştiği ve yüksek maliyetlere neden olduğu dikkate alınırsa teknoloji transferi bir alternatif olarak ortaya çıkar. Hem beşeri sermayenin hem de teknoloji transferinin teşvikinde hükümetler etkin bir role sahiptirler.

⁷⁰ Brendan Martin, New Leaf or Fig Leaf, <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/knowledgebank/newleaf/newleaf6.html>, 2000. Erişim Tarihi: 07.01.2002.

Tablo 1. PWK: Genişletilmiş Bir Amaçlar ve Araçlar Seti

Amaçlar:	Hayat standartlarının artırılması (sağlık, eğitim) Sürdürülebilir kalkınma (tabii kaynakların korunması, sağlıklı çevre) Eşitlikçi kalkınma Demokratik kalkınma
Araçlar:	Finansal regülasyon Rekabet politikası Beşeri sermayeye yatırım Teknoloji transferi

Kaynak : Stiglitz, *More Instruments and Broader Goals:...* s.1-33.

3.5.1.1.1. Rekabetçi Piyasalar:

Refah devleti teoremine göre etkin bir piyasa ekonomisi için iki önemli şart vardır. Bunlardan birisi mülkiyet hakkı, diğeri ise rekabetçi piyasaların varlığıdır. Bununla birlikte WK, özelleştirmeye ve buna bağlı olarak özel mülkiyet haklarına büyük önem verirken, aynı önemi rekabetçi piyasaların yaratılmasına vermemektedir. Öte yandan Stiglitz, PWK içerisinde ekonominin özelleştirilmesi veya serbestleştirilmesini rekabetçi piyasaların yaratılmasıyla aynı anlama gelmediğini belirtmektedir. O, daha ziyade rekabetçi piyasaların yaratılmasına yönelik açık önlemler alınmasını bir reform programının gerekli unsurları olarak görmektedir. Üstelik Stiglitz hükümetin, rekabetçi piyasaların yaratılması ve korunması için gerekli düzenlemenin sağlanmasında anahtar bir rol oynayacağını belirtmektedir⁷¹. O halde PWK'nın hükümete ticari engellerin kaldırılmasından daha aktif bir rol tanıdığı görülmektedir.

Araştırmalar gösteriyor ki, makro ekonomik gelişme sadece parasal ve mali politikalarla değil, aynı zamanda bunların iyi çalışan bir mikro ekonomik temelinde de varlığına bağlıdır. Bu yüzden üretimi ve istihdamı artırmanın bir aracı, işlevsel bir finansal sistemin varlığıdır. Stiglitz'e göre sağlam bir finansal sistemin inşa edilmesi, makro ekonomik istikrarın teşvik edilmesi için önemli bir aşamadır. Böyle bir

⁷¹ Stiglitz, "More Instruments...", s.16-17.

sitemin mevcudiyeti, enflasyonu düşürmekten ve bütçe açıklarını kapatmaktan daha önemli olabilir. Çünkü gelişmiş ülkelerde önemli iktisadi daralmalar, finansal paniklerden kaynaklanmıştır. Makro ekonomik istikrara katkısının yanında finansal piyasalar, bir ekonominin etkin bir şekilde çalışması için önemli işler görürler. Finansal piyasalarla fazlası olan iktisadi birimlerden sermaye toplanır ve en yüksek verimleri getirecek yatırımlara tahsis edilir. Bilgi sağlanması, riskin azaltılması ve likiditenin artırılması ile finansal piyasalar ekonominin daha az dalgalanmasına imkan verir⁷².

3.5.1.1.2. Beşeri Sermaye:

WK politikalarında söz edilmeyen beşeri sermayenin, sürdürülebilir bir büyümeye ulaşmada ne kadar önemli olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ancak eğitim genel anlamda bir kamu malı olduğu için piyasalar onu yeterince temin edememektedir. Bu yüzden hükümetin en önemli amaçlarından birisi, beşeri sermaye yaratılmasına imkan verecek koşullar sağlamaktır. Bu çerçevede bilgi sermayesinin gelişmesini artıracak okullar ve diğer eğitim kurumlarının yaratılması ve desteklenmesi gerekir. Rekabetçi üstünlüğün bir kaynağı olarak beşeri sermaye, akademik araştırmacıların daha fazla dikkatini çekmeye başlamıştır⁷³. Yapılan incelemeler endüstri toplumunda bilgiye dayalı bir ekonomiye hızlı geçişte örgütlerin, kurumların ve ülkelerin beşeri sermaye yönetimindeki başarısızlıklarının olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Son zamanlarda örgütlerde bilgi yönetimine verilen önem artmıştır. Bilginin yönetimi, stok ve akımları bugünkü bilgi çağında önem taşımaktadır. Genel anlamda bilgi sermayesi ile sistemlerin, örgütlerin ve toplulukların etkin faaliyet göstermesine imkan veren bilgilerin yaratılması, transferi, paylaşılması ve kullanılması kastedilmektedir. Beşeri sermayeye yatırım yapmak, değer yaratmaya yatırım demektir. Beşeri sermaye çalışanların kabiliyetini, bilgisini, tutumlarını, motivasyonunu, iş yapılarını ve iş tutumlarını etkileyebilir. Sermaye geçmiş üzerine bina edilir, bugün sürdürülür, gelecekte değer yaratmak için kullanılır. Beşeri sermaye yenilik yapma kabiliyetinin yaratılması açısından da önemlidir. Bu açıdan

⁷² Aggestam and Falck, "Poland in a Post-Washington Consensus...", s.8.

⁷³ Stiglitz, "More Instruments...", s.25.

bakıldığında gelişmiş ülkelerin aynı zamanda yüksek bir eğitim düzeyine sahip olması dikkat çekmektedir. Nitekim yüksek eğitilmiş nüfusun genel nüfusa oranı Almanya'da %13, İngiltere'de %12, Danimarka'da %14, İtalya'da %8, Portekiz'de %7, Avusturya'da ise %6 seviyesindedir.⁷⁴:

Stiglitz'in "bilgi ekonomisi" olarak isimlendirdiği şekilde, bilginin bir kamu malı olduğu fikri giderek önem kazanmaktadır. Araştırma ve politika temelli kuruluşların bilgiyi kendi programlarına dahil etme yönünde belirgin çabaları bulunmaktadır. Dünya Bankası "Bilgi Bankası" fikrini tartışmaya açmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) üst düzey bir bilgi ofisi durumundadır. UNCTAD'ın benzer yönde çalışmaları bulunmaktadır. Bilginin önemi konusuna giderek artan bir uyanışın olduğunu söylemek mümkündür. Bu temel üzerine Stiglitz'in söylediklerini aktarmak önem kazanmaktadır. Ona göre, bugün Dünya Bankası daha kapsamlı bir yeni kalkınma çerçevesi içerisinde bilgiye, kurumlara ve kültüre çok daha fazla önem vermeye yönelmiştir. Bu kayma, kısmen dünyadaki en başarılı ülkelerin deneyimi ve başarısız ekonomilerin tecrübelerinden güç almıştır. Aynı şekilde düşünme şekillerinde de bir değişme yaşanmıştır. O da, genel anlamda bilgi ve eğitimin, özel anlamda da bilim ve teknolojinin iktisadi gelişmedeki merkezi rolünün açığa çıkmasıdır.⁷⁵.

Bu noktada Dünya Bankasının küresel ekonominin yönetimindeki rolünü tekrar gözden geçirmesi gerektiğine vurgu yapmak gerekir. Dünya Bankası sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve fakirliğin azaltılması için borç verme, ekonomik analiz ve araştırma yapma, politik tavsiye ve teknik yardım sağlama gibi geleneksel fonksiyonlarını genişletmelidir. Bankanın siyasi yapısı zayıf olan ülkelere bilgi ve teknik yardım sağlama ve iyi politika ve iyi kurumlara sahip ülkelere de şartları fazla olmayacak şekilde borç veren bir Bilgi Bankasına dönüşmesi önemlidir. Bankanın küresel kamu mallarının sağlanmasındaki rolü artmalı ve mali krizlerin

⁷⁴ Aggestam and Falck, "Poland in a Post-Washington Consensus...", s.9-11.

⁷⁵ Yash Tandon, "Knowledge and the ...", <http://www.seatini.org/reports/knowledge%20and%20the%20post-washington%20consensus.htm>, Erişim Tarihi: 10.04.2003.

önlenmesinde IMF kadar olmasa da aktif biçimde rol almalıdır⁷⁶. Diğer bir ifadeyle küresel piyasa başarısızlıklarını önlemekten çok Banka artık hükümet başarısızlıklarının ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan problemlerin giderilmesine daha fazla önem vermelidir.

3.5.1.1.3. Teknoloji Transferi:

Beşeri sermaye gibi araştırma-geliştirme (Ar-Ge) de yüksek büyümeye ulaşmada önemli bir araçtır. Teknolojik ilerleme uzun vadede örgütlerin rekabet edebilirliğinde anahtar bir öneme sahiptir. Ancak Ar-Ge'ye yatırım yapmanın maliyeti yüksek ve onların maddi hale dönüşmesi ise uzun sürmektedir. Ar-ge'ye pahalı yatırımlar yapmaktan ziyade, gelişmekte olan ülkeler için daha iyi bir metot, yeni teknolojileri daha ileri ülkelere teknoloji transferi yoluyla elde etmektir. Nitekim Doğu Asya'nın gerçekleştirdiği ekonomik başarıda yüksek beşeri sermaye birikimi ve yüksek tasarruflar yanında teknoloji transferine yardım eden aktif bir hükümet müdahalesinin belirgin bir rolü bulunmaktadır⁷⁷. PWK reformlarına bakarak daha çok mikro eğilimli piyasa ekonomisinin ve sosyal sektör reformlarının önemi fark edilmiş gözükmektedir. PWK reformlarının gözle görülmesi daha zordur. Çünkü altyapı yatırımlarının sonuçlarını tahmin etmede zorluklar vardır. PWK reformları ikinci kuşak tipi olarak görülmektedir. Yani bununla özelleştirme ve liberalizasyondan sonra yapılan reformlar kastedilmektedir.

Yukarıda belirtilen hususlar Stiglitz'in PWK çerçevesini oluşturmaktadır. Ancak bu yeni yaklaşımın hangi esaslara dayandığı konusunda çok sayıda inceleme bulunmaktadır. Örneğin temel ekonomik kurumların işleyişinin siyasetten arındırılması için anayasal çerçeveye dahil edilmesi PWK'nın ana özelliklerinden birisi olarak görülmektedir. Bu ekonomik kurumlar (merkez bankası gibi) hukuki bir nitelik üzerine hareket edecektir. Bu yaklaşım çokuluslu örgütlerdeki yönetim programlarının doğuşunda da açık bir şekilde görülmektedir. Sadece borç verme çerçevesi hükümet programlarının etkin kullanımına bağlanmamış aynı zamanda çok

⁷⁶ Christopher Gilbert, Andrew Powell, "Positioning the World Bank", *Economic Journal*, November 1999, Vol. 109 Issue 459, s.598.

⁷⁷ Joseph Stiglitz, "Some Lessons from the East Asian Miracle", *The World Bank Research Observer*, Vol. 11, No.2, (August 1996), s.151.

tarafli kurumlar borç vermeyi kurumsal gelişme ve kapasite inşa etmeye yönelik kapsamlı yardım programlarına daha fazla yönlendirmişlerdir. Nitekim Güneydoğu Asya ülkeleri ve geçiş ekonomilerindeki reformlar daha çok itibarlı ve bağımsız düzenleyici kurumların oluşturulmasına yönlendirilmiştir. Söz konusu ülkeler devleti daha düzenleyici bir rol icra edecek şekilde düzenleme uygulamasına geçmekten kaçmamışlardır. IMF'nin önceki başkanı Michel Camdessus, IMF'nin devlet yönetimiyle ilgili sorunlar konusundaki rolünün yıllar boyunca büyüdüğünü ve ekonomik istikrarı genişletmek için iyi devlet yönetimine daha fazla önem verilmeye başladığını zikretmiştir. Üstelik Camdessus'a göre Asya Krizi etkin olmayan devlet yönetiminin yıkıcı etkilerini ve piyasa şeffaflığının eksikliğinin zararlarını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Tayland, Güney Kore ve Endonezya'nın son dönemlerindeki bütün IMF kredileri bu ülke hükümetlerinin yönetim rejimlerini reform etmeye yönelik büyük çabalar göstermesi şartına bağlanmıştır⁷⁸.

Yönetişim kavramı PWK içerisinde önemli bir unsur oluşturmaktadır. WK'nın yönetim ve güvenlik ağları yaratma konusundaki eksikliği önemli başarısızlıklara kapı açmıştır. Özellikle Doğu Asya'da yaşananlar iyi bir yönetişimin ne kadar gerekli olduğunun anlaşılmasına katkı yapmıştır. Prag'da yapılan Dünya Bankası-IMF yıllık toplantılarında konuşan Amerika Hazine Sekreteri Larry Summers makro ekonomik reformların bundan böyle anti rüşvet önlemleri, fakirlere yönelik güvenlik mekanizmaları ve tamamlayıcı yönetim reformlarıyla birlikte yürütülmesinin gereğine vurgu yapmak zorunda kalmıştır⁷⁹. Böylece yönetim programları 1980'li yılların yapısal denge programları tecrübelerinden hareketle güç kazanmaya başlamıştır. Uluslar arası politika aktörleri yapısal denge programlarının başarısızlığını gördükten sonra ekonomik reform paketlerini uygulamaya yönelik iktisadi ve bürokratik kurumların kapasitesini daha sıkı bir şekilde incelemeye başlamıştır. Fakat Dünya Bankasının kredi alan ülke hükümetleriyle ilgili programları ile PWK arasındaki fark devletin düzenleyici kapasitesinin artırılmasına çekilen dikkatte kendisini göstermektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, ekonomik

⁷⁸ Jayasuriya, "Governance, Post Washington...", s.5.

⁷⁹ Michael Chege, "Legacy to the World's Poorest Nations", *Washington Quarterly*, Winter 2001, Vol. 24, Issue 1, s.174.

anayasacılık olarak isimlendirilen siyasi ve yasal unsurları piyasaların bakışıyla değerlendirmeye yönelik açık bir ilgi kayması söz konusudur⁸⁰. Ayrıca PWK yönetim dışında sosyal sermayenin oluşturulmasına da büyük önem vermektedir. Bu yönüyle PWK yapısal reform programlarında siyasal ve kurumsal temellerin önemini açığa çıkarma teşebbüsü olarak da görülebilir⁸¹.

Öte yandan PWK'nın da ne ölçüde yeterli olduğu konusunda şimdiden tartışmalar başlamıştır. Henüz gelişme safhasında olan PWK'nın genel anlamda WK'nın yumuşatılmış ve genişletilmiş bir şekli olarak ileriye doğru önemli bir adım olduğu kabul edilmekte ise de burada da adalet, fakirlik ve eşitsizlik sorunlarına uluslar arası gündemde işaret edilemeyeceği temel bir eksiklik olarak gündeme gelmektedir. Dolayısıyla bazen Kuzey Güney çatışması olarak ifade edilen ve zengin ülkelerle yoksul ülkelerin giderek artan gelir uçurumuna dayalı mücadeleleri böyle bir kavramsallaştırma üzerinde devam edecek ve belki de daha da şiddetlenecektir⁸². Ancak Stiglitz'in yazıları bir bütün olarak değerlendirildiğinde onun kamu politikasına yön veren Anglo-Sakson ekonomilerinin temel kanunlarıyla ihtiyaç duyulan sonuçların elde edilebileceğini reddettiği söylenebilir. WK'nın geleneksel on ilkesi açısından bakıldığında Stiglitz'in içerik ve önem bakımından önemli farklılıklar getirdiği anlaşılmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi Stiglitz prensip olarak bu on ilkedен herhangi birisine karşı değildir, hatta onların bazılarında kendisi de önem vermektedir. Fakat o, bu on politikaya dogmatik bir tarzda yaklaşılmasını reddetmektedir. Ona göre bu on politika amaç değil, araç olarak görülmelidir ve büyümenin yanında sürdürülebilirlik, eşitlik ve demokrasiye ulaşmayı sağlayacak daha geniş bir hükümet ve sivil toplum katılımı içerisinde uygulanmalıdır⁸³. Kısaca Stiglitz, söz konusu on politikayı başarılı bir ekonomik gelişme için yeterli bulmamaktadır.

⁸⁰ Jayasuriya, "Governance, Post Washington...", s.5-6.

⁸¹ Kanishka Jayasuriya, Andrew Rosser, "Economic Orthodoxy and the East Asian Crisis", *Third World Quarterly*, June 2001, Vol. 22, Issue. 3, s.381-397.

⁸² Richard Higgott, "Global Governance without Politics: The Limits of the Post Washington Consensus", <http://users.ox.ac.uk/~ntwoods/chall%20ggpols.htm> Erişim Tarihi: 10.04.2003.

⁸³ Brendan Martin, New Leaf or Fig Leaf, <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/knowledgebank/newleaf/newleaf6.html>, 2000. Erişim Tarihi: 07.01.2002.

Özetle PWK'da ifadesini bulan ve WK'nın yetersiz kaldığı hususları şöylece sıralayabiliriz⁸⁴:

- Uluslar arası sermaye piyasalarının etkinliğinin arttırılması, (şeffaflık, yasal düzenleme, ahlaki rizikonun azaltılması, IMF fonksiyonlarının iyileştirilmesi, risk yönetiminin iyileştirilmesi)
- Kısa dönemli uluslar arası sermaye akımlarının yeniden düzenlenmesi,
- Mevcut çok uluslu finansal kurumların reforma tabi tutulması ya da yenilerinin oluşturulması,
- Parasal dalgalanmaları minimize etmek amacıyla döviz kuru rejimlerinin düzenlenmesi,
- Uluslar arası makro ekonomik koordinasyonların sağlanmasına yönelik önceliklerin oluşturulması

PWK genel olarak literatürde olumlu ve WK'nın eksikliklerini giderebilecek bir reform paketi olarak algılanmasına rağmen ona yönelik eleştiriler de görülmeye başlanmıştır. Ben Fine'a göre PWK'nın WK'ya göre daha geniş bir kapsam ve daha az bir ideolojik çerçeve taşıdığını belirtmesine karşın, yeni konsensüsün de entelektüel olarak dar ve indirgemeci bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtmektedir⁸⁵. Bir başka çalışmasında ise Fine, PWK'yı modernizasyon ve Keynezizmin daha parçalı bir versiyonu olarak değerlendirmekte ve onun kalkınma vizyonunu daha zayıf ve daha az uygun koşullara sahip bulmaktadır. Ona göre PWK kalkınma

⁸⁴ Activeline, "Washington Konsensüsü'nde Yeniden Yapılandırma Süreci", <http://www.activefinans.com/activeline/sayi17/wkonsensus.html>, Erişim Tarihi: 14.04.2003).

⁸⁵ Ben Fine, "Neither the Washington Nor the Post-Washington Consensus: An Introduction", www.globalpolicy.org/soecon/bwi-wto/wbank/2001/esrc.pdf, Erişim Tarihi: 17.02.2003., s.3-6.

incelemelerinin sağlığı ve geleceği açısından fazla yaygınlık göstermemesi gerekmektedir⁸⁶.

Bu başlık altında WK ile PWK arasında da bir karşılaştırma yapmak yerinde olur. WK'nın makro ekonomik hedefinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. İktisat politikası enflasyonu düşürmek, bütçe ve cari işlem açıklarını azaltmak hedefinde olmalıdır. Bununla birlikte PWK reformları da başarılı bir makro ekonomik gelişmenin sürdürülmesi, kurumların yeniden yapılandırılması, uygun ticari düzenlemelerin getirilmesi gibi daha ileri düzeyde bir yapılanma için gerekli görülmelidir. Ayrıca WK ile PWK reformlarının birbiri yerine ikame edilmesinden çok bir arada ve birbirini tamamlayan şekilde uygulanması gerekir. Örneğin finansal kurumlarla araçların işlevsel hale getirilmesinden sonra makro ekonomik istikrarın sürdürülmesi ekonominin dış şoklara dayanıklılığını arttıracak ve ülkenin kendi ekonomik politikasını tayin etme ihtimalini güçlendirecektir. Bu reformların başarıyla uygulanması gelecekte daha kapsamlı bir iktisat politikasının başarılması ihtimalini yükseltecektir. Bankaların özelleştirilmesi ile birlikte finansal sektör reformlarının gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu reformlar hem finansal sektörün derinleştirilmesi hem de genişletilmesi amacıyla uygun olmaktadır. Fakat tek başına finansal sektör reformları yeterli değil, iktisadi büyüme için diğer PWK reformları da önemlidir. Bunlara, sivil hizmetlerin reforme edilmesi, ticari kanunların düzenlenmesini örnek verebiliriz. Enflasyon yaratacak darboğazları engellemek için eğitim ve sağlığa yatırım yapmak suretiyle, beşeri sermaye birikimi desteklenmelidir⁸⁷.

3.5.2. WK'ya Yönelik Diğer Ekonomik Konsensüs Arayışları

WK'ya yönelik alternatiflerin bir kısmı yukarıda belirtildiği gibi onun daha geliştirilmiş versiyonlarından ibarettir. Bunlardan en fazla rağbet gören şüphesiz ki PWK'dır. Bunun dışında literatürde başka öneriler de getirilmiştir. Örneğin tanınmış iktisatçılardan Rodrik, Geliştirilmiş bir WK üzerinde durarak geleneksel on politika dışında

⁸⁶ Ben Fine "Economics Imperialism and the New Development Economics as Kuhnian Paradigm Shift?", *World Development*, Vol. 20, No. 12, 2002, s.2066.

⁸⁷ Aggestam ve Falck, "Poland in a Post-Washington...", s.13-14.

ilave on politika ortaya atmıştır. Bunları şöylece sıralamak mümkündür⁸⁸. Şirket yönetişimi, rüşvetle mücadele, esnek emek piyasaları, WTO düzenlemeleri, finansal kurallar ve standartlar, ihtiyatlı sermaye hesabı liberalizasyonu, ortalama döviz kuru rejimleri, bağımsız merkez bankaları veya enflasyon hedeflemesi, sosyal güvenlik ağları ve fakirliğin azaltılmasıyla ilgili hedeflerin belirlenmesi. Rodrik sadece ticaret ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesiyle kurumsal gelişmenin ekonomik büyüme açısından yeterli olamayacağını savunmaktadır. Ona göre yurtdışında önemli adaptasyonlar yapılmadan teknoloji ve ... kurumlar yaratılamayacaktır. Bunun için devlet ve sivil toplumun proaktif bir rol üstlenmesi ve girişimciliğin ve kurumsal insanın hızlandırılmasına dönük stratejiler geliştirilmesi gerekir. Dünya şu anda daha az konsensüse ancak daha fazla tecrübeye ihtiyaç duymaktadır. Yabancı örgütler ulusal demokrasilerin bu tür inisiyatifler üstlenmesini kolaylaştırmıştır. Küresel ekonomik yönetimle ilgili daha dar çerçeveli bir kurallar setinin oluşturulması gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına daha iyi hizmet edecektir⁸⁹.

Asya krizinden sonra, krizin etkilerinin nasıl giderilebileceği konusunda WK önerilerine alternatifler geliştirilmiştir. Bunlardan birisi de Main Street alternatifidir. Bu yaklaşım geleneksel WK önerilerinin iflasla sonuçlandığını ve WK'nun son yirmi yılda büyümeyi yavaşlatıp eşitsizliği artırdığını belirtmektedir. Finansal liberalizasyon konusunda daha fazla şeffaflığa vurgu yapan bu alternatif, spekülasyonun azaltılmasını öngörmektedir. WK'nın müdahale olarak değerlendirdiği bu gibi tedbirlerle piyasaların istikrara kavuşacağı ve uzun vadeli büyümenin hızlanacağı kaydedilmektedir⁹⁰.

Main Street Alternatifi olarak adlandırılan bu görüş ticaret, finansman, ekonomik büyüme ve gelir dağılımının birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve bu nedenle ihracata dönük büyümenin ciddi biçimde yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bir ülkenin ihracatı diğer ülkenin ithalatı olduğu için bu

⁸⁸ Dani Rodrik, "After Neoliberalism, What?", June 2002, http://www.new-rules.org/Publication/After_neolib/After_Neoliberalism_What.pdf, s.10, Erişim Tarihi: 20.03.2003.

⁸⁹ Rodrik, "After Neoliberalism...", s.8-9.

⁹⁰ Thomas I. Palley, "Goodbye Washington Consensus, Hello Main Street Alternative", http://www.fmcenter.org/fmc_superpage.asp?ID=179, Erişim Tarihi: 13.03.2003.

stratejiye dayalı gelişmeye güvenilmemelidir. Ayrıca ücretlerin yükseltilecek gelir dağılımının iyileştirilmesi ve uluslar arası çalışma standartlarının getirilmesi bu yaklaşımı savunanların önem verdiği hususlar arasındadır. WK'nın ekonomik kayırmacılığın önlenmesi için önerdiği daha fazla liberalizasyon fikri eleştirilmekte ve insan hakları, çalışma hakları ve bağımsız sendikaların yaratılması ile söz konusu problemin giderilebileceği vurgulanmaktadır⁹¹.

Latin Amerika ülkelerinde WK politikalarının etkileri konusunda önemli çalışmaları yapmış olan Birsdall ve Tore, büyümeyle birlikte eşitliği ön plana çıkaran ve on bir politika önerisinden oluşan bir alternatif üzerinde durmaktadır. Bu paketin amacı bir taraftan fakirliğin ve eşitsizliğin azaltılması diğer taraftan ekonomik etkinliğin ve büyümenin sürdürülmesidir. Uygulamada ise esas sorumluluk ülke yönetimine verilmekte ve uluslar arası kurumların desteği talep edilmektedir. Birsdall ve Tore bu önerilerin önemine işaret ettikten sonra onların her ülke için aynen uygulanabilme ihtimalinin sınırlı olduğunu ve onların sadece ekonomi politikası araçları olarak ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Önerilen politikalar şunlardır⁹²:

1. Yasal temele sahip bir mali disiplin uygulaması,
2. Piyasalardaki dalgalanmaları yönetmek ve krizleri en aza indirmek için mali, para, bankacılık ve diğer finansal konularda standartlar getirilmesi,
3. Otomatik olarak fonksiyon gören sosyal güvenlik mekanizmaları yaratılması,
4. Fakirlerin yararlanacağı daha geniş eğitim imkanlarının getirilmesi,
5. Çalışanların ve orta gelirli grupların vergi yükünün azaltılması,
6. Küçük işletmelere desteğin artırılması ve bu sayede daha çok iş imkanı yaratılması,

⁹¹ Nation, "How to Say No to the IMF", 06/21/99, Vol. 268, Issue 23, s.21-23.

⁹² Birsdall, Torre, Menezes, Washington Contentious..., s.11-14.

- 7.Çalışanların haklarını koruyan düzenlemeler yapılması,
- 8.Ayrımcılıkla açık biçimde mücadele edilmesi,
- 9.Kırsal bölge halklarına yönelik arazi reformu yapılması,
- 10.Alt yapı ve kamu sağlığı gibi hizmetler genişletilmeli,
- 11.Zengin ülkelerin tarım ve tekstil ithalatına getirdikleri engellerin azaltılması.

WK'ya yönelik olarak gelişen alternatif önerilerden birisi de Monterrey konsensüsüdür. Bu anlayış Monterrey'de (Meksika) gerçekleşen Birleşmiş Milletler Kalkınmanın Finansmanı Konferansında geliştirilmiştir. Konferansın amacı fakirliğin azaltılması ve gelişmekte olan ülkelerdeki hayat koşullarının iyileştirilmesidir. Ayrıca doğrudan dış yatırımların ve resmi kalkınma yardımlarının artırılması, yolsuzlukla mücadele, borçların azaltılması, piyasaya giriş olanaklarının iyileştirilmesi, uluslar arası vergi işbirliğinin güçlendirilmesi de diğer amaçları oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu amaçlara nasıl ulaşılacağı konusunda katılımcılar arasında bir konsensüs sağlanabilmiş değildir. Sadece küresel siyasi, ekonomik ve sosyal kalkınma düşüncesi içerisinde demokrasi, şeffaflık ve adaletin esas alındığı yeni bir yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bu konferansın bir özelliği de ilk BM'nin çok geniş bir katılım sağlamış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle sadece IMF, WTO ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar değil aynı zamanda sivil toplum örgütleri ve özel sektör temsilcileri gibi kesimler de temsil edilmişlerdir. Konferansta küresel kalkınma düşüncesi WK'dan ayrılarak çok taraflı mali kuruluşların BM gibi uluslar arası siyasal süreçlerde daha kabul edilebilir birer kurum haline getirilmesi gibi yeni yaklaşımlar gündeme gelmiştir.

Konferansta Amerika piyasaya yönelik mekanizmalar aracılığıyla özel teşebbüslerin desteklenmesine dayanan prosedürleri öne çıkarırken, Avrupa Birliği borçların silinmesinin ötesinde küresel yönetim ve ticari sorunları gündeme getirmişti. OECD ülkeleri ise mevcut kaynakların yolsuzlukla mücadele ve yönetişimin iyileştirilmesi doğrultusunda kullanılmasını önermişlerdir. Gelişmekte

olan ülkeler bu alanda önemli adımlar atıncaya kadar finansal destek verilmemesi fikri öne çıkmıştır. Buna karşılık yardım alan ülkeler önceki deklerasyonlarda verilen taahhütlerin yerine getirilmediğini kaydetmişlerdir. Onlar daha yüksek ve hızlı borç indirimleri beklemektedirler. Dünya Bankasının tahminlerine göre 2015 yılı için belirlenen kalkınma hedeflerine ulaşılması için 2000 yılında yapılan yardım miktarının iki katına çıkarmak gerekmektedir⁹³.

Monterrey zirvesinde ayrıca gelişmekte olan ülkelerin Batılı piyasalara girişinde getirilen engeller gibi bazı tartışmalı hususlar da gündeme gelmiştir. Batılı ülkeler kendi tarım ve tekstil piyasalarını ithalata koydukları yüksek tarifeler ve çiftçilere sağlanan sübvansiyonlarla korumaktadırlar. Söz konusu azaltılması gelişmekte olan ülkelere daha fazla kaynak girişine imkan verecektir. Konferansa katılan sivil toplum kuruluşları ticari liberalizasyondan sadece Batılı ülkelerin yararlandığı gerekçesiyle liberalizasyonun her iki kesime fayda sağlayacağı yönündeki düşünceye karşı çıkmıştır.

Monterrey konsensüsünün ne ölçüde alternatif olabileceği konusu açık değildir. Çünkü konferansta 2015 yılına kadar fakirliğin yarıya düşürülmesine yönelik uluslar arası destekli kalkınma hedefleri ortaya konamamış, sürdürülebilir kalkınma için borçların silinmesi fikrine karşı konulmuş, küresel kalkınma hedeflerinin finansmanını sağlayabilecek olan uluslar arası parasal işlemlerden vergi alınması fikri destek bulamamış ve bu yönleriyle uluslar arası güç ilişkilerinde statükonun devamına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Monterrey yaklaşımı WK'nın fakirliğin önlenmesi için ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlara verdiği önemi devam ettirmektedir. Bu yönüyle WK'nın BM süreçlerine katılması anlamında genişlemiş bir versiyonu olarak görülen Monterrey yaklaşımını sivil toplum örgütleri kendi konsensüsleri olmadıklarını belirterek onaylamamışlardır⁹⁴. Bu eleştirilere rağmen Monterrey konsensüsünde belirtilen hedeflerin önemli olduğu, çünkü ekonomik gelişme yanında beşeri problemlere önem verdiği görülmektedir. Ancak

⁹³ Matthias Georg Wabl, "A 'Monterrey Consensus' might Replace the Washington Consensus", *UN Chronicle*, New York, March-May 2002, s.17-21.

⁹⁴ Neville Gabriel, "Monterrey: Spinning the Washington Consensus All the Way to Johannesburg", <http://www.holycrossjustice.org/monterrey.htm#Top>, Erişim Tarihi: 17.03.2003.

konsensüsün gelecekte bir anlam ifade edebilmesi için şüphesiz ki, başarılı olması diğer bir ifadeyle uygulama alanı bulması gerekmektedir. Ayrıca buradaki hedeflere ne ölçüde ulaşılabileceği gelişmiş ülkelerin tavrıyla yakından ilgilidir. Çünkü söz konusu hedeflere ulaşılması için gelişmiş ülkeler hem daha çok yardımda bulunmak hem de bu yardımların etkin kullanılmasında aktif destek sağlamak durumundadır.

Görüldüğü gibi WK çokuluslu finansal kurumlar tarafından hala desteklenmesine rağmen alternatif yaklaşımlar giderek çoğalmakta ve güçlenmektedir. Bu alternatiflerin geleceğini belirleyecek en önemli unsurlardan birisi onların (Doğu Asya modeli gibi) ne ölçüde işlev kazanabileceği, diğer bir deyimle gelişmekte olan ülkeler için uygulanabilir bir model haline gelebileceğidir. Bunun yanında bu alternatiflerin herhangi birisini “ideal paradigma” olarak sunma çabaları WK’nın getirdiği metodolojik yanlışlara yol açabilir. Çünkü her bölge ve ülke için daha işlevsel ve faydalı olabilecek bir model üzerinde ısrar edilmesi WK’dan daha etkin bir gelişme stratejisine geçme fırsatlarını artıracaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

WASHINGTON KONSENSÜSÜ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YENİDEN YAPILANMA

4.1. 1980'li Yıllara Kadar Türkiye'de İzlenen Ekonomik Politikalar

Türkiye ekonomisi Cumhuriyetin ilk yıllarından beri yetersiz sermaye birikimi ve özel teşebbüsün zayıflığı nedeniyle genel olarak devlet öncülüğünde bir gelişme stratejisi takip etmiştir. 1930'lu yıllara kadar Lozan Anlaşmasının hükümlerinin de etkisiyle Türkiye dışa açık ve özel teşebbüse öncelik veren politikalar benimsemiştir. Ancak 1929 buhranının etkileri ve geçen zaman diliminde kaydedilen düşük gelişme, ülkemizi önce korumacılığa ardından devletçi bir sanayileşme stratejisine yöneltti. 1934 yılında hazırlanan ve genel hatlarıyla başarıyla uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bu tavır değişikliğinin en önemli göstergesiydi. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında artan askeri harcamalar bu gelişme çizgisinde kesintiye yol açmıştı. Savaştan sonra Türkiye hem IMF gibi savaş sonrası kurulan kurumlarla ilişki içerisinde olmaya başlamış hem de zaman zaman yaşanan sıkıntılara rağmen nispeten liberal ve özel teşebbüsü esas alan ekonomik politikalar uygulamaya çalışmıştır. Gerçekten de Savaştan sonra Türkiye iç pazara dayanan bir sanayileşme yerine dışa dönük ve tarıma, madencilığa ve altyapı yatırımlarına ağırlık veren bir kalkınma anlayışı benimsemişti¹. Ancak kısa bir süre sonra enflasyon, dış ticaret açıkları, düşük büyüme gibi problemlerin kronik hale gelmesi devletin ekonomide her zaman aktif bir rol üstlenmesine ve ithal ikamesine dayalı stratejinin devam etmesine yol açmıştır. Dünya ekonomisinde ve Türkiye'de enflasyon ve ödemeler sorunlarının zirveye çıktığı 1980'li yıllara kadar, ithal ikamesi birçok gelişmekte olan ülkede de uygulama zemini bulmuştur. Özetle Türkiye 1980 öncesi dönemde ithal ikamesine dayalı bir ekonomi politikası izleyerek, iç talebin karşılanması için, öncelikle ithal edilen malların ülke içinde üretilmesi

---

¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s.74.

amaçlanmıştır. Yeni kurulan sanayi dalları, çok uzun dönemler boyunca gümrük ve diğer eş etkili vergilerle korunmuştur.

4.2. 1980'li Yıllarda WK Çerçevesi Politikalara Geçiş

4.2.1. 24 Ocak Kararları ve İhracata Dönük Büyüme Politikası

Ekonomide köklü dönüşümleri amaçlayan geniş kapsamlı bir istikrar programı 1980'li yılların başında hazırlanmış ve 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Böylece ithal ikamesi stratejisi terkedilmiş, ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bu tarihi kararlar, Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan iktisat politikalarının esasları bakımından yeni bir dönem ve yeni bir ekonomik anlayışın başlangıcı sayılmaktadır.

Programın uygulanması genel hatlarıyla üç aşamada gerçekleşmiştir². İlk aşama askeri rejim altında 1980-83 yılları arasında uygulanmıştır. İkinci dönemde ekonomide liberalizasyon ve yeniden yapılanma süreci devreye sokulmuş, 1989'dan itibaren başlayan son aşamada ise özelleştirme, TL'nin konvertibilitesi ve mali piyasaların serbestleşmesiyle ilgili adımlar atılmıştır.

Dönem boyunca uygulanan politikalar temelde şu amaçlara yöneliktir³:

- Dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi,
- Döviz piyasasının ve sermaye girişlerinin serbestleşmesi,
- İç fiyatların piyasa denge fiyatını yansıtması,
- Para miktarının denetlenmesi, sermaye üzerindeki vergilerin hafifletilmesi ve iç borçlanmaya geçiş,
- Faiz hadlerinin serbestleşmesi ve reel pozitif düzeye yükselmesi,

² Gülten Kazgan, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Rolü*, Altın Kitaplar Yayınevi, 2.b. İstanbul, 1995, s.185.

³ Kazgan, ss.186-187.

-Devlet kesiminin küçülmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi,

-Reel ücret ve maaşların düşürülmesi, tarım sektöründe fiyatların baskı altında tutulması.

Teorik temeli neo-liberal yaklaşımlara dayanan 24 Ocak Kararları IMF tipi istikrar programının yanısıra daha çok Dünya Bankasının geliştirdiği “yapısal uyum” programının bilinen unsurlarını taşımıştır⁴. Böylece serbest piyasa ekonomisine geçiş yönünde alınan politika demetinin şok bir programla devreye girmesi önlenmiş ve aşamalı bir uygulama söz konusu olmuştur. Bir bütün olarak bakıldığında 24 Ocak kararlarının Türkiye'nin WK çerçeveli politikalara ciddi anlamda geçiş arzusunu yansıttığı söylenebilir. Aynı tarihlerde başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere birçok gelişmekte olan ülke Türkiye gibi enflasyon ve ödeme sorunlarıyla karşı karşıya gelmiş ve genel olarak bu sorunlara WK çerçeveli politikalara geçiş şeklinde tepki verilmişti.

Gerçekleştirilen reform politikaları, piyasa mekanizmalarına giderek daha fazla ağırlık verilmesi şeklinde bir hedef belirlemiştir. Dış ticaretin liberalizasyonu özellikle 1983 yılından sonra artan bir hızla sürdürülürken 1980'li yılların sonunda kambiyo rejimi de serbestleştirilmiştir⁵. 1982 yılında Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe konularak finans piyasalarında yeniden yapılanma sağlanmaya çalışılmıştır. Kanunla, tasarrufların menkul değerlere yatırılarak, halkın iktisadi kalkınmaya etkin katılımını sağlamak amaçlanmıştır. 3 Ocak 1986 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyete geçmiştir. Ağustos 1989 tarihinde 32 sayılı Kararla yapılan değişiklik sonucu Türkiye'de Türk parası ve Türk parasıyla ödemeyi sağlayan belgelerle her türlü dövizin ithali serbest bırakılmıştır.

1980'li yıllar yüksek enflasyon içinde, dalgalı, istikrarsız büyümenin ve dış ticarete ve mali piyasalarda serbestleşme çabalarının sürdüğü yıllar olmuş, devletin sanayileşmeye olan katkıları azalmıştır. Buna karşılık devletin ekonomideki rolünde

⁴ Hasan Alpago, *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s.111.

⁵ Işın Çelebi, *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, e Yayınları, İstanbul, s.66.

küçülme olmamış; tam aksine kamu kesimi normal gelirlere ek olarak yoğun biçimde iç ve dış borçlanmaya başvurarak ekonomiden kaynak kullanımını artırmıştır⁶.

4.2.2. Son Yirmi Yılda Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü

1980’li yıllardan itibaren kurulan ekonomik müesseseler önemli gelişmeler göstermesine rağmen 1990’lı yıllara gelindiğinde Türk ekonomisinde yüksek kronik enflasyonun ve dengesiz büyümenin etkisi belirgin biçimde devam etmekteydi. Büyük bütçe açıkları yanında, bütçe finansmanında yüksek reel faizle birlikte her geçen gün daha çok kullanılmaya başlanan iç borçlanma borç yükünü sürdürülemez boyutlara ulaştırmıştı. Öte yandan mali serbestleşmeyle birlikte kamu finansmanı disiplininin göz ardı edildiği bir ortamda tarımsal desteklemeler ve diğer popülist rant dağıtım mekanizmaları için gerek bütçe, gerekse kamu bankaları aracılığıyla sağlanan imkanlar sonucunda kamu bankalarının ve genel olarak finans sektörünün mali yapısı bozulmuş, “görev zararı” terimi kullanıma yerleşmiştir. Yine bu dönemlerde özelleştirmelerle devletin ekonomiden elini çekmesi konusu çok vurgulanmıştır. Buna rağmen devletin kaynak tahsis mekanizmaları üzerinde etkinliği sürmüş ve bunun açık ve saydam olmayan kurallar ile yönetilmesi, başta mali sektör olmak üzere ekonominin tüm sektörlerinde yapısal bozuklukların derinleşmesine yol açmıştır. Sonuçta bu gelişmeler mali piyasaların da istikrarını bozmuş ve inişli çıkışlı bir büyüme trendi içerisine girilmiştir. Bazı yıllarda büyüme oranları %7-8 seviyelerinde gerçekleşmesine karşın Türkiye ekonomisi 1990-2000 yılları arasında Cumhuriyet tarihinin en ciddi iki ekonomik daralmasını yaşamıştır. 1994 krizi ekonomide %6,1 oranında bir daralmaya yol açmıştır. 1998 yılındaki Rusya krizinin ve 1999 yılındaki deprem felaketlerinin etkileri bu yılın büyüme oranının da yine %6,1 oranında azalmasına neden olmuştur.

Yüksek seviyelerde dalgalanan kronik enflasyon ve kamu mali disiplininin bozulması nedeniyle ortaya çıkan finansman ihtiyacının reel faizleri yüksek seviyelere çıkardığı ve bunun da ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etkiler yarattığı bilinmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin istikrara kavuşması ve

⁶ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 7.b., Bursa, 2002, s.209.

sürdürülebilir bir ekonomik büyüme eğilimine girebilmesi için makroekonomik dengelerde ortaya çıkan bu tür bozuklukların bir an önce giderilmesi 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde kendini fazlasıyla gösterir olmuştur.

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllardan itibaren liberalleşme, dışa açılma ve ihracata dayalı büyüme sürecine geçmenin ve hızla küreselleşmeye başlayan dünya ekonomisinde istikrarlı bir yer kazanmanın mücadelesini vermeye başlamıştır. Ancak ekonomide son yirmi yıldır kaydedilen çeşitli başarılarla rağmen sürekli mali dengesizlikler ve bunların hızlandırdığı enflasyon kronik hale gelmiş ve büyüme trendi istikrar kazanamamıştır. Böyle bir ortamda orta vadede belirsizliklerle dolu her ekonomide olduğu gibi, "kısa vadeci", "günü kurtaran" bir zihniyet yaşamaya başlanmıştır.

Tüm bu sorunlar yetersiz sermaye birikimi ve kıt kaynakların kötü yönetimi ile birleşince eğitime ve sağlığa ayrılan kaynaklar ve yatırımlar azalmış, böylece beşeri sermaye birikiminde önemli bir gelişme sağlanamamış, büyüme potansiyeli yeterince harekete geçirilememiştir. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de yaşanan bu değişmelerin, WK çerçevesinde incelenerek değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Türkiye'de devletin ekonomideki rolü ele alınmıştır.

4.2.3. Devletin Ekonomideki Rolü ve Özelleştirme

4.2.3.1. Devletin Ekonomideki Rolünün Azaltılması

Devlet, insanların topluluk halinde yaşamaları sonucu başvurdukları bir örgüt şeklidir. İnsanlık tarihi yüzyıllardır devletin yönetim biçimleriyle ilgilenmekte bu konuda farklı sistemler bilim adamlarını düşündürmektedir. Devletin yönetim biçiminin ne olması gerektiği ve özellikle de ekonomide hangi boyutta bir rol üstlenmesi gerektiği konusunda bugün de yoğun biçimde tartışılmaya devam edilmektedir. Bir taraftan duvarların yıkıldığı, siyasal sistemlerin çöktüğü diğer taraftan büyük entegrasyonların yaşandığı dünyada devlet ne yapmalıdır? Devletin ekonomik hayatta fonksiyonu ne kadar, ne miktarda olmalıdır? İşte tüm dünyada gündemde olan bu ve benzeri soruların Türk ekonomisini de yakından ilgilendirdiği

açık bir konudur. Çünkü ülkemizde devlet mekanizmasının sağlıklı işlememesi ve devlet mekanizmasıyla ekonomik hayat arasında büyük sorunların varlığı bu konunun tartışılmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Devletin ekonomiye müdahalesinin üç farklı biçimi bulunmaktadır⁷: Bunlardan ilki piyasaya doğrudan girişimci olarak girmeyi gerektiren kamu işletmeciliği modelidir. Diğer ise devletin, bütçesi aracılığıyla kaynak toplaması ve harcaması ile ekonomiye müdahale etmesidir. Bu yöntemde devlet, ulusal gelir içerisinde önemli bir paya sahip olduğu için karar mekanizmaları üzerinde çok belirleyici bir role sahiptir. Üçüncü müdahale şeklinde devlet kural koruyucu veya düzenleyici olarak ekonomik ve toplumsal yaşamı belirleyen kararlara katılmaktadır. Bu müdahaleler üç önemli sonuç doğurabilmektedir⁸: piyasa bozuklukları, zamanla bir tür rant kollama lobisinden kazanç sağlayan bir grubun ortaya çıkması ve kamu açıklarının giderek büyümesi şeklindedir. Türkiye son yirmi yılda her sonuçla da karşı karşıya kalmıştır.

Dünyanın siyasal ve düşünce ortamı 21. yüzyıla girerken liberal değerlerin yükselişine tanık olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu ortamda devletin ekonomiye, kültüre, kişilerin özel hayatına yoğun ve doğrudan müdahale etmesi yerine kurumsal ve yasal altyapı düzenlemeleri yaparak, sivil toplum taleplerini göz önünde bulunduran bir yapıya bürünmesi arzu edilmektedir⁹. Bir başka ifadeyle devletin ekonomideki rolünün azaltılması yükselen liberal düşüncenin öncelikli talepleri arasında yer almakta ve bu talep WK içerisinde önemli bir politika önerisi olarak gücünü korumaktadır.

Bu gelişmeler Türkiye'nin içerisinde bulunduğu koşullar açısından değerlendirildiğinde devletin yeniden yapılandırmasında önemli bir mesafe alınmadığı ve bu konuyu daha kapsamlı biçimde ele almak gerektiği açığa

⁷ Oyan, "Türkiye Ekonomisi...", s.24.

⁸ M. Sait Akman, "Avrupa Birliği'ne Üyelikte Kopenhag Kriterleri Açısından Türkiye Ekonomisinin Durumu ve Etkileri", *Yeni Türkiye*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, 2001, s.960.

⁹ Metin Toprak, Ömer Demir, Murat Doğanlar, Ekrem Dönek, Ömer Açıkgöz ve Mustafa Acar, *Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s.9.

çıkılmaktadır. Türkiye’de devlet ekonomide olması gerektiği alanlarda yeterince sorumluluk üstlenememekte gerekli işlevleri yerine getirememektedir. Bu durum devlet örgütlenmesini ve piyasa kurumlarının gelişimini olumsuz etkilerken dört önemli sonucu da beraberinde getirmektedir¹⁰:

- Her alanda varolan ancak kalitesiz, pahalı ve verimsiz hizmet üreten devlet,
- En temel ve vazgeçilemez görevlerde yetersiz devlet,
- Vergi tabanını daraltan devlet,
- Özel sektör tasarruflarına el koyan devlet.

Türkiye’de yönetim oldukça merkeziyetçi bir yapıdadır. Modern dünya, yönetimde merkezin kaldırabileceğinden çok daha karmaşık bir düzene sahip iken, ülkemizde kaynakların merkezden tahsis edilmesi ve hizmetlerin yerel boyutta götürülmesi kırtasiyecilik, hızlı ve etkin karar verememe, yolsuzluk ve israf gibi bir çok ilave maliyet ortaya çıkarmaktadır¹¹. Uzun yıllar bu alanda önemli bir mesafe kaydedemeyen Türkiye’de, yakın tarihlerden itibaren devlet örgütlenmesinde merkeziyetçilik ilkesinin terk edilmesini teşvik edecek ve yerine ademi merkeziyetçilik ilkesinin yerleşmesine zemin hazırlayacak çalışmalar yapılmaktadır. 1994 yılında bu konuda bir yasa hazırlanmış ve 1998 yılında ancak taslak halinde TBMM gündemine getirilerek önemli bir aşama kaydedilmiştir. 2000 yılında da yeni bir taslak hazırlanmış bu çalışma da komisyondan geçmiş Bakanlar Kurulu’nda imzalanma aşamasında süreç durmuştur¹². Bu konuda kapsamlı düzenleme çalışmaları hâlâ devam etmektedir.

Devletin ekonomik hayattaki rolünü değerlendirmede kullanılan en önemli göstergeler devlet bütçesindeki rakamlardır. 1989-2000 tarihleri arasında, kamu harcamalarının GSMH’ya oranı yıllık oranı %16,9’dan %37,5’e ulaşmıştır. Bu,

¹⁰ Toprak ve diğerleri, *Küreselleşen...*, s.38-40.

¹¹ Toprak ve diğerleri, *Küreselleşen...*, s.41-42.

¹² Birgül Ayman Güler, “Devletin Yeniden Yapılanması”, www.bes.org.tr/yorum/yenidenyapilanma.htm-38k, Erişim Tarihi: 20.03.2003..

devletin toplam giderlerinin GSMH'ya oranı açısından aynı dönemde toplam %121 gibi yüksek bir artışı ifade etmektedir. Öte yandan aynı dönemde kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı %91 ile sınırlı kalmıştır¹³. Sonuçta bütçe açığının GSMH'ya oranı 1989 yılında %3,3'ten 2000 yılında %248 artışla %11,5'e çıkmıştır. Kamu harcamalarının dağılımı açısından gelişmeler değerlendirildiğinde ise yatırım harcamalarında önemli düşüşler yaşanırken, cari ve transfer harcamalarında (özellikle borç faiz ödemeleri nedeniyle) önemli artışlar izlenmektedir. Bu göstergeler kamunun ekonomik hayatta yerinin giderek arttığını ortaya koyduğundan, Türkiye'nin WK'nın bu önerisinde başarısız kaldığı açığa çıkmaktadır.

Türkiye 1980'lerde başlattığı piyasa ekonomisine geçişi mevzuata ve kurumlarına kısmen benimsetirken, kamunun ekonomideki payını küçültememiş, kamu açıklarını kapatamamış ve mali piyasaları büyütememiştir. Türkiye'de serbest piyasa modelinin sağlıklı ve etkin işleminin gerçekleştirilememesinde en önemli etken, bu modelin uzun bir geçmişi ve köklü bir deneyiminin bulunmamasıdır¹⁴. Bu nedenle modelin sağlıklı işlemini sağlayacak fiyat ve rekabet sistemi yeterince gelişmemiş, piyasa kurumları henüz yeni yeni oluşmaya başlamış, dolayısıyla serbest piyasa modelinin yaratıcılığından, dinamizminden yeterince yararlanılamamıştır.

Dünya Bankası Raporu'nda, son ekonomik krizin nedeni devletin karar mekanizmalarındaki zafiyetlerine bağlanmaktadır¹⁵. Bu zafiyetler kamu harcamaları yönetiminde ve kamunun kaynak kullanımı konusundaki hesap verme mekanizmalarında da belirlemektedir. Raporda son on yılın bütçe açıkları ve enflasyon rakamlarının üretimin verimsizliğine gösterilebilecek kanıtlar olduğu belirtilmektedir. Küreselleşen dünyada artan rekabet ortamı emek ve sermayenin mobilitesini hızlandırmakta ve böyle bir durum karşısında kamu yönetimi ve maliyede etkinliğini artırmayan ülkeler ekonomik büyüme ve refah artışında zorlanmaktadır¹⁶.

¹³ Akman, "Avrupa Birliği'ne...", s.960.

¹⁴ Fami Şamiloğlu, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Finansal Kaynak Sorunu*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2002, s.272.

¹⁵ Şamiloğlu, s.273.

¹⁶ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi*, 4.b., İstanbul, 1998, s.2.

Son IMF önerilerinde Türkiye’de devletin ekonomideki rolünün azalması gerektiği sürekli vurgulanmıştır. Bu konuda başarı kaydedilemediği açıktır. Çünkü kamunun genel ekonomik göstergeleri içerisindeki rolü azaltılmadığı gibi özel sektörün gelişiminde de önemli bir artışın olmaması devletin yeniden yapılandırılmasındaki başarısızlığını ortaya koymaktadır. Nitekim 1990-99 arasında gayri safi yurtiçi sabit yatırımlarda özel sabit yatırımların payı %69,2’den %72’ye çıkabilmiştir¹⁷. Ancak devletin küçültülmesi önemli bir politika hedefi olarak uygulanırken yatırımların azalmamasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Çünkü iç borç yükünün azaltılması düşüncesine dayalı uygulamalar yapılırsa, bu geleceğe yatırım yapmadan kaynakların şimdiden tüketilmesine neden olacaktır¹⁸.

Türkiye’de devletin ekonomideki rolünü azaltma konusunda IMF’nin de ülkenin gerçeklerini yeterince dikkate aldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bu konuda özellikle ülkede yaşayanların sosyal davranışları, ekonominin gelişmişlik düzeyi ve dışa açıklık oranı, teknolojik gelişmeler, kamu idaresinin kalitesi gibi unsurların ihmal edildiği göze çarpmaktadır¹⁹:

4.2.3.2. Özelleştirme

WK’nın çok önem ve öncelik verdiği politikalardan birisi özelleştirmedir. WK özelleştirme politikalarını devletin ekonomideki payını azaltmak amacıyla kullanılmak istemektedir. Dar anlamda özelleştirme, mülkiyeti ve yönetimi kamuya ait olan işletmelerin mülkiyetinin ve yönetiminin özel kesime devredilmesidir. Geniş anlamda özelleştirme, başta devlet olmak üzere bütün kamu kuruluşlarının ekonomide payının küçültülerek piyasa ekonomisinin kurum ve araçlarının payının ve etkinliğinin artırılmasıdır²⁰.

¹⁷ The World Bank, *World Development Indicators*, 2002, Washington, s.282.

¹⁸ Yusuf Tuna, “Ekonomik İstikrar, Kamu Harcamaları ve Kriz...”, *Yeni Türkiye*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, 2001, s.767.

¹⁹ Ömer Faruk Çolak, “İstikrar Programı Devletin Değişen Rolü ve Acil Eylem Planı”, *İşveren Dergisi*, Kasım 2002, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=616&id=37. Erişim Tarihi: 15.04.2003.

²⁰ Mahmut Duran, “Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme”, *Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları*, (Ed: Ergin Arnoğlu), Türkiye Maden İşçileri Sendikası, Nisan 1994, Ankara, s.77-78.

1980'li yıllarda özellikle gelişmekte olan dünyada yaşanan büyük ekonomik problemler özelleştirmenin öneminin artmasına neden olmuştu. Aynı tarihlerde Türkiye'de de yeni düzenlemelerin devamı ve başarısı için KİT'lerin özelleştirilmesine karar verilmiştir. KİT'ler ile bunların bağlı ortaklıkları, müesseseleri, iştirakleri ve işletmeleri halka veya özel sektöre satmak veya devretmek olarak tanımlanabilen özelleştirmenin başlıca amaçları devletin ekonomideki payını azaltarak piyasa güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesini sağlamak, kamu tekellerini kaldırarak rekabete imkan vermek, üretkenlik ve çeşitliliğini artırmak, sınai mülkiyeti tabana yaymak, sermaye piyasasının gelişmesine ivme kazandırmak, KİT'lerin bütçe üzerindeki yüklerini azaltmak ve Hazine'ye gelir sağlamak şeklinde özetlenebilir²¹. Özelleştirme yöntemleri de dar ve geniş olarak iki grupta toplanmaktadır²². Geniş anlamda özelleştirme yöntemleri kamu kuruluşlarının mülkiyet ve yönetiminin özelleştirilmesi, kamu kuruluşlarının üretim faaliyetlerinin özelleştirilmesi, kamusal mal ve hizmetlerinin finansmanının özelleştirilmesi ve deregülasyon, (yasal ve kurumsal serbestleştirme) şeklinde dört grupta toplanmaktadır. Dar anlamda özelleştirme iki ana gruba ve alt gruplara ayrılır:

i) Mülkiyet devri yöntemleri: hisse senedi yoluyla satış, doğrudan satış, varlıkların satışı, stratejik satış, çalışanlara ve yöre halkına satış, bağış ve bu yöntemlerin karışımı

ii) Mülkiyet devrini gerektirmeyen yöntemler: ihale yöntemi, kiralama yöntemi, bayilik ve acentelik verme, yönetim devri, imtiyaz devri, ortak girişim yöntemi,

WK'ya göre özelleştirmenin yönteminin seçimi başarı için son derece önemlidir. Yöntemlerin seçiminde dikkate alınacak temel faktörler şöyledir²³:

²¹ Hazine Yayınları, **Kamu Maliyesi**, s. 102, <http://www.treasury.gov.tr/arastirma/kamukesimigeneldengesi.pdf>, Erişim Tarihi: 15.04.2003.

²² Duran, *Dünyada ve Türkiye'de...*, s.78.

²³ Duran, *"Dünyada ve Türkiye'de..."*, s.78.

- Özelleştirmeden amaç verimlilik ise doğrudan ve stratejik satış yöntemi tercih edilebilirken, sermayeyi tabana yayma ve gelir dağılımında iyileştirme hedefleniyorsa, hisse senedi yoluyla veya çalışanlara satış yöntemi seçilebilir.

- Özelleştirilecek KİT'in ürettiği mal ve hizmetin niteliği kamu hizmeti niteliğinde ise mülkiyet devrini gerektirmeyen yöntemler ihale veya imtiyaz yöntemi tercih edilir.

- KİT'in faaliyette bulunduğu sektör veya piyasa rekabet durumuna göre rekabete açık bir sektör ise mülkiyet devri yöntemleri, açık olmayan sektörlerde diğer yöntemler daha uygun olacaktır.

- Ekonomide ve sektörde önem derecesi stratejik olan KİT'lerin özelleştirilmesinde mülkiyet devrini gerektirmeyen yöntemler seçilmelidir.

Türkiye'deki özelleştirme yöntemleri arasında halka arz, halka arz içeren blok satış, blok satış, İMKB'de satış ve yarım kalmış tesislerin satışı gibi uygulamalar bulunmaktadır²⁴.

Türkiye'de 1991 yılından itibaren yapılan özelleştirme uygulamalarında neredeyse tamamen hisse senedi yoluyla halka satış yönteminden vazgeçilmiştir²⁵. 1992 yılında yapılan 16 özelleştirme uygulamasından 15'i blok satış yöntemiyle yapılmıştır. Yapılan özelleştirme yöntemlerin seçiminde asıl olarak devlete gelir sağlama ve bütçe açıklarını kapatma amacı güdülmüştür. Bu da WK çerçevesinde belirtilen özelleştirmeye uymamaktadır.

Özelleştirme çalışmaları, 1984 yılında kamuya ait yarım kalmış tesislerin tamamlanması veya yerine yeni bir tesis kurulması amacıyla özel sektöre devredilmesi şeklinde başlamıştır. 1985 yılından itibaren 219 kuruluşa ait kamu payları ile kamuya ait 22 yarım kalmış tesis, 5 taşınmaz ve 4 elektrik santrali özelleştirme kapsamına alınmıştır. Daha sonra bu belirlenen rakamlarda

²⁴ Hazine Yayınları, *Kamu...*, s.102.

²⁵ Duran, "Dünyada ve Türkiye'de... s.79.

değiştirmeler yapılmıřtır²⁶: 22 kuruluştaki kamu payı ile 4 elektrik santrali ve 4 taşınmaz daha sonra herhangi bir özelleştirme işlemine tabi tutulmaksızın özelleştirme kapsamından çıkarılmıştır. Diğer taraftan özelleştirme kapsamında bulunan 18 kuruluş daha sonra kapsamdaki bir başka kuruluşa devredilerek iştirak haline getirilmiştir. 4046 sayılı Kanun'un 2/i maddesi çerçevesinde 4 kuruluşta bulunan kamu payı bir başka kamu kuruluşuna devredilmiştir.

Tablo 13: Özelleştirme Gelirleri (Bin Dolar)

	Brüt Öz. Gelir.	İMKB'de alımlar	Net Özel. Gel.	Özelleştirme Giderleri	Özel.Gelir-Gider Farkı	Özelleş.Hesabı Dengesi.
1985-1989	138.153	-1.467	136.686	-58.410	78.276	-2.078
1990	502.549	-113.584	388.966	-18.219	370.756	165.447
1991	225.665	-	225.665	-29.342	196.323	-86.721
1992	284.982	-678	284.304	-126.681	157.623	-35.841
1993	414.048	-	414.048	-62.271	351.778	-136.128
1994	565.421	-18.515	546.909	-54.539	492.370	305.771
1995	763.118	-	763.118	-317.755	445.363	21.492
1996	271.641	-	271.641	-139.469	132.172	-35.177
1997	363.431	-	363.431	-220.004	143.427	38.863
1998	1.020.344	-	1.020.344	-665.354	354.989	-13.254
1999	320.328	-	320.328	-131.217	189.110	-3.059
2000	2.737.789	-	2.737.789	-640.200	2.097.589	120.056
2001	285.434	-	285.434	-268.804	16.630	-115.211
1985-2001	7.892.904	-134.243	7.758.661	-2.732.256	5.026.406	224.160

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2001, Ankara, 2002, s.94.

Yukarıdaki tablo Türkiye'nin yakın tarihte önemli bir özelleştirme yapamadığını ortaya koymaktadır. Gerçekten de 1998 ve 2000 yılları istisna edilirse yıllık özelleştirme gelirlerinin çok düşük kaldığı ve son 15 yılın toplam özelleştirme miktarının da aynı şekilde yüksek bir düzeyde olmadığı görölmektedir.

1986 yılından itibaren hız kazanan ve tamamı kamuya ait veya kamu iştiraki olan kuruluşlardaki kamu paylarının özelleştirilme kapsamına alınması yoluyla yürütölen program çerçevesinde, İdare tarafından 166 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 149 tanesinde hiç kamu payı kalmamıřtır²⁷. Blok satış, yurtiçi ve yurtdış piyasalarda hisse senedi arzı ve varlık

²⁶ www.oib.gov.tr/1985-1998-1.htm., Erişim Tarihi: 24.01.2003.

²⁷ www.oib.gov.tr/1985-1998-1.htm., Erişim Tarihi: 24.01.2003.

satışı biçiminde kısmen özelleştirme işlemi gerçekleştirilen diğer on altı kuruluşta ise halen kamu payı bulunmaktadır. 4046 sayılı kanun çerçevesinde ayrıca, özelleştirme kapsamında bulunan 24 kuruluşta ait bazı taşınmaz ve varlıklar, çeşitli kamu kurumlarına bedelsiz olarak devredilmiştir. 16 Eylül 2002 tarihi itibarıyla gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 3 katrilyon TL (8 milyar ABD \$) düzeyinde olup, 31 Aralık 2001 tarihi itibarıyla 2,1 katrilyon TL (6,9 milyar ABD \$) tutarında net giriş sağlanmıştır. Yıl bazında uygulama tutarı ile net giriş tutarı arasındaki fark ise vadeli işlemlere ilişkin taksit ödemelerinden kaynaklanmaktadır. 1985-2001 (Aralık) dönemi toplam gelirleri, 2,1 katrilyon TL'si (6,9 milyar ABD \$) özelleştirme uygulamalarından nakit girişi, 0,4 katrilyon TL'si (2 milyar ABD \$) özelleştirme kapsamındaki kuruluşlardan elde edilen temettü geliri ve 0,7 katrilyon TL'si de (1,1 milyar ABD \$) diğer kaynaklar olmak üzere toplam 3,2 katrilyon TL (9,9 milyar ABD \$) düzeyinde gerçekleşmiştir.

Özelleştirme uygulamalarının başladığı 1984 yılından itibaren, çıkan sorunların aşılabilmesi amacıyla 4046 sayılı kanun yürürlüğe konmuş ve özelleştirme uygulamalarına ilişkin hukuki altyapı oldukça kapsamlı bir şekilde oluşturulmuştur. Telekomünikasyon ve enerji sektörlerindeki özelleştirme uygulamaları için gerekli hukuki düzenlemeler ise 1995 ve 1997 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1996-2000 yılları arasında uygulanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde özelleştirme kamu kesimini daraltmanın aracı olarak görülmüş ve özel sektör faaliyetlerinin desteklenip, piyasalara müdahalenin sınırlı tutulması hedeflenmiştir²⁸. Hedefler de WK'ya uyum gözlenebiliyorken, uygulama sonuçlarının beklenen doğrultuda gerçekleşmediği de ortadadır. 1985 yılından itibaren özelleştirme kapsamına alınarak, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na (OİB) devredilen kuruluş sayısı, 1999 yılı Ağustos sonu itibarıyla 211'e ulaşmıştır. Bu kuruluşlardan 115'i sermayelerindeki kamu paylarının tamamı satılarak özelleştirilmiş, 22'si ise değişik nedenlerle özelleştirme kapsamından çıkarılarak eski statülerine iade edilmiştir. Halen özelleştirme kapsamında 74 kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan 32 tanesinde kamu payı %50'nin üzerindedir. Uygulamanın başlangıcından 1998 yılı

²⁸ DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1996-2000), <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/prog99/prog99.html>, Erişim Tarihi: 05.05.2003.

sonuna kadar, özelleştirme işlemlerinden sağlanan kaynaklar, 1 milyar doları GSM lisans satışları olmak üzere toplam 7 milyar dolara ulaşmıştı. Önümüzdeki kısa ve orta vadeli dönemde, özelleştirme uygulamalarının ivme kazanması beklenmektedir. 1985-2001 döneminde özelleştirme uygulamaları çerçevesinde edinilen 3 katrilyon TL (9.7 milyar ABD \$) tutarındaki kaynak kullanımının %96'sının üzerindeki bölümünü, kapsamdaki kuruluşlara (sermaye iştiraki, kredi biçiminde verilen borçlar, sosyal yardım zammı ödemeleri, iş kaybı tazminatı ödemeleri, özelleştirme sonrası diğer personel harcamaları ve erken emeklilik primi ödemeleri gibi) aktarılan tutarlar ile Hazineye yapılan aktarmalar ve diğer borç ödemeleri oluşturmaktadır.

Özelleştirmeyle ilgili yaşanan olumsuzluklarda, siyasi idarenin yönetiminin ve uzlaşma eksikliğinin çok önemi vardır. 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu'nun 3. maddesine göre Başbakanın başkanlığında, Başbakan Yardımcısı, Başbakanın belirleyeceği bir Devlet Bakanı, Maliye Bakanı ile Sanayi ve Ticaret Bakanından oluşan Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) oluşturulmuştur. Kanuna göre bu kurul, üyelerin tamamının katılımı ile toplanır ve kararları oybirliği ile alır. Türkiye'de özelleştirme uygulamalarının ÖİB, Enerji Bakanlığı ve Ulaştırma Bakanlığı olmak üzere üç ayrı kurum tarafından yapılıyor olması uygulamada bir mevzuat birliği olmasını engellemektedir²⁹. Özelleştirmenin siyasal değişiklikten kolay etkilenmeyecek özerk bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Şu anda Türkiye'de özelleştirme konusunda önemli gecikmeler olmasına ve halen problemler bulunmasına rağmen programa belirli bir hız kazandırıldığı da görülmektedir. Hızlandırmanın devam etmesi ve artırılması için ÖİB'ye daha fazla bir otonomi kazandırılması ve dış yatırımcıların özelleştirmeye katılımlarına engel olan tüm hususların kaldırılması önem taşımaktadır³⁰.

4.2.4. Finansal Liberalizasyon

Son yıllarda gelişmekte olan ülkeler mali liberalleşme çabalarını oldukça artırmışlardır. Bunda 1980 ve 1990'lar boyunca finansal liberalizasyonun, mali

²⁹ <http://www.ekonomistler.com/>, "Ekonomide Uzlaşma Programı 2003, Özelleştirme Stratejileri", Erişim Tarihi: 04.03.2003.

³⁰ OECD, Economic Survey of Turkey, 2002, OECD Observer 2002. <http://www.oecd.org/pdf/M00035000/M00035548.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2002.

disiplin ve özelleştirme ile birlikte WK'nın üç temel direği olarak ifade edilmesinin ve uluslar arası mali kurumlar tarafından ısrarla önerilmesinin önemli bir payı bulunmaktadır. Liberalleşmenin finans piyasalarında ve ticaret engellerinde devlet müdahalesinin ortadan kaldırılması gibi birçok boyutu vardır³¹. Mali liberalleşmenin amacı tasarrufların artırılması, yabancı sermaye girişinin özendirilmesi ve mali kaynakların kullanımında etkinliğin artırılmasıdır. Bu çabalara, finansman kısıtının baskısı altında tutulan ekonomilerde kaynak dağılımındaki etkinliğin bozulduğunun fark edilmesi ve amaçlanan büyüme oranlarına ulaşılamaması neden olmuştur. Kredi kontrollerinin kaldırılması ve reel mevduat ve kredi faiz oranlarının negatif oranlardan pozitif oranlara çekilmesi en sık rastlanan örnek liberalleşme çabalarındandır. Başarıya ulaşan liberalleşme çabalarının ardında uygun istikrar programının seçimi, önceliklerin doğru sıralanması, ekonomik istikrar, etkin banka denetimi ve düzenlemeleri ile uygun faiz politikasının seçimi gibi faktörlerin olduğu görülmektedir³². Dolayısıyla Türkiye'de ise 1980'den itibaren yapılan liberalleşme hareketlerinden istenen sonuçların alınamaması bu faktörlerin eksikliğinde aranmalıdır. WK bütün dünyada finansal ve ticari serbestleşmeden kaynaklanan olumlu beklentilere güç ve hız kazandırırken, bu güç 1994 yılı Meksika kriziyle küresel dünyayı önemli şekilde etkilemiştir³³. Genel bir tespit ile 1980'lerden sonra hızlanan finansal liberalizasyon ve artan sermaye girişlerinin dış dengenin sağlanmasına ve büyümeye bazı olumlu katkılarına rağmen önemli makro ekonomik problemlere yol açtığı söylenebilir. Sermaye girişlerinin faiz oranları farklılıkları yaratması ve dövizin reel olarak değer kaybetmesi makro ekonominin yönetiminde ciddi sıkıntılar yaratmıştır³⁴.

³¹ Joseph Stiglitz, *Küreselleşme: Büyük...*, s.80.

³² Şükrü Binay ve Kürşat Kunter, "Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü: 1980-1997", TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No: 9803, Ankara, 1998. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/teblig/98/gece2.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2003.

³³ Tuba Ongun, "Türkiye'de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler", *Kriz ve IMF Politikaları*, (Ed:Ömer Faruk Çolak), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, s.53.

³⁴ Pierre-Richard Agenor, C. John McDermott, and E. Murat Ucer, "Fiscal Imbalances, Capital Flows, and the Real Exchange Rate: The Case of Turkey", *IMF Working Paper*, WP/97/1, January 1997, s.1-20.

4.2.4.1 Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Finansal Hareketler

Finansal liberalizasyon kapsamına kredi kontrollerinin kaldırılması, faiz oranlarının deregülasyonu, bankacılık sektörüne veya daha geniş olarak finansal hizmetlere giriş serbestisi, banka otonomisi, bankalar için özel mülkiyet ve uluslar arası sermaye akımlarının serbestleştirilmesi gibi uygulamalar girmektedir³⁵. Liberalizasyon, özelleştirmeye birlikte Türkiye’de 1980’lerin başından itibaren devleti minimize etmenin en temel iki ayağı olarak görülmekteydi³⁶. Liberalizasyon günlük uygulamada daha çok finansal piyasalarla ilişkiliyken, reel piyasalarla ilişkili olarak özelleştirme kullanılmaktadır.

1980’lerden itibaren IMF ve Dünya Bankasının kredilerini finansal liberalizasyon yönünde atılacak adımlara bağlaması liberalizasyonun gelişmekte olan ülkelere hızla yayılmasına neden olmuştu. Türkiye’de 24 Ocak kararları ile en az ABD kadar hızlı bir iç finansal liberalizasyonun yanı sıra, dış liberalizasyon yönünde de önemli adımlar atılmıştır³⁷. 1984’de döviz mevduatının önündeki yasal engeller kaldırılmış, 1988’de İnterbank piyasası kurulmuş, 1987’de açık piyasa işlemlerine başlanmış, 1988’de mevduat ve kredi faiz tavanları tamamen kaldırılmıştır. 1980’lerin ortalarında ise ticaret liberalizasyonu kapsamında miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve ardından 1989’da sermaye hesabı liberalizasyonu tamamlanmıştır³⁸. Türkiye’de hızlı finansal reform tercih edilmiştir. Türkiye’de 1980’de faiz oranları tavanları kaldırılmış ve sektöre giriş kısıtlamaları gevşetilmiştir. Bununla birlikte 1982’de yaşanan bankacılık krizi, uygulanan politikaların çoğunda bir tersine dönüşü beraberinde getirmiş ve 1983’ten 1988’e kadar mevduat faiz oranları yeniden düzenlemeye konu olmuştur³⁹. Aşağıdaki tabloda Türkiye’nin 1973-96 dönemindeki liberalizasyon hareketleri verilmiştir. Tablonun incelenmesinde anlaşılacağı gibi

³⁵ John Williamson-Molly Mahar, *Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme*, (Çev: Güven Delice), Liberte, Ankara, 2002, s.15-16.

³⁶ Metin Toprak, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, 75. Yıl Armağanı, Kara Harp Okulu Yayınları, 1999, sayı 204, s.93.

³⁷ Gökhan Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s.47.

³⁸ Karabulut, s.123.

³⁹ Williamson-Molly, *Finansal Liberalizasyon...*, s.45.

Türkiye 1980’li yıllardan itibaren finansal liberalizasyonun temel alanlarında önemli sayılabilecek reformlar yapmıştır.

Tablo 14. Türkiye’nin Finansal Sektör Politikasındaki Değişiklikler: 1973-1996

Kredi Kontrolleri	Faiz Oranları	Piyasaya Engelleri	Giriş	Özelleştirme	Uluslar arası Sermaye Akımları
1986-88 döneminde %15’e düşürülen kanuni karşılık oranları, 1995’te %25’e yükseltildi. Yönlendirilmiş krediler, 1989’a kadar aşama aşama kaldırıldı.	Kredi ve mevduat faiz oranı tavanları 1980’de terkedildi. Ancak 1983’de mevduatlar üzerine yeniden tavan konuldu. 1988’de kontroller yeniden kaldırıldı.	Bazı kısıtlamalar olmakla birlikte 1980’den beri yabancı bankalara izin verilmektedir. Bankacılık aktivitelerinin kapsamı 1980’de genişletildi. 1987’de interbank para piyasası kuruldu. İstanbul Borsası 1986’da yeniden işlevsel hale getirildi.		Kamu mülkiyetindeki bankaların, bankacılık sisteminin toplam aktifleri içerisindeki payı 1980-90 boyunca yaklaşık %52 düzeyinde sabit kaldı.	Sermaye akımları 1989’da liberalize edildi.

Kaynak: John Williamson-Molly Mahar, **Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme**, (Çev: Güven Delice), Liberte, Ankara, 2002, s.42.

Türkiye’de 1980 sonrasında yaşanan finansal gelişmeler içerisinde ayrıca aşağıdaki hususlar öne çıkmıştır⁴⁰:

- Mevduat ve kredi faiz oranları serbestleştirilmiştir,
- Banka ve mevduat sahiplerinin döviz işlemlerine getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır,
- Kişilere portföylerinde döviz bulundurma olanakları getirilmiştir,
- Mali piyasalarda gerçekleşen işlemler ile buradan elde edilen gelirlerin üzerindeki vergiler azaltılmıştır,
- Aracılık hizmetlerinin maliyetleri düşmüştür,
- Mali sistem kurumsallaştırılmıştır,

⁴⁰ Suna Oksay, “Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler (Reregülasyon) İhtiyacı ve Türk Finans Sistemi”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Öneri Dergisi**, Haziran, 2000, s.4.

- Yabancı ve yerli bankaların mali sisteme katılmalarına ilişkin getirilen kısıtlamalar azaltılmıştır,
- Menkul kıymet piyasaları oluşturularak, şirketlere yeni finansman kaynakları yaratılmıştır.

Türkiye’de 1980 öncesinde finansal piyasalarda katı bir denetim sistemi varken, mevduat faizlerine tavan koyulurken, finansal gelirler ve işlemler büyük oranda vergiye tabi tutulmuştu. Ayrıca yine bu dönemde rezerv ve likidite oranları ve aracılık maliyetleri yüksek düzeylerde seyrederken, işletmeler ihtiyaç duydukları finansmanı borç senedi veya hisse senedi gibi finansal araçlar kullanarak değil, doğrudan banka kredileri aracılığıyla sağlamışlardır. 1980’lerin ardından yürütülen liberal politikalarla ihracatın teşviki ve dış ticaretin liberalizasyonu amaçlanmış ve gümrük vergisi dışındaki vergilerin önemli miktarda azaltılması ve özellikle 1989 yılından sonra alınan kararlarla da gümrük vergilerinin önemli ölçüde düşürülmesi yoluyla dış ticarete büyük oranda liberalizasyon gerçekleşmiştir.

1989’da “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar” ile ödemeler bilançosu sermaye hesabı liberalize edilerek tam serbest kambiyo rejimine geçilmiş ve “Kambiyo ve Dış Ticaret Rejimi” tamamen değiştirilmiştir. Bu kararlar 30 Sayılı Karar ve bu karara ek kararlar yürürlükten kaldırılmış, böylece dış finansal serbestleşmenin son adımı atılmış, sermaye hareketlerinin dış liberalizasyonu sağlanmış ve finansal sermayenin Türkiye’ye giriş ve çıkışına konan her türlü kısıtlama kaldırılmıştır⁴¹

4.2.4.2. Türkiye’de Finansal Derinleşme Göstergeleri

Finansal derinleşmenin boyutunu ölçmenin çeşitli yolları vardır. Türkiye piyasalarında bu derinliği ölçmek için finansal kurumların ve araçların çeşitliliğine bakılabilir⁴². Finansal aracı kurumlar; mevduat kabul eden ve pasiflerinde çoğunlukla para bulunan aracı kurumlar ile mevduat kabul etmeyen finansal aracılar olarak iki

⁴¹ Güven Delice, *Uluslar arası Finansal Entegrasyon ve Gelişmekte Olan Ülkeler*(Türkiye Üzerine Bir Uygulama), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas: 2000, s.250.

⁴² Oksay, “Finansal Piyasalarda...”, s.5-6.

çeşittir. Birinci gruptaki aracı kurumlar ticari bankalar, tasarruf ve kredi birlikleri, tasarruf bankaları ve kredi birlikleridir. Mevduat kabul etmeyen finansal kurumlar ise yatırım fonları ve yatırım şirketleri, emeklilik fonları, sigorta ve finans şirketleridir.

Türkiye'deki finansal piyasalar ticaret bankaları, yatırım fonları, yatırım şirketleri, sigorta şirketleri ve finans şirketleridir. Derinleşmesini tamamlamış finans piyasalarıyla karşılaştırıldığında, Türkiye'de finansal piyasanın henüz kurumsal açıdan yeterince çeşitlilik arz etmediği ve bu nedenle de finansal fonların daha kapsamlı olarak büyük bir kesime ulaştırılmasının zor olduğu görülmektedir.

Finansal araçlar para ve sermaye piyasasında işlem görenler olarak ikiye ayrılır. Gelişmiş ülkelerin finansal araçları hazine bonoları, mevduat sertifikaları, mevduat defterleri, finansman bonoları, repo, varlığa dayalı menkul kıymetler, banka kabulleri, çek ve senetler, kredi kartları, döviz efektif ve altın piyasaları şeklindedir.

Türkiye'deki finansal piyasalara bakarak gelişmiş ülkelerde işlem gören finansal araçların başlıcalarının ülkemizde de kullanıldığını söylemek mümkündür. O halde ülkemizde finansal kurumların çeşitliliğinin yeterli olduğu, ancak finansal araç çeşitliliğinin az sayıda kurum ve özellikle bankalar tarafından sağlanmış olması nedeniyle derinleşmenin henüz tamamlanmadığı söylenebilir⁴³.

4.2.5 Döviz Kuru Politikaları

Türkiye 1989 yılında liranın konvertibl olması için IMF'ye başvurmuştur. 1989'dan 2 Ocak 2000 tarihine kadar, döviz kuru politikasında ara rejim uygulanmıştır⁴⁴. Başka bir ifadeyle, bu dönemde döviz kuru rejimi olarak serbest dalgalanma ya da önceden açıklanan döviz kurları sistemi uygulanmamakla beraber, Merkez Bankası reel döviz kurunun önemli ölçüde dalgalanmasına izin vermemiştir. Merkez Bankası, 22 Şubat 2001 tarihine kadar nominal döviz kurları için günlük

⁴³ Oksay, "Finansal Piyasalarda...", s.7.

⁴⁴ Hakan Berument, "Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği:Türkiye Örneği", Mart 2002, www.bilkent.edu.tr/~economics/02-02%20DP-H.Berument%20.doc. Erişim Tarihi: 05.05.2003.

kotasyon vermiş ve piyasalara açıklanan bu kotasyonlardan müdahale edeceğini taahhüt etmiştir.

1980 yılından itibaren liberalleşme sürecinin hızlandırılması aynı zamanda ekonominin döviz ihtiyacını karşılamaya katkı yapmayı hedeflemiştir. 1989 sonrasında tarım fiyatları ve işçi ücretlerindeki önemli artışlar kamu dengesini olumsuz etkilemiş, bu da faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Faiz oranlarındaki yükseliş yanında reel kurdaki gelişmeler ve sermaye hareketlerine ilişkin mevzuat değişiklikleri 1989 sonrasında Türkiye'ye yönelik sermaye girişlerini özendirilmiş, sermaye girişi ise TL'nin değerlenmesini hızlandırmıştır. Sermaye girişlerinin, milli gelirin unsurları olan kamu ve özel tüketim harcamaları ile ihracat ve ithalata ve dolayısıyla büyümeye olan etkisine bakıldığında, genel olarak olumlu etkiler ortaya çıkardığı görülmektedir.

1989 sonrası dönemin en önemli değişikliği kur politikasında ortaya çıkmıştır. Türk Lirası yabancı paralar karşısında değer kaybetmeye devam etmekle birlikte, bu kayıp enflasyon oranının altında tutulduğundan gerçekte TL'nin reel olarak değer kazandığı bir döneme girilmişti. Bunu, 1989-1993 arasında enflasyon ortalamasının yıllık %66,4 gerçekleşmesine karşın, TL'nin dövize karşı değer kaybının %50,4 olmasından anlamak mümkündür⁴⁵. Kısa vadeli sermaye hareketlerine serbesti tanınmamış olsa sadece döviz kuru politikasında yapılan bu türden bir değişiklik sıcak para hareketinin başlatılması için yeterli olamazdı.

Tablo 15. Reel Kurdaki Gelişmeler (1982 Ocak:100)

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
81,8	94,5	91,3	87,3	86,6	66,9	76,4	75,1	74,5	75,1	71,2	72,0	59,7

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2001*, Ankara, 2002, s.50.

Türk Lirası, 1989-1990 arasında %15-20 oranında değer kazanmasına karşın Körfez krizinin döviz kuru üzerinde belirsizlik yaratması ve Merkez Bankasının bunu asgari seviyeye indirmeye çalışması nedeniyle 1991 yılında reel olarak %5-7

⁴⁵ Oyan, *Türkiye Ekonomisi...*, s.13.

oranında değer kaybetmiştir⁴⁶. Büyük kamu açıkları ve iç dengesizlikler sonucu 1994'de Merkez Bankası rezervleri büyük miktarda erimiştir. Bunun karşısında hükümet 5 Nisan 1994'te Türk Lirasını yaklaşık %20 oranında devalüe etmek zorunda kalmıştı. Reel kur aynı yıl %10-15 oranında değer kaybetmiştir. 1995 seçimlerinin ardından Merkez Bankası finansal piyasaların istikrarına yönelmiş ve bu amaçla nominal döviz kurunu, politika aracı olarak kullanmıştır⁴⁷. Bu doğrultuda rekabetçi bir kur politikası uygulanarak reel döviz kurunun dengede kalmasına çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle nominal döviz kuru enflasyon oranına paralel bir biçimde artırılmıştır. Bu politikanın başarısında 1995'ten itibaren ülkeye giren sermaye akımının önemli katkısı olmuştur.

1995 sonrasında nominal döviz kurlarının enflasyon paralelinde artırılması stratejisi, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri gibi büyük negatif şokların etkilerinin sınırlandırılmasına yardımcı olmuştur⁴⁸. Bu yıllarda Merkez Bankası rezervleri bir ölçüde gerilemiş, faiz oranları sıçramışsa da, finansal kriz olarak nitelendirilebilecek büyük dalgalanmalar gözlenmemiştir.

2000 yılı programıyla kur politikası değiştirilerek, 2 Ocak 2000'den itibaren 12 aylık dönemler için 1 ABD Doları+0,77 Euro olarak açıklanan döviz kuru sepetinin alacağı değerler önceden açıklanmıştır. Kasım 2000 krizi sonrası kırılganlığı artan mali piyasalarda istikrarsızlığın ortaya çıkması ve Merkez Bankası rezervlerinin çok büyük bir atakla karşı karşıya kalması sonucu dalgalı kur rejimine geçilmiş; böylece TL 2001'de reel olarak yüzde 15-25 oranında değer kaybetmiştir⁴⁹. 5 Kasım 2001 tarihinde dönemin Devlet Bakanı Kemal Derviş "bu yıl yapılan yüzde 50 oranındaki devalüasyonun oluşturduğu "rekabetçi döviz kuru" ile dinamik özel sektörün, ülkenin 1945 yılından bu yana karşılaştığı en kötü ekonomik krizden

⁴⁶ Hakan Berument, "Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği", *Kriz ve IMF Politikaları*, (Ed: Ömer Faruk Çolak), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, s.27.

⁴⁷ Berument, "Döviz...", s.27.

⁴⁸ Berument, "Döviz Kuru Hareketleri...", www.bilkent.edu.tr/~economics/02-02%20DP-H.Berument%20.doc.05.05.2003.

⁴⁹ Berument, "Döviz...", s.28.

kurtulmasına yardımcı olunabilecektir” şeklinde bir açıklama yapmıştır⁵⁰. Görüldüğü gibi Türkiye son kriz dönemleri haricinde WK'nın önerilerinden olan rekabetçi döviz kuru politikasına tam ters uygulamalar gerçekleştirmiştir. Böylece TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu 1994, 2000, 2001 krizleri yaşanmış ve krizlerden sonra ise yeniden toparlanmak için TL'nin değer kaybına izin verilmiştir. Oysa Türkiye baştan beri rekabetçi bir kur politikası izlemiş olsaydı söz konusu krizleri bu boyutta yaşama ihtimalini azaltabilecekti.

4.2.6. Bankacılık Sektöründeki Düzenlemeler

4.2.6.1. Türk Bankacılık Sisteminin Yapısı

Türkiye’de fon ihtiyacının yaklaşık %75’inin bankacılık sisteminden karşılandığı bir mali sistem mevcuttur⁵¹. Sektörün toplam aktiflerinin GSYİH’ya oranı %60 civarındadır⁵². Bankaların ödünç verilebilir fonların oluşturulması ve mevduat kabul edilmesi şeklindeki mali aracılık işlevleri oluşturulan fonların nihai kullanıcılara aktarılması; kredi açılması şeklinde iki kategoride oluşmaktadır.

24 Ocak kararlarıyla birlikte bankacılık sektörü önemli değişikliklere uğramıştır. 1980 öncesi bankacılık sektörü, kamu kesiminin hakim olduğu ve rekabetten uzak oligopolcü bir yapıya sahipti. Bankacılık sistemine giriş mevzuat ile engellenmiş bunun yanında sistemde aşırı şubeleşme olgusu gözlenmiştir⁵³. 1980 sonrasında mali sistem serbestleşmiş, genişlemiş ve derinlik kazanmıştır. 1980’den itibaren banka şube ve personel sayısı ile teknolojik alt yapı açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1980’de 43 olan banka sayısı, 2000’de 79’a çıkarken yaşanan krizlerin ardından 67’ye düşmüştür. Bankacılık alanında son yirmi yılda yaşanan gelişmeleri şöyle özetlersek; 1980’de 20,7 milyar \$ olan toplam aktif büyüklüğü,

⁵⁰ *Financial Times*, (2.11.2001), “Türkiye Reformların IMF’yi Memnun Edeceğini Umuyor”, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2001/11/05X11x01.HTM#%201>. Erişim Tarihi: 15.05.2003

⁵¹ Turan Yay, Gülsün Gürkan Yay ve Ensar Yılmaz, *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2001-47, İstanbul, 2001, s.133.

⁵² Şahin, *Türkiye Ekonomisi...*, s.427.

⁵³ Şahin, *Türkiye Ekonomisi...*, s.432.

2000 yılında 155 milyar dolara çıkmıştır. Tasarruf mevduatı %6'dan %32'ye çıkmıştır. Kamu bankaları aktiflerinin toplam aktifler içindeki payı, 1980'de %44 iken 2000'de %34 inmiştir. Buna rağmen kamunun payı hala önemini korumaktadır. Öte yandan bankaların açık pozisyonlarını önemli ölçüde gidermiş olduğu görülmektedir.

Türk bankacılık sisteminin çok önemli yapısal problemleri bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en önemlileri öz kaynakların yetersiz olması, küçük ölçekli ve parçalı bankacılık yapısı, kamu bankalarının sistem içindeki payının yüksekliği, zayıf aktif kalitesi (kredi yoğunlaşması, grup bankacılığı ve risklerinin yoğunluğu, kredi ve karşılıklar arasındaki uyumsuzluk), piyasa risklerine aşırı duyarlılık ve kırılganlık, yetersiz iç kontrol, risk yönetimi ve kurumsal yönetim ve saydamlık eksikliğidir⁵⁴. Son 10 yılda yaşanan krizlerde bankacılık sektörünün rolü büyük olmuştur. Makroekonomik istikrarın sağlanması açısından sektörün yeniden yapılanması, kamunun bu alandaki rolünün de revize edilmesi ile mümkün olabilecektir.

4.2.6.2. Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılması

Türkiye ekonomisi için bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması genel olarak iki ana başlık altında ele alınabilir⁵⁵. Bunlardan ilki hem yürürlükteki mevzuat çerçevesinde Bankalar Kanunu'nun 14'üncü maddesi kapsamında sorunlu bankaların TMSF'ye alınması ve rehabilite edilmesini hem de TMSF'ye aktarılan bankaların sorunlu aktiflerinin Varlık Yönetim Şirketi aracılığıyla tek elden yönetilmesini amaçlamaktadır. İstanbul yaklaşımı olarak bilinen ikinci yaklaşımda ise sorunlu bankaların tespiti ve rehabilite sürecinin farklı şekilde ele alınması söz konusudur.

1999 yılında bankaların mali yapılarının gözetim ve denetiminin güçlendirilmesi amacıyla kabul edilen yeni Bankalar Kanunu'ndan sonra 2000 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu faaliyete başlamıştır. Kurumun faaliyete geçmesiyle birlikte Türk bankacılık sektörü için dünyadaki gelişmelere

⁵⁴ Yay ve diğerleri, *Küreselleşme Sürecinde...*, s.137.

⁵⁵ Activeline, "Bankacılıkta Global Aldırım", <http://www.activefinans.com/activeline/sayi25/bankacilikta.html>, Erişim Tarihi: 12.04.2003.

uygun olarak bankacılık sektöründeki düzenlemelerin ve denetimlerin bağımsız bir kurum tarafından yürütüleceği yeni bir dönem başlamıştır.

2000 yılı başında uygulamaya konulan enflasyonla mücadele programı bankacılık sisteminin bilanço yapısının şekillenmesinde de önemli ölçüde etkili olmuştur⁵⁶. Programın uygulanmaya başlamasıyla birlikte, bankacılık kesimi faiz oranlarının daha da düşeceği beklentisi altında yüksek faizli kaynaklara uzun süre bağımlı kalmamak yönünde hareket etmiştir. Diğer yandan döviz sepetinin hedeflenen enflasyona göre belirlenerek önceden açıklanmış olması, yabancı para cinsinden kaynakları Türk Lirası cinsinden kaynaklara göre daha cazip hale getirmiştir. Bu çerçevede bankaların bir bölümü kaynaklarının kısa vadeli ve döviz cinsinden, kullanımlarının ise uzun vadeli ve Türk Lirası cinsinden gelişmesi yönünde bir eğilim içine girmeye başlamıştır.

2000 yılı, bankacılık sistemi için oldukça sıkıntılı geçmiştir. Yıl sonuna doğru yabancı yatırımcıların paralarını mali sistemden çekmesiyle birlikte başlayan krizde aktif büyüklüğü açısından Türkiye'nin beşinci özel büyük bankası olan Demirbank'ın ve ardından Bank Kapital ve Etibank'ın eklenmesiyle Fon'daki bankaların sayısı sekizden on bire yükselmiştir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) Fon'daki 9 bankanın 5'inin birleştirilmesine, 4'ünün de satış sürecinin devam ettirilmesine karar vermiştir. Bunun yanında kamu bankalarının özelleştirmeye hazırlık amacıyla yeniden yapılandırılmalarına ilişkin süreç 25 Kasım 2000 tarihinde çıkarılan 4603 Sayılı Kanunla başlamıştır. Bakanlar Kurulu'nun Ziraat, Halk ve Emlak Bankalarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin usul ve esasları belirleyen kararına göre, bu üç bankanın yeniden yapılandırma işlemlerini yürütmek üzere Hazine Müsteşarlığı, Özelleştirme İdaresi ve bankalardan birer asil ve birer yedek üyeden oluşan Yeniden Yapılandırma Komisyonları oluşturulmuştur.

Türkiye'de istikrar programı ve bankacılığın yeniden yapılandırılması çerçevesinde bankacılıkta risk kontrolü ve yönetimi konusunda gerekli düzenlemeler

⁵⁶ BDDK, "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Mayıs 2001", http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/yapilandirmaprogrami/bank_yapilandirma_prog.doc, Erişim Tarihi: 01.04.2003.

yapılmaktadır⁵⁷. Yapılan yasal düzenlemeler BDDK, 8 şubat 2001 Tarihli Resmi gazetede yayınlandığı şekli ile (Bankaların İç Denetim ve Risk Yönetimi Sistemleri Hakkında Yönetmelik) başlığında ve 10 şubat 2001 tarihli resmi gazetede piyasa riskinin sermaye yeterliliğine dahil edilmesini gerektiren (Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik) başlığında yayımlanmıştır.

Mali piyasalarda 2000 Kasım ayında yaşanan kriz bankacılık sistemini de etkilemiştir. Bu krizle birlikte bankaların yeni kredi kullanımını durdurmalarından dolayı mevduatın krediye dönüşümü yavaşlamıştır. Aralık 1999'da topladıkları mevduatın sadece %39,8'i kadar kredi kullandıran mevduat bankaları, açtıkları yeni kredilerle bu oranı Kasım 2000'e kadar %48'e yükseltmişlerdir. Ancak Kasım krizinin ardından mevduat hızla artmasına rağmen bankaların yeni kredi açmamasından dolayı bu oran %45,6'ya gerilemiştir. Bankalardaki toplam mevduatta 2000 yılında %40'ın üzerinde artış gerçekleşmiştir. TL mevduat bir yıllık dönemde %44 artarak 30.918 trilyon liraya ulaşmış, yabancı para mevduat ise %38'lik büyümeyle 25.375 trilyon lira olmuştur.

1999 yılı sonunda 16.771 trilyon TL düzeyinde bulunan bankaların toplam kredi hacmi ise 2000 yılında %65,6 artarak 27.775 trilyon liraya ulaşmıştır. Bankacılık sisteminin geçen yıl içerisinde uluslararası piyasalardan sağladığı sendikasyon kredilerinde özellikle yılın ilk yarısında faizlerin düşüşü ile birlikte artış kaydedilmiş, bankalar toplam 6 milyar dolarlık sendikasyon kredisi almışlardır.

2000 yılına genel olarak bakıldığında, uygulanmakta olan anti enflasyonist program sonucunda kamunun borçlanma gereğinin hafiflemesi ve dış borçlanma imkanının sağlanması nedeniyle bankaların devlete borç vererek yüksek karlar elde etme dönemi sona ermiştir. Bu da bankaları oldukça ciddi kontrol mekanizmaları sürdürmeye götürmüştür.

⁵⁷ Başak Ekonomi Dergisi, "Kriz ve Bankacılık", 7 Nisan 2002.

4.2.6.2.1. Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması

Kamu bankalarının yeniden yapılandırılmasına yönelik program, öncelikle finansal ve operasyonel yapının iyileştirilmesine yönelik iken, daha sonra bu bankaların özelleştirilmesi hedefi çerçevesinde yürütülmesi hedefi öne çıkmıştır. Bu süreçte ilk olarak kamu bankaları yönetiminin, yeniden yapılandırma ve özelleştirmeye hazırlama yetkisi verilen Ortak Yönetim Kurulu'na devredilmesi gerçekleştirilmiştir⁵⁸. Kamu bankalarının finansal açıdan yeniden yapılandırılması kapsamında görev zararlarının tasfiyesi, kısa vadeli yükümlülüklerin azaltılması, sermaye yapısının güçlendirilmesi, mevduat faizlerinin piyasa faizlerine uyumlu hale getirilmesi ve kredi portföyünün etkin yönetim hedeflerinin gerçekleştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

4.2.6.2.2. TSMF Bankalarının Yeniden Yapılandırılması

Bu konudaki strateji aşağıdaki gibi özetlenebilir⁵⁹:

- TSMF bankalarının devir, birleşme, satış veya tasfiye yoluyla çözümlenmesi,
- Finansal açıdan yeniden yapılanma: özel tertip tahvil ihracı ve sermaye/mevduat desteğinin sağlanması, kısa vadeli yükümlülüklerin azaltılması, açık pozisyonların kapatılması, mevduat ve repo faizlerinin piyasa koşullarına uygun hale getirilmesi, fon bankalarının mevduatlarının devredilmesi,
- Operasyonel açıdan yeniden yapılanma: ortak yönetim kurulu atanması, şube ve personel sayısının rasyonalizasyonu, iştirak, menkul ve gayrimenkul satışları,

⁵⁸ Cihan Paçacı, "Para Politikaları, Bankacılık Kesimi ve Ekonomik Kriz", Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Eylül-Ekim 2001, s.638.

⁵⁹ Niyazi Erdoğan, "Türkiye'de Ekonomik Kriz ve Bankacılık Sistemi", Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Eylül-Ekim 2001, ss.649-650.

- Aktif yönetimi ve tahsilat; takip ve takip dışı kredi dosyalarının tahsilat dairesine devri, TSMF'nin sağladığı nakit girişleri, alacakların yeniden yapılandırılması, takip ve davaların izlenmesi.

4.2.6.2.3. Özel Bankacılık Sisteminde Yapılacak Düzenlemeler

BDDK ve özel bankalarla yapılan görüşmeler sonucunda sermaye yeterliliği kriteri de dikkate alınarak, özel bankalardan sermaye artırımı veya sermaye benzeri kredi temini ve yeniden yapılanma stratejilerini içeren taahhüt mektupları alınmıştır⁶⁰. Bu taahhüt mektupları, her iki bankanın mali durumuna göre değişiklik göstermekle birlikte, mali yapıyı güçlendirici birtakım tedbirlerin belirli bir takvim dahilinde yerine getirilmesini içermektedir.

4.2.6.3. Bankacılık Sistemine Yönelik Yasal Düzenlemeler

1999 Yılı Haziran ayında yürürlüğe giren 4389 sayılı Bankalar Kanunu ve bu kanunda değişiklik yapan 4491 sayılı yasa ile bankacılık sisteminin düzenleme, gözetim ve denetim çerçevesinin uluslar arası kriterlere ve Avrupa Birliği normlarına uyumu konusunda belirli bir aşama kaydedilmiştir.

4389 sayılı kanun ile bankaların mali bünyelerinin güçlendirilebilmesi amacıyla asgari sermaye miktarı artırılmış, bankaların sermaye yeterliliğinin ölçülmesi ve değerlendirilmesine ilişkin usul ve esaslarda değişikliğe gidilmiş, banka kredileri için genel karşılık ayrılmasına başlamış, tahsilinde güçlük yaşanan krediler için ayrılacak özel karşılıklarla ilgili düzenlemeler yapılmış, mali bünyesi bozulan bankalar hakkında alınacak tedbirler detaylı olarak belirlenmiş, banka kaynaklarını istismar eden banka sahipleri ile kanuna aykırı işlemlerde bulunan yöneticilerin cezai ve şahsi sorumlulukları açıkça hüküm altına alınmış ve bunlara ilişkin cezalara caydırıcı nitelik kazandırılmış, idari para cezası uygulaması getirilmiştir⁶¹.

⁶⁰ Paçacı, "Para Politikaları...", s.639.

⁶¹ www.bddk.org.tr/türkçe.org.tr., "Bankalar Kanunu", Erişim Tarihi: 29.04.2003.

4491 sayılı kanunla ise şu düzenlemeler getirilmiştir⁶²:

- Bankalarla ilgili olarak, kuruluşlarından tasfiyelerine kadar her aşamada alınması gereken kararların BDDK'nın yetkisine bırakılması,
- Kurul üyelerinin atanmasına ilişkin usul ve esaslar ile mesleki faaliyetlerine getirilen sınırlamaların yeniden düzenlenmesi,
- Banka kredilerine ilişkin usul ve esasların bankaların mali bünyelerinin korunması amacıyla yeniden belirlenmesi, bu çerçevede kredi tanımının değiştirilerek her türlü ortaklıkların kapsama dahil edilmesi,
- Bankaların konsolide denetimine ilişkin kuralların uluslararası standartlara uygunluğu sağlayacak şekilde düzenlenmesi,
- Mali bünyeleri iyileştirilemeyen bankaların TMSF'ye devrine ilişkin usul ve esasların yeniden belirlenmesi,
- Sağlam bir hukuki altyapıya kavuşmalarını teminen özel finans kurumlarını Bankalar Kanununa tabi kılan düzenlemeler getirilmesi,
- Suç ve cezalara ilişkin yeni hükümler getirilmesi,
- Özel finans kurumlarına ilişkin mevzuatın yürürlükten kaldırılması, bu kurumların Bankalar Kanununa uyum sağlayabilmeleri için bir geçiş süresi belirlenmesi.

Bankacılık sektöründe yeniden yapılanmaya dönük bir diğer düzenleme 4672 sayılı kanun ile getirilmiştir. Kanunun sağladığı değişiklikler kısaca şu şekilde özetlenebilir⁶³:

⁶² Resmi Gazete, Kanun No:4491, Kabul Tarihi:17.12.1999. Bankalar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun.

⁶³ Active Bankacılık ve Finans Dergisi, "4672 Sayılı Bankalar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme", www.activefinans.com/active/arsiv/sayi19/bankalarkanunu.html-74k, Erişim Tarihi: 14.04.2003.

- Ödenmiş sermaye ve yedek akçeler tanımlarında yer alan “üç aylık hesap özetleri” ifadesi kaldırılmış,
- Bankaların özkaynak tanımı değiştirilerek, konsolide özkaynak tanımı getirilmiş,
- Bankaların mali olmayan iştiraklerine sınırlama getirilmiş,
- Vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri gibi bazı finansal araçların kredi sınırları hesabına dahil edilmesi sağlanmış,
- Yönetim ve denetimi veya hisseleri TMSF’ye intikal eden bankaların, Fon ve ilgili banka tüzel kişiliğince alacaklarının tahsili amacıyla açılan davaların Harçlar Kanunu’ndan muaf olduğuna dair kanuna açıklık getirilmiş,
- Fon’a devredilen bankaların, bankaya verdikleri zarar dolayısıyla banka tüzel kişiliğince, eski ortaklar, yöneticiler ve denetçileri aleyhine açılan davaların, bu bankaların satışından sonra da etkin bir şekilde takip edilmesi amacıyla Fon’a, kanuni halef sıfatıyla bu davaları devam ettirme yetkisi verilmiş,
- Fon’un, 4389 sayılı Kanun’un 14’üncü maddesinin (6) numaralı fıkrasının (b) bendi ile verilen yetkiler çerçevesinde, bankalardan devraldığı alacaklarının 6183 sayılı Kanun hükümleri dışında takip edebilmesi sağlanmış, 6183 sayılı Kanun’un Bankalar Kanunu açısından tatbikinde Fon’un yetki ve sorumlulukları ile işlemlerine açıklık getirilmiş,
- Fon’a borçlu olanların iflası halinde, tahsil güvenliğinin sağlanması için, 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu çerçevesinde iflas bürosunun teşkiline açıklık getirilmiş, Fon alacaklarının tahsil kabiliyetinin artırılması ile tahsilat sürecinin hızlandırılmasına olanak sağlanmış,
- Mali bünyesindeki bozulma dolayısıyla kamu yararı gözetilerek Fon’a devredilen bankaların sahip oldukları varlıkların güvence altına alınması amacıyla Fon’a özel birtakım yetkiler verilmiş,

- Fon'a intikal eden bankaların kaynaklarını istismar eden eski sahip ve yöneticileri ile bunların bağlantılı oldukları kişilerin banka kaynağını kullanarak edindikleri mal varlığının Fon'a intikali sağlanmış,

-Kurul kararları ile Kurum ve Fon'un, Kurul kararlarına dayanarak tesis ettiği eylem ve işlemlerine karşı açılacak davaların ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'da görülebilmesine olanak sağlanmış,

-Bakanlar Kurulu'nun; bankaların bilançolarının toplamının onbinde üçü oranında Kurulun giderlerine katılma payını iki katına kadar artırabilme yetkisini kullanma süresinin 2 yıldan, 4 yıla çıkarılması sağlanmıştır.

Bankacılıkta yapılan düzenlemelerin Türk ekonomisinin geleceği açısından büyük önem taşıdığı açıktır. Çünkü bu alanda yapılması gereken reformların geciktirilmesinin bedeli çok ağır ödenmiştir. Gerçekten de yaşanan son iki krizde para piyasasının gelişmemiş olması, bazı şirketlerin dışarıdan yüksek miktarda borçlanması, ağır borç yükü gibi faktörlerin yanında bankacılık sektörünün zayıf yapısı çok önemli rol oynamıştır⁶⁴. Bankacılık sisteminin çok kırılgan olması 1988-99 arasında ticari bankalar, kronik enflasyon ve bunun beslediği yüksek reel faizler sonucu esas bankacılık faaliyetlerinde uzaklaşmışlardır. Ayrıca bu durum çok sayıda zayıf ve küçük bankanın ortaya çıkmasına yol açmıştır⁶⁵. Sektördeki sorunlar ekonominin makro ekonomik performansını azaltmaktadır, dolayısıyla kısa sürede bankacılık standartlarının AB normlarına göre yapılandırılarak güçlü bir sistemin oluşturulması gerekmektedir.

⁶⁴ Jon Gorvett, "Turkish Fiscal Crisis a Necessary Evil", *Middle East*, April 2001, Issue 311, s.22-23.

⁶⁵ C. Emre Alper, M. Hakan Berument and N. Kamuran Malatyali, "The Disinflation Program and the Structure of the Turkish Banking Sector", Presented at the annual conference of the Center for Economics and Econometrics titled *Turkish Banking at Cross Roads*, held at Boğaziçi University, İstanbul, 19 January 2001, s.8.

4.3. Mali Disiplin ve Makro Ekonomik Performans

Mali disiplin devletin kamu gelirleri ile kamu giderlerinin birbirine eşit olmasıdır⁶⁶. Burada bahsedilen eşitlik sadece bütçe eşitliği değil, sosyal güvenlik kuruluşları, yerel yönetimler, fonlar, döner sermaye ve KİT'lerin bütçelerini de içine alan bir anlama sahiptir. Türkiye'nin WK'nın en önemli unsurlarından birisi olan mali disiplin konusunda gerekli önemi gösterdiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. DPT Müsteşarı Akın İzmirlioğlu, 2000-2002 programının tanıtımıyla ilgili bir toplantıda bu gerçeğe işaret ederek kamu finansman dengesizliğini şu ifadelerle ortaya koymuştur⁶⁷: "Türkiye ekonomisi, son 10 yıllık dönemde, artan kamu açıkları, yüksek enflasyon seviyesi ve dalgalı büyüme yapısı ile istikrarsız bir görünüm arz etmiştir. Sürekli artan kamu kesimi açıkları yeterince derin olmayan yurt içi mali piyasalar üzerinde baskı oluşturmuş ve reel faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Yüksek reel faiz oranları kamu açıklarını daha da artırmış ve borç-faiz kısır döngüsü sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Nitekim 1999 yılında kamu finansman dengesi önemli ölçüde bozulmuş, iç borç stoku hızla artmış, fiyat artışları hızlanma eğilimine girmiş ve ekonomik aktivitede önemli bir daralma yaşanmıştır."

Aşağıdaki tablodan, kamu bütçe açığının sürekli büyüdüğü, konsolide bütçe açığının GSMH'ya oranının da son 10 yılda altı katı artmış olduğunu izleyebiliriz. Konsolide bütçe gelirleri/GSMH oranındaki artışın konsolide bütçe giderleri/GSMH oranındaki artışın altında kalması açıkların giderek büyüdüğünü ortaya koymaktadır.

⁶⁶ Dilek Dileyici ve Özlem Özkıvrak, "Yeni Yüzyılda Mali ve Parasal Politikalarda Yeniden Yapılanma", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, İzmir, 2000, s.2.

⁶⁷ Akın İzmirlioğlu, "Makro Ekonomik Program (2000-2002) ve Beş Aylık Uygulama Sonuçları", Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 27 Haziran 2000 Tarihli Toplantısı, www.dpt.gov.tr/esk/4k. Erişim Tarihi: 12.03.2003.

Tablo 16. Konsolide Bütçe İle İlgili Rakamlar

Yıllar	Kon. Büt. Açığı (milyar TL)	Kon. Büt. Açığı/ GSMH	Konsolide Bütçe. Gel./GSMH	Konsolide Bütçe Harc./GSMH
1990	-11955	-3.0	13.9	17
1991	-33517	-5.3	15.3	20
1992	-47434	-4.3	15.8	20
1993	-133857	-6.7	17.6	24.3
1994	-152180	-3.9	19.2	23.1
1995	-316623	-4.0	17.7	21.8
1996	-1238128	-8.2	18.2	26.4
1997	-2241376	-7.6	19.5	27.2
1998	-3895127	-7.3	21,8	29.2
1999	-9284629	-11.9	24.3	35.9
2000	-13725888	-10.9	26.5	37.4
2001	-28766062	-16.0	28.5	44.5

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2001*, Ankara, 2002, s.77.

Mali disiplinsizlik sonucu ortaya çıkan kamu açıklarının karşılanmasında temel kaynaklar vergiler, iç borçlanma, dış borçlanma ve açık finansman olmuştur. Vergi yükü ve faiz yükü döviz rezervlerinin azalmasına neden olmaktadır. 1990'dan 2000'e geçen yıllarda konsolide bütçe toplam harcamalarının dağılımında en önemli artış borç faiz ödemelerinde yaşanmıştır. İç borçlanma hızla artmış ve 1990'lar boyunca her sene yapılan net yeni iç borçlanma, toplam iç borç stokunun %50'sini aşan bir tempoda sürdürülmüştür. İç borç faiz ödemelerinin, gayri safi milli gelire oranı 1990'larda % 2 iken, artan iç borçlanmaya karşılık 2001'de %22'ye yükselmiştir⁶⁸.

Tablo 17'den görüleceği gibi kamu kesiminin finansmanı 1990'a kadar büyük ölçüde vergi gelirleriyle karşılanmıştır. Bu tarihten sonra iç borçların GSMH'ya oranı artmaya başlamıştır. Merkez Bankası'nın Hazine'ye verdiği kısa vadeli avanslar 1994 yılındaki yasayla birlikte miktar olarak azalmaya başlamış 1997 yılında iki kurum arasındaki protokolle birlikte sıfırlanmıştır⁶⁹.

⁶⁸ Erinç Yeldan ve Ebru Voyvoda, "Türkiye Ekonomisi İçin Kriz- Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri", http://www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldanbs/Yazilar_Uye/VoyvodaYeldanErc02_tr.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2003.

⁶⁹ Dileyici ve Özkıvrak, "Yeni Yüzyılda Mali...", s.4.

Tablo 17. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği ve Finansmanı (GSMH'ya Oranlar)

Yıllar	KKBG/ GSMH	Vergi Gelirleri/GSMH	Dış Borç/GSMH	İç Borçlanma/G SMH	Hazineye Kısa Vadeli Avans
1990	7.4	15.4	32.2	7.6	0.1
1991	10.2	16.3	33.2	15.4	1.7
1992	10.6	17.3	34.6	17.6	1.6
1993	12.0	17.6	37.0	17.9	2.7
1994	7.9	17.0	50.1	20.6	1.3
1995	5.2	17.8	42.6	17.3	1.2
1996	8.6	19.4	42.9	21.0	1.5
1997	7.7	16.1	43.3	21.4	0.0
1998	9.4	20.3	46.8	21.7	0.0
1999	15.6	21.7	54.4	29,3	
2000	12.5	24,5	58,9	28,9	
2001	16.4	26.1	78.3	68,9	

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2001, Ankara, 2002, s.69.

Türkiye'de son 25 yıldır kamunun harcanabilir geliri %15'ler düzeyinden %3.5'lere kadar sürekli bir düşme eğilimi gösterirken, vergi gelirlerinde sürekli bir büyüme ile %14'ten %24'e varan bir artış gerçekleşmiştir⁷⁰. Vergi gelirleri artmasına rağmen cari transferlerin %1'den %26'ya çıkması kamunun harcanabilir gelirinin büyük ölçüde azalmasına neden olmuştur. Vergi dışı gelirlerde fazla bir değişme görülmemiştir. 1980'li yıllardan itibaren dolaylı vergilerde bir artış olmuş, gelir üzerinden alınan vergilerde ise bir düşüş görülmüştür.

KKGD içinde gider kalemleri 24 Ocak kararlarıyla birlikte azalma göstermiştir. 1989'dan itibaren artmaya başlarken 1993 yılında zirveye ulaşmış 1994 istikrar programıyla birlikte biraz azalmaya başlamış daha sonra tekrar artmaya devam etmiştir. Kamunun tasarrufları 1989'dan itibaren azalmaya başlamış, kamu yatırımları ise sürekli %-5 ve %-10 düzeylerinde seyretmiştir. 1985 tarihinde bütçe harcamaları içinde %20,7'ye ulaşan bir paya sahip olan yatırım harcamalarının 1990'larda hızla gerilemiş ve 2000'li yıllarda %6 oranını aşmamıştır⁷¹.

⁷⁰ Ahmet Yüzbaşıoğulları, "Türkiye'de Gelir Gider Politikaları ve Kamu Borçları", *Bilim Dergisi*, 2002-3/11, ss.146-147.

⁷¹ Yeldan ve Voyvoda, "Türkiye Ekonomisi http://www.bilkent.edu.tr/%7EYeldanbs/Yazilar_Uye/VoyvodaYeldanErc02_tr.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2003.

Kamu harcamalarının kamu gelirleriyle karşılanamadığı durumlarda bütçede ortaya çıkan açıklar ya para basma ya da borçlanma yoluyla finanse edilmiştir. KKBG'nin GSMH'ya oranı özellikle 1990 sonrasında önemli ölçüde artmış, 1993 yılında %12'ye yükselmiştir. 1994'te kısa süreli bir düşüş gerçekleşiyse de 1995 sonrasında yeniden artış yaşanmıştır.

Türkiye'nin mali disiplini sağlayamamasında hem dış hem de iç borcun sürekli artış göstermesi önemli bir rol oynamaktadır. Burada özellikle iç borçlar büyük bir mali yüke neden olmaktadır. İç borç stokunun GSMH'ya oranı 1990-2000 yılları arasında %15-20 iken, 2001 yılında bu oran krizlerin de etkisiyle %60 gibi bir düzeye çıkmıştır. Bu artışın sebebi olarak kamu bankaları görev zararlarının devlet iç borçlanma senetleriyle devlet tarafından üstlenilmesi gösterilmektedir⁷².

4.3.1. Eğitim ve Sağlık Harcamaları

Ülkemizde gelişmenin önündeki en önemli engellerden biri nitelikli işgücündeki eksiktir. İçinde bulunulan ekonomik koşullarda, gerek teknik gerek sosyal, her türlü alanda, uluslar arası rekabet nitelikli işgücünden geçmektedir⁷³. Oysa Türkiye UNDP tarafından hazırlanan ve kalkınmışlığın göstergelerinden birisi olarak kullanılan beşeri-sermaye endekslerinde oldukça geri sıralarda bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin kendi içerisinde de coğrafi olarak beşeri kalkınma düzeylerinin farklı olduğu görülmektedir⁷⁴.

1960'ların başında düşük gelir grubunda olan bazı Doğu Asya ülkeleri yaklaşık yirmi yıl içerisinde OECD'nin yüksek gelir gruplarına dahil olmuşlardır⁷⁵. Bölge ülkelerinden bazıları toprağa, bazıları fiziki sermayeye (yollar, fabrikalar,

⁷² Yüzbaşıoğulları, "Türkiye'de Gelir...", s.149.

⁷³ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 12.b., Ankara, 2001,s.391.

⁷⁴ Detaylı bilgi için bkn. Yusuf Tuna, İ. Güran Yumuşak, "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", İstanbul Üniversitesi, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52'nci Cilt, Sayı:1, İstanbul, 2002, s. 1-26.

⁷⁵ Ebru Arısoy ve Recep Demir, "Eğitim, Haberleşme ve Ticari Serbestliğin Ekonomik Büyümeye Katkısı", *Dış Ticaret Dergisi*, Ekim 2001, www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/EKİM_2001/egitim.htm-42k, Erişim Tarihi: 03.03.2003.

telefon şebekeleri) yatırım yaparken, bazıları da iş gücüne ve emeğin eğitimine önem vermişlerdir. Hong Kong ve Singapur bu ülkelerden olup çok az toprağı olduğu halde ağırlıklı olarak eğitime ve fiziki sermayeye yatırım yaparak gelişmişlerdir. Eğitilen iş gücü yüksek teknoloji ürünlerini daha kolay ve hızlı kullanarak üretimi artırmıştır. Eğitim, en hızlı gelişen Hong Kong, Singapur, G.Kore ve Tayvan gibi dört Doğu Asya ülkesinde çok önemli bir üretim faktörü olmuştur. Bu ülkeler, aynı zamanda bilimsel çalışmalar üzerinde yoğunlaşarak gelişmiş, sofistike teknolojiler ithal edebilmiş ve bunları ekonomik büyümede kendi lehlerine kullanabilmişlerdir.

Eğitim ile ekonomik kalkınma ilişkilerini aydınlatan Frederick Harbison ve Charles A. Myers, bir ülkenin sahip olduğu yönetici, bilim adamı, mühendis, doktor, öğretmen ve bunların kalifiye yardımcıları gibi yüksek vasıflı insan gücü sayısının o ülkelerin kalkınma seviyesini gösteren en önemli kriterlerden biri olduğunu ileri sürmektedirler⁷⁶.

Eğitimin ekonomik büyümeye olan katkısı ABD’de de ampirik olarak kanıtlanmıştır. Yapılan bir çalışmada 1929-1982 yılları arasında ABD’de kişi başına düşen milli gelir artışının %25’inin okuma yılı süresindeki artış nedeniyle olduğu açıklanmıştır. Uzun dönemde eğitim harcamaları bir yatırım olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan ünlü iktisatçı Singer eğitim yatırımlarının iki önemli özelliğine dikkat çekmektedir⁷⁷. Bunlardan ilki eğitim yatırımlarının azalan verimler kanununa değil, artan verimler kanununa tabi olduğudur. Birbirini takip eden eğitim ve araştırma yatırımlarının, zaman içinde birbirini geliştireceği düşünülmektedir. İkincisi ise bu tür yatırımlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Uygulama dolayısıyla değişik alanlardaki eğitim ve araştırma yatırımları, bir çok yeniliğin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Bu hususlar dikkate alındığında kalkınmak zorunda olan az gelişmiş ülkelerin eğitim sektörünü “öncü sektör” olarak kabul etmeleri gereklidir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde kaynakların daha etkin bir biçimde kullanılması, hatta yeni

⁷⁶ Şamiloğlu, *Küreselleşme Sürecinde...*, s.32.

⁷⁷ Arısoy ve Demir, “Eğitim...”, www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ EKİM 2001/egitim.htm-42k, Erişim Tarihi: 03.03. 2003.

kaynakların bulunması, ancak eğitim sayesinde mümkün olacaktır. Öte yandan ileri sanayi ülkelerinden ithal edilen ve modern teknolojiyi temsil eden yatırım mallarının etkin kullanılması da eğitimi gerektirmektedir. Eğitim ve sağlık harcamalarının giderek artan bu önemi WK'nın da daha çok kamu harcamasının bu alana yönlendirmesi gerektiği yönünde bir politika önerisine vurgu yapmasına neden olmuştur.

Eğitim yatırımlarının verimli şekilde yapılması, ihtiyaç duyulan seviyede eğitime imkan verilmesi ile mümkündür. Gelişmiş ülkelerde ortalama eğitim süresi on yılın üzerindedir. Ülkemizde ise bu oran çok düşüktür. Zorunlu olan ilkökul eğitiminin geçen yıllarda beş yıl olduğu ve ortalama eğitim süresinin yıllara göre 3,5 ile 6 yıl arasında değiştiği düşünülürse bunun eğitim sistemi açısından hiçte iyi olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kişi başına düşen eğitim harcamaları Japonya'da 1000 dolar, İspanya'da 250 dolar civarında iken Türkiye'de bu oran 1997 yılı için 90 dolar civarındadır⁷⁸. 1996-1997 öğretim yılı dikkate alınırca öğretmen başına düşen öğrenci sayıları: okul öncesi 23 öğrenci, ilkökul 32 öğrenci, ortaokul 38 öğrenci, genel lise 18 öğrenci, meslek liseleri 13 öğrencidir. Üniversitelerde 1996-97 öğretim yılına göre öğretim üyesi başına 65 öğrenci düştüğü görülürken, bu sayıya öğretim görevlilerini de dahil edersek 46 öğrenciye bir hoca düşmektedir. GSMH'dan YÖK ve üniversitelere ayrılan pay 1987'de 0.43, 1990'da yüzde 0.63, 1993'te yüzde 0.83, 1995'te yüzde 0.59, 1996'da yüzde 0.62 ve 1997'de yüzde 0.78 ile yüzde 1'e bile ulaşmamaktadır.

Türkiye eğitimde olduğu gibi sağlık harcamaları alanında da oldukça geride bulunmaktadır. Genel bütçeden Sağlık Bakanlığına düşen oran %3 civarında seyretmektedir. Türkiye kendi grubundaki ülkeler arasında Sağlık Bakanlığı'na en düşük pay ayıran iki ülkeden birisidir. Diğer ülke Meksika'dır. Genel bütçeden sağlık için ayırdıkları pay %3 veya daha düşük olan ülkelerin hemen tamamının kişi başı yıllık geliri Türkiye'nin çok altındadır. Bütçelerinden sağlık için ayırdıkları pay %3 olan ülkeler ve yıllık kişi başı gelirleri (dolar şeklinde) şu şekildedir: Endonezya

⁷⁸ Erol İyiboçkurt, "Türkiye' de Eğitime Ayrılan Kaynaklar", Küreselleşme ve Türkiye, Ezgi Kitabevi, Bursa 1999, s.411.

(1980), Fas (1110), Filipinler (1050), Gine (550), Meksika (3320), Suriye (1120), Türkiye (3000)⁷⁹. Görüldüğü gibi Türkiye'nin Sağlık Bakanlığı için ayırdığı kaynak bütçe açısından geliriyle orantısız bir şekilde bulunmaktadır. Son 10 yılda da bu konuda bir gelişme görülmemiştir.

Tablo 18. Sağlık ve Eğitim Harcamalarının Konsolide Bütçe İçindeki Payları

Yıl	Sağlık (Milyar TL) (2)	Eğitim (Milyar TL) (3)	Konsolide Bütçe harc.(Milyar TL) (4)	Sağlık/Konsol ide Bütçe (2/4) %	Eğitim/Konsol ide Bütçe (3/4) %
1990	3.192	13.114	68.355	4.66	19.19
1991	5.183	23.489	132.401	3.91	17.74
1992	10.443	45.459	225.398	4.63	20.17
1993	19.050	83.497	490.438	3.88	17.03
1994	31.428	124.641	902.454	3.48	13.81
1995	57.074	216.586	1.724.194	3.31	12.56
1996	116.893	451.703	3.961.308	2.95	11.40
1997	255.950	990.373	8.050.252	3.18	12.30
1998	471.218	1.991.614	15.614.441	3.02	12.76
1999	791.149	3.400.832	27.143.467	2.91	12.53
2000	1.059.825	4.579.941	46.968.000	2.12	9.75

Kaynak: Kemal Kılıçdaroğlu, "Vergi Politikası", **Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları**, (Der: İlhan Akzan), Bursa, Ekin Yayınevi, 2001, s.433-34.

Sağlık Bakanlığı kaynaklarının yetersizliğine bağlı olarak yataklı tedavi kurumlarının giderek daha fazla bir oranı gelirlerini döner sermayeye dayandırmak zorunda kalmaktadır. 1989 yılında toplam Sağlık Bakanlığı hastanelerinin %58,5'i döner sermaye geliri elde ederken 2000 yılında döner sermayeli hastane oranı %75,7'ye yükselmiştir⁸⁰. Türkiye'de kişi başına yıllık sağlık harcaması 150 \$ iken bu oran ABD'de 4093, Almanya'da 2677, Avusturya'da 2012, Fransa'da 2349, İngiltere'de 1454, İtalya'da 1515, Yunanistan'da 803 ve Portekiz'de 865 \$'dır. Türkiye'de toplam sağlık harcamaları içinde koruyucu sağlık harcamalarının payı binde sekiz gibi çok küçük bir orandır. Diğer taraftan koruyucu sağlık harcaması oranları yıllar içinde azalmaktadır. Koruyucu sağlık hizmetleri için yapılan harcamaların toplam sağlık harcamaları içindeki payı 1992'de %2,2 iken, 1998'de %0,8'e düşmüştür. Kişi başına yıllık koruyucu sağlık harcaması tutarı 1996'da 2,2, 1998'de ise 1,2 dolardır.

⁷⁹ DPT, TCMB Aylık Bültenleri.

⁸⁰ Türk Tabipler Birliği, "Türkiye Sağlık Sektöründe Finansman: Paran Kadar Sağlık", **Yeni Bin Yılın Başında Türkiye Sağlık Sektörünün Durumu**, Ankara, Mart 2002, s.7-8

Türkiye’de sağlık harcamaları içinde özel harcamaların oranı %26’dır ve bunun tamamı tedavi edici sağlık hizmetlerine yapılmaktadır. Özel sağlık harcamalarının toplamdaki oranının İngiltere’de %3,1, İsveç’te %22, Danimarka’da %16, Belçika’da %17 olduğu görülmektedir. Bu da Türkiye’de sağlık sektöründe büyük ölçüde özelleştirme yapılmış olduğunu göstermektedir. Türkiye %2,6’lık bütçe payı ve kişi başına yıllık 150 \$ toplam sağlık harcaması ile sağlık sektöründeki sorunları çözmesi olanaksızdır. Bu durumda Sağlık Bakanlığı bütçesinin artırılması zorunluluğu vardır. Türkiye gibi kişi başına geliri düşük bir ülkede kişilerin tüketim alışkanlıkları içinde sağlığa çok gerilerde yer vermek zorunda kalmaları nedeniyle sağlık sektörümüzün parasal kaynak sıkıntısını gidermek için Sağlık Bakanlığı bütçesini artırmak gerekmektedir. Yani Türkiye’deki kaynak sorunu sadece özelleştirme ile değil, kamusal önlemlerle de çözümlenmeye çalışılmalıdır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında son yıllarda devlet bütçesindeki açıkların borçlanmayla kapatılması ve paralelinde yaşanan faiz ödemeleri kamu yatırımları için olumsuz olmuştur yorumu yapılmış ve kamu harcamaları için şu ifadeler yer almıştır⁸¹: Bu plan döneminde kamu ve özel kesim kaynaklarının akılcı ve birbirlerini tamamlayan yatırım alanlarına yönlendirilmesi esas alınacaktır. Bu politikayı destekler nitelikte ekonomik ve sosyal altyapı alanlarında yoğunlaştırılacaktır. Kamu yatırımlarında, eğitim, sağlık, teknoloji altyapısı, enerji, sulama, kentsel altyapı yatırımlarına ve ulaştırma alt sektörleri arasında dengeyi sağlayıcı yatırımlara, bölgesel gelişme stratejileri dikkate alınarak öncelik verilecektir. Altyapı hizmetlerinin sağlanmasında, kamu yararı ve etkinlik ilkeleri esas alınarak, bir taraftan yeni finansman modelleri geliştirilirken, diğer taraftan Yap-İşlet-Devret ve benzeri modellerin uygulaması etkin hale getirilecektir. 7. Plan döneminde teşvik belgesi almış yatırımlarda düşüş yaşanmıştır. 1995-1999 döneminde teşvik belgelerinin toplam yatırım tutarı içinde imalat sanayinin payı yüzde 87,6’dan yüzde 43,4’e düşerken enerji, turizm, ulaştırma ve diğer hizmet sektörü yatırımlarının payı artmıştır. Bilgi teknolojileri, Ar-Ge ve teknoloji

⁸¹ DPT, 8.Planda Kamu Yatırımları, <http://www.dpt.gov.tr/kamuyat/indexold.html>, Erişim Tarihi: 02.03.2003.

geliştirme, altyapı, Yap-İşlet-Devret ve benzeri modeller yürütülen yatırım projelerine teşvikler verilecektir.

Türkiye’de mali disipline uyulmaması ile büyük kamu açıkları doğmuş ve açıklarının kısa vadeli borçlarla kapatılması sonucu, kamu harcamalarının transfer harcamalarına kayması devletin yatırım harcamalarını azaltmasına yol açmıştır. Bu açıdan Türkiye son on yıl içinde WK’nın kamu harcamalarının disipline edilmesi tavsiyesini yerine getirmediği gibi kamusal kaynakların daha büyük oranda eğitim ve sağlık harcamalarına yönlendirilmesi şeklindeki önerilere de riayet etmemiştir.

4.3.2. Vergi Politikaları

WK reform paketinde devletin küçültülmesi ve liberalizasyon süreçleriyle birlikte vergi sisteminin yeniden yapılandırılmasına büyük önem verilmektedir. Genel olarak WK, vergi oranlarının azaltılarak vergi tabanının genişletilmesini esas alan bir öneri getirmektedir. Bu sayede vergi adaletinde ve tahsilinde daha olumlu sonuçlar alınması beklenmektedir.

Türkiye’nin vergi reformuna gitmesi 2001 yılında Dünya Bankasından bir grup iktisatçı tarafından hazırlanan bir raporla belirlenmiş ve bu raporda reformun amaçları şöyle özetlenmiştir⁸²:

1-Gelir artırıcı, istikrar sağlayıcı ve ekonomik büyümeye hizmet edici olması,

2-Özellikle sermayenin vergilendirilmesi sırasında ekonomik sapsmalara yol açan vergilemeden kaçınılması, belirsizliklerin azaltılması, yatırıma güveni tesis edecek ve aynı zamanda vergi yükünü düşük ücretlilerden uzaklaştıracak şeffaf, istikrarlı ve AB’ne giriş için uluslar arası düzeyde rekabetçi ve uyumlu bir vergi sisteminin kurulması,

3-Vergi tabanının genişletilmesi ve vergi idaresi yapısının etkinlik doğrultusunda değiştirilmesi

⁸² Şükrü Kızılot ve Mustafa Durmuş, “Ekonomik Kriz ve Kamu Maliyesi”, *Kriz ve IMF Politikaları*, (Ed:Ömer Faruk Çolak), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, s.117.

Bu çerçevede yapılması gerekenler şöyle sıralanmaktadır⁸³:

-Dolaylı vergi sistemi basitleştirilmeli, standart bir oran ve zorunlu gıda gibi mallar için daha düşük oranlı bir KDV'ye takviye olarak sınırlı sayıda mal üzerinden alınacak bir Özel Tüketim Vergisiyle (ÖTV) desteklenmelidir. Bu bağlamda KDV oranı sayısı 5'den 3'e indirilmiştir. Haziran 2002'de ÖTV çıkarılmıştır.

-Hazine bonusu, mevduat faizleri, kar payları, döviz/TL gelirleri ve borsa kazançlarının vergilendirilmesinde farklılıklardan vazgeçilerek sistem, mali araçların vergilendirilmesinde nötr bir hale dönüştürülmelidir.

-Kurum gelirlerinin kısmi endekslemesiyle birlikte aşamalı olmak üzere, kurumlara verilen çok sayıda, karmaşayı artıran ve vergi matrahını daraltan yatırım teşvikleri azaltılmalı ve sistem basit, otomatik olarak işleyen ve şeffaf bir hale dönüştürülmelidir. Böylece kurumlar vergisini hali hazırda GSMH'nın %2'sine ancak denk düşen payı artırılmalı, öte yandan yüksek enflasyonun bir enflasyon vergisi gibi işlem görmemesini engellemek için, enflasyon muhasebesi uygulamasına geçilmelidir.

-Düşük gelirli ücretliler ve küçük işletmelerin vergi yükü azaltılmalıdır.

-Vergi tabanının genişletilmesi doğrultusunda, arazi ve binaların vergilendirilmesi, küçük işletme ve küçük esnafın vergilendirilmesi, gelir ve kurumlar vergisinin entegrasyonu, sigortacılık sektörü ve çalışanlara aynı olarak sunulan imkanların vergi kapsamına alınması gibi konular yeniden gündeme getirilmelidir.

-Kurumsal düzeyde, kurumlar vergisi tahmin ve analizlerinde kullanılmak üzere mikro düzeyli veri tabanları geliştirilmelidir.

-Son olarak vergi tahsilatlarını artırmak, vergi denetim ve idaresini etkinleştirmek için vergi idaresinin müsteşarlık düzeyinde, inceleme/teftiş birimlerinin daha bağımsız ve güçlü bir hale getirildiği, maddi durumlarının

⁸³ Kızılot ve Durmuş, "Ekonomik Kriz....", s.118.

iyileştirilip, özel pozisyonlardakilerin teşvik edildiği bir idari/personel yapılanmasına gidilmelidir.

Reform paketleri, yeni vergi olarak sadece ÖTV gibi bir vergi önerirken esas olarak vergi sistemini sadeleştirilmeye ve etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Türkiye’de vergiler; gelir üzerinden (gelir ve kurumlar vergisi), servet üzerinden (emlak vergisi, veraset ve intikal vergisi, motorlu taşıtlar vergisi), tüketim üzerinden (katma değer vergisi, taşıt alım vergisi, akaryakıt tüketim vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisi, damga vergisi, harçlar, ek vergiler) ve dış ticaret üzerinden alınan vergiler (gümrük vergisi, ithalde alınan katma değer vergisi, ithalat damga vergisi, rihtim vergisi) şeklindedir. Ülkede genelde benimsenen tarife artan oranlı tarifedir ve vergi sisteminin temelini gelir üzerinden alınan vergiler oluşturmaktadır. Vergi sistemimiz çok sayıda vergi, fon ve harçtan oluşmaktadır. Bu durum sistemi karmaşık hale getirerek, vergi yükünün ağırlaşmasına neden olmaktadır.

Vergi sistemimizde 1985 yılına kadar dolaysız vergiler ağırlıkta iken bu tarihten itibaren KDV’nin uygulamaya konulmasıyla birlikte dolaylı vergilerin payı artmıştır. Türkiye’de vergi sisteminde reform sayılabilecek iki önemli tarih vardır. İlki 1950 yılındaki Gelir ve Kurumlar Vergisi Yasalarının, ikincisi 1984 yılı Katma Değer Vergisi Yasasının yürürlüğe girmesidir. Vergi Yasalarında yapılan değişiklikleri reform sayabilmek için asgari olarak şu amaçları gerçekleştirmeye yönelik olması gerekmektedir⁸⁴:

- i-Optimal vergi hasılatını sağlamak,
- ii-Vergi yükünü gelir grupları arasında adil olarak dağıtmak,
- iii-Ekonomik kalkınmaya yardımcı olmak,
- iv-Sosyal adaleti sağlamayı amaçlamak

⁸⁴ Kemal Kılıçdaroğlu, “Vergi Politikası”, *Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları*, (Der: İlhan Akzan), Bursa, Ekin Yayınevi, 2001, s.433-34.

1980 sonrası değişiklikler bu çerçevede ele alınırsa reform niteliğinde değildir. 1998 yılında çıkarılan 4369 sayılı Yasa ile kayıt dışı varlıkların kayda alınması amaçlanmış ancak sonuç beklendiği gibi olmamıştır. Türkiye’de 1997 rakamlarıyla vergi gelirlerinin (sosyal güvenlik primleri hariç) gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı %23,8 ve sosyal güvenlik primleri dahil edildiğinde bu oran %27,9 olmaktadır. Bu rakamlar OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında ortalamanın altında kalmaktadır⁸⁵.

1980 sonrası dönemde ülkenin yeniden yapılanması sürecinin vergi sistemi boyutunda birçok değişiklik yapılmıştır. Bunları şöylece özetlemek mümkündür⁸⁶:

-Mahalli idareler gelirleri reformu, fon uygulamaları, vergi iadesi, Katma Değer Vergisi bu dönem yapılan önemli değişikliklerdendir..

-Vergi sistemi bünyesinde bulunan dahili tevkifat uygulaması, gider esası, servet beyanı esası, genel indirim gibi bir takım müesseselerin uygulanmasına son verilmiştir.

-Yeniden değerleme müessesesi, hayat standardı esası, geçici vergi uygulaması, finansman fonu uygulamasına başlanmıştır.

-Amme Alacakları Tahsil Usulü Hakkındaki Kanun, Gelir Vergisi Kanununun muhtelif maddeleri, Gider Vergisi Kanunu, İdari Yargılama Usulü Hakkında Kanunda yapılan düzenlemeler belli başlı değişiklikler arasında yer almaktadır.

Tüm bu düzenlemeler dikkate alındığında Türkiye’de hala devam etmekte olan vergi reformu çabalarının büyük ölçüde WK paketine paralel olduğu açığa çıkmaktadır. Çünkü yapılan düzenlemeler vergi sistemini basitleştirerek, daha adil ve daha geniş tabana yayılan ve yatırımları engellemeyecek tarzda bir çerçeve getirmeyi hedeflemektedir. Şüphesiz ki, bu düzenlemelerin ne ölçüde başarılı olacağının

⁸⁵ Kılıçdaroğlu, “Vergi...”, s.436.

⁸⁶ Mustafa Sakal, Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği (1988-2000 Dönem Analizi), Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s.78.

şimdiden öngörülmesi zordur. Ancak Türkiye'nin çağdaş bir vergi yapısına geçmek için bugünkü yapının mutlaka ve süratle yapılandırılmasının kaçınılmazı bir gereklilik olduğu da ortadadır.

4.3.3. Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi

Dünya ticareti 1980'li yıllardan itibaren WK ile WTO öngörülmesi çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye'nin 1990'lı yıllarda izlediği politikaların biçimlenmesinde ve ülkenin mal ve hizmet ticaretinin liberalleştirilmesi yönünde en önemli faktör GATT Uruguay Round Nihai Senedir⁸⁷. 1 Ocak 1996 tarihinde AB ile gümrük birliği anlaşması yapılmış, Aralık 1999 tarihinde AB Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsünün tanınmasıyla ülkenin geleceği açısından önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik kararlarla ihracatın teşvikine yönelik politikalara ağırlık verilmesi sonucunda ihracat 1980'de 2.910 milyon dolardan, 1990 yılında 12.960 milyon dolara ulaşmıştır⁸⁸. 1989 yılında yürürlüğe giren 32 Sayılı Karar ve dış ticaretin liberalizasyonuna yönelik önlemler sonrasında Türkiye uluslararası finansal piyasalarla tam bir bütünleşme içine girmiş ve yurtdışında dövizle TL arasında tam bir ikame sağlanmıştır.

Tablo 19. Türkiye'nin Dış Ekonomik Gelişmeleri

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi			Cari İşlemler Bilançosu	CİD/G SMH	Dış.Tic .Açık./G SMH
	Değer Milyon \$	Değişim (%)	Değer Milyon\$	Değişim (%)	Değer Milyon\$	Değişim (%)	İhr/İth	Milyon \$	(%)	
1990	12.959	11.5	22,302	41.2	-9343	124.2	58.1	961	-1.7	6,3
1991	13,593	4.9	21,047	-5.6	-7454	-20.2	64.6	-2,625	0.2	4,8
1992	14,714	8.2	22,871	8.7	-8157	9.4	64.3	250	-0.6	5,1
1993	15,345	4.3	29,428	28.7	-14083	72.6	52.1	-974	-3.5	7,8
1994	18.106	18	23.270	-20.9	-5165	-63.3	77.8	-6.433	2.0	3,2
1995	21.637	19.5	35.708	53.5	-14072	172.4	60.6	2,631	-1.4	7,7
1996	23,224	7.3	43,627	22.2	-20403	45	53.2	-2,339	-1.3	5,7
1997	26.261	13.1	48.559	11.3	-22297	9.3	54.1	-2,638	-1.4	7,9
1998	26,973	2.7	45,935	-5.4	-18962	-15	58.7	1984	1,0	6,9
1999	26,587	-1.4	40,671	-11.4	-14084	-25.7	65.4	-1,360	-0.7	5,6
2000	27,775	4.5	54,501	34	-26727	89.8	51.0	-9,819	-4,9	11,1
2001	31,186	12.3	40,506	-25.7	-9320	-65.1	77.6	3,573	2,4	3,1

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2001, Ankara, 2002, s.35-38.

⁸⁷ Ongun, "Türkiye'de...", s.54.

⁸⁸ Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1991, s.223.

Türkiye’de 1980-90 döneminde ithalat yaklaşık %100, ihracat %300 oranında artmıştır. Yine aynı dönemde ihracat artışının ithalat artışını karşılama oranı iki kat artmıştır. Bu dönemdeki en yüksek rakam 1988 yılındaki 81.4 ile dönemin en yüksek değeridir. Bu rakamdaki artış o dönemdeki özellikle turizm gelirlerinden kaynaklanmıştır⁸⁹. Bu dönemdeki ihracat artışı yoğun teşviklerle sağlanırken, ithalatta kademeli olarak alınan liberalizasyona rağmen aynı tür bir patlama yaşanmamasının nedeni büyük ölçüde o tarihlerde uygulanan kur politikasıyla alakalıydı.

1990-93 döneminde 1989 liberalizasyonunun devamı olarak ithalatta, ithali izne tabi mallar listesi tamamıyla kaldırılırken, ithali Fon’a tabi malların sayısı azaltılmış ve böylece ithali serbest malların kapsamı genişletilmiş, ithalatta teminat yatırma uygulaması kaldırılmış, dış ticaret sermaye şirketlerine daha önce tanınmış olan “dış ticareti devletleştirilmiş ülkelerden ithalat yapma ayrıcalığı” da sona erdirilmiştir⁹⁰. 1994 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %52,1’den %77,8’e yükselmiştir. Ancak 1995 yılında gümrük birliğinin kesinleşmesi nedeniyle ithalatın artması sonucu ihracatın ithalatı karşılama oranı %60,6’ya gerilemiştir.

Ülkenin son yıllardaki ithalat politikası ekonomik büyüme, mal piyasalarını düzenleme ve tüketiciyi korumayı amaçlamakta iken, ihracat politikasındaki en önemli değişiklik parasal teşvik uygulamalarına son verilmesidir. DTÖ ve AB ile yapılan gümrük birliği anlaşmaları bu tür teşvikleri imkan vermemekte, onun yerine istihdam yardımı, eğitim yardımı, çevre maliyetlerinin desteklenmesi, araştırma geliştirme yardımı, pazar araştırması desteği, patent ve model yardımı, yurt dışı ofis- mağaza yardımı, uluslar arası ihtisas fuarlarının desteklenmesi gibi yardımlarla DTÖ ve AB normlarına uygun ihracatta devlet yardımlarını uygulamaya koymuştur⁹¹.

Türkiye taraf olduğu uluslar arası anlaşmalara uygun olarak “İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı”nı 11.1.1995 tarih ve 22168 sayılı Resmi Gazete’de

⁸⁹ Ongun, “Türkiye’de...”, s.49.

⁹⁰ Ongun, “Türkiye’de..”, s.56.

⁹¹ Erol İyibozkurt, “Türkiye’nin Dış Ticareti”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı, 1999, sayı:28, s.541.

yayımlayarak yürürlüğe koymuştur⁹². Kararın temel amacı KOBİ niteliğindeki firmalarımız başta olmak üzere, ihracatçı firmalarımızın ihracata yönelik faaliyetlerini gerek üretim, gerek pazarlama aşamalarında destekleyerek, bu firmalarımızın uluslar arası pazarlarda karşılaştıkları sorunların giderilmesine yardımcı olmak ve rekabet gücü kazanmalarına olanak sağlamaktır. Halen söz konusu karar kapsamında bulunan başlıca devlet yardımları araştırma geliştirme yardımı, yurtdışı fuar ve sergilere milli düzeyde veya bireysel katılımın desteklenmesi, çevre maliyetlerinin desteklenmesi, pazar araştırma desteği, eğitim yardımı, istihdam yardımı, yurtdışında ofis-mağaza açma-işletme ve marka tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi ve uluslar arası nitelikteki yurtiçi ihtisas fuarlarına katılımın desteklenmesidir⁹³.

Türkiye gümrük birliğine katıldığı 1996 yılından bir yıl önce AB ülkelerine uygulanan gümrük tarifelerini %75-90 arasında düşürmüş, OGT'ne %85-90 uyum sağlamıştır⁹⁴. 31.12.1995 tarihli Resmi Gazetede 95/7606 sayılı Bakanlar Kurulu kararı eki olarak yayınlanan İthalat Rejimi Kararı ile AB üyelerine uygulanan gümrükler sıfırlanmış, Toplu Konut Fonu tamamen kaldırılmış ve AB'nin OGT'ye uyum sağlanarak, bu tarife aynen üçüncü ülkelere uygulanmaya başlanmış, istisna olarak 6.3.1995 tarih ve 2/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı ile Türkiye'nin Gümrük Birliği ile beraber üçüncü ülkeler menşeli bazı sanayi ürünlerinde Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) oranları üzerinden gümrük tarifesi uygulamasına ve 5 yıl içerisinde OGT oranlarına kademeli olarak uyum sağlanmasına karar verilmiştir⁹⁵. Yeni rejimde kamu ahlakı, düzeni ve güvenliği, insan, hayvan ve bitki sağlığı, sınai ve ticari mülkiyetin korunması amaçlarıyla ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde alınan önlemlerin kapsamı dışındaki malların ithali serbest bırakılmıştır. Tarım ürünleri AB ile aramızdaki gümrük birliğine dahil

⁹² Bknz. Yüksel Akkuzugil, Musa Demir, "İhracata Yönelik Devlet Yardımlarının Analizi ve Değerlendirilmesi", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:27, Ocak 2003. <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/tem2000.htm>. Erişim Tarihi: 12.04.2002.

⁹³ <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/trkulus.htm>. Erişim Tarihi: 16.04.2003.

⁹⁴ Cihan Dura, Hayriye Atik, **Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000, s.218.

⁹⁵ <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/trkulus.htm>. Erişim Tarihi: 16.04.2003.

değildir. Ancak Katma Protokolün 33. maddesi ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 22-25'inci maddeleri gereğince, Türkiye tarım politikasını Ortak Tarım Politikasına yaklaştırmak durumundadır.

1980 yılında dünya ticaretinin %17'sini, 1995 yılı itibariyle ise %22'sini oluşturan hizmet ticareti, 1980-1995 yılları arasında yıllık ortalama %8,4 oranında büyürken, aynı yıllar itibariyle mal ticareti yıllık ortalama %5,2 oranında artmıştır. 1998 yılı itibariyle, ABD'nin gayrisafi yurtiçi hasılasının %71'ine, Avustralya, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerin GSYİH'nın %70'ine ve Arjantin, Brezilya, Şili, Macaristan, Mısır, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Meksika ve Tayland'ın GSYİH'sının %50'sine ulaşan hizmet ticareti, ülkemizin GSYİH'sında 1998 yılı itibariyle %57'lik bir paya sahiptir. Nitekim 1998 yılı dünya hizmet ihracatı rakamlarına bakıldığında ABD, İngiltere ve Fransa ilk üç sırayı alırken, Türkiye Çin ve Güney Kore'nin ardından on altıncı sırayı almaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre, dünya hizmet ticaretinin %50 oranında serbestleştirilmesinin global refahta 250 milyar dolarlık artışa yol açacağı belirtilmektedir. Bunun dünya hizmet ticaretinde %1,8'lik paya sahip olan ülkemiz açısından büyük bir önemi bulunmaktadır⁹⁶.

Türkiye'nin ihracatında yaşanan yapı değişikliğine göre tarım ürünlerinin ihracatının toplam ihracat içindeki payı, 1970'de %75 ve 1980'de %57 iken 1998'de %18,7'ye düşmüş, sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı ise 1970'de %18, 1980'de %36 iken 1998'de %77,4'e yükselmiştir. Son yıllarda izlenen liberal politikalar sonucunda ithalatta tüketim mallarının payı 1980'li yıllarda %2 ,1985 yılından itibaren %8-9 iken 1990'lı yıllarda ortalama %12 seviyelerine yükselmeye başlamıştır⁹⁷.

Dış ticaretin ülke gruplarına göre dağılımında en büyük pay OECD ülkelerine aittir. Bu ülkelerin Türkiye'nin ihracatındaki payı %62,9, ithalatındaki payı ise

⁹⁶ Deniz Şenyurt, "AB'nin Uruguay Round Taahhütleri Çerçevesinde Yaptığı İndirimler ve Ticari Liberalizasyona Etki Düzeyi ile Seattle Bakanlar Konferansı Sonrası", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı:18, Temmuz 2000, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/tem2000.htm>. Erişim Tarihi: 12.04.2002.

⁹⁷ <http://www.tbb.gen.tr/turkce/ekonomi/dis.html>. Erişim Tarihi: 24.04.2003.

%72.9'dur⁹⁸. OECD içinde de AB ülkeleri önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin hazır giyim, tütün, bazı metaller, meyve ve kabuklu yemişler gibi ürünlerde dünya ihracatındaki payı %5-10 gibi oldukça önemli bir oranı temsil etmektedir.

Ekonominin büyüme hızıyla beraber ithalat hacmi değişirken, ihracat için bu boyutta bir değişme normal kabul edilmemektedir⁹⁹. Eğer ülkenin ihracatı bir bölgeye yoğunlaşmışsa, o bölgede yaşanan gelişmeler ihracatı etkilemektedir. Nitekim Doğu Asya krizi Türkiye'nin demir-çelik ürünleri ihracatını, Rusya krizi de bavul ticaretini etkilemiştir.

1998 sonunda Rusya'da yaşanan kriz Türkiye'yi riskli bir ülke konumuna sokarken, ülkedeki yabancı sermayeyi kaçırmış ve ülkede yaşanan depremlerin de tesiriyle ekonomide ciddi bir daralma yaşanmaya başlamıştır. Bu daralmanın da etkisiyle ithalat %11,4 oranında azalırken, ihracatta %1,4 azalma gerçekleşmiştir.

Dış ticaret açısından Türkiye'nin WK önerilerine büyük ölçüde uyduğu gözlenmektedir. Gerek AB sürecinde gerekse GATT çerçevesinde yapılan ticaret anlaşmalarında dış ticarete önemli bir liberalizasyon gerçekleştirildiği açığa çıkmaktadır. Dünyada ve ülkede yaşanan dönemsel krizler sırasındaki oynamalar dışında, liberalizasyon neticesinde hem ihracat ve ithalat artışı kaydedilmiş, hem dış ticarete konu olan malların niteliğinde sanayi mallarına yönelik bir değişim gerçekleşmiştir.

4.3.4. Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik

Türkiye'de enflasyon özellikle 1970'li yıllardan sonra hızlanmış ve çözümlenmesi en zor sorunlardan birisi olmuştur. Özellikle 1980 ve 1994 yıllarında %107,2 ve %149,6 gibi üç haneli enflasyon rakamlarına ulaşılması problemin boyutunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de yaşanan enflasyonun iki önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlar yapısal nedenler ve kamu kesimi açıklarının yarattığı baskılardır. Türkiye ekonomisinde çeşitli darboğazlardan, piyasadaki tekeli

⁹⁸ <http://www.tbb.gen.tr/turkce/ekonomi/dis.html>. Erişim Tarihi: 24.04.2003.

⁹⁹ Okan Aktan, "Türkiye'nin Dış Ticareti, Sorunlar ve Çözümler", Yeni Türkiye, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı, 1999, Sayı:28, s.546.

eğilimlerden doğan baskılardan, hızlı nüfus artışından, rekabet eksikliğinden, mali piyasaların etkin çalışmamasından, yanlış destekleme politikalarından, siyasi istikrarsızlıklardan, KİT reformunun ve özelleştirmenin yapılamamasından, kamu maliyesinin devamlı açık vermesinden, para, sermaye ve döviz piyasalarının iyi işlememesinden kaynaklanan bir enflasyonist eğilim her zaman mevcuttur¹⁰⁰.

Tablo 20. 1988-2001 Döneminde GSMH, Sektörel Hasıllar Büyüme Oranları % (1987 faktör fiyatları ile) ve Enflasyon

	GSMH (milyar dolar)	GSYİH Milyar TL	Kişi Başına Gelir \$	GSMH büyüme oranı %	GSYİH büyüme oranı %	Tarım Büyüme Oranı %	Sanayi Büyüme Oranı %	Hizmetler Büyüme Oranı %	TÜFE %	GSMH Deflatörü %
1988	134.0	129,225	1693	1.5	2.3	7.8	1.8	0.5	63.4	69.7
1989	137.0	227,324	1979	1.6	0.3	-7.6	4.6	0.9	69.6	75.5
1990	149.0	393,060	2711	9.4	9.2	6.8	8.6	10.3	60.4	57.6
1991	150.2	630,117	2661	0.3	1.1	-0.9	2.7	0.6	71.1	59.2
1992	158.1	1,093,368	2757	6.4	5.5	4.3	5.9	6.5	66.1	63.5
1993	178.7	1,981,867	3065	8.1	8.4	-1.3	8.2	10.7	71.1	67.4
1994	132.3	3,868,429	2169	-6.1	-5.0	-0.7	-5.7	-6.6	125.5	107.3
1995	170.1	7,762,456	2794	8.0	6.7	2.0	12.1	6.3	78.0	87.2
1996	183.6	14,772,110	2947	7.1	7.4	4.4	7.1	7.6	79.8	78.0
1997	192.4	28,835,883	3046	8.3	7.6	-2.3	10.4	8.6	99.1	81.2
1998	204.6	52,224,945	3171	3.9	3.2	8.4	2.0	2.4	69.7	75.3
1999	185.2	77,374,802	2839	-6.1	-4.7	-5.0	-5.0	-4.5	68.8	55.8
2000	201.2	124,583,458	2987	6.3	7.3	3.9	6.0	-8.9	39.0	50.9
2001	148.2	181,408,563	2143	-9.4	-7.4	-6.1	-7.5	-7.6	68.5	57.3

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2001, Ankara, 2002, s.3-6.

1989 yılından itibaren kısa vadeli sermaye girişlerinin artmasıyla tüketim de artmış, bunun beslediği bir büyüme gerçekleşmiştir¹⁰¹. Ancak kamu kesimi finansman dengesindeki bozulma, büyümenin sürdürülebilmesini engellemiştir. 1996 yılının ikinci yarısında genişlemeci ekonomik politikalar izlenmiştir. Büyük ölçüde dış kaynaklara dayalı genişleyici talep politikalarının itici gücüyle büyüyen ekonomide, GSMH'daki reel büyüme 1996 programındaki %4,5'lik tahminin çok üstünde gerçekleşmiş, %7,1'e ulaşmıştır. Sektörel olarak reel düzeyde katma değer

¹⁰⁰ Zahid Memmedov, "Türkiye'de Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Üzerindeki Etkisinin Analizi", *Journal of Qafqaz University*, Volume II, Number I, 1999, ss.27-39.

¹⁰¹ Burak Erdemir, "AB ve Türkiye Ekonomik Durum", *Dış Ticaret Dergisi*, Ekim 1997, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim97/ekim97.htm>. Erişim Tarihi: 19.04.2002.

artışı ise tarım, sanayii ve hizmetler sektörlerinde sırasıyla %4,4, %7,1 ve %7,6 olmuştur. İşsizlik ise ekonomide yaşanan canlanmaya paralel olarak azalmış, Ekim 1995'teki %6,6 düzeyinden, 1996 yılında %6,0 düzeyine gerilemiştir. 1995 yılında döviz kurlarının enflasyonun altında seyretmesi ve kamu kesiminde üretilen mal ve hizmet fiyatlarının düşük seviyede yükseltilmesi sonucu enflasyonda 1994 seviyelerine göre gerileme olmuştur. Ancak 1996 yılında yapısal reformların gerçekleştirilememesinden dolayı, yüksek düzeyde kamu kesimi açığı gerçekleşmiş, bu da enflasyonu kamçulamış, Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE) artış hızı %75,9 olarak gerçekleşmiştir. 1997 yılı Mart ayında ise TEFE artış hızı yüzde 6 olmuş, bir önceki yılın aynı ayna göre fiyat artış hızı tarım sektörü dışında tüm alt sektörlerde azalma kaydetmiştir. Bu gerilemenin esas sebebi, başta enerji sektörü olmak üzere kamu kesimi fiyat artış hızındaki yavaşlama gösterilmektedir.

Tablo 21: Dönemler İtibariyle Ortalama Büyüme ve Enflasyon (Yüzde)

	1951-59	1960-74	1975-80	1981-88	1989-99	1951-80	1981-99	1951-99
GSYİH	6.8	5.3	3.2	5.4	3.7	5.3	4.4	5.0
TEFE	10.9	9.4	43.9	39.9	71.6	16.8	58.2	32.8

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2001, Ankara, 2002, s.4, 117.

Türkiye'de 30 yıldan beri yüksek enflasyon makroekonomik dengeleri bozmaktadır. Yüksek enflasyon oranları görelî fiyatlardaki değişimi kolaylaştırarak, gelir dağılımını bozmakta, piyasalardaki belirsizlik ise yatırım ve üretimi düşürmektedir. Yüksek enflasyon özellikle mali piyasalarda risk priminin artmasına neden olmuş ve reel faizler sanayi yatırımlarını ve kaynak dağılımını olumsuz etkileyecek biçimde yükselmiştir. 1989 yılından itibaren sermaye hesabındaki liberalizasyon kısa dönemli sermaye girişlerinde önemli bir artış yaratmış, enflasyon beklentilerinde önemli artışlar olmuş, bu durumun yarattığı belirsizlik ve tüketim ağırlıklı büyüme özel imalat sanayii yatırımlarının yavaş artmasına neden olmuş,

bunun sonucu olarak bu dönemde ortalama büyüme oranı düşerken enflasyon önemli ölçüde artmıştır¹⁰².

Enflasyonun büyümeyi olumsuz etkilediği görüşü yapılan ekonometrik çalışmalarla desteklenirken, büyümenin en büyük belirleyicisi olan yatırımların enflasyon ortamından olumsuz etkilendiği TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü'nde 1982-1998 dönemi üç aylık verileri kullanılarak yapılan çalışmalar sonucu doğrulanmıştır. Aynı çalışmada kurların enflasyonu ve bu kanalla büyümeyi etkilediği görüşü ileri sürülmüştür. Bu nedenle regresyon analizine kurlar da dahil edilmiş ve ayrıca büyümeyi açıklamak için enflasyon oranı, özel yatırımlar ve döviz kurunun yanısıra para arzları da bu regresyonda yer almıştır. Çalışmada elde edilen sonuca göre enflasyon oranı ve kurdaki aşınma büyümeyi olumsuz yönde, para arzı ve özel yatırımlar ise olumlu yönde etkilemektedir¹⁰³.

Nüfus bir ülkede yatırımların dağılımını ve bir ölçüde de düzeyini etkiler¹⁰⁴. Özellikle eğitim, sağlık, barınma ve ulaştırma yatırımları bu çerçevede düşünülmelidir. Doğum, ölüm ve göç gibi nüfus gelişmelerinin yatırımların dağılımını etkilemesi, öbür yön den de gelişme için gerekli nitelikli işgücünü sağlayan yönü, kimi zaman nüfusun "yatırımlara eş bir önem" kazandığı görüşüne yol açmaktadır.

Türkiye'de büyümeyle ilgili olarak yüksek işsizlik en temel sorunlardan birisi olmaya devam etmektedir. İşsizliğin temel nedenleri şöyle sıralanabilir¹⁰⁵:

- Nüfus ve dolayısıyla emek arzı artış hızı yüksektir, buna karşılık emek talebi aynı hızla artmamaktadır.
- Tarım kesimi uzun süre geniş bir işgücü deposu olmuş ve tarım dışı sektörlere sonsuz esnek bir emek arzında bulunmuştur. İşgücüne yeni katılanlarla

¹⁰² TCMB, "Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi: Genel Bir Değerlendirme", <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2000/enflasyon.html>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.

¹⁰³ <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2000/enflasyon.html>, Erişim Tarihi: 20.04.2003.

¹⁰⁴ Kepenek ve Yentürk, *Türkiye...*, s.403.

¹⁰⁵ Şahin, *Türkiye Ekonomisi...*, ss. 523-524.

birlikte, tarımdan tarım dışı sektörlere işgücü arzı ekonomide sürekli olarak işgücü fazlası yaratmaktadır.

- Nüfusun yaklaşık %45'i hala kırsal kesimde barınmakta ve aktif nüfusun üçte birinden fazlası tarımda istihdam edilmektedir. Buna karşılık tarımın GSMH'ya katkısı %13-14 civarındadır. Tarımın GSMH'daki nispi payının sürekli düşmesinin işsizlik üzerinde ciddi etkileri olmaktadır.

- Tasarrufların yetersiz olması iş gücü artışını emecek kadar yeni iş alanları açılmasını engellemektedir.

- İç ve dış kaynaklar akılcı kullanılmazken, kamu ve özel sektörde kıt yatırım fonları etkin kullanılamamakta, proje seçiminde ciddi hatalar yapılmaktadır.

Tablo 22. Toplam İşgücü ve İşsizlik Oranları

YILLAR	Toplam İşgücü (Bin Kişi)	İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	İşsizlik Oranı
1980	17.924.0	1.486.7	8.3
1985	18.832.4	1.376.7	7.3
1990	20.847.3	1.701.4	8.2
1991	21.438.0	1.703.0	7.8
1992	21.503.0	1.733.0	8.0
1993	21.469.0	1.665.0	7.7
1994	22.158.0	1.802.0	8.1
1995	22.673.0	1.568.0	6.9
1996	22.919.0	1.382.0	6.0
1997	21.821.5	1.463.5	6.7
1998	22.399.0	1.527.0	6.8
1999	23.187.0	1.773.5	7.6
2000	22.031.0	1.452.0	6.6
2001	22.269.0	1.902.0	8.5

Kaynak: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser.htm>, Erişim Tarihi: 15.04.2003.

2002 yılının ilk çeyreğine ait verilere göre Türkiye'de işsiz sayısı 2,3 milyon, işsizlik oranı %10'un üzerindedir ve gizli işsizlik dikkate alındığında her yüz kişiden 17'sinin işsiz olduğu görülmektedir. Bu Türkiye'de ciddi bir işsizlik sorunun olduğunu gösteren önemli bir rakamdır. Böylesine yüksek bir işsizliğin giderilmesi için Türkiye'nin sürdürülebilir bir büyüme sürecine geçmesi, diğer bir ifadeyle böyle bir büyümenin gerekli koşullarını yaratması hayati öneme sahip bir konudur.

Türkiye'deki yüksek işsizlik sadece yapısal nedenlerin değil aynı zamanda ekonomik nedenlerin de bir sonucu olmuştur¹⁰⁶. Ülkede uygulanan ithal ikameci sanayileşme ile sermaye yoğun üretim teknikleri kullanılması, özelleştirme uygulamalarının istihdamın artması üzerinde olumsuz etki yaratması, ekonomide yaşanan krizlerin özel sektörün yatırım arzını azaltması, 1980-2000 döneminde yurtdışı işgücü talebinde önemli bir artış olmaması, uygulanan sabit döviz kuru politikalarının ithalatı cazip hale getirirken, ithalatın birleşiminde ara ve yatırım mallarının ağırlıklı olmasına yol açması, yine dış ticaret rejimleri ve gümrük vergilerinin sermaye malları ithalatını özendirilmesi gibi faktörler işgücü istihdamını olumsuz yönde etkilemiştir.

4.3.5. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının evrimi 1980 öncesi, 1980-1990 arası ve 1990 sonrası olmak üzere üç döneme ayrılabilir. 1980 öncesinde önemli boyutta bir yabancı sermaye gelişi olmamıştır. 1954-1980 arası dönemde toplam 228 milyon dolarlık yabancı sermaye girişi sağlanmıştır. Aşağıdaki tablodan izleneceği üzere 1980-1990 arası dönem, izin verilen toplam yabancı sermaye miktarı ile fiili girişlerde gerçekten önemli miktarda bir artışa tanıklık etmiştir. 1990-2000 yılları arasında siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, yüksek enflasyon ve faiz, mevzuatta sık değişiklik ve bunun yarattığı karmaşa ve belirsizlik, özelleştirmede yaşanan gecikmeler ve başarısız bazı uygulamalar, hukuki çerçevede ortaya çıkan aksaklıklar nedeniyle yeterli derecede yabancı sermaye girişi sağlanamamıştır¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Şahin, Türkiye Ekonomisi..., s.525.

¹⁰⁷ Sami Güçlü, Mehmet Zeki Ak, "Türkiye'nin Küreselleşme Süreci ve Ekonomik Krizler", Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Sayısı, Sayı:42, s.913.

Tablo 23. Türkiye' de Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları

Yıllar	İzin verilen Yabancı Sermaye (Milyon\$)	Yatırım Belgelerinin Toplam Tutarı (Milyar TL)	Yabancı Sermayeli Firma Sayısı	Firmaların Toplam Sermayesi (Milyar TL Kümülatif)	Fiili Giriş (Milyon\$)
1980	97.00	76.87	78	28,390	35
1985	234.49	1,168.16	408	464,981	99
1990	1,861.16	18,249.28	1,856	7,943,775	684
1991	1,967.26	15,893.98	2,123	13,101,036	907
1992	1,819.96	17,976.36	2,330	23,441,214	911
1993	2,063.39	70,136.27	2,554	36,737,050	746
1994	1,477.61	37,202.36	2,830	62,449,964	636
1995	2,938.32	328,447.82	3,161	113,013,790	934
1996	3,834.97	1,250,652.13	3,582	235,971,182	914
1997	1,678.20	624,461.10	4,068	458,968,459	852
1998	1,646.76	1,016,653.54	4,533	823,560,554	953
1999	1,700.52	1,599,520.36	4,950	1,446,503	813
2000	3,477.90	7,883,004.85	5,328	3,063,464	1,707
2001	2,725.00	1,767,047.15	5,841	4,233,071	3,288

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser.htm>, Erişim Tarihi: 15.04.2003.

UNCTAD'a göre Türkiye'ye 2000 yılında 982 milyon dolar, 2001 yılında da 3,2 milyar dolar DYY girişi gerçekleşmiş ve Türkiye dünya ölçeğinde 2000 yılında 52'nci, 2001 yılında da 32'nci sırada yer almıştır¹⁰⁸. İş-Tim tarafından gerçekleştirilen Aria GSM yatırımı (1,5 milyar dolar), Demirbank Tic. A.Ş. (HSBC) (350 milyon dolar) ve Toyota Sabancı Oto. Tic. A.Ş.'nin ihracata yönelik otomotiv yatırımı 2001 yılının en önemli yatırımları olmuştur. Türkiye DYY çekmede son yıllarda 1990'ların başındaki seviyeden öteye gidememiş, oysa dünyada doğrudan yatırımlarda büyük artışlar gerçekleşmiş ve Türkiye dünyadaki trendin oldukça uzağında kalmıştır. Türkiye'ye örnek gösterilen Çin 1990'da 3,5 milyar dolar DYY çekerken, bu rakam 2001 yılında Hong Kong dahil 70 milyar dolara ulaşmıştır.

Makro politikalar ve kamu kesiminden kaynaklanan sorunların yanında özellikle özelleştirmedeki gecikmeler, özel kesim şirketlerindeki iyi yönetim eksikleri ve ülkemizdeki yerleşik şirket kültürü gibi nedenlerden dolayı, DYY

¹⁰⁸ Özgür Çalışkan, "Dünya Yatırım Raporu-2002 Çerçevesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Değerlendirmeler", Dış Ticaret Dergisi, Ocak 2003, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2003/ocakkapak.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.

girişinin çok büyük bir bölümünü oluşturan sınır ötesi birleşme ve devralma tutarları oldukça yetersiz seviyede kalmıştır.

Türkiye, bölgesel bazda da en az DYY girişi sağlayan ülkeler arasındadır. Türkiye yabancı sermaye çekme konusunda Polonya, Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İsrail, Mısır gibi bölge ülkelerinin yanı sıra Angola, Bolivya, Kolombiya, Nijerya gibi ülkelerin bile gerisinde kalmıştır.

Türkiye'deki Yabancı Sermaye Yatırımlarının önemli bir bölümü OECD ülkelerine özellikle Avrupa Birliği'ne Aittir (AB Ülkelerinden Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere ve İtalya ön sıralardadır). OECD ülkeleri arasında ise özellikle ABD, Japonya ve İsviçre önemli bir paya sahiptir¹⁰⁹.

UNCTAD tarafından geliştirilen ve ülkelerin DYY'dan ne kadar yararlandığının ölçüsü olarak kabul edilen "Uluslararasılaşma Endeksine (Transnationality Index)" göre Türkiye %5'in altında ve GOÜ'ler arasında son sıralarda yer almaktadır. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin(MDAÜ) tamamına yakını, Filipinler ve Mısır gibi ülkeler Türkiye'nin oldukça önünde yer almıştır¹¹⁰.

Raporda, uluslar arası şirketlerin yaygınlaşmaları ve hareketlilik kazanmaları nedeniyle yerel koşulların öneminin arttığı vurgulanırken, hareketli DYY'ların ancak uygun ve verimli şartların mevcut olduğu piyasalarda kaldığı belirtilmektedir. Bu nedenle daha öncede IMF ve benzeri kuruluşlar tarafından yayınlanan raporlarda belirtildiği gibi uluslar arası yatırımcılar portföylerini, Türkiye ve Arjantin gibi, piyasalarında büyük sorunlar yaşayan ülkelere daha güvenli piyasalara kaydırmayı tercih etmektedirler. Yabancı yatırımın en çok yoğunlaştığı sektörün biyo-teknoloji olduğu belirtilirken yarı-iletkenler, televizyon ve radyo alıcıları, otomobil sektörlerinin ikinci sırada yer aldığı kaydedilmektedir¹¹¹.

¹⁰⁹ Halil Seyidoğlu, *Uluslar arası İktisat*, Güzem Yayınları, Bursa, 2001, s.691.

¹¹⁰ Çalışkan, "Dünya Yatırım Raporu...", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2003/ocakkapak.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.

¹¹¹ www.activefinans.com/activeline/sayi19/yabanciyatirimlar.html. Erişim Tarihi: 22.04.2003.

UNCTAD raporu dolaysız yabancı yatırım olgusunu uluslararası üretimin neden olduğu mali akım veya akımlar olarak görmektedir. UNCTAD'ın, ülkelerin yabancı sermayeden ne kadar yararlandıklarını tespit için geliştirdiği uluslar arasılaşma endeksi dört orana göre düzenlenmektedir¹¹². Son üç yıldaki gayrisafi sabit sermaye birikiminin yüzdesi olarak dolaysız yatırım girişleri esas alınarak bazı rasyolar belirlenmektedir. Bunlardan ilki son üç yıldaki gayrisafi sabit sermaye birikiminin yüzdesi olarak doğrudan yabancı yatırım girişlerini, ikincisi gayrisafi yurt içi hasılanın yüzdesi olarak ülkeye gelmiş doğrudan yabancı yatırım stoğunu, üçüncüsü gayrisafi yurt içi hasılanın yüzdesi olarak yabancı iştiraklerin yarattığı katma değeri, dördüncüsü ise toplam istihdamın yüzdesi olarak yabancı iştiraklerin sağladığı istihdamı göstermektedir. Bu dört rasyonun ortalaması alınarak söz konusu endeks düzenlemiştir. Bu endekse göre yabancı sermayeden en çok yararlanan gelişmiş ülke Yeni Zelanda'dır. Belçika, Lüksemburg, Yunanistan, Avustralya, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, Kanada, İspanya, Norveç, Danimarka, Portekiz, Fransa, İsviçre, Avusturya, Güney Afrika, Finlandiya, İsrail, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İtalya ve Japonya sırasıyla diğer ülkeleri çok yabancı yatırım çeken ülkeleri oluşturmaktadır. Japonya yabancı sermayeden çok yararlanan bir ülke değil, daha ziyade yabancı sermaye gönderen bir ülkedir.

UNCTAD'ın hazırladığı Doğrudan Yatırım Performans Endeksine (The Inward Performance FDI Index) göre ise Türkiye 139 ülke arasında 123'üncü olmuştur. Öte yandan ülkeleri DYY çekme potansiyellerine göre sıralamayı amaçlayan DYY Potansiyel Endeksinde 1998-2000 dönemi dikkate alındığında Türkiye 139 ülke arasında 72'nci sırada yer almaktadır¹¹³.

DYY'la ilgili diğer önemli bir gösterge olan ve ülkelerin nüfusları dikkate alınarak hesaplanan kişi başına yabancı sermaye yatırımı sıralamasında Türkiye 2000 yılında 15 dolar ile 53'üncü olmuştur. 1990'ların başında ulaştığı 1 milyar dolarlık yıllık DYY hacmi ile kişi başına doğrudan yatırım hacmi açısından GYÜ'ler arasında

¹¹² <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/dunyayabsermaye.doc>. Erişim Tarihi: 22.04.2003.

¹¹³ Çalışkan, "Dünya Yatırım Raporu...", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2003/ocakpak.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.

en ön sıralarda yer alan Türkiye, bu seviyeyi koruyamamış ve sıralamada en alt sıralara düşmüştür.

Tablo 24. İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (Milyon \$)

Yıllar	İmalat	%	Tarım	%	Madencilik	%	Hizmetler	%	Toplam
1980	88.76	92	0.00	0	0.00	0	8.24	8.5	97.00
1985	142.89	60.9	6.37	3	4.26	1.8	80.97	34.5	234.49
1990	1,214.06	65.2	65.56	4	47.19	3	534.45	28.7	1,861.16
1991	1,095.48	56	22.41	1	39.82	2	809.55	41.2	1,967.26
1992	1,274.28	70.0	33.59	2	18.96	1	493.13	27.1	1,819.16
1993	1,568.59	76	21.05	1	11.37	1	462.38	22.4	2,063.39
1994	1,107.29	75	28.27	2	6.20	0	335.85	22.7	1,477.61
1995	1,996.48	68	31.74	1	60.62	2	849.48	28.9	2,938.32
1996	640.59	17	64.10	2	8.54	0	3,123.74	81.5	3,834.97
1997	871.81	51.9	12.22	1	26.70	2	767.48	46	1,678.21
1998	1,018.29	62	5.75	0.3	13.73	0.8	609.67	37.0	1,646.44
1999	1,123.22	66	16,19	1	6.76	0.4	553.40	33	1,699.57
2000	1,105.49	32	59.7	2	5.01	0.2	2,307.18	66	3,477.42
2001	892,01	46	134,38	5	29.11	1	1,317.20	48	2,725.28
2002	892,01	40	32,82	1	17.29	1	1,300.81	58	2,243.00
Toplam	17,930.95	52.7	608.64	1.8	318.20	0.9	15,137.50	44.5	33,995.35

Kaynak: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser.htm>, Erişim Tarihi: 15.04.2003.

Türkiye'nin DYY'ye ilişkin göstergelerde daha üst sıralarda yer alması için özellikle AB'ye tam üyelik hedefi doğrultusunda Topluluk kaynaklı yabancı sermaye ihracından çok daha fazla yararlanması gerekmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi AB dış ülkelerde en fazla sermaye yatırımı yapan ülke grubu konumundadır.

Yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı incelendiğinde¹¹⁴ toplam içinde imalat sanayiinin göreceli payının hızla azaldığı ve %92'den 2000 yılında %32'ye düştüğü görülmektedir. Bu, yabancı sermayenin üretim sektöründen çekildiği şeklinde yorumlanabilir. Hizmet sektörünün payı ise 1980'de %8,5 iken 2000 yılında %66'ya yükselmiştir. 1980'de tarımın ve madencilik sektörünün payı %0 iken 2000 yılında bu oranlar sırayla %2 ve %0,2 olmuştur. Yani tarımda küçük bir artış, madencilik alanında ise hiçbir gelişme gözlenmemektedir. Yabancı sermaye ekonomik dalgalanmaların ve siyasi belirsizliklerin yaşandığı bir ülkeye ve ithalat liberalizasyonundan ve Gümrük Birliği'nden de yararlanarak ihracata ve rekabet gücünü artıran imalat sanayiine değil hizmetler sektörüne yönelmiştir.

¹¹⁴ Güçlü ve Ak, "Türkiye'nin Küreselleşme...", s.922.

Tablo 25. Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

Yıl	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Uzun Vadeli Ser.Hareketleri	Kısa Vadeli Ser.Hareketleri	Kısa Vadeli Ser. Yurtiçi Getirisi
1988	354	1.178	-209	-2.281	-0,730
1989	663	1.386	-685	-584	0,236
1990	700	547	-210	3.000	0,293
1991	783	623	-783	-3.020	-0,038
1992	779	2.411	-938	1.396	0,154
1993	622	3.917	1.370	3.054	0,045
1994	559	1.158	-784	-5.127	-0,315
1995	772	237	-79	3.713	0,197
1996	612	570	1.636	5.945	0,329
1997	554	1.634	4.788	1.761	0,278
1998	573	-6.711	3.985	2.601	00,254
1999	138	3.429	345	759	0,298
2000	112	1.022	4.276	4.035	-

Kaynak: Samih Güven, "Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Ağustos 2001, www.hazder.org.tr/makale.htm-37k. Erişim Tarihi: 10.02.2003.

Türkiye'ye yönelik sermaye girişlerinin çok küçük bir bölümü, doğrudan yatırım niteliğindedir. Asıl olarak yurt dışı sermayenin portföy yatırımı ve kısa vadeli sermaye şeklinde, yeni gelişen piyasalara yönelik girişlerin 1992-2000 dönemindeki ortalama dağılımına bakıldığında ise, %48'inin net doğrudan yatırım, %27'sinin net portföy yatırımı ve %25'inin de diğer yatırımlardan oluştuğu görülmektedir¹¹⁵. Uzun vadeli net sermaye girişlerinin özellikle 1997, 1998 ve 2000 yıllarında artış kaydettiği, buna karşın kısa vadeli net sermaye girişlerinin 1996 yılında en yüksek düzeye ulaştığı görülmüştür.

Tablo 26. Sermaye Girişleri ve Büyüme Süreci

YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
NSH*/GSMH	0,7	2,6	-1,6	2,3	5,0	-3,2	2,8	4,8	4,5	0,2	2,5	4,7
Büyüme	1,6	9,4	0,3	6,4	8,1	-6,1	8,0	7,1	8,3	3,9	-6,1	6,1

Kaynak: DPT, TCMB. *NSH: Net Sermaye Hareketleri, doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerinin toplamıdır.

¹¹⁵ Samih Güven, "Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Ağustos 2001, www.hazder.org.tr/makale.htm-37k. Erişim Tarihi: 10.02.2003.

Sermaye girişlerinin büyüme üzerindeki olumlu etkisi açıktır. Bununla birlikte sermaye girişlerinin zaman zaman tersine dönmesi ve önemli ölçüde çıkışlar yaşanması büyüme üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Türkiye’de 1989-2000 döneminde oldukça dalgalı bir büyüme süreci yaşanmış ve büyüme ortalaması %3,9 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarındaki bu iniş çıkışın önemli bir nedeni, büyüme sürecinin sermaye girişlerine bağımlı olması ve bu nedenle özellikle portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketlerinde yaşanan hızlı çıkışların yarattığı olumsuz etkilerdir. Sermayenin çıkışı sırasında iç piyasa da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Diğer taraftan gerek risk priminin artması, gerekse dışarıdan borçlanma imkanları önemli ölçüde sınırlanan kamu kesiminin yurtiçi mali piyasalarda daha fazla etkin olması, faiz oranlarını yukarıya çekmiş ve bu gelişmeler yatırım ve tüketim harcamalarını azaltarak büyümeyi olumsuz etkilemiştir¹¹⁶.

Mevcut verilere bakıldığında, yapılan yasal düzenlemeler, mevzuat değişiklikleri ve Özal dönemi liberalizasyon zihniyetinin mutlak hakimiyetine rağmen Türkiye’ye gelen yabancı sermaye miktarının ciddi bir biçimde artmadığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye’ye giren yabancı sermaye akımları 1980 sonrası dönemde görece olarak artmıştır, ancak dünya ölçeğinde hızla artan toplam yabancı sermaye miktarından, Türkiye’nin aldığı pay bütün liberalizasyon uygulamalarına rağmen, 1985-1990 dönemi %1,7’den 1996 yılında %0,27’ye düşmüştür¹¹⁷.

Türkiye’ye gelen yabancı sermaye yatırımlarının azlığı ülkede yaşanan ekonomik ve siyasi belirsizliklere, 172 ayrı imzayı gerektiren bürokrasi ve kırtasiyeciliğe, karışık mevzuata, vergi oranlarının yüksek oluşuna, örtülü kazanç ve sermaye sorununa, enflasyon muhasebesinin olmayışına, yatırım için getirilen dövizden kur farkı vergisi alınmasına, yatırım indirimi stopajına, hukuk sistemindeki belirsizlik ve eksikliklere atfedilebilir. 9 Temmuz 2002 günkü Resmi Gazete’de yayımlanan 2002/4367 sayılı kararname ile teşvik belgesi alınma ilişkin formaliteler

¹¹⁶ Güven, “Sermaye Hareketlerinin..., www.hazder.org.tr/makale.htm-37k. Erişim Tarihi: 10.02.2003.

¹¹⁷ E. Ahmet Tonak, “ÇTYA’nın Bağlamı: “Küreselleşme” ve Yabancı Sermaye”, *Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı*, (Der: E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.37-41.

biraz azaltılmıştır¹¹⁸. Türkiye’de varolan idari engeller Türkiye’nin rekabet gücünü azaltmakta, iş maliyetlerini yükseltmekte, gerek iç gerek dış yatırımlar için uygun ortam yaratılamamasına neden olmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı kalmışken, son dönemde Dünya Bankası ile Uluslar arası Finans Kurumu’nun bir yan kuruluşu olan Yabancı Yatırım Danışmanlık Kurumu (FIAS-Foreign Investment Advisory Service) Türkiye’nin isteği üzerine Dış Ticaret Müsteşarlığı’nın aktif katılımının bulunduğu bir çalışma başlatmıştır¹¹⁹.

4.3.6. Sosyal Güvenlik Reformları

Türkiye’de devlet anayasal hükümler doğrultusunda sosyal güvenlik hizmetlerini, primli sosyal güvenlik ve sosyal yardım ve hizmetlerden oluşan primsiz sosyal güvenlik sistemiyle yerine getirmektedir¹²⁰. Prime dayalı sosyal güvenlik hizmetlerini T.C. Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur, OYAK, Vakıf Statüsündeki Sosyal Sigorta Sandıkları, Munzam Sigorta Sandıkları ve Amme Birliği sunarken, primsiz sosyal güvenlik hizmetleri, 2022 Sayılı 65 Yaş Kanunu, Sosyal Yardım ve Dayanışma Fonu, Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakıfları, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile 1992 yılından itibaren uygulanan Yeşil Kart uygulaması kapsamında devlet tarafından yerine getirilmektedir. Aktif, pasif ve bağımlılarla birlikte toplam 58.5 milyon sigortalı nüfusumuzun %61’i SSK,%28’i Bağ-Kur ve %11’i Emekli Sandığı kapsamındadır¹²¹.

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemindeki krizin temel nedenlerini prim ödeyen aktif sigortalı sayısı ile sistemden aylık alanların sayısı arasındaki ilişkinin bozulmasından kaynaklanmaktadır. Bu dengelerdeki gelişmelerin ağırlaşmasının bir diğer nedeni de geride kalanlar için yapılan ödemelerin çok cömertçe devam etmesidir¹²².

¹¹⁸ Şükrü Kızılot, “Yabancı Sermaye Niçin Gelmiyor?”, http://www.iibf.gazi.edu.tr/iibfnet/subat_2003/skizilot.asp. Erişim Tarihi: 26.04.2003.

¹¹⁹ http://www.investinginturkey.gov.tr/yatirim_web.pdf, “Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reformu”, Erişim Tarihi: 10.05.2003.

¹²⁰ Sakal, Türkiye’de Mali Disiplin..., s.133.

¹²¹ <http://ari-tr.org/BULTEN/bulten20-10.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.

¹²² Sakal, Türkiye’de Mali Disiplin..., s.140.

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi, son dönemlerde ülkede yaşanan yüksek enflasyon, aktif sigortalı ile pasif sigortalı arasındaki dengelerin bozulması, özellikle KİT’lerin ve belediyelerin tahsil edilmeyen prim borçları, fonların verimli şekilde değerlendirilememesi ve etkin bir fon yönetiminin bulunmaması, erken yaşta emeklilik, süper emeklilik, borçlanma gibi uygulamalar nedeniyle kriz içerisine girmiş ve sosyal güvenlik kurumları önemli bir finansman darboğazına düşmüştür¹²³. Sosyal güvenlik kurumlarının borçlanma gereğinin GSMH içindeki payı da sürekli artış göstermektedir. 1994 yılında %1 olan finansman açıklarının GSMH içindeki payı 1999 yılında %3,7’ye yükselmiştir¹²⁴.

24.05.1983 yılında kabul edilen 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu sosyal hizmetlerin yürütülmesini ve muhtaç, çocuk, yaşlı ve sakatların korunması işini bu kanunla kurulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna vermiştir. 17.10.1983 tarihinde 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu ve 2926 Sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile tarım alanında çalışan büyük bir kesim dar kapsamlı da olsa sosyal güvenlik bünyesine alınmıştır¹²⁵.

Sosyal sigorta sistemimizin uzun dönemli projeksiyonu 1996 yılında Hazine Müsteşarlığı koordinatörlüğünde Uluslar arası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından gerçekleştirilmiştir¹²⁶. Bu çalışmada, mevcut sistemin herhangi bir iyileşme yapılmadan uzun dönemde mali olarak sürdürülmesinin imkansız olacağı ortaya konulmuştur. Bu çalışmada yapılan tahminler, herhangi bir önlem alınmadığı takdirde sadece emeklilik programlarımızın finansman açığının 2050 yılında GSMH’nin %14’üne ulaşacağını göstermiştir

1986 tarihinden itibaren sosyal güvenlik alanında önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu 14.06.1986’da yürürlüğe girmiştir. 25.08.1999 gün ve 4447 Sayılı yasa ile İşsizlik

¹²³ Sakal, Türkiye’de Mali Disiplin..., ss. 140-141.

¹²⁴ <http://ari-tr.org/BULTEN/bulten20-10.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.

¹²⁵ A.Can Tuncay, Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, Beta Yayınevi, İstanbul 2002, s.68.

¹²⁶ <http://ari-tr.org/BULTEN/bulten20-10.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003

Sigortası kabul edilmiş olup uygulamasına 01.06.2000 tarihinde başlanmıştır. Çıkarılan bu yasayla emeklilik yaşı yükseltilmiş, her üç kurumda da çalışma süreleri uzatılmış, emeklilik aylıklarının DİE tarafından açıklanan en son TÜFE endeksine göre artışı sağlanmış, herhangi bir sosyal güvenlik kurumundan emekli olduktan sonra ikinci defa sigorta primi ödemeye başlayanların ödedikleri prim katsayısı yükseltilmiş, sosyal güvenlik kurumlarının alacakları Kamu Alacakları Tahsil Hakkında kanun hükümlerine bağlanarak tahsil edilmesi amaçlanmıştır¹²⁷.

İşsizlik Sigortası uygulamasının başlatılmasından sonra 24.08.2000 tarihinde 617 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu sigorta kolunu uygulamak ve Türkiye’de istihdamın korunması ve geliştirilmesi faaliyetlerinde bulunmak üzere Türkiye İş Kurumu kurulmuştur. 24.08 2000 tarihinde 616 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Sosyal Sigortalar Kurumu Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı adını almış, aynı tarihte çıkarılan 618 sayılı KHK ile de Sosyal Güvenlik Kurumu Teşkilatı kurularak Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı, Bağ-Kur ve Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü arasında koordinasyon ve sosyal güvenlik alanındaki uygulamalarda norm ve standart birliği sağlanmak amaçlanmıştır. Bireysel emeklilik sistemini oturtmak için, Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu ile ülkemizde ilk defa kamu emeklilik programlarını tamamlayıcı nitelikte bireysel emeklilik programı hayata geçirilmiştir¹²⁸.

Reform çalışmalarında yasal boyutunun yanında, iş yapış pratiklerinin de yeniden yapılandırılması amacıyla üç sosyal güvenlik kurumunun eşgüdüm halinde merkezi veri tabanının oluşturulması, ileri düzeyde ve yurt çapında otomasyona dayalı yönetim bilgi sisteminin geliştirilmesi, ortak standart muhasebe sisteminin oluşturulması, sağlık hizmeti alımlarında standardın sağlanması ve gelişmelere ilişkin kamuoyu bilgilendirmesinin etkinleştirilmesi gibi çalışmalar başlanmıştır¹²⁹.

Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması WK’nın özellikle vurguladığı mali disiplini sağlamak açısından hayati önemi sahiptir. Bu

¹²⁷ Tuncay, *Sosyal Güvenlik...*, ss.68-69.

¹²⁸ <http://ari-tr.org/BULTEN/bulten20-10.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.

¹²⁹ <http://ari-tr.org/BULTEN/bulten20-10.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003

reformların yapılmasında çok geç kalınması yapılanmanın kamu kesimine olan yükünü her geçen gün artırmaktadır. Son zamanlarda sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanması çerçevesinde yürütülen yapılanma kısa sürede sonuçlandırılmalı, çağdaş bir emeklilik sisteminin geliştirilmesine ve özel sigorta kurumlarının güçlendirilmesine önem verilmeli, sosyal güvenliğin bütçeye olan yükü azaltılmalıdır.

4.3.7. Tarım Reformu

WK'nın tarım sektörünün yeniden yapılandırılmasına yönelik politika önerisi özellikle nüfusunun önemli bir kısmının tarım sektöründe istihdam edildiği az gelişmiş ülkeler için öncelikle ele alınmalıdır. Bu yönüyle tarım reformu hala küresel seviyede önemini korumaktadır. Jonathan Kydee ve Andrew Dorward'ın ortaklaşa yaptıkları bir çalışmada Dünya Bankasının kırsal gelişme ve fakirliğin azaltılması konusunda potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirilemediği belirtilmekte ve küresel ölçekte bazı önemli saptamalar yapılmaktadır¹³⁰:

-Fakir bölgelerdeki tarım, yeterli sermayeye ve dünya piyasasında yeterli bir rekabete sahip değildir.

-Kaynak donanımının yetersizliği yanında anahtar sorun, siyasi ve kurumsal başarısızlıklarıdır. Kurumsal başarısızlıklar içerisinde IBRD genellikle şunlara vurgu yapmaktadır: Siyasal kurumların eksikliği, hükümetlerin örgütsel gücü ve karar alma yeteneği ile çiftçi örgütleri ve NGO'lar gibi sivil toplum örgütlerinin gücü ve etkinliği. Politik başarısızlıklar içerisinde tarımı olumsuz etkileyen makro, ticari ve sınai politikalar, tarımın aşırı vergilendirilmesi, tarımsal desteğin yetersiz olması ve etkinlik sağlanamaması sayılabilir. Etkinsizliğin en temel nedeni ise tarıma hizmet sağlanmasının aşırı merkezi ve devlet kontrolünde gerçekleşmesi ve böylece özel sektörün gelişimini engelleyen bir rantiyeye sınıfının doğmasıdır.

¹³⁰ Jonathan Kydee, Andrew Dorward, "New Washington Consensus on Poor Country Agriculture: Analysis, Prescription and Gaps: with Particular Attention to Globalisation and Finance for Seasonal Inputs", Paper presented at a seminar at ODI, on 16th January 2001, s.1-2.

-Kırsal ekonomi genellikle yeteri derecede uzmanlaşmadığı için vergilendirme tarımsal piyasaların gelişmesini teşvik edecek unsurları engellemektedir. Ayrıca ulaşım ve iletişim sistemlerinin yeterince gelişmemesi nedeniyle ulaşım maliyetleri de oldukça yüksektir. Sulama imkanları yetersiz ve genellikle devlet eliyle yürütülmektedir. Toprağın aşınması veya erozyon sorunu çok yaygındır. Tarımsal araştırmaların genellikle yüksek kazançlar sağlaması ihtimali olmasına rağmen bu alana yapılan yatırımlar oldukça düşük kalmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede tarımsal ürünlerin pazarlamasında ciddi sıkıntılar bulunmaktadır. Hükümete bağlı tarımsal kuruluşlar ise genellikle çiftçiye sadece dönemsel olarak ve monopol esaslarına göre hizmet sağlamaktadır.

-Tarımın finansmanında büyük sıkıntılar vardır. Bu sektöre yeterince sermaye akamamaktadır. Çünkü hükümetlerin genel siyasi başarısızlıkları bu alana gitmesi muhtemel kaynakları engellemekte, kırsal finansal sistemin zayıflığı bir başka nedeni oluşturmaktadır.

-Tarımsal işletmelerin genellikle küçük ailelerden oluşması tarım sektörüne yönelik geniş programların uygulanmasını engellemektedir. Bir çok yerde ise mülkiyet haklarının yeterince güvenli olmaması toprağa yönelik yatırımları engelleyen önemli bir açmazdır.

-Fakirliğin azaltılması ve ekonomik etkinliği sağlama temelinde genel bir toprak reformu yapmak sektör için çok önemlidir. Reform piyasayla sektörün bağıni kuracak şekilde gerçekleştirilmeli, hükümet burada kolaylaştırıcı olarak görev almalıdır. Ayrıca hükümet karar alma mekanizmasını adem-i merkezi hale getirerek yerel şartlara kolaylıkla adaptasyon sağlamalıdır.

-OECD ülkelerinin tarımsal politikaları yeterince uygun değildir. Çünkü ihracat piyasasına girişi engellemekte, önemli malların piyasa fiyatlarını baskı altına almakta ve bu da tarımsal malların dünya fiyatlarının dalgalanmasına yol açmaktadır.

Yukarıda belirtilen sorunlar ülkemiz de dahil olmak üzere birçok az gelişmiş ülkenin tarımında değişik boyutlarda yaşanan sıkıntılardır. WK'nın bu problemlerin çözümüne yönelik olarak reçetesi ise şöyle açıklanmaktadır¹³¹:

-En önemli gereksinimlerden birisi yeni ve geliştirilmiş teknolojilerin tarıma uygulanmasıyla birlikte tarımsal verimliliğin artırılması gereğidir. Bunun için de özel sektör teşviklerine, sürdürülebilir kaynak yönetimine, mal çeşitlendirilmesine, ademi merkeziliğe ve tarımsal araştırma ve sonuçların değerlendirilmesine çiftçilerin iştirakinin sağlanmasına büyük önem verilmelidir.

-Tarımsal girdilerin ithal edilmesi önündeki tarif ve tarife dışı engeller kaldırılmalıdır,

-Tarımsal ürünlerin vergilendirilmesinde yeni reformlara gidilmelidir,

-Küçük ve orta büyüklükteki ülkeler tarımsal araştırmalarda bölgesel işbirliğine ve hayvansal hastalıkların kontrolüne daha fazla önem vermelidir,

-Fakir kırsal bölge halkına sunulan kamusal tarım mal ve hizmetlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gereklidir. Kamu ve özel kesimin bu alandaki işbirliğine daha fazla önem verilmelidir,

-OECD ülkeleri tarım ve sanayi politikalarını dünya pazarlarında yaşanan dalgalanmaları azaltacak şekilde ayarlamalıdır. Fakir ülkelerin tarımsal ürünlerinin ihracatına getirilen engeller giderilmeli ve onlara tarım sektörünü geliştirecek şekilde yabancı yatırımların girişini kolaylaştırılmalıdır.

4.3.7.1. Türkiye'de Tarım Sektörünün Yapısı

Türkiye Osmanlı'dan beri tarımın ağırlıklı olduğu bir ekonomik yapı içerisinde. 2001 yılında GSMH içinde tarım sektörünün payı %12,9'dur. 2000 yılı itibarıyla nüfusun %34,98'i ve istihdamın 45,91'i tarım sektörüne aittir¹³².

¹³¹ Kydee ve Dorward, "New Washington Consensus...", s.3.

Tablo 27. Tarım Portföyünden Türkiye-AB Karşılaştırması

	TÜRKİYE	AB
Tarım Alanı(1.000 Ha)	27	134.261
İşletme Sayısı(1.000)	3.67	7.37
Ortalama İşletme Büyüklüğü(Ha)	5,9	17,4
Toplam Nüfus(Milyon)	64,5	374
Tarım Nüfusu(Milyon)	22,5	18,5
Tarımda İstihdam(Milyon)	9,4	7,4
İstihdamda Tarımın Payı(%)	45	5
GSMH'da Tarımın Payı(%)	14	1,9
İhracatta Tarımın Payı(%)	11	7,5
İthalatta Tarımın Payı(%)	5,7	10,5

Kaynak: Osman Aydoğmuş, "Kriz ve Tarım Politikasında Reform Girişimi", Kriz ve IMF Politikaları, Alkım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.179.

Türkiye'de tarım sektöründe açık ve gizli işsizlik yaygındır. Aile işgücünün %30-40'ı açık işsiz durumundadır. Tarihsel perspektiften bakılınca tarımın milli gelir, dış ticaret ve istihdam içindeki göreceli payı giderek azalmıştır. Türkiye ve AB'nin tarımın ayırıcı özellikleri bakımından karşılaştırılması şu şekildedir:

Yukarıda verilen tablodan hareketle Türk tarımının genel görüntüsü şu şekilde belirtilebilir¹³³:

i-Türkiye'de toplam 27 milyar hektar arazide yaklaşık 4 milyon işletme tarımsal faaliyeti yürütmektedir. İşletme başına ortalama arazi büyüklüğü 5,9 hektardır. AB'de ise 7,3 milyon tarım işletmesi 127 milyon hektarlık bir alanda tarımsal üretim yapmakta olup ortalama işletme büyüklüğü 17,4 hektardır. Bir başka deyişle, Türkiye'deki ortalama işletme AB'nin yaklaşık üçte biri kadardır,

ii- Türkiye'de tarımın payı GSMH'da %14, ihracatta %11, ithalatta %5.7'dir,

iii-Türkiye'de tarımsal nüfus 22,5 milyon, tarımda istihdam edilenler 9,5 milyondur. Tarımda işgücü verimliliği AB'ye kıyasla olağanüstü düşüktür,

¹³² Kemal Esengül, Adnan Çiçek, Yaşar Akçay, Metin Akay, Meral Uzunöz, "Türkiye'de Tarım Sektöründe Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Yeni Türkiye, 1999/28, s.613.

¹³³ Osman Aydoğmuş, "Kriz ve Tarım Politikasında Reform Girişimi", Kriz ve IMF Politikaları, (Ed: Ö. Faruk Çolak), Alkım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.179.

iv-AB'de tarımsal üretim değeri içinde bitkisel ve hayvansal üretim payları dengeli iken, Türkiye'de bitkisel üretim %67,9 ile üçte ikinin üzerindedir,

v-Türkiye'de tarımsal alandaki toprak dağılımı son derece bozuktur,

vi-İşgücü verimliliğinin olağanüstü düşük olmasının yanısıra, birim alan başına verimlilik de hem mutlak olarak hem de göreceli olarak düşüktür,

vii-Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli bileşenlerinden birisi olan doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirlik özelliklerini kaybetmeden kullanılması gibi konular henüz Türkiye tarım politikalarının gündemine girmemiştir,

4.3.7.2. Tarım Sektöründe Yeniden Yapılanma Çalışmaları

Tarım tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hemen her dönem desteklenen bir sektördür. Ancak tarıma yönelik bugüne kadar uygulanan fiyat ve girdi sübvansiyonlarının devlete çok fazla maliyeti olmuş, destekleme yardımları çiftçiler arasında dengeli dağıtılamamış ve tarımda verimlilik düşük kalmıştır. Tarım destekleme politikalarının devlete giderek artan maliyetinin azaltılması amacıyla "Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu" teşkil edilmiştir¹³⁴.

Türkiye'de devlet tarafından bazı tarım ürünlerine taban fiyatı vererek yapılan desteklemeler 1930'lardan itibaren başlamıştır. Yıllar içerisinde bu ürün sayılarında değişiklik olmuştur¹³⁵. 1980 yılında, ekonomik reform paketi kapsamı içinde bitkisel ürünlerin desteklenmesini kısıtlayıcı bazı kararlar alınmış ve ürün sayısı 30'dan 17'ye indirilmiş, 1990 yılında bu sistem içinde 11 ürün yer alırken, 1992 yılında bu sayı 26'ya çıkmıştır. 5 Nisan 1994'de yapılan düzenleme çalışmalarıyla destekleme alımları hububat, şeker pancarı ve tütün ile sınırlandırılmıştır.

Tarımsal desteklemede tasarruf sağlayıcı bir takım tedbirler alınırken, KİT ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) kamu finansmanı üzerindeki yükünün azalacağı, devlet tarafından tahsil edilen kaynakların sınai tesislerin

¹³⁴ www.bütçe.net/ekonomi/abMaliSektör-Reformu. Erişim Tarihi: 21.03.2003.

¹³⁵ www.hazine.gov.tr/tarım-web.pdf. Erişim Tarihi: 18.04.03.

finansmanında kullanılmalarının önleneyeceği, tarımla ilgili kamu kuruluşlarının ve TSKB'nin doğrudan ya da dolaylı olarak Merkez Bankası tarafından finansmanına kesinlikle izin verilmeyeceği karara bağlanmıştır¹³⁶. TSKB 1994 yılından itibaren destekleme alımlarında görevlendirilmemektedirler, ancak kendi nam ve hesaplarına alım yapmaktadırlar. Taban fiyat hükümet yetkilileri tarafından resmi olmasa da ilan edilmekte ve birliklerden alımlarda bu fiyatları uygulamaları istenilmektedir. Şu durumda 16 adet birlik 18 ürünün alımını yapmaktadır. Diğer taraftan destekleme kapsamındaki üç ürünün yanısıra çayda da desteklemeye benzer bir şekilde, Çaykur aracılığıyla üretilen tüm ürün satın alınmaktadır.

Çiftçiye düşük faizli kredi desteği kaldırılıp, gübre desteği aşamalı olarak azaltılmaktadır. Tütündeki destek politikalarının reformu ve TEKEL'in ticari varlıklarının özelleştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Gerçekleştirilmekte olan düzenlemelerle TEKEL'in hükümet tarafından belirlenen destekleme fiyatından tütün alımı yaptığı mevcut sistem yerine açık artırma sisteminin tesis edilmesi, kurumun destekleme alımı birimi ile diğer işlevsel birimlerin birbirinden ayrılması ve sektördeki tekel statüsünün ortadan kaldırılması için özel sektörün alkollü ürünler üretmesine olanak tanınması planlanmıştır¹³⁷. Tütün, Tütün Mamülleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu kurulacak ve kanunlarla Tekel Genel Müdürlüğü'ne verilmiş tüm yetkiler Kuruma devredilecektir. Tütün Kanunu'yla üretim kotası belirlenmeyecek, 2002 yılından sonra destekleme alım fiyatı açıklamayacak, tütün alım-satımı sözleşme ve açık artırma sistemiyle yapılacaktır.

Reform süreci içinde şeker piyasasında düzenlemeler yapmak üzere, kamu tüzel kişiliğine sahip, Şeker Kurumu kurulmuştur. Devlet şeker pancarı taban fiyatı ve şeker satış fiyatı belirlemeyecek, şeker üretiminden çekilecek, piyasaya müdahale engellendiği için özelleştirme işinin önü açılmış olacaktır¹³⁸. Şeker üretiminde istikrar sağlamak amacıyla, her yıl fabrika bazında beşer yıllık dönemler için Şeker Kurulu tarafından kotalar belirlenecektir.

¹³⁶ www.hazine.gov.tr/tarim-web.pdf. Erişim Tarihi: 18.04.03.

¹³⁷ www.butce.net/ekonomi/abMaliSektör_Reformu. Erişim Tarihi: 01.03.2003.

¹³⁸ www.hazine.gov.tr/tarim-web.pdf. Erişim Tarihi: 18.04.03.

Oyan'ın aktardığına göre ülkenin 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye verilen Niyet Mektubunda şu ifadeler yer almaktadır: "Reform programımızın orta vadeli amacı var olan destekleme politikalarını safhalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmektir". Yine Oyan 10 Mart 2000 tarihli Niyet Mektubu'nda "Hükümet, büyümenin desteklenmesi ve tarımsal destekleme politikalarının bütçe ve tüketiciler üzerindeki yükünün azaltılması için geçmişe kesin bir set çekme niyetindedir. Orta vadeli hedef, hükümetin sübvansese ettiği girdi, kredi ve temel mahsullerdeki fiyat desteklerine dayanan mevcut sistemin, zaman içerisinde küçük çiftçileri giderek daha fazla hedefleyecek doğrudan gelir desteği programı ile değiştirilmesidir... tarımsal reform programı, devletin tarımsal üretim ile tarımsal sanayi üretiminde doğrudan bir rol almaktan çekilmesine yönelik orta vadeli hedef doğrultusunda, sektördeki devlet varlıklarının ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesini kapsamaktadır" ifadelerinin yer aldığını belirtmektedir. Niyet mektuplarında tarımsal politikalara ilişkin olarak iç desteklerin sona erdirilmesi konusu açık bir hedef olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda fiyat garantisıyla destekleme alımlarının, girdi desteğinin, kredi desteğinin ve prim desteğinin 2 yıl içinde tamamen ortadan kaldırılması, buna ilişkin tüm kurumsal mekanizmanın özelleştirme yoluyla sistemden çıkarılması, Türk Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin işlevselleştirilmesi açık hedefler içindeyken, TSKB'nin sınai tesislerinin elden çıkarılması kapalı hedefler arasında görülmektedir. İthalattaki koruma oranlarının 2000'de tahıllarda %45'lik düzeyinden 2002'den itibaren %5 düzeylerine çekilerek anlamsızlaştırılması, iç pazara giriş serbestisinin sağlandığını göstermektedir¹³⁹.

Tarım Türkiye'nin geleceği için mutlaka ve öncelikle reforma edilmesi gereken sektörlerinin başından gelmektedir. Şu ana kadar yapılan düzenlemeler daha çok tarımın liberalleştirilmesine dönüktür. Böylece daha kârlı ürünlerin ekilmesine imkan verecek ve daha az sorun yaratacak bir doğrudan destek sistemine geçiş ile tarımın rekabet edebilirliğini artırmak hedeflenmektedir. Bu yapılanma, doğrudan gelir desteği sisteminin güçlü ve çok iyi planlanmış genel bir sosyal güvenlik

¹³⁹ Oyan, "Türkiye'de Tarımsal Politikaların Gelişimi ve Sorunları", *Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları*, (Der: İlhan Azkan), Ekin Kitabevi, Bursa, 2001, s.122.

sistemiyle entegre edilmesi halinde çok daha olumlu sonuçlar verebilecektir¹⁴⁰. Tüm bu çalışmalar AB adayı Türkiye'nin sektörde verimliliği artırıcı ve bu çerçevede tarımın istihdamdaki payını düşürücü tedbirlerle birlikte yürütülmelidir. Yukarıda belirtilen WK çerçeveli öneriler Türkiye'nin sektörün yapılanmasında ve aynı zamanda AB ile ortak tarım politikasına uyum sağlamada mutlaka dikkate alınması gereken konulardır. Ayrıca Türkiye'de tarımsal işletmelerin çok küçük oluşu ve tarımsal işgücünün vasıfsızlığı önemli açmazlar arasındadır. Sektörün yapılandırılmasında bu sorunların daha ayrıntılı ele alınması ve uzun vadeli programların geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

4.4. WK ve Son On Yıl İçinde Yaşanan Krizler

4.4.1. 1994 Krizi

Türkiye son yirmi yıl içerisinde mali disiplin konusunda başarısız olmuş, bunun sonucunda hem yüksek enflasyonla hem de ağır bir borç yüküyle karşı karşıya gelmiştir. 1988-1993 döneminde kamu sektörü borçlanma gereği sürekli artmış, iç borç stokunun GSMH'ya oranı 1985'den itibaren düzenli olarak artarken, 1990'dan itibaren hızlanmıştır. Dış borç/GSMH oranı 1985'de 14,7 iken, 1993'de 18,7 olmuştur. İç borçların getirdiği faiz yükü, 1990'dan sonra bütçe açıklarında önemli bir rol oynamıştır. KSBG'deki artışın önemli nedenlerinden biri de 1989 sonrası uygulanan ücret ve fiyat politikasıdır.

Türkiye'nin 1994 yılında yaşadığı krizin temel nedenlerinden birisi, 1989'dan sonra uygulanan ekonomik politikaların sıcak para hareketlerini artırmasıdır¹⁴¹. IMKB'nin dünya borsaları üzerinde getiri sağlaması, ihraç edilen devlet iç borçlanma kağıtlarının dolar bazında dünya ortalaması üzerinde gelir getirmesi ve dövizin baskı altında tutulması sermaye hareketlerini artırmıştır. İhracatın gerektiği hızla büyüyememesi, dış borçlanma yoluyla kaynak yaratma eğilimi, artan iç borç kısır

¹⁴⁰ OECD, Economic Survey of Turkey, 2002, OECD Observer 2002. <http://www.oecd.org/pdf/M00035000/M00035548.pdf>,

¹⁴¹ Asomedy, "Türkiye'de Bankacılık ve Finans Krizleri", Mart 2001, s.32.

döngüsünden ekonominin çıkamaması, yüksek kredi faizlerinin üretim ve yatırım faaliyetlerini caydırması gibi nedenler kriz ortamını hazırlamıştır.

Kriz öncesi dönemde sermaye girişleri hızlanmıştır¹⁴². 1988'de sermaye hesabının liberalizasyonunun ardından, özel sermaye hareketlerinde büyük oranda bir artış yaşanmıştır. Bankaların bu artışta çok önemli rolü olmuştur. Artan sermaye girişlerinin en olumsuz etkisi liranın aşırı değerlenmesi olmuştur.

5 Nisan kararlarıyla kamu harcamaları ve yatırımlar azaltılmış, ücret, maaş ve taban fiyatlarına sınırlama getirilmiş, tasarruf mevduatı sigortası tavanı genişletilmiş, özelleştirmeye ağırlık verilmesi planlanmış, dispoñibilite oranları yeniden düzenlenmiş, hazinenin avans kullanma yetkisi azaltılmış ve üç aylık dönem sonunda yüzde 50 net faiz getiren süper Hazine bonoları çıkarılmıştır¹⁴³. Bu kararlar, gerek yapısal reformlara yer verilmemesi, gerekse KİT ürünleri fiyatlarını dondurma gibi sorunu daha da kötüleştirici uygulamalara gidilmesi nedeniyle piyasalar tarafından güvenle karşılanmamıştır¹⁴⁴. Program çerçevesinde 3 aylık hedefler gerçekleştirilmiştir. Fakat 6 aylık ve özellikle 9 aylık gerçekleştirmelere bakılınca, hedeflerden çok uzaklaştığı görülmüştür.

4.4.2. Kasım ve Şubat Krizleri Öncesi Ekonomide Genel Görünüm

1999 yılında Türk ekonomisi oldukça karamsar bir yapı içerisindeydi. Ekonomik büyüme %-6,1, enflasyon %70, hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı %106'ya ulaşmıştı. 2000 yılına IMF desteğinde yeni bir ekonomik programla girilmişti ki bu programın üç temel ayağı vardı¹⁴⁵: i) Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması, ii) Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi, iii) Yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması. Bu çerçeveye enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanması amaçlanmaktaydı.

¹⁴² Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde...*, s.125.

¹⁴³ Asomedy, "Türkiye'de Bankacılık ve Finans Krizleri", Mart 2001, s.32.

¹⁴⁴ Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde...*, s.129.

¹⁴⁵ Asomedy, "Türkiye'de Bankacılık ve Finans Krizleri", Mart 2001, s.35.

Ülkede yaşanan siyasi çalkantılar, koalisyon hükümetleri ciddi bir istikrarın doğmasını engellemekteydi. Ancak 1999 yılında siyasi alanda bir gelişme olması için ekonomik istikrarın ön koşul olduğu düşüncesiyle IMF'nin de desteklediği bir istikrar programı hazırlanmıştı. IMF'ye verilen niyet mektubu ilk kez kapsamlı ve bu derece ayrıntılı yapısal koşullar içermekteydi¹⁴⁶. Türkiye'de uygulanan 1999-2002 dönemindeki programlar, ülkede uygulanan diğer IMF destekli programlarda (17 programda) olmayan, sahip oldukları yapısal düzenlemeler ile farklılaşan programlar olmuşlardır¹⁴⁷. IMF özellikle Güney Doğu Asya Krizi sonrasında, ülkelere stand-by anlaşması yapılmasında, bu tür yapısal düzenlemelere gidilmesini koşul olarak ileri sürmeye başlamıştır. Niyet mektubu 60 yapısal politika önlemi içermekteydi. Yine ilk kez bu programla birlikte yapısal reformlar IMF tarafından önkoşullar; yapısal performans kriterleri, yapısal kriterler ve program gözden geçirmeleri ile izlenmeye başlanmıştır. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi programda 12 önkoşul, 5 yapısal performans kriteri ve 11 yapısal kriteri bulunmaktaydı.

Tablo 28. Türkiye'de Yapısal Koşullar, 1999-2002

	12/19 99	3/200 0	6/200 0	12/20 00	1/200 1	5/200 1	6/200 1	7/2001	11/20 01	1/200 2	3/200 2
Ön koşul	12	-	-	12	-	3	-	-	-	12	-
Yapısal Performans Kriteri	5	-	1	2	1	-	-	-	-	3	2
Yapısal Kriter	11	5	5	9	3	9	1	2	1	16	6
Program Gözden Geçirmeleri	-	-	-	3	-	15	1	1	-	6	-
Toplam	28	5	6	26	4	27	2	3	1	37	8

Kaynak: Oğuz Esen "Türkiye'de Uygulanan IMF-Destekli Yapısal Programlar", *Kriz ve IMF Politikaları*, (Ed: Ö.Faruk Çolak), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, s.9.

Sektörel olarak yapısal koşullar vergi ve harcama reformu ile bankacılık alanlarında yoğunlaşmaktadır. Programın önkoşul olarak belirlenen yapısal önlemlerinin yedisi vergi ve harcama reformu, ikisi özelleştirme, diğerleri de tarım ve bankacılıkla ilgilidir

¹⁴⁶ Oğuz Esen, "Türkiye'de Uygulanan IMF-Destekli Yapısal Programlar", *Kriz ve IMF Politikaları*, Editör: Ö.Faruk Çolak, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2002,s.9

¹⁴⁷ Çolak, "İstikrar...", http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=616&id=37. Erişim Tarihi:10.03.2003.

Program üç temel nitelik taşıırken, IMF Türkiye’den bir dizi ön tedbirin alınmasını şart koşmuştur. IMF ve Dünya Bankasının da talepleri doğrultusunda Aralık ayında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür¹⁴⁸:

- SSK Kanunu değiştirilerek emekli olma yaşı sisteme yeni girecekler için yükseltilmiş, sisteme katkı payı artırılmıştır.
- Bankalar Kanunu değiştirilmiş, mali durumu bozulan bankalara devlet tarafından el konulması kolaylaştırılmıştır.
- İmtiyaz devri sözleşmelerinde uluslar arası tahkimin kabul edilebilmesi için gerekli anayasa değişikliği yapılmıştır.
- Merkez Bankası 2000 yılının başından sonuna kadar uygulayacağı kurları günlük olarak açıklamış, para politikası pasifleştirilmiş, Merkez Bankasının ancak döviz alımları yoluyla Türk Lirası yaratabilmesi sağlanmıştır.
- Enflasyonun hedeflenen doğrultuda 2000 yılı sonunda yüzde 20’ye düşmesi, 1999 yılı boyunca %100’ün üzerinde faizlerle piyasadan borçlanan Hazinesinin çok yüksek reel faizler ödemesi sonucunu doğuracaktı. Bunu önlemek amacıyla 2000 yılı ve sonrasında itfa edecek devlet iç borçlanma senetlerinden kazanılacak faizler üzerine geriye dönük vergi konulmuştur.
- Depremin neden olduğu harcamalar öne sürülerek bir dizi dolaylı vergiler artırıldı. Kurumlar vergisinde “peşin vergi” uygulaması üçer aylık dönemlere indirilmiş, vergi oranı artırılmıştır.
- 2000 yılı bütçesine disiplin getirilmiştir.
- Program hükümet tarafından kararlı bir şekilde uygulanmaya başlanmış, piyasalarda güven sağlanmış bunun devamı olarak faizlerde düşüş gerçekleşmiştir. Dolar bazında tarım ürünlerinde iç fiyatlar dünya fiyatlarına yaklaştırılmıştır. Ancak yılın ikinci yarısında özelleştirme alanında hedeflenen girişimler yapılamamış, bütçe dışı fonların kapatılmasına dair kararname hükümet üyeleri tarafından imzalanamamıştır. Bu anlamda yine

¹⁴⁸ Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, *Krizleri Nasıl Çıkardık?*, Creative Yayıncılık, 2.b., İstanbul, 2001, ss.7-8.

siyasi çalkantılar yaşanmaya mali piyasalar bozulmaya onun etkisiyle de reel piyasalar bozulmaya başlamıştır.

4.4.2.1. 17 Kasım 2000 Krizi

1997 yılı ortalarında Güneydoğu Asya ülkelerinde çıkan mali kriz bütün dünyayı etkilemiştir. 1998 yılında yaşanan Rusya krizinden Türkiye’de etkilenmiştir. Altı hafta içinde Türkiye’den 6 milyar dolarlık yabancı sermaye ayrılırken, döviz rezervi 15 milyar dolar azalmış, borsa endeksi 5.321 puandan 3.697 puana gerilemiştir¹⁴⁹. Türkiye’de 22 Kasım–5 Aralık 2000 tarihleri arasında yaşanan krizin piyasanın likidite ihtiyacından doğan atakların yarattığı döviz talebi genişlemesiyle oluşan bir kriz olduğu söylenebilir¹⁵⁰.

Programın bütçe ayağında temel yaklaşım, vergi gelirlerinin artırılması yoluyla faiz dışı fazlanın yükseltilmesi ve Hazine’nin iç borçlanma yükünün ve dolayısıyla faizlerin düşürülmesi idi. Bu yaklaşımı desteklemek amacıyla dış borçlanmanın artırılması amaçlanmaktaydı.

Programın açıklanmasının ardından piyasada yaşanan olumlu etki, iç borç yıllık bileşik faiz oranının Ocak 2000’de %106’dan %37’ye; interbank piyasası gecelik faiz oranı ortalamasının da %66,6’dan %34,1’e düşmesi olmuştur. Faizlerin bu kadar düşmesi enflasyonla mücadelede tehlikeli bir gelişmeyi işaret ediyordu¹⁵¹. Bununla birlikte ertelenmiş tüketim istekleri hızla devreye girmiş, bankaların düşük faizlerle önerdikleri bireysel kredilerin de desteğiyle tasarruflar tüketime kaymağa başlamış, sonuçta da talep canlı kaldığı için enflasyondaki düşüş beklenen hızda olmamıştır.

Kasım krizinin temelinde yatan nedenler konusunda iktisatçılar arasında tam bir konsensüs yoktur ancak bu konudaki temel noktaları şöyle gösterebiliriz: Kriz

¹⁴⁹ Esat Çelebi, “İkibinbir Yılında Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 2001/4, s.22.

¹⁵⁰ Oğuz Yıldırım, “Kura Dayalı İstikrar Politikası Çerçevesinde Enflasyonu Düşürme Programı ve Türkiye Ekonomisinde Yeni İstikrar Arayışları”, **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak 2003,

¹⁵¹ **Asomedy**, “Türkiye’de Bankacılık ve Finans Krizleri”, Mart 2001, s.36.

kamu otoritelerince yanlış teşhis edilmiş bu nedenle yanlış tedavi uygulanmıştı. Bir anlamda likidite krizi yaşanmıştı. Likidite krizine neden olan temel konu bankacılık alanında yapılması beklenen düzenlemelerin kısa sürede sonuç vermemesi ve yanlış tedaviler sonucu faizlerin çok yükseklere tırmanması olmuştur.

Bankacılık kesiminde yeterli döviz fazlasının olmaması, yurt dışına sermaye çıkışlarının biraz hareketlendiği bir ortamda, piyasalarda güvensizliği artırarak, doğrudan bir panik havasına yol açmıştır. Kasım 2000'de yaşanan likidite krizinin nedeni, sadece piyasaların nakit talebine cevap vermeyişi değil, aynı zamanda likidite talebindeki olağanüstü artışlardır. Zamanın IMF başkan yardımcısı Stanley Fischer ise Türkiye'nin Kasım 2000 krizini bankacılık kesimi ve cari işlemler açığına bağlamaktadır¹⁵². 17 Kasım 2000 krizinden sonra alınan 6 Aralık 2000 kararları şöyle özetlenebilir¹⁵³:

- Bankalardaki mevduatlara güvence devam edecek,
- Bankalar açılan krediler ile yabancı bankaların Türk bankalarına açtığı krediler güvence kapsamına alınacak,
- Özelleştirme hızlandırılacak,
- 2001 yılı enflasyon hedeflerini tutturmak için alınan önlemler uygulanacak,
- Mali bünyesi sorunlu bankalara operasyonlar düzenlenecek,
- Para programındaki limitler ve kur politikası devam edecek,
- Enflasyonla mücadele, cari açığın kapatılması ve büyüme konusunda mücadeleye devam edilecektir.

2000 Kasım ayında yaşanan spekülasyon hareketi, Merkez Bankası'nın net iç varlık hedefini bir kenara bırakıp piyasaya ek likidite sürmesi, çok yüksek faizler, IMF'nin vaat ettiği 7,5 milyar dolarlık ek rezerv olanağı ve döviz piyasasında yapılan

¹⁵² Metin Toprak, *Küreselleşme ve Kriz*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s.186.

¹⁵³ Çelebi, "İkibinbir Yılında...", s.22.

önemli satışlar ile atlatılabildiği¹⁵⁴. Krizin çözümünde özel sektörün katılımını sağlamak amacıyla yabancı bankaların yerli bankalara kullandırdıkları kredilerin geri çağrılmaması için, 2000 yılı Aralık ayında yabancı banka yetkilileri ile görüşmeler yapılmış ve yabancı kreditorler bankalar arası ve ticari kredi kanallarının açık tutulacağına ilişkin taahhütte bulunmuşlardır¹⁵⁵.

4.4.2.2. 19 Şubat 2001 Krizi

2000 Kasım Krizi'nin ardından, 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın performans kriter değerleri gözden geçirilmiş olmasına rağmen, bankacılık sisteminin kırılğan yapısı devam etmiştir. Özellikle faizlerdeki hızlı yükseliş kamu bankaları ve bazı özel bankaların mali yapılarını bozmuş ve bankacılık sisteminin mevcut yapısal sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır. Ekonomide yaşanan likidite sıkışıklığı, özellikle kamu bankalarının aşırı düzeydeki günlük likidite ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bankalar arası faiz %6200'lere kadar yükselmiş, piyasaya 5,36 milyar dolarlık müdahale spekülative hareketi frenleyememiştir¹⁵⁶. 16 Şubat'ta 27,94 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi 23 Şubat'ta 22.58 milyar dolara inmiştir¹⁵⁷.

Bu ortamda, uygulanmakta olan döviz kuru sisteminin sürdürülmesinin bankacılık sisteminin sorunlarını daha da ağırlaştıracağı ve ekonomi üzerine ek yükler getireceği göz önüne alınarak, 22 Şubat 2001'de Türk Lirası yabancı para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakılmıştır.

19 Şubat Kriziyle birlikte alınması zorunlu görülen ekonomik önlemler şöyle özetlenebilir¹⁵⁸:

¹⁵⁴ Zafer Tunca, Gökhan Karabulut, "Küreselleşme, Kriz ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:42, 2001, s.936.

¹⁵⁵ Toprak, *Küreselleşme...*, s.194.

¹⁵⁶ Tunca ve Karabulut, "Küreselleşme...", s.936

¹⁵⁷ Fevzi Devrim, "Küreselleşen Krizler ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, 2001, Sayı:42, s.944.

¹⁵⁸ Çelebi, "İkibinbir Yılında...", ss.23-24.

-Bankacılık sektörüne ilişkin önlemler hızla alınarak mali piyasalardaki belirsizlik azaltılacaktır. Üç kamu bankası (Ziraat Bankası ve Halk Bankası) için ortak bir yönetim kurulu oluşturularak bu bankaların birleştirilmesi Meclis tarafından çıkarılacak yeni bankalar kanunu çerçevesinde yapılacaktır.

-Özellikle faiz oranı ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanması sağlanacaktır.

-Enflasyonla mücadelede kararlılık sağlanacaktır.

-Yabancı sermaye yatırımları artırılabacaktır.

-Özelleştirme ile ilgili olarak 2000 yılında yapılan çalışmalar kararlılıkla sürdürülecektir. THY, Tekel, şeker fabrikaları ve Türk Telekom başta olmak üzere OİB'nin mevcut portföyünde bulunan diğer kuruluşların özelleştirilmesi hızla tamamlanacaktır.

-İstikrar programının kararlılıkla uygulanması, güven ortamının yeniden kurulması temeline dayandırılacaktır.

-Programın en önemli amaçlarından bir tanesi ise enflasyonu tek haneli rakamlara çekmek, gelir dağılımını düzeltmek, sosyal adaleti temin etmek olacaktır.

-Bankacılık sektörü çok ciddi bir şekilde düzenlenecektir.

-Enerji sektöründe devam etmekte olan liberalizasyon süreci kararlılıkla yürütülecektir.

-Gider artışına yol açacak yeni teşkilat kurulması ve yeni kadro ihdası dahil, kaynağı olmayan harcama arttırıcı hiçbir öneri gündeme getirilmeyecektir.

-Yüksek Planlama Kurulu düzenli olarak toplanacak, Ekonomik ve Sosyal Konsey, ekonomik gelişmeler hakkında düzenli olarak bilgilendirilecek ve sosyal kesim temsilcileri ile görüşmelerde bulunarak, fiyat ve ücret konularında ekonomik programın hedefleri ile uyumlu hareket etmeleri sağlanacaktır.

-Yeni bir Merkez Bankası yasası Meclis'ten çıkartılacaktır.

-Dalgalı kur sistemi ile birlikte Merkez Bankası'nın döviz piyasalarına müdahaleleri, döviz kurunda kısa dönemde oluşacak aşırı dalgalanmaları düzenleme yönünde olacak, ancak döviz kurunun uzun dönem denge değerini etkileyecek içerik ve boyutta olmayacaktır.

Gerek Kasım gerekse Şubat krizlerinin arkasında istikrar programında söz verilen yapısal reformların gecikmesinden ötürü yurtiçinde ve dışında oluşan güvensizliğin büyük rolünün yanında, IMF'nin istikrar programının parametreleri konusundaki sert tutumu ve "döviz rezervlerinin şartlar ne olursa olsun korunması" konusunda hükümet ve Merkez Bankası üzerinde var olan baskılar da önemli faktörler olmuştur¹⁵⁹. Daha esnek ve yumuşak bir para politikası izlenseydi ekonomik krize girilmezdi şeklinde çeşitli yorumlar bulunmaktadır.

Şubat Krizi'nde politik istikrarsızlığın da önemli bir etkisi vardır. 1999 yılında, üç yıl içinde enflasyonu tek haneli rakamlara düşürme hedefli istikrar programı hükümetin devalüasyon kararıyla resmen sona ermiş, enflasyonu alışılmış düzeylerde tutarak kamu borçlarının sorunsuzca döndürülmesi en önemli hedef olmuştur¹⁶⁰. 2001 yılının Mayıs ayında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adıyla yeni bir program açıklanmıştır. Bu program 1999 sonunda IMF ile yapılan Stand-by anlaşmasının bir uzantısı olmakla beraber, yeni programda enflasyonla mücadele öncelikli hedef olmaktan çıkmış, mali istikrarın sağlanması daha öncelikli hedef haline gelmiştir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel hedefi sabit döviz kuru sisteminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapının oluşturulması çerçevesinde, kamu borçlarının sürdürülemez boyutlara

¹⁵⁹ Ercan Kumcu, "Türkiye Nerede Yanlış Yaptı?", *Görüş Dergisi*, Mayıs 2001, <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/47/06.pdf>, Erişim Tarihi: 14.03.2003.

¹⁶⁰ Eğilmez ve Kumcu, *Krizleri...*, s.185.

varmasına neden olan “borç dinamiğini kırmak” olarak açıklanmıştır. Bu hedeflerin üçlü bir yaklaşıma dayandırılarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bunlar¹⁶¹;

- Bankacılık sektöründeki bozulmalar başta olmak üzere, son finansal krizin doğrudan temelinde yatan bozulmaların düzeltilmesi ve ekonomi yönetiminin şeffaflığının ve özel sektörün ekonominin yeniden yapılandırılması sürecindeki rolünün geliştirilmesine yönelik yapısal politikalar,

- Finansal istikrarın sağlanmasına ve enflasyonla mücadeleye devam edilmesine ilişkin maliye ve para politikaları,

- Makroekonomik istikrar, büyüme ve toplumun en muhtaç kesimlerini koruma hedefleri ile örtüşen ücret ve maaş politikaları oluşturulması yönünde geliştirilmiş sosyal diyalog.

Ana hedef itibariyle, öncelikle parasal sermayenin krizden çıkış programı niteliğinde olmakla birlikte, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel felsefesi, Türkiye'nin gerekli yapısal reformları yapması durumunda, küreselleşme sürecine daha sağlıklı bir biçimde uyum sağlayabileceği, dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan daha etkin bir biçimde yararlanabileceği, daha hızlı büyüyebileceği ve gelişebileceğidir¹⁶². Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın mal, hizmet, para ve sermaye piyasalarının serbestliğinin zorunlu olduğu anlayışından hareket etmekte, en son yaşanan finansal krizlerden, her türlü denetimden yoksun piyasaları değil; müdahaleci politikaları, popülist uygulamaları, şeffaflık eksikliğini, yanlış yapılanmaları vb. sorumlu tutmaktadır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı daha uzun dönemde, “enflasyon hedeflemesi” sistemine geçilmesini amaçlamaktadır.

¹⁶¹ Bknz. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/paraprog/2002/standby2002-2004.pdf>, Erişim Tarihi: 10.02.2003.

¹⁶² Tuba Ongun, “İstikrar Arayışından Krize: Bir Değerlendirme”, Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 2/2001, 1-14, s.6.

Tablo 29. Mayıs 2001 Tarihinde IMF'ye Verilen Ekonomik Politikalar Bildirgesi'nde Yapısal Reformlar Alanında Belirlenen Hedefler

Konu Başlığı	Yapılacak/Yapılan Düzenlemeler	Tarih	Sonuç	Not
Bankacılık Düzenlemeleri	TMSF ve kamu bankalarının gecelik yükümlülüklerinin 16 Mart 2001'deki seviyesinin en az üçte ikisi düzeyinde düşürülmesi		Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
(EPB, Mayıs 2001)	TMSF ve kamu bankalarının kalan gecelik yükümlülüklerinin ortadan kaldırılması		Yapıldı	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	TMSF ve kamu bankalarının Merkez Bankasıyla olan repo stoklarının 7 Katrilyon TL'yi aşmaması	31 Mayıs 2001 itibariyle	Yapıldı	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Ziraat ve Halk Bankası için ortak, politik etkilerden bağımsız ve Hazine'ye rapor veren bir yönetim kurulunun kurulması ve yeni bir yönetimin atanması		Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Kamu bankalarının finansal olarak yeniden yapılandırılmasının tamamlanması		Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Emlak Bankası'nın kapatılması ve yükümlülükleri ile bazı varlıklarının Ziraat Bankası'na transfer edilmesi	1 Haziran 2001'e kadar	Yapıldı	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Sümerbank'ın yeniden sermayelendirilmesi		Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Kalan TMSF Bankalarının yeniden sermayelendirilmesi		Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirmenin tamamlanması

				İçin Koşul
	Hali hazırda hiçbir teklif verilmeyen 4 banka için ikinci bir geçiş bankası kurulması veya bu bankaların tasfiye edilmesi		Yapıldı	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Kalan TMSF bankalarının satılması, tasfiye edilmesi veya diğer türlü çözüme kavuşturulması	1 Ocak 2002'ye kadar	Bank Ekspres ve Demirbank satıldı, İktisat Bankası tasfiye edildi, 2002 yılına kadar tamamlanması beklenmektedir	12. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Sermaye eksikliği olan tüm bankaların detaylı sermaye güçlendirme planlarını sunması	1 Mayıs 2001'e kadar	Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirme için önkoşul
	Bankaların, Fon uzmanlarınca kabul edilebilecek yeniden sermayelendirme planlarına ilişkin taahhüt mektuplarını tamamlamaları, tamamlamayan veya uymayan bankalara yaptırımlar		Yapıldı	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Bankalar Kanunu'na ilişkin yasal değişikliklerin TBMM'den geçmesi		Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	AB standartlarıyla uyumlu bir bağlı kredilendirme düzenlemesinin çıkarılması	Bankalar Kanunu'ndaki değişikliklerin onaylanması sonrası 1 ay içinde	Yapıldı	Yapısal benchmark
	Bankaların muhasebe standartlarının uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi	1 Ocak 2002'den itibaren		Yapısal benchmark
Mali Şeffaflık ve Yönetim	Kalan 15 Bütçe İçi (Destekleme Fiyat İstikrar Fonu hariç) ve 2 Bütçe Dışı Fonun kapatılması	1 Temmuz 2001'e kadar	Yapıldı	Yapısal benchmark

(EPB, Mayıs 2001)	Döner Sermayelerin sayısının en az yarıya indirilmesi	1 Ocak 2002'ye kadar		Yapısal benchmark
	Kamu Borçlanma Kanunu'nun Meclis'e sunulması	1 Temmuz 2001'e kadar	Yapıldı	Yapısal benchmark
	Sosyal Güvenlik Kuruluşları ve bütün Bütçe Dışı Fonların, Döner Sermayeli Kuruluşların, koşullu yükümlülüklerinin, yerel yönetimlerin ve KİT hesaplarının ve finansal görünümünün 2002 taslak bütçesi ile sunulması			Yapısal benchmark
	Kamu İhale Kanunu'nun Meclis'e sunulması	15 Ekim 2001'e kadar	Yapıldı	Yapısal benchmark
Özelleştirme	Türk Telekom'un özelleştirilmesinin kolaylaştırılmasına ilişkin yasal düzenlemelerin TBMM'den geçmesi		Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirme için önkoşul
(EPB, Mayıs 2001)	Türk Telekom için yeni bir profesyonel Yönetim Kurulu ve yönetimin atanması		Yapıldı	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Türk Telekom'un şirketleşme planı için danışmanlarla sözleşme yapılması	1 Kasım 2001'e kadar	Yapıldı	Yapısal benchmark
	Türk Telekom'un özelleştirme planının tamamlanması	1 Ocak 2002'ye kadar		Yapısal benchmark
	Tütün Kanunu'nun TBMM'den geçmesi	Mayıs 2001	Yapıldı, ancak Kanun Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmesi üzerine Kasım ayında TBMM'ye yeniden sunulmuştur.	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Uluslar arası tahkime ilişkin kanunun TBMM'den geçmesi	Meclis'in 200'de tatile girmesinden önce	Yapıldı	Yapısal benchmark

Maliye Politikası ve Kamu Borç Yönetimi	Vergi önlemlerinin onaylanması: (a) Mayıs 2001'in başında Akaryakıt Tüketim Vergisinin %15 artırılması (b) KDV oranının %1 artırılması (indirimli %1 ve %8'lik oran hariç) ; ve (c) Nisan itibariyle, sosyal güvenlik ödemelerine ilişkin minimum katkı payının, mevcut düzenlemelerle uyumlu olarak artırılması		Yapıldı	6. ve 7. Gözden geçirme için önkoşul
(EPB, Mayıs 2001)	2001 yılı program hedefleriyle uyumlu ek bütçenin kabulü		Yapıldı (14 Haziran 2001)	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	Vergi kimlik numaralarının kullanımının yaygınlaştırılmasına ilişkin vergi düzenlemesinin yürürlüğe girmesi	1 Haziran 2001'e kadar	Yapıldı	8. Gözden geçirmenin tamamlanması için koşul
	2000 yılı sonunda GSMH'nin %2'sine tekabül eden (faiz ve cezalar dahil) özel sektörün birikmiş vergi borçları stoğunun azaltılması	2001 sonu		Yapısal benchmark

* 3 Mayıs 2001 tarihli Ekonomik Politikalar Bildirgesi (EPB) Türk Hükümeti'nin 2001 yılının kalan kısmı ve 2002 yılı için belirlemiş bulunduğu ekonomik politikaları ortaya koymaktadır.

EPB, 1999 yılında başlatılmış olan ve Uluslararası Para Fonu'nun sağlamış olduğu Stand-by düzenlemesi ile desteklenen programın devamıdır.

Ekonomik Politikalar Bildirgesi ana döküman olup, 26 Haziran 2001 ve 31 Temmuz 2001 tarihli Niyet Mektupları ile güncellenmiştir.

Kaynak: http://www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/may%FDs_2001_tarihinde_imf.htm,

Erişim Tarihi: 07.04.2003.

Yukarıdaki tabloda verilen program hedeflerinde Türkiye'nin ekonomik düzenlemelerde mali disiplin, devletin rolünün küçültülmesi, şeffaflık, yabancı yatırımların desteklenmesi gibi WK politikalarındaki temellerin ele alındığı görülmektedir.

Öte yandan 3 Kasım seçimleriyle birlikte iktidara gelen AKP hükümetinin, “Acil Eylem Planı” çerçevesinde IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının devamı amacıyla temaslara başlamıştır. Yeni düzenleme ya da gözden geçirilecek unsurlarla ilgili bazı öngörülerini şunlardır¹⁶³:

-IMF ile programın gözden geçirilmesi. Burada özellikle tarım sektörü ile istihdama ilişkin gözden geçirmelere gerek olduğu düşünülüyor. GEGP’de istihdam alanında sadece işten çıkarılacak veya emekliye resen sevk edilecek kamu çalışanlarından bahsedilmiş olması ve istihdam edilmenin maliyetini artırıcı uygulamalara da GEGP kapsamında gidilmesi göz önüne alınırsa, yeni planın bu noktada somut önerilerle IMF’e gitmesi gerekmektedir. Özellikle SSK primlerinin aşağıya çekilmesi, ilk aşamada kayıt dışı istihdama önlemek ve istihdamı artırmak için önemli bir adım olabilir.

-Özerk kurumların (BDDK gibi) Sayıştay denetimine alınması. Bu düzenlemenin yapılması etkin kamu yönetimi açısından bir zorunluluktur. Bu düzenlemeye ek olarak kamu bankalarının yöneticileri hakkında denetim ve yargı yolunu açan yeni bir düzenleme yapılması, kamu bankalarının özelleştirilmesi ve/veya özerkleştirilmesinde etkinliği artırıcı bir işlev yüklenecektir. GEGP çerçevesinde bu bankaların yöneticilerini denetim dışına çıkartan yasal düzenleme, Türk Bankacılık Sektörünün %32’sini elinde bulunduran kamu bankalarının denetimsiz hale dönüştürmüştür. Nitekim bu bankalarda halen yürütülen yeniden yapılandırma programının maliyeti çok yüksektir.

4.5. AB’ye Uyum Sürecinde WK Reformları

Türkiye AB ilişkileri, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşmasının temel oluşturduğu ortaklık rejimi çerçevesinde gelişmektedir. Bu süreç, 1 Ocak 1996 gümrük birliği ve Türkiye’nin adaylığının kabul edildiği Helsinki Zirvesinde yeni boyutlar kazanmıştır.

¹⁶³ Çolak, “İstikrar ...”, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=616&id=37, Erişim Tarihi: 10.03.2003.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin temsilcileri 7 Şubat 1992 tarihinde Hollanda'nın Maastricht kentinde bir araya gelerek Maastricht Antlaşması'nı imzalamışlardır. Zirvede Ekonomik ve Parasal Birliğin oluşması için temel olarak şu konular üzerinde anlaşma sağlanmıştır¹⁶⁴:

-Birliğe üye herhangi bir ülkede enflasyon oranı, bir önceki yılda birliğe üye ülkelerden en düşük enflasyona sahip olan üç ülkedeki enflasyon oranları ortalamasının %1,5'undan fazla olmamalıdır. Anlaşmaya göre enflasyon oranının hesaplanmasında "tüketici fiyatları endeksi" esas alınacaktır.

-Birliğe üye ülkelerde bütçe açıklarının GSYİH'ya oranı %3'den fazla olmamalıdır.

-Birliğe üye ülkelerde toplam devlet borçlarının GSYİH'ya oranı %60'dan fazla olmamalıdır.

-Birliğe üye ülkelerde uzun vadeli devlet tahvillerinin faizi bir önceki yılda birliğe üye ülkelerden en düşük faizle tahvil ihraç etmiş üç ülkenin uyguladığı faiz oranları ortalamasından 2 puan fazla olmamalıdır.

-Birliğe üye ülkelerin ulusal paraları döviz kuru mekanizmasına dahil olmalıdır. Ulusal paranın döviz değişim oranı son iki yıl içinde normal dalgalanmaya bırakılmalı ve devalüe edilmeksizin kur mekanizması içindeki değer değişimi 15'i geçmemelidir. Burada amaç Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin paraları arasındaki değer değişimlerinin sürekli gözetimde tutularak belirlenen sınırın aşılmasıdır.

Maastrich Antlaşmasında mali disiplinin sağlanmasında bütçe açığı/GSYİH oranı ve toplam devlet borçları/ GSYİH oranı dikkate alınırken, parasal disiplinin sağlanmasında enflasyon oranı, faiz oranları ve döviz kurları şeklinde üç ayrı kriter belirtilmiştir.

22 Haziran 1993 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin AB ile ilişkileri gümrük birliği çerçevesiyle sınırlandırılmıştır. Kopenhag zirvesinde

¹⁶⁴ Sakal, Türkiye'de Mali Disiplin..., ss.18-19.

bir ülkenin tam üyeliğe kabulün ön şartı olarak siyasi, ekonomik ve topluluk müktesebatına uyum konularında kriterler geliştirilmiştir: Buna göre tam üyelik, aday ülkelerin tüm organlarıyla demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, komşuluk ilişkilerini, insan haklarını ve azınlık haklarının korunmasını garanti altına alacak bir yapıya sahip olmalarına ve AB mevzuatına uyum sağlamalarına bağlanmaktadır¹⁶⁵. Kopenhag Zirve sonuçlarına göre, ekonomi alanında etkin bir piyasa ekonomisi için;

- Arz-talep dengesinin piyasa güçlerinin bağımsız bir şekilde karşılıklı etkileşimi ile kurulmuş olması,
- Ticaret kadar fiyatların da liberal olması, piyasaya giriş ve çıkış için engellerin bulunmaması,
- Mülkiyet haklarını (fikri ve sınai mülkiyet) içeren düzenlemeleri kapsayan yasal bir sistemin olması ve bu yasalar ile düzenlemelerin icra edilebilmesi,
- Fiyat istikrarını içeren bir ekonomik yapıya ulaşılmış olması ve sürdürülebilir dış dengenin varlığı,
- Ekonomik politikaların gerekleri hakkında geniş bir fikir birliğinin olması, ve
- Mali sektörün, tasarrufları üretime yönlendirebilecek kadar iyi gelişmiş olması gerekmektedir.

Yukarıdaki maddelerin hemen hepsi WK politikalarıyla örtüşmektedir. Avrupa Birliği IMF politikalarının uygulanmasını talep etmektedir; çünkü IMF'nin yönetiminde AB ülkelerinin payı yüzde 29,88'dir. AB'yi oluşturan ülkelerin oy oranları Almanya 6,02, Avusturya 0,88, Belçika 2,14, Danimarka 0,77, Finlandiya 0,59, Fransa 4,97, Hollanda 2,39, İngiltere 4,97, İrlanda 0,40, İspanya 1,42, İsveç 1,12, İtalya 3,27, Lüksemburg 0,14, Portekiz 0,14, Yunanistan 0,39 şeklindedir. Avrupa Birliği organları Türkiye'de hızlı bir özelleştirmeyi savunurken, tarımsal politikalarda sübvansiyonların kaldırılmasını AB'de olduğu gibi doğrudan gelir desteğine geçilmesini belirtmekte, sosyal güvenlik reformu adı altında sürdürülen uygulamaları da desteklemekte ve bunlara acilen ihtiyaç olduğunu

¹⁶⁵ Toprak ve diğerleri, Türkiye..., s.58.

öngörmektedirler¹⁶⁶. Türkiye'nin AB'ne katılımı yönünde hazırlanan raporun sonuç kısmında "Türkiye hala Kopenhag ölçütlerini yerine getirmiş değildir" denilmektedir. Türkiye AB ile, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren gümrük birliğine başlamıştır. Oluşturulan gümrük birliği kapsamına; sanayi ürünleri, işlenmiş tarım ürünleri, AKÇT ürünleri alınmış, tarım ürünleri alınmamıştır. Hizmetlerin serbest dolaşımı da gümrük birliği kapsamında yer almamaktadır. Gümrük Birliği ile Türkiye, üçüncü ülkelere Türkiye'ye girecek ürünlere AB otoriteleri tarafından belirlenen 13 ortak gümrük tarifesi uygulama taahhüdü içine girmiştir. Türkiye 1997 Lüksemburg Zirvesinde tam üyeliğe ehil olarak gösterilmiştir¹⁶⁷.

10-11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesinde Türkiye resmen aday ülke olarak ilan edilmiştir. Helsinki Zirvesinde AB Komisyonu'na bir "Katılım Ortaklığı Belgesi" hazırlama görevi verilmiştir. Katılım Ortaklığının amacı¹⁶⁸, AB üyeliği yolunda Türkiye'nin kaydettiği gelişmeler hakkında Komisyonun 2000 İlerleme Raporu'nda saptanan ileriye yönelik çalışmaların öncelikli alanlarını, bu önceliklerin uygulanmasında Türkiye'ye sağlanacak mali imkanları ve bu yardıma ilişkin koşulları tek bir çerçeve altında toplamaktır. Katılım Ortaklığı, aday devletlerin üyelik hazırlıklarına yardımda kullanılacak bir dizi politika aracının temelini oluşturur. Ulusal Program, Katılım Ortaklığının ayrılmaz bir parçası olmamakla beraber, belgenin kapsadığı öncelikler Katılım Ortaklığına uymalıdır. Bu metin hazırlanarak Aralık 2000 Nis Zirvesinde onaylanarak uygulamaya konulmuş, tam üyelik için uyulması gerekli kısa, orta ve uzun vadeli öncelikler sıralanmıştır: 2002 yılı sonuna kadar gerçekleştirilmesi planlanan öncelikler arasında ifade özgürlüğü- insan hakları, ana dilde yayın, finans sektörü reformu, kamu ihaleleri alanında AB

¹⁶⁶ Türk-İş Yönetim Kurulu, "Avrupa Birliği Türkiye'den Ne İstiyor?", Tes-İş, Ocak-Şubat 2002, s.59.

¹⁶⁷ Asomedy, Eylül 2002., "Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri", <http://www.aso.org.tr>. Erişim Tarihi: 14.04.2003.

¹⁶⁸ <http://www.kobinet.org.tr/kosgebabm/ab/001f-a-kob-tercl.html>., Erişim Tarihi: 02.03.2003.

mevzuatına uyum, tarım sektörü reformunun hızlandırılması gibi konular yer almaktadır Kısa Vadeli Ekonomik Kriterler¹⁶⁹;

-IMF ve Dünya Bankası ile mutabakata varılan enflasyon ile mücadele ve yapısal reform programının uygulanmasının temin edilmesi, özellikle kamu harcamaların kontrol altına alınmasının sağlanması,

-şeffaflık ve gözetimi sağlamayı amaçlayan mali sektör reformunun süratle uygulanmasına başlanması,

-AB usulleri ve bir Katılma öncesi Ekonomik Programı'nın (KEP) sunulması doğrultusunda, mali durumun yıllık olarak bildirimini içeren bir katılma öncesi mali gözetim usulünün hazırlanması. KEP, kapsamlı bir ekonomik program sayesinde ülkenin katılıma hazırlanmasını amaçlamaktadır,- tarım reformunun sürdürülmesi ve sosyal yönü dikkate alınarak, kamuya ait kurumların özelleştirilmesinin sürdürülmesidir.

2004 yılı sonuna kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen orta vadeli öncelikler; idam cezasının kaldırılması, kültürel hakların güvence altına alınması, DGM'lerin sivil mahkemelere dönüştürülmesi, Milli Güvenlik Kurulu'nun anayasal rolünün AB üyesi ülkelerdeki uygulamaya uygun bir biçimde hükümetin danışma organı olarak düzenlenmesi, Genelkurmay'ın NATO ve AB standartlarına uygun olarak Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması gibi konular yer almaktadır.

Orta Vadeli Ekonomik Kriterler ise¹⁷⁰;

-özelleştirme sürecinin tamamlanması,

-tarım ve mali sektörün reformunun tamamlanması,

-ücret ve sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilir olmasını sağlama,

¹⁶⁹ <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/gayriresmiaciklama.htm>, Erişim Tarihi: 22.03.2003.

¹⁷⁰ <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/gayriresmiaciklama.htm>, Erişim Tarihi: 22.03.2003.

-genç nesiller ile geri kalmış bölgelere özel bir dikkat göstererek, eğitim ve sağlığın genel seviyesinin iyileştirilmesinin sağlanmasıdır.

Katılım Ortaklığı Belgesinin onaylanmasından sonra Türkiye bir “ulusal program” hazırlamıştır. 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Türkiye’nin evrensel normlara uyumunu gerçekleştirecek ve büyük ölçüde tamamlayıcı nitelik taşıyan iki önemli belgedir.

8. Beş Yıllık Kalkınma Planının AB Türkiye ilişkileri bölümünde Türkiye tarafından hazırlanacak olan ulusal programda AB müktesebatına uyum sağlanması için mevzuatımızda başlıklar itibariyle yapılacak değişikliklerin ve yeniliklerin, (uyum için gerekli beşeri ve mali kaynakların, Katılım Ortaklığında belirtilen önceliklerin, Türkiye’nin uyum için gerekli gördüğü kendi önceliklerinin, AB müktesebatının yerine getirilmesi için gerekli olan idari yapının geliştirilmesinin) öncelikler takviminde yer alması gerektiği belirtilmektedir¹⁷¹. Ulusal Programda Türkiye’nin, Kopenhag kriterlerine ve toplam 30 bölümden oluşan Topluluk müktesebatına hangi sürede ve ne ölçüde uyabileceğini deklare edilmiştir¹⁷². Ulusal Programın özellikle “Ekonomik Kriterler” ve “Müktesebat Uyumu” gerek öngörülen yasal değişiklikler açısından gerekse ilkeler açısından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile örtüşmektedir. Her iki programda da mali sektörün yeniden yapılanması, devletin şeffaflığının artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi, ekonomide rekabetin ve etkinliğinin artırılması, sosyal dayanışmayı güçlendiren düzenlemeler ve reel ekonomiye yönelik önlemler yer almaktadır¹⁷³.

¹⁷¹ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Haziran 2000, <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevresurdurebilir/kalkinma/kaynaklar/plan8.pdf>, Erişim Tarihi: 20.04.2003.

¹⁷² Asomedy, “Avrupa Birliği...”, Eylül 2002. <http://www.aso.org.tr>. Erişim Tarihi: 14.04.2003.

¹⁷³ Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı İle Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Karşılaştırılması. www.ari-tr.org/BULTEN/bulten-20-6.htm-19k. Erişim Tarihi: 27.03.2003.

Türkiye-AB ilişkileri 6 Mart 1995 tarihinde Ortaklık Konseyinin aldığı 1/95 sayılı kararla Son Döneme girmiştir. 64 madde ve 10 Ek'ten oluşan Ortaklık Konseyi Kararı'nın IV.Kısımının "Mevzuatın Yakınlaştırılması" ana başlığı altında 29. maddesi fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunmasını düzenlemektedir¹⁷⁴.

Türkiye'de 1994 yılında başlayan Avrupa Birliği ile mevzuat uyumlaştırma çalışmaları sonucunda sınai ve fikri mülkiyet hukukunun bir çok alanında ciddi ve bu alanda bir reform niteliği taşıyan yasal düzenlemeler yapmıştır¹⁷⁵: 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda 4110 sayılı Kanunla yapılan değişiklik, 551 sayılı KHK ile kabul edilen Patent Haklarının Korunması Hakkında KHK, 554 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK, 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında KHK, yapılan yeni yasal düzenlemelerin en önemlilerindendir. Yine Türkiye, 8 sayılı ekin 1.,3. ve 5. sözü edilen Uluslar arası sözleşme ve düzenlemelere de katılmaktadır. Mevzuat uyumu çerçevesinde Türkiye'de CE işareti uygulamasının 11 Ocak 2003'te başlaması kararlaştırılmıştır¹⁷⁶. Türkiye birçok düzenlemeyi yerine getirmiş olsa da AB Komisyonu bu konuda tam ikna olmamış ve yapılmasını istediği değişiklikleri ve eksik gördüğü noktaları belirtmiştir. Yasaların uygulanması açısından ülkemizde ciddi sıkıntılar çıkmaktadır¹⁷⁷. Korsan yayıncılık yasalarının uygulanmasına yönelik çıkarılması gereken yönetmelikler çok geç çıkarılmaktadır.

21 Mart 2003 tarihli DPT basın duyurusuna göre 2000 yılından beri gündemde olan e-Dönüşüm Türkiye projesinde başlatılan gelişme açıklanmaktadır¹⁷⁸: Bildiride Türkiye'nin, bilgi toplumu olma yolunda önemli bir aşamayı geride bıraktığı ve DPT bünyesinde kurulan "Bilgi Toplumu Daire Başkanlığı" ile "E-Dönüşüm Türkiye" projesinin hayata geçtiği belirtilmekte ve ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefi doğrultusunda hazırlanan, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nın

¹⁷⁴ Mehmet Özcan, *Avrupa Birliğinde Fikri ve Sınai Haklar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999, ss.196.

¹⁷⁵ Özcan, *Avrupa Birliğinde...*, ss.199-200.

¹⁷⁶ Asomedy, "Avrupa Birliği...", Eylül 2002. <http://www.aso.org.tr>. Erişim Tarihi: 14.04.2003.

¹⁷⁷ Özcan, *Avrupa Birliğinde...*, s.202.

¹⁷⁸ DPT, "Basın Duyurusu", 21 Mart 2003, <http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2003/03/bilgitop.html>. Erişim Tarihi: 20.05.2003.

bilim ve araştırmaya ilişkin 18. bölümünde, e-Avrupa girişiminin desteklendiği ve Türkiye'de bilgi toplumunu oluşturmak amacıyla e-Türkiye girişiminin başlatılacağı beyan edilmektedir.

Genelgede Projenin amaç ve hedefleri şöyle sıralanmıştır;

-Bilgi ve iletişim teknolojileri politikaları ve mevzuatının, öncelikle Avrupa Birliği müktesebatı çerçevesinde gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi, bu konuda e-Europe kapsamında aday ülkeler için öngörülen eylem planının ülkemize uyarlanması,

-Vatandaşın, bilgi ve iletişim teknolojileri yardımıyla, kamusal alandaki karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi,

-Kamu idaresinin, şeffaf ve hesap verebilir hale getirilmesine katkıda bulunulması,

-Kamu hizmetlerinin sunumunda, bilgi ve iletişim teknolojilerinden azami ölçüde yararlanılarak iyi yönetişim ilkelerinin hayata geçirilmesine katkıda bulunulması,

-Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaştırılması,

-Bilgi ve iletişim teknolojisi alanında kaynak israfını azaltmak amacıyla, kamunun mkerrerklik arz eden veya örtüşen ilgili yatırım projelerinin bütünleştirilmesi, izlenmesi, değerlendirilmesi ve yatırımcı kamu kuruluşları arasında gerekli koordinasyonun sağlanması,

-Sektördeki zel sektör faaliyetlerine yukarıdaki ilkeler işığında yol gösterilmesi amaçlanmaktadır.

AB Türkiye ilişkilerinin ekonomik erevesinin WK politikalarıyla benzeştiği tüm anlaşmalarda dikkati çekmektedir. Dolayısıyla IMF ve Dünya Bankasının desteklediği WK reformlarını bir bütün olarak uygulamak AB yeliğine katkıda bulunacaktır. Ancak AB Türkiye ilişkilerinin pek su yüzüne çıkmayan siyasi boyutları dikkate alındığında esas hedefin sürdürülebilir bir büyümeye geçerek

işsizliğin azaltılmış olması gerektiği vurgulanmalıdır. Türkiye yapısal reformları AB üyeliğinden önce kendi ekonomisinin sorunlarını çözmek ve gelecek kuşakların hayat standartlarını yükseltmek için yapmalıdır. Dünyanın küreselleşmesi dairesi içinde Türkiye her türlü açılıma hazır görüntüsüyle istikrarlı bir büyüme seyrine geçmeye çalışmayı birinci hedef olarak belirlemelidir. Türkiye'nin siyasi olarak yeri son derece önemli olduğuna göre, ekonomik gelişme sürecinin bu konumuna uygun olarak ilerlemesi gerekmektedir. WK politikalarıyla önerilen düzenlemelerin çok titiz bir şekilde uygulanması şu an ülkenin lehine gözükmektedir. Ancak diğer ülke tecrübeleri her zaman göz önünde bulundurularak sadece liberalizasyon ve özelleştirmeye sınırlı bir yapılanma değil, kapsamlı bir reformun uygulanmasına çalışılması gerektiği önemle vurgulanmalıdır.

4.6. WK çerçevesinde Türkiye Ekonomisinde Yeniden Yapılanma Çabalarının Değerlendirilmesi

Şimdiye kadar yapılan açıklamalar Türkiye'de kapsamlı bir yeniden yapılanma gerçekleşmediğini ve ekonomide hala çok ciddi sıkıntıların var olduğunu ortaya koymuştur. Bu olumsuz durum hakkında dünyanın en önemli Türkiye uzmanlarından Prof. Dr. Andrew Mango, bazı önemli tespitler yapmıştır. Ona göre "Türkiye'de bürokrasi kendini yenileyemedi, zamanın gereklerine uymakta geç kaldı ve politikanın etkisinden kurtulamadı. Hukuk sisteminin de kusursuz işlediği söylenemez. Bugün Türkiye'nin devlet yapısı, tamire muhtaç durumdadır. Türk devleti politize olmuştur. Bu nedenle, her şeyden önce, devletin özerkliğini ve etkinliğini korumak lazımdır. Herkes devletin küçültülmesinden bahsediyor oysa devletin etkinleştirilmesi gerekiyor. Daha küçük ve daha etkin bir devlet, bugün pahalı bir devlet olacaktır. Dolayısıyla öncelikle bozulan devlet mekanizmasının tamir edilmesi şarttır. Gerek kamu sektörü, gerek özel sektör bu tamire muhtaç durumdadır. Özel sektöre sağlam bir çerçeve sunulması gerekiyor. Bu çerçeve olmazsa özel sektör çalışamaz ve ülkeye yabancı sermaye giremez"¹⁷⁹.

¹⁷⁹ Aktaran, Şamiloğlu, *Küreselleşme Sürecinde...*, s.287.

Ülkede uzun yıllardan beri yaşanan bütçe açıkları, mevcut kaynakların etkin ve verimsiz alanlarda kullanılması, sürekli hiper enflasyon ortamı istikrarlı büyümeyi engelleyerek üretken ve güçlü bir özel sektörün, tam rekabete dayalı sağlıklı bir piyasa ekonomisinin ve yasal denetleme görevini gereği gibi yapan, eğitime, sağlığa, teknolojiye ve sosyal harcamalara yeterli kaynağı ayırarak halkının yaşam kalitesini yükseltip, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltabilecek etkinlikte çalışacak bir devlet mekanizmasının kurulmasına olanak tanımamıştır¹⁸⁰.

Merkez Bankası eski Başkanı Gazi Erçel'in 1999 yılı programı çerçevesinde yaptığı bir konuşmada "Türkiye'nin gündeminde dört önemli yapısal reform bulunmaktadır. Bunlar sadece anti enflasyonist politikaların bir parçası olmakla kalmayıp, aynı zamanda değişen global ortama uyum sağlamak açısından da önem taşımaktadır. Bunlar bankacılık sektörü, sosyal güvenlik sistemi, tarımsal destekleme ve özelleştirme reformlarını içermektedir"¹⁸¹ demesi, Türkiye'nin temel yapısal düzenlemeleri yapamadığı gerçeğine vurgu yapmaktadır. O halde Türk ekonomisiyle ilgili bütün çalışmalarda vurgulandığı gibi hala yapılacak çok şey, reform yapılacak çok alan bulunmaktadır. Gerçekten de çalışmanın bu bölümünde açıklandığı gibi WK'nın ileri sürdüğü görüşler çerçevesinde Türkiye ekonomisinde son 15 yılda yapılan uygulamalar tam anlamıyla bir reform bütünlüğünü göstermemektedir. Son iki yıldır yürütülen istikrar programlarından sonra ise daha kapsamlı bir yapısal reform sürecine girildiği görülmektedir. Artık geline aşamadan geriye dönüş yoktur. Türkiye AB ve gelişmiş dünyanın normlarını yakalamak için kapsamlı bir ekonomik, siyasi, ve hukuki yapılanmaya gitmelidir. Yaşanan bazı piyasa başarısızlıkları ekonominin serbestleştirilmesi yönündeki arzuları kırmamalıdır. Çünkü devletin başarısızlıkları genelde daha büyük ve önemli olmaktadır. Aslında Türkiye serbest piyasa ekonomisini kurumsallaştırmada sorunlar yaşamıştır ve hala yaşamaktadır. Aslında rekabet piyasalarının işletilmesi Türkiye için yeni kavramlar olmamasına karşın, Türkiye ekonomisinin serbest piyasa tecrübesi çokta uzun değildir. Türkiye'de yakın tarihlerde yaşanan krizlerde ve piyasa başarısızlıklarında kurumsal

¹⁸⁰ Samiloğlu, *Küreselleşme Sürecinde...*, s.288.

¹⁸¹ Gazi Erçel, "Enflasyonla Mücadele Işığında Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler", <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1999/DEVELOPMENTS.html>. Erişim Tarihi: 10.04.2003.

altyapı eksikliğinin rolü olmuştur. IMF WK uygulamalarında bu hususu yeterince dikkate almamakla hata yapmıştır. Bir IMF yetkilisi Türkiye'deki son krizi değerlendirirken "Türkiye liberalizasyon sürecine erken başlamıştır" demekle bu konuya vurgu yapmıştır. Bu durumda IMF için yapılan eleştirilerden birini tekrar hatırlatmak yerinde olur: Her hastaya aynı reçete.

WK reformlarının tam olarak uygulanamaması bazı faktörlere bağlıydı¹⁸². Genel olarak ekonomik yönden bilgi ve beceri eksiklikleri, siyasi endişeler, çeşitli menfaat guruplarının direnmeleri, bireysel menfaatlerin belirsizliğine bağlı direnmeler ve iletişim kopuklukları önemli aksaklık nedenleridir. Türkiye'de ise ekonominin iyi okunamaması, fırsat maliyeti kavramının anlaşılmasına bağlı olarak gelir ve servet dağılımının bozulması, üretkenlik, ulaşım maliyeti ve firma ölçeğiyle ilgili nedenler ve son olarak hukuk-ekonomi çatışması, patent ve rekabet yasalarının etkisi reformların başarıyla uygulanmasını olumsuz etkilemiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin bilgi ekonomisine daha fazla önem vermesi gerektiği söylenebilir.

Türkiye'de 1980'lerden itibaren gerçekleştirilen liberalleşme süreci denetimsiz bir şekilde yürütülmüştür¹⁸³. Bu konuda Gülten Kazgan şöyle demektedir¹⁸⁴; "1980-88 dönemi ekonomi giderek serbestleşmeye dayanan istikrar politikaları şeklinde değil, deneme yanılma yöntemine göre uygulandı. Bazen serbestleşmenin en üstündeki bir politika birden gündeme getirildi, eğer tuttuysa bırakıldı, tutmadıysa geri adım atılıp tekrar denetim sistemine geçildi. Serbestleşme süreci el yordamıyla, bir mantık tutarlılığı olmaksızın, "belki tutar" anlayışıyla yürütüldü". Dolayısıyla bundan sonra yapılacak uygulamalarda belirli bir plan, program ve siyasi iradenin sürdürülmesine büyük önem verilmelidir.

Gelinen aşamada ülkemizin geçmişte yapılan hatalardan ve diğer ülkelerin tecrübelerinden yararlanarak yapısal reformları mutlaka yapması gerektiği önemle

¹⁸² İlker Parasız, "Washington Konsensüsü, Krizler, Ayak Sürümleri ve Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 2001, ss.849-850.

¹⁸³ Şevki Özbilen, "Türkiye'de İktisadi Krizin Temel Nedenleri ve Bir Mali Sistem Reform Önerisi-II", *Yeni Türkiye*, Kriz Özel Sayısı I, Eylül-Ekim 2001, s.121.

¹⁸⁴ Kazgan, *Yeni Ekonomik...*, s.186.

vurgulanmalıdır. Türkiye'nin mevcut acil sorunlarını dikkate alarak öncelikle ağırlık verilmesi gereken bazı reformları şöyle özetleyebiliriz: sosyal güvenlik reformları tamamlanarak emek piyasasının daha iyi fonksiyon görmesi sağlanmalı, vergi reformuyla birlikte istihdam maliyetleri düşürülerek kayıt dışı çalışma kontrol altına alınmalı, daha yüksek oranlı büyümeye geçiş ve gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltmak için beşeri sermaye birikimine büyük önem verilmeli ve bu çerçevede eğitim ve sağlık sektöründe hizmet kalitesini artıracak yapılanmaya gidilmelidir. Ayrıca OECD ülkelerinde sanayisine en pahalı enerji veren ülke olarak Türkiye, enerji sektöründeki rekabeti artırmalı, diğer bir ifadeyle enerji piyasaları liberalize edilmelidir. Aynı şey iletişim alanında yapılmalıdır. 1980'li yıllardan beri sadece 7 milyar \$ civarında bir özelleştirmenin yapılması bu politikanın daha önemli uygulanması gerektiğini göstermektedir. Kamu sektöründe şeffaflık ve etkin kontrol sağlanmalı, bütçe kurumlarının yönetimi etkin hale getirilmelidir. Sadece personel sayısının azaltılması istenilen sonuçlar için yeterli değildir. Bunun yanında kamu kaynaklarının etkin kullanımı ve planlama ile bütçeleme arasındaki bağları güçlendirmek için stratejik planlamaya ağırlık verilmelidir. Kamuda performansa bağlı teşvikler ve kariyer fırsatları getirilerek kamu çalışanlarının verimliliği artırılabilir. Çok geniş alanlarda yürütülen yapısal reformların başarısı mali disiplinin sağlanmasına bağlıdır. Bu hedeften kesinlikle sapılmamalıdır. Yatırımların finansmanı için daha uzun vadeli ve sürdürülebilir bir yabancı sermaye girişine imkan veren derin, geniş ve likit bir sermaye piyasası yaratılmalıdır. Ancak bu hedef makro ekonomik istikrarın sağlanmasına bağlıdır. Gelecekteki krizlerin önlenmesi için finansal piyasalarla ilgili reformlar tamamlanmalıdır. Bu çerçevede borçlanma ve aşırı risk üstlenmeye dayalı kötü yönetim süreçleri ortadan kaldırılarak etkin bir düzenleme ve piyasa disiplini sağlanmalıdır. Politize olmuş bankacılığın olumsuzluklarından kurtulmak için bağımsız bankacılık düzenlemelerine ağırlık verilmeli, borçlanma ve açık pozisyonlarla ilgili reformlar sürdürülmeli, piyasadaki olumsuz gelişmeleri engellemek finansal işlemler vergisi kaldırılarak enflasyon muhasebesine geçilmeli ve bu yaygınlaştırılmalıdır. Programın başarısına bağlı olarak enflasyon ve faiz oranları düşürüldüğünde karlar azalacağı için rekabet artacak ve böylece operasyonel bir yapılanmanın önü açılacaktır. Finansal piyasalardaki iyi yönetim tekniklerinin yaygınlaştırılması için sektöre yabancı

girişini kolaylaştırmak gerekir. Bunun yanında kamu bankalarının özelleştirilmesi için gerekli düzenlemeler süratle yapılmalıdır. Tüm bu reformların yapılması ülkemizin AB üyeliğini kolaylaştıracaktır. Öte yandan AB üyeliği sürecinin de bu reformlara hız kazandırması mümkün gözükmemektedir.

SONUÇ

Son yirmi yıl içerisinde küresel bir yeniden yapılandırma programı olarak yükselen WK, orijinal versiyonunu oluşturan on politikanın küçük çapta revize edilmesiyle hala çok taraflı finansal kurumlar tarafından desteklenmektedir. Bir başka deyişle gerek IMF ve Dünya Bankası gerekse G-8 ülkeleri mali destek verdikleri ülkelere WK politikalarına uygun reformlara devam etmelerini talep etmektedir. Bu da söz konusu kurum ve onların arkasındaki gelişmiş ülkelerin WK politikalarının sağlamlığına ve geçerliliğine olan inançlarını kaybetmediklerini göstermektedir. Oysa bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alındığı gibi WK, uygulandığı hemen her ülkede önemli ölçüde başarısız olmuş, hatta bazı ülkelerde mevcut makro ekonomik göstergelerde bir iyileşmenin sağlanamaması yanında önemli kayıplar da ortaya çıkmıştır. Özellikle büyüme oranlarının büyük ölçüde azalması, borç stokunun dramatik biçimde büyümesi, enflasyonun devam etmesi, işsizliğin artması, fakirliğin ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin büyümesi WK'nın uygulandığı bir çok ülkede yaygın karşılaşılan problemler olmuştur.

WK'nın ya da onun revize edilmiş versiyonunun IMF ve Dünya Bankası çevrelerinde geçerliliğini sürdürmesi şu ana kadar elde edilen olumsuz sonuçların programın eksiklerinden ziyade onu uygulayan ülkelerin yanlışlarından kaynaklandığı varsayımını gündeme getirmektedir. Gerçekten de söz konusu kurumlar kendilerine yönelik yoğun eleştirilere rağmen üstü kapalı ya da açık biçimde mevcut hayal kırıklığı yaratan sonuçları programı uygulayan iktidarların eksik ve hatalı kararlarına bağlamaktadırlar. Buna göre önerilen reformların zamanında yapılmaması ya da eksik olarak yapılması, reformların uygulanmasında tereddütler gösterilmesi veya reformların kararlı biçimde uygulanmasını sağlayacak siyasi iradenin gösterilememesi başarısızlığın ana nedenleri olarak ifade edilmektedir.

Çok taraflı mali kurumların bu duruşuna rağmen WK politikalarına çok çeşitli ve kapsamlı eleştiriler gelmiştir. Dünyanın her tarafından ve her kesiminden WK'ya ve onu ısrarla uygulayan kurumlara yönelen bu eleştiriler bazen fiili tepkilere dönüşmekte ve fakirliğin her geçen gün derinleştiği ortamda giderek güç

kazanmaktadır. Bu eleştiri ve tepkilerde genellikle WK'nın küresel bir kalkınma modeli olarak iflas ettiği, gelişmekte olan ülkelerin gerçeklerini ve özelliklerini dikkate almadığı, gelişmiş ülkelerin çıkarlarını korumak amacıyla dizayn edildiği, mevcut sosyal ve ekonomik problemleri daha da derinleştirdiği, çevrenin tahribine yol açtığı, ülkelerin hem kendi içerisinde hem de ülkeler arasında büyük gelir farklılıkları yarattığı gibi çok değişik gerekçeler gündeme gelmektedir. Bu eleştirilerde ayrıca WK'nın gelecekte uygulanmaya devam etmesi halinde mevcut problemlerin asla çözülemeyeceği ve sadece fakirliğin derinleşeceği ya da daha popüler ifadeyle yoksulluğun küreselleşeceği vurgulanmaktadır. Bu tespitler WK'ya yönelik alternatif önerilerin uluslar arası diyalog ve iş birliği imkanlarının araştırılması çabalarını hızlandırmıştır.

Bu çalışmada yukarıda genel çerçevesi çizilen ve WK'ya yönelik iki farklı çizgiyi yansıtan görüşlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu doğrultuda sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için öncelikle WK'nın yükselişine, içerdiği politikalara, ona yönelen eleştirilere yer verilmiştir. Çalışmada WK'nın ortaya çıkan sonuçlar açısından başarılı sayılmayacağı ortaya konmuştur. Ancak bu durum WK'nın içerdiği politikaların anlamsız ve değersiz olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü gerçekten de bir öncül (a priori) olarak WK'nın başarısını ya da başarısız olacağını iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Uzlaşmacı bir yaklaşımla sonuçların hayal kırıklığı yaratacak derecede kötü olmasında hem WK'yı önerenlerin hem de onu uygulayan ülke ya da iktidarların sorumluluğu bulunmaktadır. Bu açıdan çalışmada hem IMF ve Dünya Bankası yöneticilerinin WK'yı dar bir bakış açısıyla ve ısrarla uygulamak istemesinin ve bu çerçevede standart bir pakette her zaman ve her yerde ısrar edilmesinin yanlışları ortaya konmuştur. Eğer söz konusu çevreler her ülkenin mevcut koşullarını dikkate alarak -örneğin devlet-ekonomi ilişkilerini, eğitim düzeyini, kurumsal kapasiteyi, teknolojiyi- daha esnek ve geniş kapsamlı programlar uygulaysaydı bunun daha etkin sonuçlar ortaya çıkarması mümkün olabilecekti. Ayrıca IMF programlarının uygulanmasında çok önemli olan fiziki ve özellikle kurumsal alt yapı sorununa pek önem vermemiştir. O bakımdan WK tam olarak uygulanamamış, reformlar gecikmiştir. Uygulama esnasında kurumsal ve yasal boşluklardan yararlananlar önemli kazançlar elde ederken, rüşvet ve yolsuzluk

olaylarında büyük sıçramalar olmuştur. Rusya'da özelleştirmenin az sayıda insanı zengin etmesi buna iyi bir örnektir. Tüm bunlar dikkate alındığında Ravi Kanbur'un deyimiyle WK, ne dediğinden ne yaptığına dönüşmüştür ve uygulamadaki tüm hatalar paketin içeriğiyle ilişkilendirilerek büyük tepkiler ortaya konmuştur. Demek ki, son yirmi yılda WK uygulamalarından hareketle bu paketin yegane gelişme yolu olduğunu söylemek kadar onun tamamen iflas ettiğini iddia etmek de yeterince tutarlı gözükmemektedir.

Bu çalışmada Türk ekonomisinin yeniden yapılandırılması sorunu WK politikaları açısından değerlendirilmiş ve önemli bazı saptamalar yapılmıştır. Öncelikle Türkiye'nin WK eksenli politikaları izleme konusunda IMF ve Dünya Bankası çevrelerine yapısal denge programları ve stand-by anlaşmaları çerçevesinde taahhütler vermiş olmasına karşın bu konuda son yirmi yıldır kayda değer bir süreç yaşanmadığı açıktır. O bakımdan WK politikalarının Türkiye'deki etkilerini sağlıklı değerlendirmek pek mümkün gözükmemektedir. Türkiye sadece dış ticaret ve finansal piyasaların liberalizasyonu ile özelleştirme konusunda önemli sayılabilecek adımlar atmış, bunun dışında WK'nın temel önerilerini uygulamamış ya da uygulayamamıştır. Özellikle mali disiplin, tarım reformu, vergi reformu, mülkiyet haklarının güvence altına alınması, doğrudan yabancı yatırımların önündeki engellerin kaldırılması gibi ekonominin yapılandırılmasında çok önemli sayılabilecek reformları geciktirmiştir. Son krizlerle birlikte mali disiplin konusuna daha fazla ağırlık verilmeye başlandığı görülmektedir. Bunun da özellikle enflasyon konusunda olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı söylenebilir. Şu an için ciddi bir problem olarak duran aşırı borç stokunun ve bununla alakalı olarak yüksek reel faizlerin Türk ekonomisinin uzun vadeli büyümesinde büyük bir engel olduğu açıktır. Ancak bu sıkıntıların da kalıcı olarak çözülebilmesi için WK'da belirtilen reformların mutlaka yapılması gerekmektedir. Ancak bunu yaparken dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleşen uygulamalardan dersler alınmalı ve özellikle Stiglitz gibi önde gelen iktisatçıların önerileri değerlendirilmelidir. Stiglitz'in PWK olarak isimlendirdiği ve beşeri sermaye birikimine, kurumsal alt yapının geliştirilmesine, teknoloji transferine, şeffaflığa, rekabetin geliştirilmesine, kısa vadeli uluslar arası sermaye akımlarının yeniden düzenlenmesine büyük önem veren hususların yeniden

yapılandırma çabalarında dikkate alınması gerekmektedir. O halde WK'nın on politikasına dogmatik bir tarzda yaklaşma yerine bunları amaç değil, araç olarak kabul ederek, büyümenin yanında sürdürülebilirlik, eşitlik ve demokrasiye ulaşmayı sağlayacak daha geniş bir hükümet ve sivil toplum katılımını sağlamak yapılanmanın geleceği ve başarısı açısından önem kazanmaktadır.

Son olarak yakın geçmişteki WK tecrübesinden IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların ve onların destekçisi ülkelerin de bazı dersler çıkarması gerektiği önemle vurgulanmalıdır. Hatta çok taraflı mali kurumların yeniden yapılandırılması, gerekirse yenilerinin yaratılması küresel ekonominin geleceğinin sağlıklı temellere oturtulması için son derece önemli gözükmektedir. Bu çerçevede uluslar arası sermaye piyasalarının etkinliğinin artırılması ve bu sayede şeffaflık, yasal düzenleme, ahlaki rizikonun azaltılması, risk yönetiminin iyileştirilmesi ve IMF fonksiyonlarının geliştirilmesi sağlanabilir. Ayrıca parasal dalgalanmaları minimize etmek amacıyla döviz kuru rejimlerinin düzenlenmesi ve uluslar arası makro ekonomik koordinasyonların sağlanmasına yönelik önceliklerin oluşturulması da bu hedefe ulaşmak için önem verilmesi gereken noktalar arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- ACEMOGLU, D., S.Johnson, J. Robinson and Y. Thaicharoen. "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth". **Journal of Monetary Economics**. 50 (2003) 49. s.49-123.
- **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**. "4672 Sayılı Bankalar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme", www.activefinans.com/active/arsiv/sayil9/bankalarkanunu.html-74k., Erişim Tarihi: 14.04.2003.
- **Activeline**. "Bankacılıkta Global Aldanım", <http://www.activefinans.com/activeline/sayi25/bankacilikta.html>, Erişim Tarihi: 12.04.2003.
- **Activeline**. "Washington Konsensüsünde Yeniden Yapılandırma Süreci". <http://www.activefinans.com/activeline/sayi17/wkonsensus.html>, Erişim Tarihi: 14.04.2003.
- AGENOR, P.-R., C. J. McDermott ve E. M. Ucer. "Fiscal Imbalances, Capital Flows, and the Real Exchange Rate: The Case of Turkey", **IMF Working Paper**, WP/97/1, January 1997, ss.1-20.
- AGGESTAM, M., H. Falck. "Poland in a Post-Washington Consensus Perspective", 2000, s.1-18, www.snee.org/FZMAHF.pdf. Erişim Tarihi: 11.04.2002.
- AHRENS, Joachim. "Toward a Post-Washington Consensus: The Importance of Governance Structures in Less Developed Countries and Economies in Transition", s.1-31. sigov1.sigov.si/zmar/apubici/iib/iib0400/08-ahren.pdf, Erişim Tarihi: 22.04.2002.
- AKKUZUGİL, Y. ve M. Demir. "İhracata Yönelik Devlet Yardımlarının Analizi ve Değerlendirilmesi", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:27, Ocak 2003. <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/tem2000.htm>. Erişim Tarihi: 12.04.2002.
- AKMAN, M. Sait. "Avrupa Birliği'ne Üyelikte Kopenhag Kriterleri Açısından Türkiye Ekonomisinin Durumu ve Etkileri", **Yeni Türkiye**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, 2001, s.960.
- AKTAN, Okan. "Türkiye'nin Dış Ticareti, Sorunlar ve Çözümler", **Yeni Türkiye**, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı, 1999, Sayı:28, s.545-553.
- ALPAGO, Hasan. **IMF Türkiye İlişkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.
- ALPER, C. Emre, M. H. Berument ve N. K.Malatyalı. "The Disinflation Program and the Structure of the Turkish Banking Sector", **Presented at the annual**

conference of the Center for Economics and Econometrics titled **Turkish Banking at Cross Roads**, held at Boğaziçi University, İstanbul, 19 January 2001, s.1-14.

- ARISOY, E.ve R. Demir. "Eğitim, Haberleşme ve Ticari Serbestliğin Ekonomik Büyümeye Katkısı", Dış Ticaret Dergisi, Ekim 2001, www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/EKİM_2001/egitim.htm-42k, Erişim Tarihi: 03.03.2003.

- ASLUND, Anders. "East-Central Europa and the Future of the Washington Consensus", s.43-47. <http://www.dse.de/ef/vbws98/04aslund.pdf>. Erişim Tarihi: 14.04.2003.

- ASLUND, Anders. "Why Has Russia's Economic Transition been so Ardious?", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Edş: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.399-424.

- **Asomedyia**. "Türkiye'de Bankacılık ve Finans Krizleri", Mart 2001, s.32.

- **Asomedyia**. Eylül 2002. "Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri". <http://www.aso.org.tr>. Erişim Tarihi: 14.04.2003.

- Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı İle Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Karşılaştırılması. www.ari-tr.org/BULTEN/bulten_20-6.htm-19k. Erişim Tarihi: 27.03.2003.

- AYDOĞMUŞ, Osman. "Kriz ve Tarım Politikasında Reform Girişimi", **Kriz ve IMF Politikaları**, (Ed: Ö. Faruk Çolak), Alkım Yayıncılık, İstanbul, 2002, ss.177-206.

- AZİZ, J.ve R.F. Wescott. "Policy Complementarities and the Washington Consensus", **IMF Working Paper**, September, 1997, s.1-20.

- BANNOCK, G., R.E. Baxter ve E. Davis. **The Penguin Dictionary of Economics**, London, 1987.

- **Başak Ekonomi Dergisi**. "Kriz ve Bankacılık", 7 Nisan 2002.

- BDDK. "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Mayıs 2001", http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/yapilandirmaprogrami/bank_yapilandirma_prog.doc, Erişim Tarihi: 01.04.2003.

- BEAMS, Nick. "Japanese Financial Minister Attacks "Washington Consensus", 26 January 1999, www.wsws.org/articles/1999/jan1999/jap-j26.shtml. Erişim Tarihi: 10.04.2003.

- BECK, Juliette. "Why We are Protesting", *The Washington Post*, 16 April 2000.

- BENERIA, Lourdes. "Structural Adjustment Policies", s.1-3. www.oxy.edu/~jolmsted/ECON%20495/WEEK4notes.html. Erişim tarihi: 21.10.2002.

- BERTRAND-Albala J.M. "Industrial Interdependence Change in Chile: 1960-90 a Comparison with Taiwan and South Korea", *International Review of Applied Economics*, May, 1999, Vol.13, Issue 2, s.161-190.

- BERUMENT, Hakan. "Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği:Türkiye Örneği", Mart 2002, www.bilkent.edu.tr/~economics/02-02%20DP-H.Berument%20.doc. Erişim Tarihi: 05.05.2003.

- BERUMENT, Hakan. "Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği", *Kriz ve IMF Politikaları*, (Ed: Ömer Faruk Çolak), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, ss.23-38.

- BİNAY, Ş. ve K. Kunter. "Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü: 1980-1997", TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No: 9803, Ankara, 1998. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/teblig/98/gece2.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2003.

- BIRDSALL, N., A. de la Torre, R. Menezes. *Washington Contentious: Economic Policies for Social Equity in Latin America*, WB-Brandeis University, 2001.

- BIRDSALL, N., A. de la Torre. "Enriching the Washington Consensus: Equity with Growth in Latin America", Summary and Excerpts from the Chairmen's Report, Commission of the Carnegie Endowment for International Peace and Inter-American Dialogue, September 13, 2000. s.1-7, http://www.iadb.org/sds/WID/publication/gen_128_2153_e.htm. Erişim Tarihi: 01.05.2003.

- BIRDSALL, N., D. Ross, ve R. Sabol. "Education, Growth and Inequality", *Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America*, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jasperson), s.93-130.

- BIRDSALL, N.ve F. Jaspersen. "Lessons from East Asia's Success", *Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America*, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jasperson), s.1-12.

- BMJ: *British Medical Journal*. "Creating a Healthy Global Economy", 1/5/2002, Vol. 324, Issue 7328, s.12.

- BOND, Patrick. "Beyond both the "Washington Consensus" and the "Post-Washington Consensus" in Zimbabwe and South Africa?- The Failure of Structural

Adjustment and the Need for a Democratic Approach to Economic Policy”, s.1-25, [www.xminy.nl /docs/doc954790582.doc](http://www.xminy.nl/docs/doc954790582.doc), Erişim Tarihi: 2.04.2002.

- BORATAV, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

- BORNER, Silvio. “The Washington Consensus and Economic Institutions: The Neglected Dimension” www.dse.de/ef/vbws98/05borner.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2003, s.48-55.

- BROAD, R. ve J. Cavanagh. “The Death of the Washington Consensus?”, **World Policy Journal**, Fall 1999, Vol. 16, Issue 3, s.79-88.

- BROWN, Lester R. “Tools for Restructuring”, [http://www.earth-policy.org/ Books/chap11.](http://www.earth-policy.org/Books/chap11), Erişim Tarihi: 14.01.2002, s.234.

- BULLARD N. ve W.Bello, et al. “Taming the Tigers: The IMF and the Asian Crisis”, **Third World Quarterly**, September 1998, Vol.19, Issue 3, s.505-555.

- BURKI, Shahid Javed. “The World Bank in a “Globalizing” World”, Notes for a Talk at the Commonwealth Secretariat-IMF-World Bank Conference on Developing Countries and Global Financial System, London, June 22-23, 2000, s.1-8.

- CALOMIRIS, Charles W. “When Will Economics Guide IMF and World Bank Reforms?”, **CATO Journal**, Spring/Summer 2000, Vol. 20, Issue 1, s.85-103.

- **Canada & the World Backgrounder**, “The Rising Tide”, September, 2001, Vol. 67, Issue, 1, s.4.

- CAO, Yuanzheng. “World Economic Restructuring and China’s Economic Transformation”, Presented for 6th meeting of the Trilateral Forum, Berkeley: California, January 28-29 2000. s. 1-22, www.brie.berkeley.edu/briew/forum/Berkeley2R/cao.html. Erişim Tarihi: 05.03.2002.

- CARDIM de C., Fernando J. “The IMF as Crisis Manager: an Assessment of the Strategy in Asia and its Criticisms”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Winter 2000/2001, Vol. 23 Issue 2, s.235-266.

- CATLEY, Bob. “Hegemonic America: The Arrogance of Power”, **Contemporary Southeast Asia: A Journal of International & Strategic Affairs**, August 1999, Vol. 21, Issue, 2, s.157-175.

- CHEGE, Michael. “Legacy to the World's Poorest Nations”, **Washington Quarterly**, Winter 2001, Vol. 24, Issue 1, s.167-174.

- CHIRATHIVAT, S.ve S. Mansoob Murshed. "Globalization and Openness: Lessons from the Recent Crisis in Southeast Asia", UNU/WIDER 2001, Discussion Paper No. 2001/35, s.1-16.

- CHOSSUDOVSKEY, Michel. **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, (Çev: Neşenur Domaniç), Çiviyazıları, İstanbul, 1999.

- COLLINS, Susan M. "U.S. Economic Policy toward the Soviet Union and Eastern Europe", **Journal of Economic Perspectives**, Fall 1991, Vol. 5, Issue 4, s.219-227.

- COMMANDER, S., M. Dutz, ve N. Stern. "Restructuring in Transition Economies: Ownership, Competition, and Regulation", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.345-373.

- CORBO, Vittorio. "Development Strategies and Policies in Latin America: A Historical Perspective", Occasional Papers Number 22, **International Center for Economic Growth**, 1992, s.7-48.

- COREY, Robin. "Ex-Cons", **Lingua Franca: The Review of Academic Life**, February, 2001, Vol. 11, Issue 1, s.24-33.

- CURTIS, D.C.A. ve K.S.R. Murthy. "Restructuring and Productivity Growth: Further Evidence from the Economic Growth in Nineteen OECD Countries:1970-96", http://www.trentu.ca/economics/WorkingPapers/curtismurthy_s.2.May01.pdf, Erişim Tarihi: 14.01.2002.

- CYPHER, James M. "The Slow Death of Washington Consensus on Latin America (Celebrating 25 Years)", **Latin American Perspectives**, November, 1998, s.47-51.

- ÇALIŞKAN, Özgür. "Dünya Yatırım Raporu-2002 Çerçevesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Değerlendirmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak 2003, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2003/ocakkapak.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.

- ÇELEBİ, Esat. "İkibinbir Yılında Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 2001/4, s.15-29.

- ÇELEBİ, Işın. **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, e Yayınları, İstanbul.

- ÇOLAK, Ömer Faruk. "İstikrar Programı Devletin Değişen Rolü ve Acil Eylem Planı", **İşveren Dergisi**, Kasım 2002, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=616&id=37. Erişim Tarihi: 15.04.2003.

- DEMİRGÜÇ, A. -K. ve E. Detragiache. "Financial Liberalization and Financial Fragility", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1998**, (Eds: Boris Pleskovic and J.E. Stiglitz), The World Bank, Washington, D.C., 1999, s.303-331.

- DEVRİM, Fevzi. "Küreselleşen Krizler ve Türkiye". **Yeni Türkiye Dergisi**. 2001. Sayı:42, s.939-946..

- DİLEYİCİ, D., Ö. Özkıvrak. "Yeni Yüzyılda Mali ve Parasal Politikalarda Yeniden Yapılanma", **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, İzmir, 2000, s.1-13.

- DOBBIN, Murray. "Why CEP will Protest the G8 in Calgary?", **KNOW the g8**, June, 2002, s.1-6.

- DOLLAR, D.ve A. Kraay. "Trade, Growth, and Poverty", **Finance & Development**, September, 2001, Vol.38, No, 3, s.19.

- DPT. "Basın Duyurusu". 21 Mart 2003. <http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2003/03/bilgitop.html>. Erişim Tarihi: 20.05.2003.

- DPT. 8.Planda Kamu Yatırımları, <http://www.dpt.gov.tr/kamuyat/indexold.html>, Erişim Tarihi: 02.03.2003.

- DPT. **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, 1950-2001, Ankara, 2002.

- DPT. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005. Haziran 2000. http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevresurdurulebilir_kalkinma/kaynaklar/plan8.pdf, Erişim Tarihi: 20.04.2003.

- DPT. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1996-2000), <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/prog99/prog99.html>, Erişim Tarihi: 05.05.2003.

- DRACHE, Daniel. "The Post Washington Consensus: The Market Disconnect and the Public Reconnect", **Prepared for presentation at the Conference on Beyond Washington Consensus:Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada**, February 12-14., s.1-42.

- DURA, C., ve H. Atik. **Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000.

- DURAN, Mahmut. "Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme", **Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları**, (Ed: Ergin Arıoğlu), Türkiye Maden İşçileri Sendikası, Nisan 1994, Ankara, s.75-122.

- EĞİLMEZ, M.ve E. Kumcu. **Krizleri Nasıl Çıkardık?**, Creative Yayıncılık, 2.b., İstanbul, 2001.

- EINHORN, Jessica. "The World Bank's Mission Creep", **Foreign Affairs**, September/October 2001, Vol. 80, Issue 5, s.22-35.

- ELLMAN, Michael. "The Political Economy of Transformation", **Oxford Review of Economic Policy**, Vol. 13, No. 2, 1997, s.23-32.

- ERÇEL, Gazi. "Enflasyonla Mücadele Işığında Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler". <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1999/DEVELOPMENTS.html>. Erişim Tarihi: 10.04.2003.

- ERDEMİR, Burak. "AB ve Türkiye Ekonomik Durum", **Dış Ticaret Dergisi**, Ekim 1997, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim97/ekim97.htm>. Erişim Tarihi: 19.04.2002.

- ERDOĞAN, Niyazi. "Türkiye'de Ekonomik Kriz ve Bankacılık Sistemi", **Yeni Türkiye**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Eylül-Ekim 2001, ss.640-655.

- ERYILMAZ, Bilal. **Kamu Yönetimi**, 4.b., İstanbul, 1998.

- ESEN, Oğuz. "Türkiye'de Uygulanan IMF-Destekli Yapısal Programlar", **Kriz ve IMF Politikaları**, Editör: Ö.Faruk Çolak, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2002, ss.1-22.

- ESENGÜL, K., A. Çiçek, Y. Akçay, M. Akay ve M. Uzunöz. "Türkiye'de Tarım Sektöründe Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", **Yeni Türkiye**, 1999/28,613-629.

- EVSTIGNEEVA, L., R.Evstigneev. "So Whither Reform?", **Russian Social Science Review**, March/April 2001, Vol. 42 Issue 2, s.4.

- EYOH, D.ve R. Sandbrook. "Pragmatic Neo-liberalism and Just Development in Africa", **CIS Working Paper** 2001-1, s.1-50.

- **Financial Times**. (2.11.2001), "Türkiye Reformların IMF'yi Memnun Edeceğini Umuyor", <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2001/11/05X11x01.HTM#%201>. Erişim Tarihi: 15.05.2003.

- **Financial Times**. "The Refurbished Washington Consensus", 12.2.2000., s.8.

- FINE, Ben. "Economics Imperialism and the New Development Economics as Kuhnian Paradigm Shift?", **World Development**, Vol. 20, No. 12, 2002, s.2057-2070.

- FINE, Ben. "Neither the Washington Nor the Post-Washington Consensus: An Introduction", s.1-20, www.globalpolicy.org/socecon/bwi-wto/wbank/2001/esrc.pdf, Erişim Tarihi: 17.02.2003.

- FISCHER, R., P. Meller. "Latin American Trade Regime Reforms and Perceptions", <http://ideasrepec.org/p/edj/ceauch/65.html>, 1999, s.2. Erişim Tarihi: 15.11.2002.

- FISCHER, S., R. Sahay. "Taking Stock", **Finance and Development**, September, 2000, s.2-6.

- FISCHER, Stanley. "ABCDE: Past Ten Years, Next Ten Years", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1998**, (Eds: Boris Pleskovic and J.E. Stiglitz), The World Bank, Washington, D.C., 1999, s.77-86.

- FLORIO, Massimo. "Economic Theory, Russia and the Fading Washington Consensus", Working Paper no. 98.08, s.1-31. www.eco-dip.unimi.it/wp/9808.PDF. Erişim Tarihi: 22.01.2002.

- FRANK, Thomas. "The Rise of Market Populism: America's New Secular Religion", **Nation**, 10/30/2000, Vol. 271, Issue 13, s.13-16.

- FRANKEL, Jeffrey A. "US Economic Performance and Lessons for Other Countries", Weatherhead Fellows Conference, **American Academy of Arts and Sciences**, November 20, 1999, s.1-8.

- FREDERICK Jaspersen. "Growth of the Latin American and East Asian Economies", *Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America*, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jaspersen), **Inter-American Development Bank**, Washington, 1997, s.57-91.

- FREIBERG-STRAUSS, Joerg. "Alliances Against Poverty", **Global Dialogue**, *Fighting Poverty: Social Innovations and New Coalitions*, EXPO 2000, s.1.

- FUJITA, Kuniko. "Asian Crisis, Financial Systems and Urban Development", **Urban Studies**, November, 2000, Vol. 37, Issue 12, s.2203.

- GABRIEL, Neville. "Monterrey: Spinning the Washington Consensus All the Way to Johannesburg", <http://www.holycrossjustice.org/monterrey.htm#Top>., Erişim Tarihi: 17.03.2003.

- GERBER, James. **International Economics**, California, 1999.

- GERSHMAN, John. "The Resurgence of the Washington Consensus", **Foreign Policy in Focus**, June, 2001. s.1-2.

- GERVASONI, Carlos. "Reinventing Latin Economies", **Foreign Policy**, September/October 2001, s.88-89.

- GILBERT, C., A. Powell. "Positioning the World Bank", **Economic Journal**, November 1999, Vol. 109 Issue 459, s.598-633.

- GILL, Stephen. "The Geopolitics of the Asian Crisis", **Monthly Review: An Independent Socialist Magazine**, March 1999, Vol. 50, Issue 10, s.1-9.

- GILLS, B.; G. Philip. "Editorial: Towards Convergence in Development Policy?: Challenging The 'Washington Consensus' And Restoring The Historicity of Divergent Development Trajectories", **Third World Quarterly**, December 1996, Vol. 17, Issue 4, s.585-591.

- GORE, Charles. "The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", **World Development**, Vol.28, no:5, 2000, s.789-804.

- GORVETT, Jon. "Turkish Fiscal Crisis a Necessary Evil", **Middle East**, April 2001, Issue 311, s.22-23.

- GOYAL S. K., ve K. S. Chalapati Rao. "Washington Consensus and India: Experience of the Last Decade", **Paper presented at the International Conference Beyond the Washington Consensus -Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada**, February 12-14, 2001.

- GRAY, John. "The Second Death of Laissez-faire", **New Statesman**, 09/18/98, Vol. 127, Issue 4403, s.25-26.

- GREIDER, William. "The Global Economy in Crisis", **Rolling Stone**, 11/26/98, Issue 800, s.45-47.

- GRIGORIEV, Leonid. "Comment on "Why Has Russia's Economic Transition been so Arduous" by Anders Aslund", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.425-429.

- GÜÇLÜ, S.ve M.Z. Ak. "Türkiye'nin Küreselleşme Süreci ve Ekonomik Krizler", **Yeni Türkiye**, Ekonomik Kriz Sayısı, Sayı:42, s.912-927.

- GÜLER, Birgül Ayman. "Devletin Yeniden Yapılanması", www.bes.org.tr/yorum/yenidenyapilanma.htm-38k, Erişim Tarihi: 20.03.2003.

- GÜVEN, Samih. "Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Ağustos 2001, www.hazder.org.tr/makale.htm-37k. Erişim Tarihi: 10.02.2003.

- HAKIM, Peter. "Two Ways to Go Global", **Foreign Affairs**, January/February 2002, Vol. 81, Issue 1, s. 148-162.
- HALE, David. "Will Argentina's Crisis Destroy the Washington Consensus?", **Zurich Financial Services**, December 27, 2001, s.1.
- HARBERGER, Arnold C. "The View from the Trenches: Development processes and Policies as Seen by a Working Professional", **Frontiers of Development Economics**, (Eds: Gerald M. Meier, J. Stiglitz), New York, 2001.
- HARTMAN, Andrew. "The Globalization of a Movement", **Humanist**, November/December, 2001, Vol.61, Issue, 6, s.15-18.
- HAVRYLYSHYN, O., J. Odling-Smee. "Political Economy of Stalled Reforms", **Finance and Development**, September, 2000, s.7-11.
- Hazine Yayınları. Kamu Maliyesi, http://www.treasury.gov.tr/arastirma/kamu_kesimi_geneldengesi.pdf, Erişim Tarihi: 15.04.2003.
- HEDLUND, Stefan. "Property Without Rights: Dimensions of Russian Privatisation", **Europe-Asia Studies**, March 2001, Vol. 53 Issue 2, s.213-236.
- HIGGOTT, Richard. "Global Governance without Politics: The Limits of the Post Washington Consensus", <http://users.ox.ac.uk/~ntwoods/chall%20ggpols.htm> Erişim Tarihi: 10.04.2003.
- HOLDEN, P., S. Rajapatirana. "Emerging Economic Issues in Latin America: A Seco Generation Agenda", s.2, www.eri-la.org/Papers/2ndgen.PDF, Erişim Tarihi: 14.04.2003.
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/trkulus.htm>. Erişim Tarihi: 16.04.2003.
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/trkulus.htm>. Erişim Tarihi: 16.04.2003.
- <http://ari-tr.org/BULTEN/bulten20-10.htm>. Erişim Tarihi: 20.04.2003.
- <http://www.kobinet.org.tr/kosgebabm/ab/001f-a-kob-terc1.html>. Erişim Tarihi: 02.03.2003.
- <http://www.ekonomistler.com/>, "Ekonomide Uzlaş Programı 2003, Özelleştirme Stratejileri", Erişim Tarihi: 04.03.2003.
- http://www.investingin.turkey.gov.tr/yatirim_web.pdf, "Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reformu", Erişim Tarihi: 10.05.2003.

- <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/gayriresmiaciklama.htm>.
Erişim Tarihi: 22.03.2003.

- <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2000/enflasyon.html>,
Erişim Tarihi: 20.04.2003.

- <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/dunyayabsermaye.doc>. Erişim Tarihi: 22.04.2003.

- <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/paraprog/2002/standby2002-2004.pdf>,
Erişim Tarihi: 10.02.2003.

- <http://www.tbb.gen.tr/turkce/ekonomi/dis.html>. Erişim Tarihi: 24.04.2003.

- INGHAM, Barbara. **Economics and Development**, Cambridge 1995.

- IVANENKO, Vlad. "Washington Consensus vs. Whither Reform in Russian Perspective", sigov1.sigov.si/zmar/apublici/iib/iib0400/09-ivanenko.pdf, 2000,
Erişim Tarihi: 22.01.2003, s.1-15.

- İYİBOZKURT, Erol. "Türkiye' de Eğitime Ayrılan Kaynaklar", **Küreselleşme ve Türkiye**, Ezgi Kitabevi, Bursa 1999, s.410-411.

- İYİBOZKURT, Erol. "Türkiye'nin Dış Ticareti", **Yeni Türkiye Dergisi**, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı, 1999, sayı:28, s.540-545.

- İZMİRLİOĞLU, Akın. "Makro Ekonomik Program (2000-2002) ve Beş Aylık Uygulama Sonuçları", Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 27 Haziran 2000 Tarihli Toplantısı, www.dpt.gov.tr/esk/4k. Erişim Tarihi: 12.03.2003.

- JAYASURIYA, Kanishka. "Governance, Post Washington Consensus and the New Anti Politics", **Southeast Asia Research Centre Working Papers Series**, No:2, 2001, s.1-13.

- JAYASUYIRA, K., A. Rosser. "Economic Orthodoxy and the East Asian Crisis", **Third World Quarterly**, June 2001, Vol. 22, Issue. 3, s.381-397.

- JOSKOW, Paul. L., "Regulatory Priorities for Infrastructure Sector Reform in Developing Countries" **Annual World Bank Conference on Development Economics** 1998, Eds: Boris Pleskovic and J.E. Stiglitz, The World Bank, Washington, D.C., 1999, s.191-223.

- KANBUR, Ravi. "The Stange Case of the Washington Consensus: A Brief Note on John Williamson's What Should the Bank Think about the Washington Consensus", s.1-3, <http://people.cornell.edu/pages/sk145/papers/Washington%20Consensus.pdf>. Erişim Tarihi: 30.01.2003.

- KARABULUT, Gökhan. **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, Der Yayınları, İstanbul, 2002.

- KARLUK, Rıdvan. **Uluslar arası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1991.

- KAZGAN, Gülten. **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Rolü**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2.b. İstanbul, 1995.

- KEANE, M., P. Eswar ve S. Prasad. "Poland: Inequality, Transfers, and Growth in Transition", **Finance and Development**, March 2001, s.50-53.

- KEPENEK, Y. ve N. Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 12.b., Ankara, 2001.

- KEVIN Watkins. "Growth with Equity", **New Economy**, December 2000, Vol. 7, Issue 4, s.189.

- KILIÇDAROĞLU, Kemal. "Vergi Politikası", **Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları**, (Der: İlhan Akzan), Bursa, Ekin Yayınevi, 2001, s.427-440.

- KIZILOT, Ş.ve M. Durmuş. "Ekonomik Kriz ve Kamu Maliyesi", **Kriz ve IMF Politikaları**, (Ed:Ömer Faruk Çolak), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, s.95-153.

- KIZILOT, Şükrü. "Yabancı Sermaye Niçin Gelmiyor?", http://www.iibf.gazi.edu.tr/iibfnet/subat_2003/skizilot.asp. Erişim Tarihi: 26.04.2003.

- KOLODKO, Grzegorz W., "Ten Years of Postsocialist Transition: the Lessons for Policy Reforms", The World Bank Development Economics Research Group, **WDR on Poverty and Development**, 2000/01, s.1-28.

- KOLODKO, Grzegorz W., "Transition to a Market Economy and Sustained Growth. Implications for the Post-Washington Consensus", **Communist and Post-Communist Studies**, 32 (1999) s.233-261.

- KOMISAR, Lucy. "Joseph Stiglitz", **Progressive**, June 2000, Vol. 64, Issue, 6, s.34-38.

- KORNAL, Janos. "Making the Transition to Private Ownership", **Finance and Development**, September, 2000, s.12-13.

- KRUGMAN, P.ve M. Obstfeld. **International Economics: Theory and Policy**, Fifth Edition, New York, 2001.

- KRUGMAN, Paul. "Dutch Tulips and Emerging Markets", **Foreign Affairs**, July/August, 1995, Vol. 74, Issue 4, s.28-45.

- KUMCU, Ercan. "Türkiye Nerede Yanlış Yaptı?". **Görüş Dergisi**. Mayıs 2001. <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/47/06.pdf>, Erişim Tarihi: 14.03.2003.

- KWON, Jene. "The East Challenge to Neoclassical Orthodoxy", **World Development**, Vol.22, No:4, 1994, s.635-44.

- KYDEE, J.ve A. Dorward. "New Washington Consensus on Poor Country Agriculture: Analysis, Prescription and Gaps: with Particular Attention to Globalisation and Finance for Seasonal Inputs", **Paper presented at a seminar at ODI**, on 16th January 2001.

- LAFFONT, Jean-Jacques. "Competition, Information, and Development", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1998**, Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz, The World Bank, Washington D.C., 1999, s.237-257.

- LEDERMAN, D., A. M. Menendez, G.Perry, ve J. Stiglitz. "Mexico-Five Years After the Crisis, **Annual World Bank Conference on Development Economics 2000**, (eds. Boris Pleskovic-Nicholas Stern), World Bank, Washington, 2001, s. 263-282.

- Macedonian Working Group Paper, "Challenges of Transition", "Achieving Consensus: Dilemmas and Controversies in Economic Policy", USAID Partners in Transition Conference, http://www.inform.umd.edu/IRIS/IRIS/docs/07_Macedonia.pdf. Erişim Tarihi: 17.04.2003, s.1-8.

- MANDLE, Jay. "Reforming Globalization", **Challenge**, March/April 2001, Vol.44, Issue 2, s.24-42.

- MARTIN, Brendan. New Leaf or Fig Leaf, <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/knowledgebank/newleaf/newleaf6.html>, 2000. Erişim Tarihi: 07.01.2002.

- MASUYAMA, Seiichi. "Introduction: The Globalization of Capital Markets And its Impact on International Capital Flows", **Tokyo Club Papers**, 1999, Vol. 12, s.1-4.

- MAXWELL, Simon. "Developing the Consensus", **New Economy**, December 2000, Vol. 7, Issue 4, s.210-213.

- MEAD, Walter. "The Case for Capitalism", **World Link**, September/October 2000, s.28.

- MEMMEDOV, Zahid. "Türkiye'de Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Üzerindeki Etkisinin Analizi", **Journal of Qafqaz University**, Volume II, Number I, 1999, ss.27-39.
- MERRY, E. Wayne. "IMF Silent on Washington Consensus, (Letters to the Editor)", **The Financial Times**, 30 September 1999, s.1.
- MEURS, Mieke. "Are Markets Like Mushrooms? and Other Neoliberal Quandries", **Review of Radical Political Economics**, Vol. 32, 3, (2000), s.461-469.
- MORALES, Isidro. "The Mexican Crisis and the NAFTA Consensus, **Annals of American Academy**, March 1997, vol. 550, s.130-143.
- MOSLEY, Paul. "Globalisation, Economic Policy and Governance", **World Economy**, May 2000, Vol.23, Issue 5, s.613-634.
- **Multinational Monitor**. "Towards a New Washington Consensus", September, 2001, Vol.22, Issue 9, s.5.
- **Multinational Monitor**. "Unraveling the Washington Consensus: an Interview with Joseph Stiglitz", April 2000, 21/4, s.13-18.
- NAGARAJ, R., "Indian Economy Since 1980: Virtuous Growth or Polarisation?" Paper presented at the **International Conference Beyond the Washington Consensus: Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada**, February 12-14, 2001. s.1-21.
- NAIM, Moises. "Washington Consensus and Washington Confusion?", **Foreign Policy**, Spring, 2000, 118, s.86-104.
- **Nation**. "How to Say No to the IMF", 06/21/99, Vol. 268, Issue 23, s.21-23.
- NAVIA, P., A. Velasco. "The Politics of Second Generation Reforms in Latin America", [ksghome.harvard.edu/~avelasco.academic.ksg/Files/Research/Navia&Velasco October 202002.pdf](http://ksghome.harvard.edu/~avelasco.academic.ksg/Files/Research/Navia&Velasco%20October%202002.pdf), s.2-42. Erişim Tarihi: 14.04.2003.
- NESTERENKO Andrei. "The Modernization Challenge Facing President Putin", **Finance and Development**, September, 2000, IMF, Washington, s.20-23.
- **New Perspectives Quarterly**, 2000, Special Issue, Vol. 17, Issue 5, s.102-103.
- **OECD. Economic Outlook**, Paris, June 2000.
- **OECD. Economic Survey of Turkey, 2002, OECD Observer 2002.** <http://www.oecd.org/pdf/M00035000/M00035548.pdf>. Erişim Tarihi:12.12.2002.

- OKSAY, Suna. "Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler (Reregülasyon) İhtiyacı ve Türk Finans Sistemi", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Öneri Dergisi**, Haziran, 2000, ss.1-7.
- ONGUN, M. Tüba. "İstikrar ve Yapısal Uyum: Temel Kavramlar ve Metodoloji", **Türk-İş Yılığ** 1999, 2.Cilt, Ankara, 1999, s.310.
- ONGUN, Tuba. "İstikrar Arayışından Krize: Bir Değerlendirme". **Gazi Üniversitesi. İ.L.B.F. Dergisi**. 2/2001. 1-14
- ONGUN, Tuba. "Türkiye'de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler", **Kriz ve IMF Politikaları**, (Ed:Ömer Faruk Çolak), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, ss.39-93.
- OYAN, Oğuz. "Türkiye'de Tarımsal Politikaların Gelişimi ve Sorunları", **Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları**, (Der: İlhan Azkan), Ekin Kitabevi, Bursa, 2001, s.106-138.
- OYAN, Oğuz. **Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998.
- ÖZBİLEN, Şevki. "Türkiye'de İktisadi Krizin Temel Nedenleri ve Bir Mali Sistem Reform Önerisi-II", **Yeni Türkiye**, Kriz Özel Sayısı I, Eylül-Ekim 2001, s.105-121.
- ÖZCAN, Mehmet. **Avrupa Birliğinde Fikri ve Sınai Haklar**. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara 1999.
- PACK, Howard. "The Role Export in Asian Development", **Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America**, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jasperson), s.227-261.
- PAÇACI, Cihan. "Para Politikaları, Bankacılık Kesimi ve Ekonomik Kriz", **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**, Eylül-Ekim 2001, s.635-640.
- PAGE, John. "The East Asian Miracle and the Latin American Consensus: Can the Twain Ever Meet?", **Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America**, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jasperson), **Inter-American Development Bank**, Washington, 1997, s.13-56.
- PALLEY, Thomas I., "Goodbye Washington Consensus, Hello Main Street Alternative", s.1-6. http://www.fmcenter.org/fmc_superpage.asp?ID=179, Erişim Tarihi: 13.03.2003.
- PARASIZ, İlker. "Washington Konsensüsü, Krizler, Ayak Sürümleri ve Sonuçları", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 2001, ss.847-854.

- PARKIN, Micheal. Melanie Powell and Kent Matthews, **Economics**, Fourth Edition, London 1998.

- PARKINS, Colin. "A Post Washington Consensus?", *Yayımlanmamış Çalışma*, s.1-6.

- PATOMAKI, Heikki. "Good Governance of the World Economy?", **Alternatives: Social Transformation & Humane Governance**, January-March 1999, Vol. 24, Issue 1, s.119-142.

- **Peace Research Abstract Journal**, "Economic Restructuring", February 1999, Vol. 36, Issue 1, s.36-37.

- PFEFFERMAN, Guy. "Beyond Macro and Education Policies", **Pathways to Growth: Comparing East Asia and Latin America**, içinde, (eds: Nancy Birdsall, Frederick Jaspersen), s.263-281.

- PHILIP, George. "Washington Consensus Politics in Latin American Context: Some Lessons from Mexico, Peru and Venezuela", Paper Presented at Workshop 3: Democracy in the Third World: What Should be Done?, s.1-18, www.essex.ac.uk/ecpr/jointsessions/Manpapers/w3/philip.pdf, Erişim Tarihi: 5.03.2002.

- PHILLIPS, N. ve R. Higgott. "'Global Governance and the Public Domain: Collective Goods in a 'Post-Washington Consensus' Era", **CSGR Working Paper No. 47/99**, November 1999, s.1-38.

- PINCUS, Jonathan. "The Post-Washington Consensus and Lending Operations in Agriculture: New Rhetoric and Old Operational Realities", s.1-52, www2.soas.ac.uk/Economics/workpap/adobe/wp109.pdf, 15.01.2003.

- QUIROGA, F., Aldo R., "Economic Crisis and the Mexican State: Toward a New Institutional Interpretation", **Mexican Studies**, Winter 2001, Vol. 17, Issue 1, s.1-16.

- RAKSHIT, Mihir, "Some Macroeconomics of India's Reforms Experience: An Outline", www.arts.cornell.edu/econ/indiaconf/Rakshit%20outline.pdf, Erişim Tarihi: 18.01.2003, s.1-4.

- RANKIN, Keith, "No Seattle Washington Consensus", <http://www.scoop.co.nz/stories/HL9912/S00041.htm>, Erişim Tarihi: 05.04.2003.

- RICUPERO, Rubens, "The Final and Optimal Crisis of the Century", **UNESCO Courier**, March 1999, Vol. 52, Issue 3, s.20-22.

- ROACH, Stephen S., "Global Restructuring: Lessons, Myths, and Challenges" Morgan Stanley Dean Witter, **Economic Research, Special Economic Study**, June 12, 1998.

- RODRIK, Dani, "After Neoliberalism, What?", June 2002, http://www.new-rules.org/Publication/After_neolib/After_Neoliberalism_What.pdf, s.1-13, Erişim Tarihi: 20.03.2003.

- RODRIK, Dani, "Development Strategies for the 21st Century", **Annual World Bank Conference on Development Economics 2000**, (eds. Boris Pleskovic-Nicholas Stern), World Bank, Washington, 2001, s.85-108.

- ROGER, Scott, "The Asian Crisis: Four Years On", **Finance and Development**, March 2001, s.1-1v.

- ROLAND, Gerard, "Corporate Governance and Restructuring: Lessons from Transition economies", **Annual World Bank Conference on Development Economics 2000**, (Eds: Boris Pleskovic and Nicholas Stern), The World Bank, Washington D.C., 2001, s.331-352.

- ROSSER, J., B. Marina ve V. Rosser, "Another Failure of the Washington Consensus on Transition Countries", **Challenge**, March/April 2001, Vol. 44, Issue 2, s.39-50.

- SACHS, Jeffery D., "The Geograph of Economic Development", **Naval War College Review**, Autumn 2000, Vol.53, Issue, 4, s.92-105.

- SAKAKIBARA, Eisuke, "From the Washington Consensus to the New International Financial Architecture", s.181-188, [www.rba.gov.au/publications and Research/Confereans/1999/Sakakibara.pdf](http://www.rba.gov.au/publications_and_research/Confereans/1999/Sakakibara.pdf). Erişim Tarihi: 04.02.2002.

- SAKAKIBARA, Eisuke, "The East Asian Crisis-Two Years Later", **Annual World Bank Conference on Development Economics 2000**, (eds. Boris Pleskovic-Nicholas Stern), World Bank, Washington, 2001, s.243-255.

- SAKAL, Mustafa. **Türkiye'de Mali Disiplin Sorunu:Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği (1988-2000 Dönem Analizi)**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.

- SALVATORE, Dominick, **International Economics**, Seventh Edition, New York, 2001.

- SAUNDERS, Paul J., "Why 'Globalization' didn't Rescue Russia", **Policy Review**, February/March 2001, Issue 105, s.27-39.

- SCOTT, Bruce R., "The Great Divide in the Global Village", **Foreign Affairs**, January/February 2001, Vol. 80 Issue 1, s.160-177.

- SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslar arası İktisat**, Güzem Yayınları, Bursa, 2001.
- SHARI, Ishak, "Globalization and Economic Disparities in East and Southeast Asia: New Dilemmas", **Third World Quarterly**, December 2000, Vol.21, Issue 6, s.963-975.
- SHASTITKO, A. Ve V. Tambovtsev, "The Phenomenon of the "Right of Economic Authority" in the Russian Transitional Economy", www.isnie.org/ISNIEOO/Papers/Shastiko-Tamboutsew.pdf, Erişim Tarihi: 13.01.2003.
- SINGH, H.K. Manmohan, "The Economic Reforms: Short and Long Views", Paper presented at the International Conference Beyond the Washington Consensus: **Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada**, February 12-14, 2001. s.1-14.
- SMITH, William C., "Beyond The Washington Consensus", **Hemisphere: A Magazine of the Americans**, Fall 1998, Vol.8, Issue 3, s.16-19.
- SMITH, William C., "State, Market and Neoliberalism in Post-transition Argentina: The Menem Experiment", **Journal of Interamerican Studies & World Affairs**, Winter 91, Vol. 33, Issue 4, s.45-82.
- SOBHAN, Rehman, "Eradicating Rural Poverty: Moving from a Micro to a Macro Policy Agenda", s.1-17, www.ifod.org/poverty/-21k, June, 2001, Erişim Tarihi: 05.09.2002.
- SOLANA, Fernando, "Report on the Economic and Social Problems for Latin America and its Relations with the European Union", IV. European/Latin America Interparliamentar Conference, Bruselas, 3 March 1999, s.1-7. http://www.europarl.eu.int/delegations/noneurope/idel/d12/activities/conference/seula/xivconf/reports/solana_en.pdf. Erişim Tarihi: 03.04.2003.
- SOLIMANO, Andrés, "Beyond Unequal Development: An Overview", 18 December 1998, www.worldbank.org/html/dec/Publications/Workpapers/wps2000series/wps2091/wps2091.pdf, s.1-33.
- SRINIVASAN, T.N., "The Washington Consensus a Decade Later: Ideology and the Art and Science of Policy Advice", **The World Bank Research Observer**, 15/2, (August, 2000), s.265-270.
- STIGLITZ, Joseph, "Argentina Lessons", Project Syndicate, January 2002. http://www.project-syndicate.org/commentaries/commentary_text.php4?id=760&lang=1, Erişim Tarihi: 15.04.2003.
- STIGLITZ, Joseph, "Distribution, Efficiency and Voice: Designing the Second Generation of Reforms", Conference on Asset Distribution, Poverty, and

Economic Growth, Ministry of Land Reform, **Brazil and the World Bank**, Brasilia, July, 14, 1998.

- STIGLITZ, Joseph, "Knowledge for Development. Economic Science, Economic Policy and Economic Advice", **Annual Bank Conference on Development Economics**, The World Bank, Washington DC, April 20-21, 1998.

- STIGLITZ, Joseph, "Some Lessons from the East Asian Miracle", **The World Bank Research Observer**, Vol. 11, No.2, (August 1996), s.151-177.

- STIGLITZ, Joseph, "The World Bank at the Millennium", **Economic Journal**, November 1999, Vol. 109, Issue 459, s.577-97.

- STIGLITZ, Joseph, "Towards a New Consensus of 'Third Way'", http://www.jubilee2000uk.org/analysis/articles/Towards_new_consensus.htm. Erişim Tarihi: 11.04.2003.

- STIGLITZ, Joseph, "Towards a New paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes", **The Prebish Lecture**, UNCTAD, Geneva, October 19, 1998, s.1-46.

- STIGLITZ, Joseph, "Whither Reform? Ten Years of the Transition", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.27-56.

- STIGLITZ, Joseph, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, (Çev: Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural), Plan B, İstanbul, 2002.

- STIGLITZ, Joseph; "More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus", **The 1998 WIDER Annual Conference**, (Helsinki, Finland), s.1-46.

- SUM, Ngai-Ling, "An Integral Approach to the Asian 'Crisis': The (Dis) Articulation of the Production and Financial (Dis-) Orders", **Capital & Class**, Summer 2001, Issue 74, s.141-166.

- ŞAHİN, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 7.b., Bursa, 2002.

- ŞAMILOĞLU, Famil. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Finansal Kaynak Sorunu**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2002.

- ŞENYURT, Deniz. "AB'nin Uruguay Round Taahhütleri Çerçevesinde Yaptığı İndirimler ve Ticari Liberalizasyona Etki Düzeyi ile Seattle Bakanlar Konferansı Sonrası", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:18, Temmuz 2000, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/tem2000.htm>. Erişim Tarihi: 12.04.2002.

- TANDON, Yash, "Knowledge and the Post-Washington Consensus", SEATINI Bulletin, Vol. 3, 31 August 2000. <http://www.seatini.org/reports/knowledge%20and%20the%20post-washington%20concensus.htm>, Erişim Tarihi: 10.04.2003.

- TANDON, Yash, "The Illegitimacy Of Debts and Suggestions for A Way Forward", UNDP and Civil Society: Debt & Poverty Reduction Workshop, February 2-3, 2000., s.1-6.

- TAYLOR, John B., **Economics**, Second Edition, Boston, 1998.

- TAYLOR, Lance, "The Consequences of Capital Liberalization", **Challenge**, Novemeber/December 2000, Vol. 43, Issue 6, s.38-57.

- TAYLOR, Lance, "The Rocky Road to Reform: Trade, Industrial, Financial, and Agricultural Strategies", **World Development**, Vol. 21, No.4, (1993), s.577.

- TCMB. "Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi: Genel Bir Değerlendirme", <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2000/enflasyon.html> . Erişim Tarihi: 20.04.2003.

- The World Bank. **World Development Indicators**, 2002, Washington.

- TODARO, Micheal P., **Economic Development**, Sevent Edition, New York, 2000, s.681.

- TONAK, E. Ahmet. "ÇTYA'nın Bağlamı: "Küreselleşme" ve Yabancı Sermaye", **Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı**, (Der: E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss.37-41.

- TOPRAK, M., Ö. Demir, M. Doğanlar, E. Dönek, Ö. Açıkgöz ve M. Acar. **Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

- TOPRAK, Metin. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 75. Yıl Armağanı**, Kara Harp Okulu Yayınları, 1999, sayı 204.

- TOPRAK, Metin. **Küreselleşme ve Kriz**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

- TOUSSAINT, Eric, **Ya Paranı Ya Canını**, (Çev: Meral Berberyan), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1999.

- TUNA, Y.ve İ. Güran. Yumuşak, "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, 52'nci Cilt, Sayı:1, İstanbul, 2002, s. 1-26.

- TUNA, Yusuf. "Ekonomik İstikrar, Kamu Harcamaları ve Kriz...", **Yeni Türkiye**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, 2001, s.761-770.
- TUNCA, Z.ve G. KARABULUT. "Küreselleşme, Kriz ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:42, 2001, s.927-939.
- TUNCAY, A.Can. **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, Beta Yayınevi, İstanbul 2002.
- Türk Tabipler Birliği. "Türkiye Sağlık Sektöründe Finansman: Paran Kadar Sağlık", **Yeni Bin Yılın Başında Türkiye Sağlık Sektörünün Durumu**, Ankara, Mart 2002, s.7-8
- Türk-İş Yönetim Kurulu. "Avrupa Birliği Türkiye'den Ne İstiyor?". **Tes-İş**. Ocak-Şubat 2002. s.59.
- TYSON, Laura D'Andrea, "The End of the Washington Consensus", **New Perspectives Quarterly**, Winter 1999, Vol. 16, Issue 1, s.4-5.
- UNU/WIDER ANGLE, no.1/99, **World Institute for Development Economics Research**, August, 1999, s.1-12.
- VENKITARAMAN, S., "Washington Consensus Revisited", The Hindu Business Line, Monday, June 04, 2001, <http://www.hinduonnet.com/businessline/2001/06/04/stories/040420sv.htm>, Erişim Tarihi: 11.04.2003.
- WABL, Matthias Georg, "A 'Monterrey Consensus' might Replace the Washington Consensus", UN Chronicle, New York, March-May 2002, s.17-21.
- WACHTEL, Howard, "World Trade Order and the Beginning of the Decline of the Washington Consensus", **International Politics and Society**, 3/2000. <http://www.tni.org/archives/wachtel/wto.htm>, Erişim Tarihi: 15.05.2003.
- WAELBROECK, Jean, "Half a Century of Development Economics: a Review Based on the Handbook of Development Economics", s.1-49, www.worldbank.org/html/dec/Publications/WorkpapersWPS1900Series/wps1925/wps1925-abstract.html. Erişim Tarihi: 05.03.2002.
- WALLACH, Lori, "To the Aid of Trade?", **World Link**, March/April 2001, s.12-13.
- WEISBROT, Mark, "A Wake-Up Call for the G-8", June 27, 2002, <http://www.alternet.org/>. Erişim Tarihi:10.04.2002.
- WEISBROT, Mark, "The Washington Consensus and Development Economics", UNRISD, **The Need to Rethink Development Economics**, 7-8 September 2002, Cape Town, South Africa, s.1-10. www.unrisd.org.

- WHITE, Chris, "Joseph Stiglitz: An Economist at The World Bank", **Contemporary Review**, October 2001, Vol. 279, Issue 1629, s.219-224.

- WILLIAMSON, J.-M. Mahar. **Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme**, (Çev: Güven Delice), Liberte, Ankara, 2002.

- WIARDA, Howard J., "Back to Basics: Reassessing US Policy in Latin America". **Harvard International Review**, Fall 1997, Vol.19, Issue 4, s.16-20.

- WIARDA, Howard J., "Consensus Found, Consensus Lost: Disjunctures in US Policy toward Latin America at the Turn of Century", **Journal of Interamerican Studies**, Vol.39, no.1, Spring, 1997, s.13-22.

- WILLIAMSON, John, (Ed.), **Latin American Adjustment: How Much Has Happened?**, içinde, Institute for International Economics, Washington D.C., 1990.

- WILLIAMSON, John, "Democracy and the "Washington Consensus", **World Development**, Vol.21, No.8, 1993, s.1329-1336.

- WILLIAMSON, John, "What Should the World Bank Think About the Washington Consensus?", **The World Bank Research Observer**, 15/2, (August, 2000), s.251-264.

- WOLFENSON, James D., "Rethinking Development-Principles, Approaches, and Projects", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1998**, (Eds: Boris Pleskovic and J.E. Stiglitz), The World Bank, Washington, D.C., 1999, s.59-61.

- WOOD, A. ve K. Biekart, "My Hands...", **Ecologist**, October 2001, Vol.31, Issue 8, s.32-33.

- World Bank, **The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy**, Washington, 1993.

- www.activefinans.com/activeline/sayi19/yabanciyatirimlar.html. Erişim Tarihi: 22.04.2003.

- www.bddk.org.tr/türkçe.org.tr., "Bankalar Kanunu", Erişim Tarihi: 29.04.2003.

- www.bütçe.net/ekonomi/abMaliSektör-Reformu. Erişim Tarihi: 21.03.2003.

- www.hazine.gov.tr/tarım-web.pdf. Erişim Tarihi: 18.04.03.

- www.oib.gov.tr/1985-1998-1.htm., Erişim Tarihi: 24.01.2003.

- WYPLOSZ, Charles, "Macroeconomic Lessons from Ten Years of Transition", **Annual World Bank Conference on Development Economics 1999**, (Eds: Boris Pleskovic and J. E. Stiglitz), The World Bank, Washington D.C., 2000, s.317-343.

- YAY, T., G. Gürkan Yay ve E. Yılmaz. **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2001-47, İstanbul, 2001.

- YELDAN, Erinç. Ebru Voyvoda. "Türkiye Ekonomisi İçin Kriz- Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri", http://www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldanbs/Yazilar_Uye/VoyvodaYeldanErc02_tr.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2003.

- YILDIRIM, Oğuz. "Kura Dayalı İstikrar Politikası Çerçevesinde Enflasyonu Düşürme Programı ve Türkiye Ekonomisinde Yeni İstikrar Arayışları", **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak 2003.

- YOUNG, Brigitte, "The World is Ten Years Old: The Process of Globalization is also a Gender Process", <http://www.mbtranslations.com/files/WorldatTenby.doc>, Erişim Tarihi: 17.02.2003.

- YÜZBAŞIOĞULLARI, Ahmet. "Türkiye'de Gelir Gider Politikaları ve Kamu Borçları", **Bilim Dergisi**, 2002-3/11, s.139-150